

МАХПИРАТ НОМИДАГИ ЎРТА ОСИЁ
ХАЛҚЛАРИ ТАРИХИ ИНСТИТУТИ
СААТИКОВ-ШЧЕДРИН НОМЛИ РОССИЯ
МИЛЛИЙ КУТУБХОНАСИ

АМИР ТЕМУР КЎРАГОН

ТЕМУР ҚИССАСИ

(«ҚИССАИ ТЕМУРИЙ», «ТЕМУР ЭСДАЛИКЛАРИ»,
«МАЛФУЗОТИ ТЕМУРИЙ»)

Эски ўзбек тилидан ҳозирги ўзбек тилига ўгириш,
сўз боши, луғат ва изоҳ м у а л л и ф л а р и :
тарих фанлари доктори Ҳайдарбек БОБОБЕКОВ,
филология фанлари доктори Аҳмадjon ҚУРОНБЕКОВ,
юримдик фанлари доктори Ҳалимбой БОБОЕВ,
полковник Зухриддин БОБОКАЛОНОВ

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
2004

«Темур қиссаси» («Қиссаи Темур», «Малфузоти Темурий», «Темур эсдаликлари») номли асар эски ўзбек тилидан ҳозирги ўзбек тилига тўлиқ ҳолда таржима этилиб, биринчи марта чоп этилмоқда. Китобда Амир Темур эсдаликлари ва тузуклари шу кунгача чоп этилган китобларга нисбатан энг тўлиқ ҳолда берилмоқда.

Асар кенг оммага мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: тарих фанлари доктори
Хайдарбек БОБОБЕКОВ

Илмий муҳаррир: юридик фанлари доктори
Ҳалимбой БОБОЕВ

Тақризчилар: юридик фанлари доктори
Турсунбой МИРЗАЕВ,
тарих фанлари номзоди
Маҳмуд СОДИҚОВ

T $\frac{0503010000 - 3 - 771}{M355(04)-2004}$

Рез. 2004

ISBN 5-648-02994-2

НО 30910
393
У31
НТ39

© Ўзбекистон Республикаси ФА
«Фан» нашриёти,
Махпират номидаги Ўрта Осиё
халқлари тарихи институти,
Ҳ.Н.Бобобеков, 2004 йил.

2006
Alisher Navoiy
nomi
uzbekiston MF

**«Ўз тарихимизни ҳалол ва объектив
баҳолаш бугун ёш давлатимиз учун
сўз билан ҳаводек зарур».**

И.А.КАРИМОВ

СЎЗ БОШИ

Улуг бобомиз Амир Темурнинг ҳақиқий тарихий ўрнини тиклашга шўролар даврида академик И.Мўминов ва тарих фанлари доктори А.Ўринбоевлар ҳаракат килдилар. Аммо, мустамакачиларга лаганбардорлик қилиб, айрим тарихчилар бунга йўл қўймадилар ва бу ёвуз кучлар 1973 йил июнь ойида Амир Темурнинг шахсини расман қоралашга ҳам муваффақ бўлдилар. Ҳаттоки, Амир Темур ҳақидаги қадимги қўлёзма асарларни чоп этиш қатъий манъ этилди, Шарафуддин Али Яздийнинг чоп этилган «Зафарнома» асари эса сотувдан йиғиб олиниб, ёкиб ташланди.

Мустақилликка эришишимиз туфайли, Президентимиз Ислам Каримовнинг сазой-ҳаракати билан Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини дунё миқёсида нишонлашга муваффақ бўлинди ва Тошкентда унинг салобатли ҳайкали ва музейи барпо этилди, буюк соҳибқирон ҳақида бир неча китоблар чоп этилди. Масалан, «Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни» мавзуидаги халқаро конференция тезислари» (Тошкент, 1996. Муаллифлар гуруҳи. Ўзбек, рус ва инглиз тилларида чоп этилган), «Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати» (Тошкент, 1996. Ҳ.Дадабоев), «Темур тузуклари» (Тошкент, 1996. А.Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржималари), «Зафарнома» (Тошкент, 1996, Низомиддин Шомий. Таржимонлар. Изоҳ ва луғат тузувчилари ҳамда нашрга тайёрловчилар Ю.Ҳакимжонов, А.Ўринбоев, Ҳабибулло Кароматов, О.Бўриев), «Амир Темур ва ватанпарварлик тарбияси» (Тошкент, 1997. Муаллифлар гуруҳи. Нашрга тайёрловчи Ҳ.Н.Бобобеков), «Зафарнома» (Тошкент, 1997, Шарафуддин Али Яздий. Таржимон Мухаммад Али ибн Дарвеш Али ал-Бухорий, 1519. Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари Ашраф Аҳмад ва Ҳайдарбек Бобобеков), «Тузуки Темурий» (Тошкент, 1999, Амир Темур Кўрагон. Сўз боши, табдил, луғат ва изоҳ муаллифлари Ҳ.Бобобе-

ков, Ҳ.Бобоев, А.Қуронбеков), «Уложение Темура» (Тошкент, 1999. Таржимон Ҳамидулла Кароматов), «Қиссаи Темур» («Малфузоти Темурий») (Тошкент, 2000. Амир Темур Кўрагон. Сўз боши, табдил, луғат ва изоҳ муаллифлари Ҳ.Бобобеков, Ҳ.Бобоев, А.Қуронбеков), «Зафарнома» (Тошкент, 2000. Амир Темур Кўрагон. Сўз боши, табдил, луғат ва изоҳ муаллифлари Ҳ.Бобобеков, Ҳ.Бобоев, А.Қуронбеков), «Дастур ул-амал» (Тошкент, 2000. Сўз боши, табдил, луғат ва изоҳ муаллифлари Ҳ.Бобобеков, Ҳ.Бобоев, А.Қуронбеков) ва бошқа кўплаб китоб ва мақолалар шулар жумласидандир.

1996 йили «Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни» мавзuidaги халқаро конференция тезислари тўпламига сўз боши»да Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Каримов шундай деб ёзган: "Амир Темурнинг таваллуд куни унинг Ватанида илк бор тантана қилинапти. Бу қадам Мовароуннаҳр заминида юз бераётган улкан ўзгаришларнинг меваси Ўзбекистоннинг фақат мустақилликка эришганидангина иборат эмаслигини кўрсатади.

Чиндан ҳам халқнинг тарихий хотираси қайта тиклана бошлади. Миллий анъаналар ва кўҳна маданиятимиз қайта юз оча бораяпти. Улуғ аجدодларимизни ёд эта бошладик. Уларнинг маънавий меросини ўзлаштиряпмиз...

Бирок Амир Темурнинг энг асосий тарихий хизмати шундан иборатки, айнан унинг ҳукмронлиги даврида Европа ва Осиё қитъалари халқи илк бор ўзларининг бир геосиёсий майдонда яшаётганларини ҳис этдилар. Бу, хусусан, бугун жуда муҳим. Чунки инсоният шуни тушундики, биз ҳаммамиз бир-биримизга чамбарчас боғлиқ ўзаро алоқадорликда яшар эканмиз, демак, энди янги, уйғун ва хавфсиз дунё тартиботи ўрнатиш учун имконият пайдо бўлди.

Турли мамлакатдан ташриф буюрган олимларга улкан ишларни амалга оширганликлари, ўтмишимизни тадқиқ этиш борасида тарихий объективлик қатъиятларига амал қилганликлари учун миннатдорлик билдиришни истар эдим. Тарих соҳасида меҳнат қилаётган олимнинг жамият олдида юксак ҳалол хизмат қилиш, тамойилпарастлик ва бир томонлама баҳолардан қугулиш талаб этилади. Амир Темур ўз "Тузуклар"ида ҳам қайд этиб ўтганидек, ҳамиша "... ҳалолликни илм билан тенг кўрган" олимларни беҳад ҳурмат қилар эди.

Ўз тарихимизни ҳалол ва объектив баҳолаш бугун ёш давлатимиз учун сув билан ҳаводек зарур...

Тарих - буюк муаллим! Бағоят толиб айтилган ҳикматли сўз бу...". Тошкент шаҳри. 1996 йил 25 сен-тябрь.¹

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов тилга олган Амир Темурнинг "Тузуқлар"и асари бир неча асрлардан бери дунёни кезиб юрмоқда ва олимларни, давлат арбобларини, ҳарбий саркардаларни ҳамда тарих ва юридик фанларига қизиқиб келаётган барча китобхонларни ҳайратда қолдириб келмоқда. Кўплаб давлат арбоблари бу асардан дастур ул-амал сифатида фойдаланиб келишган.

Шу билан бир қаторда ҳозирга қадар бу асарга турлича қарашлар ҳам мавжуд бўлганлигини қайд этишимиз лозим. Амир Темурнинг асарига келсак, олимларимиз орасида турлича фикрлар мавжуд. Масалан, академик Бўрибой Аҳмедовнинг ёзишига қараганда: «Тузуқи Темурий» асарини форс тилига Мир Абу Толиб ал-Ҳусайний ат-Турбатий Арабистондан қайтишда Аграда бобурий Шох Жаҳон (1628-1657)-нинг хизматига кирган ва ўшанда унинг илтимоси билан "Тузуқи Темурий"ни эски ўзбекчадан форс тилига таржима қилиб, мазкур подшоҳга тақдим этган эмиш. "Лекин Мир Абу Толиб ал-Ҳусайний ат-Турбатий-нинг мазкур таржимаси ўша Яман ҳукмдори Жаъфар подшо кутубхонасида қўрган нусхага асосланганми, ё асарнинг Ҳиндистонда ҳам ўшандай туркийча нусхаси бўлганми, буни билмаймиз"².

Мир Абу Толиб ал-Ҳусайний ат-Турбатийнинг ўзи «Қиссаи Темур» номли қўлёзма китоб бошида айтадики, икки шариф ҳарам соҳиби ва Яман ҳокими Жаъфар Бостонийнинг китобхонасида бир китобга кўзим тушди, уни [ўқиб] кўрсам бошдан-оёқ ҳаммаси Соҳибкирон Амир Темур Кўрагонининг ўз сўзларидан [иборат] экан, етти ёшидан етмиш тўрт ёшигача бошдан кечирган воқеаларни ёзибди, яъни қандай қилиб ўзини султонлик мартабасига етказган ва не хосият бирла етти иқлим мамлакатларига фармонраво бўлган. Уни бош-

1. "Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни" мавзудаги халқаро конференция тезислари. Тошкент: "Ўзбекистон", 1999. 3 - 5-бетлар.

2. А х м е д о в Б. «Темур тузуқлари» ҳақида икки огиз сўз// Темур тузуқлари. Тошкент. 1996. 4-бет.

дан-оёқ ўкиб чиксам подшоҳлик қонуни ва давлат тизими, мулк олиш қоидалари, аскар ва раият интизоми, мулк ва мамлакатни бошқариш усули, уруш ва саф тузиш қоидаларини ўз ичига олган экан. Уни форс тилига таржима қилиб, китоб ҳолига келтирдим, токи подшоҳларга қўлланма бўлар. Ул Султони Соҳибқирон, эъни Амир Темур Кўрагон ўз гавҳарбаён тили билан шундай деб ёзгандики, «охири саодатли фарзандлар ва яхши тилакли вазирларнинг оппоқ ёруғ дилларига маълум ва тушунарли бўлсинким, ўн икки ишни мен ўзимга шиор ва касб қилдим». Шу сабабдан тангри таоло менга улуғлик ато қилиб, самовий кудрат билан қўллаб-қувватлади ва султонлик мартабасига етказди».¹ Ушбу парчадан яққол кўриниб турибдики, Мир Абу Толиб кутубхонанинг ўзида асарни форс тилига таржима қилиб, нусха олган. Кейин ушбу форсий таржимадан нусхалар кўчирилиб, бутун дунегга тарқатилган.

"Тузуки Темурий" асарининг кейинги ўзбек тилига таржималари ҳақида эса 1996 йилда чоп этилган «Темур тузуқлари» китобининг сўз бошисида шундай ёзилган: "Тузуки Темурий" тўлик равишда Хоразм (Хива)да Муҳаммад Юсуф ар-Рожий тарафидан 1273 (1856/57) йили ва Паҳлавон Ниёз Девон томонидан 1858 йили эски ўзбекчага таржима қилинган... Асарнинг эски ўзбек тилига қилинган яна бир нسخаси бор, лекин у тўлик эмас. Унда тарих ҳазрат соҳибқироннинг 39 ёшигача бўлган давр воқеаларини ўз ичига олган, холос. Таржима Кўқон хони Муҳаммад Алихон (1821/22-1858/59)-нинг топшириги билан Хўжанд қозиси Набижон Маҳдум тарафидан амалга оширилган.

Кейинги йилларда "Тузуки Темурий"нинг ҳозирги ўзбек тилига қилинган тўла таржималари пайдо бўлди»².

Бизнинг фикримизча, Муҳаммад Юсуф ар-Рожий таржимаси энг қисқартирилган вариантдир. Бу вариантга ўзбек

1. Салтиков-Шчедрин номидаги Россия миллий кутубхонаси, кўлёзмалар бўлими, инвентарь № ТНС 107.

2. "Темур тузуқлари" ҳақида икки оғиз сўз // Темур тузуқлари. Тошкент, 1996, 5-бет. Бу ерда Муҳаммад Алихоннинг хонлик даври хато ёзилган. 1821/22-1858/59 эмас, балки 1822-1841 йиллардир. Муҳаммад Алихон 1841 йил ноябрь ойида ўзининг укаси Султон Маҳмуд фойдасига тахтдан воз кечади.

тилига Соғуний томонидан таржима қилинган нусханинг мазмуни ва ҳажми ҳам тўғри келади. Ўзбек тилига нисбатан тўлиқ таржима Паҳлавон Ниёз Девон томонидан амалга оширилган. 1996 йили чоп этилган "Амир Темурни ёд этиб" номли тўпламда куйидаги жумлаларни ўқиймиз: "Алишер Навоий ижодини ўрганиш ва тарғиб этиш давр талабига айланган кезлари, навоийшунослар бирдан кўпайиб кетгандай, ҳозир Амир Темур, Улугбек, Бобур, Султон Ҳусайн Бойқаро ҳақида у ер - бу ердан кўчириб ёзаётганлар уруглаб (?) кетди. Ҳақиқий асл асарлар туриб, тарихий манбалар ва илмийликдан йироқ халқ оғзаки ижоди намуналарига яқин Салоҳиддин Қориинг "Темурнома"си, Набижон Маҳмуднинг "Амир Темурнинг таржимаи ҳоли"га ўхшаган нақлу ривоятларга асосланиб ёзилган асарлар ҳам нашр қилинмоқда".¹

Бу ерда муаллиф Набижон Маҳдум Хотиф Хўжандийнинг "Тузуки Темурий" асарини эътиборга олмоқда ва кўпол ҳа-тога йўл қўймоқда. Чунки бу асар "нақлу ривоятларга асосланиб ёзилган асар" эмас, балки "Темур тузуклари" асарининг биричи қисмининг тўлиқ варианты бўлиб, унда Амир Темур билан Амир Ҳусайнларнинг дўстлашиши, ораларига низо тушиши, уларнинг бир-бирлари билан бўлган жанглари тўлиқ ёри-тилган. Китоб Амир Темур билан Амир Ҳусайн ўртасида дўстлик битими тузилиши билан тугатилган. Бу қимматли таржима ҳақида биз "Тузуки Темурий" (Тошкент, 1999) ва "Зафарнома" (Тошкент, 2000) китобларида батафсил ёритганмиз ва таржима асл нусхасининг ксерокопиясини илова қилганмиз.

Шу кунга қадар айрим темуршунос олимларнинг фикрича, 1991 ва 1996 йилларда чоп этилган "Темур тузуклари" ва Санкт-Петербургда сақланаётган «Тузуки Темурий» ва «Малфузот» кўлөзмалари ҳам ўзбек тилидаги тўлиқ таржи-маси ҳисобланар эмиш.

Масалан, бизнинг фикримизча эса "Темур тузуклари" (Тошкент, 1991, 1996) ва "Тузуки Темурий" (ТНС 103) тар-жималарида форсий тилдаги қисқартирилган асардан фойда-ланилган. "Малфузот" деб номланаётган таржима асарнинг

1. А х м е д о в Б. Амир Темурни ёд этиб. Тошкент, 1996. 4-бет.

номи эса "Қиссаи Темур" деб аталади. Асл форс тилидаги нусха ҳам "Малфузот" деб аталмаган, униг тўлиқ номи эса форс тилида "Малфузоти Темури" ("Мемуары Темура", "Высказывания Темура", "Темур сўзлари" ёки "Темур эсдаликлари") деб ёзилган. ТНС 33 рақамли форс тилидаги нисбатан тўлиқ нусхасининг номи эса "Малфузоти Амир Темур" ("Постановления Эмира Тимура") деб картотекада қайд этилган. 1766 йилда кўчирилган бу қўлёзманинг биринчи варағида эса "Темурномаи соҳибқирон" деб ёзилган.

Шу кунга қадар Амир Темурнинг Сейистонга бўлган муносабати ҳақида хато фикрлар айтиб келинмоқда. Соҳибқироннинг Сейистон волиисига 770 ҳижрий (1368/69) йилдаги харбий ёрдамини айрим темуршунослар Клавихо фикрига асосланган ҳолда "босқинчилик юриши" деб баҳоламоқда. Масалан, «Темур Хусайн билан бирга туркманлар устига ва Сейистонга босқинчилик юришлари қилади. Сейистонда Темур ўнг кўли ва ўнг оёғидан яраланади. Натижада кўли деярли қуриб қолади, оёғи эса бир умр оксоқланади. шу сабабли ҳам Темурланг, яъни оксоқ Темур (Европада Тамерлан) деган лақаб олади».¹

А.Ю.Якубовский: "Клавихо писал о молодости Тимура со слов лиц, которые были в курсе всего. что рассказывалось тогда в обществе о могущественном эмире Средней Азии. Рассказывая о дальнейшей биографии Тимура, Клавихо приводит эпизод, происшедший в Сеистане. Как-то ночью Тимур "напал на стадо баранов, и в это время пришли сеистанцы, бросились на него и на его людей, многих убили, а его свалили с лошади, ранили в правую ногу, отчего он стал хромым, также в правую руку, от чего он лишился двух маленьких пальцев". С этого времени Тимур и получил прозвище Тимурленг, т.е. Тимур хромец, в европейском произношении - Тамерлан.»²

Бу юриш ҳақида «Темур хиссаси»да батафсил ёзилган. Ундан аниқ ва равшан кўриниб турадики. Амир Темур Сейистонга босқинчилик юришлари қилган эмас. Бу ҳақда Хотиф Хўжандий таржимасида ҳам, Шарафуддин Али Йаз-

1.Ўзбекистон халқлари тарихи. 1 жилд. Тошкент, 1992. 153-бет.

2.Тамерлан. М.:«ГУРАШ», 1992. С.20.

дийнинг «Зафарнома» асарида ҳам яққол кўриниб турибдики, Амир Темур босқинчилик қилгани йўқ, балки Сейистон волийсининг илтимосига кўра Амир Хусайнни амири лашкар қилиб ёрдамга юборади. Аммо Баҳром Жалойир соткинчилик қилганидан кейин Амир Темурнинг ўзи Амир Хусайнга етиб боради ва биргаликда Сейистонга келишади. Унинг волийси уларни ҳурмат ва катта совғалар билан кутиб олади. Сўнгра Сейистоннинг етита қалъаларини босиб олган душманларга қарши чиқиб, улар билан жанглар қилиб ғалаба қозонади. Шу жанглардан бирида Амир Темур ярадор бўлади.¹

Демак, Амир Темур Сейистон қонуний ҳокимининг илтимосига кўра ёрдамга келган. Босқинчиликни Амир Темур ҳалига ҳам келтирмаган!

Тўғри, Сейистон волийси душманлари томонидан алданиб, Амир Темурга хиёнат қилади. Амир Темур хиёнат қилганларни ёмон кўрар эди ва шунга кўра хатти-ҳаракат қилади.

Амир Темурнинг тахтга чиқиши ҳам турлича тас-вирланади. Масалан, Амир Темурдан аламзада бўлган Ибн Арабшоҳнинг ёзишича, Темур мазкур султон Хусайнни 771 йилнинг шаъбон ойида (1370 йил 28 февраль - 29 март) ўлдирган ва ўша вақтдан бошлаб мустақил равишда ҳокимиятга эгалик қилган.²

Ибн Арабшоҳ куйидагича давом этади: «Сўнгра Бадахшон амирларини иззат-икром билан юртларига қайтариб ва султон Хусайнни ўзи билан бирга олиб Самарқандга равона бўлди. Бу (воқеа) 71-йилнинг шаъбон ойида, яъни хижрийдан 700 йил ўтгандан кейин (1370 йил 28 февраль - 29 март) бўлган эди. (Кейин) Темур Самарқандга келиб, уни ўзига дор ул-мулк деб қабул қилди ва подшоҳлик қонун-қоидаларини йўлга қўйиб, уларни ўз сиёсати ва тутган низомига асосан тарғибга солди. Сўнгра у Султон Хусайнни ўлдириб, (тахтга) ўзи томонидан Чингизхон зурриётидан бўлган Суюрғотмиш деган бир шахсни қўйди»³.

1. III а р а ф у д д и н А л и Й а з д и й. Зафарнома. Тошкент, 1997. 29-30-бетлар.

2. И б н А р а б ш о ҳ. Амир Темур тарихи. Тошкент, 1992. 73-74-бетлар.

3. Ўша ерда.

Бу ерда Арабшоҳ воқеани мутлақо хато ёзган. Бу воқеалар ушбу «Темур қиссаси» саҳифаларида батафсил баён этилган.

Академик Б.Аҳмедов "Соҳибкирон Темур" номли рисолада ёзишича, "Ҳижрий 771 йилнинг тирмоҳ (1370 йил июнь) ойида Амир Темур Самарқандда катта қурултой тўшади. Унга, одатга кўра, ўғлонлар, нўёнлар, амирлар ва Чигатой улусидаги барча қавм ва қабилаларнинг бошлиқлари чакиртирилди. Қурултойга Шибиргон вилоятининг ҳокими Зинда Чашмдан бошқа улуснинг барча этакчи амирлари келди. Шундан ҳам кўриниб турибдики, ҳар икки азим дарё - Сирдарё билан Амударё оралиғидаги музофотларда истикомат қилиб турган барча қавмлар ва халқлар Суюрғатмишхон (1370-1388) ва Амир Темур ҳокимиятини ихтиёрий равишдан олдилар. Самарқандда чакирилган қурултой марказий давлат тизимини шакллантириш ва кўшинни тузиш масалаларига бағишланган эди."

"Темур ва Улуғбек даври тарихи" (Тошкент, 1996) номли китобда ҳам шундай ёзилган: "Икки дарё оралиғидаги ерларни, яъни собиқ Чигатой улусининг жануби-ғарбий қисмини бирлаштириш жараёни аниқ қандай кечганлиги ҳақида манбаларда оз маълумотлар сақланиб қолган. Аммо шуниси маълумки, ҳижрий 771 йилнинг тирмоҳ (1370 йил июль) ойида Самарқандда чакирилган қурултойга Шибиргон ҳокими амир Зинда Чашмдан бошқа Чигатой улусининг барча амирлари ва қabila бошлиқлари тўпландилар. Қурултой тинч, ўзаро низоларсиз ўтди. Вилоят ҳокимлари, икки дарё оралиғида яшовчи турк-мўғул қабилалари бошлиқлари Суюрғатмиш ва Амир Темурнинг олий ҳокимиятини тан олдилар."²

Амир Темурнинг ўзи "Темур қиссаси"да ёзишича³, Абул Баракотнинг ташаббуси билан тўй бахонасида тахт дъвогарлари бўлмиш Шох Маҳмуд Бадахший, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз, Амир Кайхусрав ва Амир Темурни ҳам тақлиф этиб, музокара олиб боради ва Амир Кайхусравнинг тақлифи бўйича қуръа ташланиб Амир Темур шохлик мансабига сайланади. Тахт давогарлар эса тиз эгиб Амир Темурни му-

1. Аҳмедов Б. Соҳибкирон Темур. Тошкент, 1996. 15-бет.

2. Темур ва Улуғбек даври тарихи. Тошкент, 1996. 78-бет.

3. Ушбу «Темур қиссаси» китобга қаралсин.

боракбод этадилар. Сўнгра тантанали равишда Амир Темурни тахтга чиқарадилар.

Шарафуддин Али Йаздий ҳам ўзининг «Зафарнома» асарида Амир Темур шохлик даражага кўтарилганлигини тасдиқлайди. Унинг ёзишича «ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг ёши ўтгуз тўртда эрди ва бу иттифоқ чаҳоршанба кунда, рамазон ойининг ўн иккисиди, торих етти юз етмиш бирда, ит йилда (1370 йил 9 апрель) бўлди.

Шеър:

*Етти юз етмиш бир эрдик, даҳр,
Жаҳон ичра тобти Темурбек баҳр.
Жаҳонким бор эрди жафодин хароб,
Йаруқ этти оламни ул офтоб.
Ойиким кўрунур эди Кешидин,
Бўлуб кун тупти бари и ер юзин.
Темур Тарагай шаҳи шермард,
Киби қилди даҳр ичра разму набард.
Фалак ичра бисер кўрди азоб,
Ки бўлди жаҳон ичра чун офтоб.*

Давлат билан салтанат тахтида ўлтурғонда адлу дод қилиб, халойик барча хурраму шод бўлуб, даҳр ичра гам йўк бўлди ва айшу ишрагдин ўзга эл ичида йўк эрди. Ҳазрат соҳибқирон салтанат тахтида ўлтурғонда буюрдиким, хазойинларни очиб, ганж ва молдин ҳар нимаиким бор эрди, чиқориб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ул кун улуғ тўй этиб, барча беклар жамъ бўлуб ўлтурдилар.»¹

Б.Аҳмедовнинг «Улуғбек» номли китобида эса Амир Темурнинг Ҳиндистонга юриши тактикаси кўпол даражада бузиб ва камситиб тасвирланган. Унда бундай ёзилган: "Ҳинд хукмдори Султон Маҳмудхон ўз ихтиёридаги бир юз йигирма нафар урушга ўргатилган филни бирваракайига жангга тушурди. Кўп урушларни кўриб чиниккан филлар ҳайкириб олдинга ташландилар ва Темур кўшинининг Пирмуҳаммад Жаҳонгир билан Султоншоҳ бошқариб турган баронғори олида саф тортиб турган пиёда аскарларни топтаб ташлади-

1. Ш а р о ф у д д и н А л и Й а з д и й. Зафарнома. Тошкент, 1997. 67-69-бетлар.

лар. Темур ҳам, амирлар ҳам, лашкарлар ҳам авваллари бунақа аҳволга дучор бўлмаган эдилар. Қисқаси ҳаммани ваҳима ва кўрқув босди. Кўпчилик турган ўрнини ташлаб боши оқган тарафга қоча бошлади. Аҳвол яна бир неча дақиқа шу тариқа кечгудай бўлса, урушнинг тақдири, балки курашларда елкаси ерга тегмай келаётган жаҳонгирнинг не-не умидлар билан қилган бу юриши нима билан гамом бўлишини билиш қийин эмас эди. Лекин бирдан оёқ остидан чиқиб қолган шармандалиқдан Темурни ўша Ҳалил Султоннинг ақлу фаросати ва дадиллик билан қилган ҳаракати асраб қолди. У кўшин орқасидаги эҳтиёт қисмларни илгарига ташлади, угрук қошидаги барча молу туяни шитоб билан ҳайда-тиб келди ва ҳар бирининг устига хасу хашак боғлатиб ўт қалатиб юборди. Ўт азобига чидолмаган жопиворлар бўкирганича олдинга, филлар устига ташландилар. Бунақасини ҳеч кўрмаган филлар ўтга айланиб келаётган от ва туяларга дош беролмадилар ва орқага қараб қоча бошладилар. Энди филларнинг оёғи остида Султон Маҳмудхоннинг пиёда аскарлари қолди. Ҳалил Султон ўз кўшини билан ёниб бораётган моллар ва туялар кетидан интилиб, филлар сафини ёриб ўтди ва Султон Маҳмудхоннинг баронғорига ташланди. Темурнинг бошқа кўшинлари бундан руҳланиб хужумга ўтдилар"¹.

Бу воқеани Шарафуддин Али Йаздий эса ўзининг "Зафарнома" асарида шундай баён этади: "Соҳибкирон буюриб эрдиким, "Темурдин тиканлар йасасунлар!" Ва муқаррар қилиб эрдиким, "Ул тиканакларни йайоғларга берсунларким, алар сақлаб, уруш қўйинда ҳар қачонким пилларни қўйабержайлар, ул тиканларни йўлларда сочқайлар!" Аммо соҳибкироннинг давлати андин ортуқ эрдиким, мундоқ нималарга анга эҳтиёж бўлғай.

... Аммо душманнинг гўлида тургон боҳодирлари пиллари билан ҳамла қилдилар. Амирзода Рустам ва амир Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликбек аларнинг ўтирувларига бориб йахши ишлар қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек қилич еткурди ва Шоҳ Маликбек тақи йахшилар борди. Давлат Темур Тавачи ва Мангли Хожа ва қўшун беклари ўзларини пилларга уруб, хиңдуларким, пиллар устида туруб эрдилар, барча-

1. А х м е д о в Б. Улуғбек. Тошкент, 1989. 17-18-бетлар.

ни ўқ била захмлар урдилар.

Ҳиндустон диловарлари туруб мардоналик кўрсатур эрдилар. Аммо чибиннинг на тоқати бўлғайким, пил қошида тургай, ё кийик шерға муқобила бўлғай.

Алқисса, хиндулар барча туролмай қочтилар."¹

Амир Темур "Темур қиссаси"да ҳам ўзининг тактикасини батафсил ёритган. Ундан Амир Темурнинг қанчалик зукко ва ҳақиқий стратег ҳамда тактик саркарда бўлганлигини бемалол кўриши мумкин. "Темур қиссаси"да Амир Темурнинг кўрган тушлари ва уларни шарҳлаб, режаларига таққослаб кўриш, кўплаб тушлари тўғри бўлиб чиқиши ҳақида қизиқарли маълумотлар бор. Булардан ташқари жангдан ёки ҳарбий юришдан олдин Амир Темурнинг ўзи Қуръондан фол очиши батафсил ёритилган. Булар ҳақида бизнинг машхур темуршунос олимларимиз негадир ҳеч нарса демаганлар. Эҳтимол, бунга шўролар давридаги атеистик дунёқарашлар тўскинлик қилган бўлиши мумкин.

Амир Темурнинг тушлари ва Қуръондан фол очишига тўхталишимизнинг сабаби шуки, булар Соҳибқироннинг у ёки бу хатти-ҳаракатига руҳан ёрдам берар ва ўзига ишонч ҳосил этар эди. Булар эса жанг пайтида нафақат ўзига, балки бутун ҳарбий кўшинига ишонч ва куч-қувват бағишларди. Жанг олдида эса бу жуда катта омил бўлиб ҳисобланади. Амир Темурнинг жангларда енгилмай доимо голиб чиқишининг муҳим сабабларидан бири сифатида буларга қаралмоғи лозим.

«Темур қиссаси» Амир Темурнинг ҳарбий маҳоратини, унинг ҳарбий стратегия ва тактикасини, халқпарварлиги ва ватанпарварлигини чуқур ўрганишда биринчи даражали муҳим манба бўлиб ҳисобланади.

«Темур қиссаси»да айрим жойлари қискартирилганга ўхшайди. Масалан, унда Шайх Аҳмад Яссавийнинг рубойий ҳақида айтилади, аммо рубойийнинг ўзи ёзилмаган. Хотиф Хўжандийнинг таржимасида эса бу рубойий келтирилган.

Амир Темурнинг "Темур қиссаси" асарининг юқорида номлари зикр этилган нусхалари таржималарини ўқиб бизда бир фикр туғилди. Уларда Амир Темурнинг ёши ва айрим воқеаларнинг тарихий саналардаги фарқ кўзга ташланади.

1. Ш. А. Й а з д и й. Зафарнома. Тошкент, 1997. 21-бет.

Айрим ҳолларда воқеаларни баён этишда қайтаришлар учрайди. Бу қариллик аломати бўлиши ҳам мумкин. Чунки 40-50 йил аввал содир бўлган воқеаларни эслаётганда ҳар бир киши ҳам 1-2 йилга адашиши мумкин. Бу эса асар матни муаллифлиги шахсан Амир Темурнинг ўзига мансуб эканлигини исботлайди.

Бизнинг фикримизча, Абу Толиб Ал-Ҳусайний кўлэзманнинг асл туркий нусхасидан форс тилига таржима қилаётганда ёки бошқа котиблар нусха кўчираётганида хатога йўл қўйган бўлиши ҳам мумкин. Масалан, биз фойдаланган кўлэзмада «549» ўрнига «729» сана ёзилган. Бу ерда рақамлар турли сабабларга кўра кўлэзмада яхши кўринмаса арабча «5» шаклан «7» га, «4» эса «2»га ўхшаб кетади. Шунинг учун биз матн мазмунини ўзгартирмаган ҳолда кўлэзмада хато келтирилган йил ва ёшларини тўғрилаб қўйишни лозим кўрдик.

Хуллас, ушбу «Темур қиссаси» шу кунгача ўзбек тилида чоп этилган ва маълум бўлган «Темур тузуклари»нинг Дундаги энг тўлиқ нусхасидир. Ушбу китобни ўқиган ҳар бир киши асарни Амир Темурнинг ўзи ёзганига ишонч ҳосил қилади ва Амир Темур даври тарихига оид кўплаб мавжуд кўпол чалкашликлар ечимини ҳам топиб олиши осон бўлади. Шу жумладан Амир Темур яқка ҳоким сифатида 1370 йили тахтга ўтирганлиги ҳам очиқ ва равшан баён этилган. Бундай мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин.

Биз 2000 йили ушбу асарни тарихшунос олимларга мўлжаллаб эски ўзбек тилида кам нусхада чоп этган эдик. Аммо ушбу китобга талаб катта бўлганлиги ва тарихга кизиқувчи оммага ўқиш осон ва тушунарли бўлиши учун ҳозирги ўзбек тилига таржима қилиб ҳамда айрим нотўғри тарих саналарини тузатиб чоп этмоқдамиз.

Ушбу китобни чоп этишга беғараз амалий ёрдам берган Шоаҳрор Шомансуров, Рустам Қосимов, Тоҳир Исломов ва Мақсуджон Холмухаммедовларга самимий миннатдорчилигимизни билдираимиз.

**Ҳ.Бобобеков, Ҳ.Бобоев, А.Қуронбеков,
З.Бобокалонов, Т.Мирзаев**

МАСЪУЛ МУҲАРРИДАН

Қадимги қўлёзма китобларни варақласангиз кўпларида асарнинг ёзилиш сабаблари ёки кимнинг илтимосига биноан ва кимга бағишланганлиги ҳақида маълумотлар келтирилган. Бундай табаррук асарларни ўқиб мен ҳам ушбу «Темур киссаси» («Қиссаи Темур») асарининг чоп этилишига нима сабаб бўлганлигини ёзишни лозим топдим.

1997 йил декабрь ойида Қўқон хони Худоёрхоннинг авлодларидан бўлмиш Темурбек Худоёрхоннинг илтимосига кўра ва унинг ҳомийлигида Қўқон хонининг хазинаси ҳақида архив маълумотлари топиш учун Санкт-Петербургга бориб, бир нечта қизиқарли янги ҳужжатлар топдим. Бир бўш куним қолган эди. Вақтни бекор кетказмаслик учун Салтиков-Шчедрин номидаги Россия миллий кутубхонасига бориб, қўлёзма фондидаги манбалар билан танишдим ва ТНС 107 рақамли қўлёзма китобни олиб кўрдим. Қарасам, менга маълум бўлган «Темур тузуклари»дан ҳажми каттароқ эканлиги кўзга яққол ташланди. Мен бу қўлёзманинг сарлавҳаларини ва матндан айрим парчаларини ёзиб олдим. Тошкентга қайтганимдан сўнг барча чоп этилган «Темур тузуклари»ни топиб, ёзиб олган сарлавҳалар ва матн парчаларини такқослаб кўрдим. Чоп этилган барча «Темур тузуклари» матни ТНС 107 рақамли қўлёзма матндан ҳажм жиҳатдан кам эканлигига ишонч ҳосил қилдим ва бизга ўзбек тилига таржима қилишиб чоп этилган «Темур тузуклари» китоби «энг тўлиқ таржима» деб бизни ишонтириб келган темуршунос олимларимизга нисбатан менда шубҳа туғилди. Лекин аниқ хулоса қилиш учун яна бир марта Санкт-Петербургга бориб, ТНС 107 рақамли қўлёзма китобни тўлиқ кўчириб олишим ва чоп этилган китобларнинг матнига такқослаб кўришим лозим эди. Бунинг учун ҳомий топишим керак эди. Кўп кишиларга ва ташкилотларга мурожаат қилдим, аммо натижа чиқмади.

Бир кун Узбекистон телевидениесининг «Ассалом Ўзбекистон» кўрсатувига меци таклиф этишиб Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асари ҳақида сўзлаб беришимни сўрашди. Шу кўрсатувга яна «Темур тузуклари» ҳақида сўзлаб бериш учун Тошкент давлат юридик институтининг ректо-

ри, профессор Ҳалимбой Бобоевни ҳам таклиф қилишган экан. Кўрсатувдан кейин мен Ҳ.Бобоевга ТНС 107 рақамли қўлёзма ҳақида сўзлаб бердим ва ҳомий топаолмаёт-ганимни айтдим. Ҳ.Бобоев ҳеч иккиланмай Тошкент давлат юридик институти ҳомий бўлишини айтиб, мени ишонтирдилар ва 1998 йилнинг август ойида ҳақиқатдан ҳам мени Санкт-Петербургга юбордилар. Мен Салтиков-Шчедрин номидаги Россия миллий кутубхонасининг қўлёзмалар бўлими фондида сақланаётган форс ва ўзбек тилида ёзилган барча «Темур тузуклари»ни олиб кўрдим. Кутубхона ходимлари менга жуда ҳам яхши муомалада бўлишди ва улар билан ҳамкорлик қилишга қарор қилдим. Бўлим бошлиғи Ольга Васильеванинг ёрдамида ушбу кутубхона директори В.Н.Зайцев билан мен, Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари тарихи институтининг директори сифатида расман ҳамкорлик тўғрисида тузилган шартномага имзо чекдик ва бунга асосланган ҳолда ТНС 107 ва ТНС 123 рақамли қўлёзма китобларнинг микрофильмини менга бепул беришди. Бунинг учун ушбу кутубхона ходимларига ўз самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Умуман олганда, Санкт-Петербургдаги Салтиков-Шчедрин номидаги Россия миллий кутубхонасидан ва Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар кутубхонасидан ўнта ноёб қўлёзмаларнинг ксерокопияси ва микрофильмларини сотиб олдим. Буларни ҳам табдил ва таржима қилиб, чоп этиш ниятимиз бор. Ҳозирга қадар Санкт-Петербургдан олиб келган қўлёзмалардан «Қиссаи Темур»дан ташқари Амир Темур Кўрагоннинг «Тузуки Темурий» (иккинчи қайта нашрига «Зафарнома» деб ном қўйдик) ва номаълум муаллифнинг «Дастур ул-амал» номли асарларини чоп этдик.

Оллоҳ Ўзбекистонни тинчлик, осойишталик ва мўлчиликда сақласин! Оллоҳ барча ўтган авлодларимизнинг руҳини шод этсин! Оллоҳ барча ўзбекистонликларни ва ушбу сатрларни ўқийётган меҳрибонларимизни ўз паноҳида сақласин! Амир Темур руҳи Ваганимиз кудратини қўллаб-қувватласин!

Ҳайдарбек Назирбекович БОБОБЕКОВ,
Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари тарихи институтининг директори,
тарих фанлари доктори.

ТЕМУР ҚИССАСИ

- 17 -

20.06	Alisher Navoiy
4212	nomidagi
	O'zbekiston MK

Меҳрибон ва шафқатли Оллоҳ номи билан.

Ҳақ субҳонаху таолога кўпдан-кўп олқишлар бўлсинким, «*Ҳақиқатда биз сени ер юзида халифа қилдик*» калимаси билан абадий соҳибқиронлик анқо қушига жаҳонни эгаллаш иқболи қаноти бирла оламни забт этиб Қоф тоғи чўққисидида ошиён қилди ва бекиёс Яратганга мактовлар бўлсинким, Пайғамбар (*унга Оллоҳнинг дуоси ва саломлар бўлсин*)нинг оқ умматини ривожи ва (Мухаммад) Мустафонинг мунаввар шариатини янгилаш учун Амир Темур салтанати савлатин олам салтанатининг жами тартибларидан юксак ва олий шон қилди. Аммо шу билан бирга, билиш аҳли ва кўриш эгаларининг дил кўзларига аниқ ва равшан бўлсинким, Ҳазрати мақсади улуғ ҳукмдор, адолат шиори тождор, ўз мансабига муносиб шаҳаншоҳ ва давлат аршининг султони, қуёш бош кийимлик, юлдуз қўшинлик, мулк ва миллатнинг хомийси, зулм ва бидъатнинг йўқотувчиси, заифлар ва мискинларнинг ёрдамчиси, тож ва узук (муҳрли) вориси, буюк султонлар сарвари, қарамли хоконлар сардафтари, мамлакатларни эгалловчи, остонаси осмонга туташувчи, яъни Султон ўғли Султон, Хокон ўғли Хокон, зафар қозонувчилар ва голиблар ва фатҳ эгалари отаси Саййид Мухаммад Баҳодирхон (*Оллоҳ таоло давлати байрогини баланд ҳилтиратсин ва шавкатли айёмини абадий қилсин*) сипоҳ ва лашкар тузишдан, раият ва фуқаролар орасида адолат ўрнатишдан бир лаҳза бўш қолса, илгари ўтган шоирлар девонларини ва ўтган олиймақдор султонлар тарихини ўқиб, кўп вақтини китоб ўқишга сарфлар эди. Шу аснода ҳар ғазалнинг мазмуни ва ҳар подшоҳнинг қоида ва қонунлари илмга мойил дилига ёкса ва маъқул бўлса, шу заҳоти уларни замона шоирлари даврон фозил кишиларига буюриб, унга мухаммас боғлатар ва таржима қилдирар ва шу баҳона билан уларга заррин гулли кийимлар ва сән-сапоқсиз нақд пул инъом этиб, уларни халойиқ орасида бошини осмонга кўтариб, мол-дунёга эҳтиёжини қондирарди.

Бир куни тарих ўқиётганида Абу Толиб Хусайний ёзган битикларидан бўлган ушбу рисолага кимё асар назарлари тушиб, бу йўқсул фақирни, бу тоқати йўқ ҳақирни, қулларнинг энг хоксори, миннатдор кимсаларнинг малики бўлмиш Комил тахаллусли Пахлавон Ниёз Девон, ота-бобосидан тортиб бу подшоҳлар остонаси хизматида бўлган ва сулоланинг ерини кўриқлашни ўзи учун буюк давлат ва улуғ саодат билиб, ҳар турли хизмат етишса уни бажаришга жон-жаҳдим билан киришардим, менга ғоятда лутфу марҳамат ва ниҳоятда раҳм-шафқат кўрсатиб, ўзимга ўхшаш кишилардан танлаб ва мумтоз этиб, мазкур рисолаи таржима қилишга буюриб, бошимни ифтихор фалагининг энг юкори чўққисидан оширди. Шунда камоли ожизлик ва кам қувватлигимдин коинот янглиғ даргоҳ мулозимларига хали бундай улуғ ишга қўл урмаган ва бу тарика кўркинчли йўлга кадам қўймаган эдим, деб арзи ҳол этгим. Шунда яна бўйсунмиш вожиб бўлган фармон чиқарилдики, агар ҳар маъно кунгирасини идрок этишга ожизлик қилсанг, юксак жозибали ва буюк ақл-заковат эгаси, замона шоирларининг энг буюги ва мушкулларни ҳал қилувчи Оғаҳий лақабли Муҳаммад Ризо Миробнинг кўмагини ўзинга ҳомий қилиб қўлидан тутгин. Шундай қилиб «буйрукни бажарувчи маъзурдур...» қабилида бу улуғвор ишни ўзимга лозим деб билдим.

Ўзимни нотавон ва кучсизлигимдан кўркиб, безовта бўлсам ҳам лекин Мавлоно Низомийнинг (*Оллоҳ унинг сирини сероб қилсин ва қилган яшин ишларининг ажрини жаннатда берсин*) бу мисраси хотиримга келди:

«Подшоҳлар илтифоти кимиёи давлатдур».

Бу мисра маънудан кўнглимга қувват ва тилимга журъат етишиб, ўзимга таскин ва ором бериб, фазлу карамли подшоҳнинг беҳад инояти ва шоҳона илтифотини ўзимга ёр ва мададкор билиб, қувватим йўқлиги ва мол-мулким камлигига карамай, бундай улуғ ишга қўл урдим ва қалам тулпорини саҳифа майдонига сурдим.

Байт: *Агар лутфи султони фирузфар,
Бу йўлда манга бўлмаса раҳбар
Бу йўлда бўлиб нўядин ҳам қаддим,
Топи олмагум манзил-мақсадим.*

Илоҳо, бу эътибори йўқ хоксор банда, беҳад ранжу машаққат ва беадад кайгули меҳнат тортиб, бу хавfli водий ичра кадам қўйгусидир ва бу кўркинчли дашт узра куюндек югургусидир, унга лутфу марҳаматинг йўлбошчисини раҳбару раҳнамо қилиб, бошланишни тугаш чегарасига улагин ва ибтидосини ниҳоя турар жойига киритгин.

Шеър:

*Е раб, менга лутфу шафқатинг ёр айла,
Алтофи иноятинг мададкор айла,
Ҳар сўзки кўнгул маҳзанидин бўлса аён,
Тарвиж бериб равнақи бозор айла.*

Бу шарофатли китобни битказиш учун бор кучимни ва саъй-ҳаракатимни ишга солай, ранжу меҳнатимни бекорга кетказмай, хосу омга бирдай кўнглига ёқимли қил, хусусан подшоҳнинг мафтун қилувчи табъига чиройли ва гўзал қилгин, ул даргоҳи олампадох жаннатга ўхшаш мажлисидаги тушунган ва илмдан огоҳ кишилар қонига ҳам мактовга сазовор ва мақбул этгин.

Бу қўлезма таржимони Абу Толиб Ал-Ҳусайний китоб бошида айтадики: «*Икки шариф ҳарам соҳиби ва Яман ҳоқими Жаъфар Бостонийнинг китобхонасида бир китобга кўзим тушди, уни [ўқиб] кўрсам бошдан-оёқ ҳаммаси Соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг ўз сўзларидан [ибора] экан, етти ёшидан етмиш тўрт ёшигача бошдан кечирган воқеаларни ёзибди, яъни қандай қилиб ўзини султонлик мартабасига етказган ва не хосият бирла етти иқлим мамлакатларига фармонраво бўлган. Уни бошдан оёқ ўқиб чиқсам подшоҳлик қонунини ва давлат тузуми, мулк олиш қоидаларини, аскар ва раият интизоми, мулк ва мамлакатни бошқариш усули, уруш ва саф тузиш қоидаларини ўз ичига олган экан. Уни форс тилига таржима қилиб, китоб ҳолига келтирдим, токи подшоҳларга қўлланма бўлар».* Ул Султони Соҳибқирон, яъни Амир Темур Кўрагон ўз гавҳарбаён тили билан шундай деб ёзгандики, охири саодатли фарзандлар ва яхши тилакли вазирларнинг оппоқ ёруғ дилларига маълум ва тушунарли бўлсинким, ўн икки ишни мен ўзимга шиор ва касб қилдим. Шу сабабдан ташри таоло менга улуғлик ато қилиб, самовий қудрат билан қўллаб қувватлади ва султонлик мартабасига етказди. Ул жумладан бири шуки, адолат

тарозисини кўлимга олдим, на кам қилдим, на ортиқ, ҳамма-ни ўлчовда баробар тутдим. *Иккинчидан* худонинг бандаларига ҳақли равишда ҳукм қилдим ва ҳақ тарафига мойиллик кўрсатдим. *Учинчидан* бефойда ишдан қочдим. *Тўртинчидан*, худойи таолонинг бандаларига раҳм-шафқат қилдим ва ҳар ишда ҳаммага фойда етказдим. *Бешинчидан*, ҳеч кишининг кўнглига озор бермадим. *Олтинчидан*, ҳеч кимни даргоҳимдан қувмадим. *Еттинчидан*, ёнимга кирган ва чиққанга йўл бердим. *Саккизинчидан*, худойи таолонинг итоатини бажо келтирдим. *Тўққизинчидан*, худойи таоло улуг этган одамларни улугладим. *Унинчидан*, дин ишини дунё ишидан илгари кўйдим. *Ун биринчидан*, рост сўз айтдим, рост сўз эшитдим. *Ун иккинчидан*, дин ва дунё ишини ростлик билан туздим.

Ва шундай эшитдимки, Оллоҳ таоло Одам Сафиуллоҳни яратганда, фаришталар айтибдики, бир мавжудот яратилдики, унинг авлодларидин неча минг ёлғон сўз ва ёлғон ваъда вужудга келади. Оллоҳ таоло уларга мурожаат қилиб айтдики, мен уларнинг орасига бир қилич юбораманки, ҳар киши эгри ва ростгўй бўлмаса, у қилич уни пора-пора қилади. Эшитгимки, у тиг тўғри гапирувчи ва тўғри гапни эшитувчи султонлардир. Буни эшитгач ўзимга ростгўйликни ва ростгўйликка кулоқ солишни шиор қилдим. Ҳар кимга ваъда берсам, ваъдамга вафо қилдим. *«Аҳдингизга вафо қилинг»* амрига амал қилиб, ваъдага ҳилоф иш тутмадим. Жабр ва зулмдан ўзимни тийдим, фисқу фужурга рози бўлмадим. Қариндош-уруғлардан алоқани узмадим ва улардан меҳр-оқибатни аямадим. Вужудим уйини худойи таолонинг дор улмулки қилдим. У мулкдан худойи таолонинг нойибларидан сўроқсиз фойдаланмадим. Ҳақ таоло бандаларининг муҳим ишларини бажаришда бепарволик ва сансоларлик қилмадим ва ҳеч кимнинг мол-мулкани ноҳақ тортиб олмадим. Бировларнинг мол-дунёсини тўплаш билан шугулланмадим. Аскарлар ва раиятнинг фаровон турмушини таъминлаш пайида бўлдим ва ҳеч кимнинг молидан тамаъ қилмадим.

Шундай бўлдики, Амир Ҳусайн аскарлар ва раият мол-мулкига кўз тикди, отасининг амирлари ва менинг амирларимнинг мол-мулкига тамагирлик қўлини узатти, шу сабабдан давлати биноси кулади.

Яна шуни айтиш керакки, Ҳақ таоло итоатини Расули Худо итоатида, деб билдим. Муҳаммад Мустафо (унга Оллоҳнинг алқови ва саломлар бўлсин) шариатига амал қилдим ва шариатга хилоф иш тутмадим. Ва ул Ҳазрат хонадони ва саҳобалари тутган саодатли ишларни севдим ва муҳаббат шартини бажо келтирдим.

Худойи таолонинг мулкида дини исломга ривож бердим ва доим пайғамбар [тарғиб этган] динни кучайтиришга интилдим ва салтанатимни у билан мустаҳкамладим.

Дин ва давлат тушунчаси ҳар иккаласи бир қориндан тутилган, дин ва шариат қоидалари билан мустаҳкамланмаган давлатда улуглик ва шавкат доимий бўлмайди ва салтанат ҳукми амалга ошмайди, бўлган-бўлмаган кишилар у давлатга дахл этадилар.

Яна бир нарса шуки, уламо, саййидлар (пайғамбар авлодлари) ва шайхларни ўзимга яқинлаштирдим, уларга таъзим бажо қилдим ва ҳеч бирининг сўзини қайтармадим. Шунинг учун ҳам халойиқ менинг дуойи хайримга қўл очдилар. Шариат уламолари билан доимо ҳамсуҳбат эдим. Улардан дин ва дунё масалаларини сўрадим.

Айтишларича. Константинополь подшоҳи Рай мамлақати срларига лашкар тортади, шунда маълум бўладики, унинг даргоҳида саййидлару уламо ва қариялару мансаб эгалари [ишлар] тараддудини кўрадилар. Шундан сўнг бу юртни эгаллашдан воз кечди. Вазирлар ва амирларига тушунтириш бердики, мен самовий китобларда ўқиганман, ҳар подшоҳнинг даргоҳига саййидлар, уламо ва қариялару мансаб эгалари борди-келдиси бўлса бундай подшоҳнинг давлатига шикаст етмайди. Эшитишимча бу подшоҳнинг даргоҳида ана шу қавмдан бир жамоаси бор экан. Шундан билдимки, бу подшоҳнинг давлати ва салтанатига шикаст етмайди ва бу юрт қарам бўлмайди.

Шундан сўнг унга бир мактуб ёзади. Мазмуни қуйидагича эди: «Сени хислатинг одил султонлар одатидан экан ва сен худони танийдиган киши бўлганинг учун сен билан уруш қилишдан воз кечдим».

Тарки дунё қилган кишилар ва дил эгаларидан ҳиммат тиладим ва уларнинг табаррук нафаслари билан дуойи фотиҳа қилишларини сўрадим, улар кўнглига аён берган ходисалар-

га риоят қилдим ва уларни мендан кўнгиллари озор топишига йўл қўймадим.

Мусулмонларни қамокқа солишга ва Муҳаммад (*унга саломлар бўлсин*) хонадони ва зурриётини уриш ва ўлдиришга журъат этмадим, балки уларнинг иззат-икромини бажо қилдим ва уларга айб қўйиш ва озор беришдан ўзимни тийдим.

Яна шунини айтиш керакки, одил подшоҳлар Оллоҳнинг ердаги сояси деб эшитганим учун, подшоҳларнинг яхшироқлари, гуноҳкорларнинг гуноҳидан ўтишини билганим учун мен одил подшоҳлар тугган йўлига амал қилдим. Нафси бузук, бировга ёмонлик тиловчи дўстлардан узоқлашдим.

Ва Худо ҳар кимни дўст тутса, уни султонлик мартабасига етказиб, халойиқ ишлари жиловини унинг қўлига топширади деб эшиттим. Агар уларга адолат ва инсоф билан муомала қилса, ҳақ таоло унинг мулкини абадий, безавол сақлайди ва агар зулм ва ахлоқсизлик ва бузуклик тариқасида иш тутса, унинг наслини тугатиб, мулкини қўлидан олади.

Мен ўз салтанатимни мангу барқарор қолиши учун адолатни бир қўлимга ва инсофни яна бир қўлимга олдим. Бу икки чироғ шуъласидан салтанатим сулоласи чироғини ёндирдим. Даргоҳимда тўрт хушмуомила вазир тайинладим: бири Маҳмуд, бири Маҳмуд Окибат Маҳмуд, [бири] Шаҳоби Хуросоний ва бири Носируддин Маҳмуд эди. Уларга амр этдимки, менга адолатли сўздан ўзгасини айтманглар, ёмон бўлманглар. ёмонликни яхшилик билан узатинглар, одамларнинг аҳволини текшириб туринглар ва киши молидан тамаъ қилманглар, рост сўзланглар, ёлғон деманглар.

Чунки мен эшитдимки, Тангри таоло ҳар кимни салтанат тахтига ўтказса, унга яратганнинг лутфу қарамини ато қиладди, токи бу лутф орқасида халойиқни ўзига мутеъ ва фармонига тобе этади. Ва бу илоҳий илтифот унга шуъла ёғдиради. Султонлардан қайси бири бу илтифотни улуғласа, давлати тараққий топади.

Мен токи салтанат тахтида ўлтирдим, бу илтифотни улуғладим. Худойи таолонинг амрига амал қилдим. Худойи таолонинг бандаларига шафқат кўргиздим, шарият ва адолат ва инсоф билан амал қилдим.

Арзирум саҳросида қарасам лашкарим беш фарсах (1 фарсах - 8 км) жойни эгаллаган экан, бу одамларнинг ҳаммаси

менга мутеъ эди, хайрон бўлиб Худойи таолога шукур этдимки, мен ҳам улардек бир одамман, шунча миқдордаги халкни мендай ожиз-шикастага буйсунувчи қилиб қўйибди. Бу ҳақда уламодан савол этсам, сенга илоҳий лутф нур ёғдирган, сен илоҳий соясан, дедилар.

Иигирма бир ёшимда (1571/356) Қутб ул-актоб Зайнуддин Абу Бакрга ирода қўлини бердим. Шайх камаримни шоҳлик ёғдуси билан боғладилар, ўз бош кийимини бошимга қўйдилар ва ақиқ кўзли бир узук бердилар. Унинг кўзига «*Рости-ю рустии*» («*Куч ҳақиқатда*») нақш қилинган эди. Айтдиларки, яқин кунларда давлат тонги ёришади. Менинг кўнглимга аён қилдики, Муҳаммад (*унга саломлар бўлсин*) авлодидан бир киши сенга мадаккор бўлади. Ҳозир уни кўришинг маъкул эмас, кейинроқ кўрасан.

Шундай қилиб *етмиш ёшимда* (805/1402-1403) Рум мамлакатини ўзимга буйсиндириб қайтгач, Қутб ул-орифин шайх Садруддин Ардабилий хизматига бордим ва ундан қутбларни бирига мулозимат кўрсатай, деб илтимос қилдим.

Шайх дедиларки: «*Солон тоғида бир булоқ борки, суви гоҳ иссиқ ва гоҳ совуқ бўлади. Ана шу булоққа бир киши келиб таҳорат қилади. Қутб ўша одам*».

Сўнг шайхнинг буйруғига биноан ўша булоқ бошига бориб, кутиб ўтирдим. Тонг пайти бир киши келиб, булоқ бошида таҳорат қилиб намоз ўқиди. Иккинчи кун яна келиб таҳорат олди. Учунчи кун яна келди. Қарасам, ўша одам эди. Шайх хато қилмадим, деб ўзимча ўйладим. Унга қараб хитоб қилдим: «*Эй Саййид ого Али мен сени аскарларим ва навкарларимнинг энг қўли мансабдагиси, деб билардим, бундай юксак мартабага қандай эришинг!*»

Дедиким: «*Мен Қутб ул-актоб (Қутбларнинг энг буюғи)нинг амри билан салтанатинг бошидан давлатинг мадаккориман*».

Шундан сўнг намозга машғул бўлди. Мен унга иктидо қилдим ва унинг иктидосида ҳузур топдим. Намоздан бўшагач, деди: «*Ё амир, сен ич лаҳзада худойи таолонинг меҳмонисан. Меҳмон мезбондан ҳар илми тиласа топади*».

Ман иймон талаб қилдим. Шунда дедиким: «*Иймон Муҳаммад Оллоҳнинг пайғамбари (Оллоҳ уни ва хонадонини ёрлақсин) билан барқарордир ва у биришаҳардирки, унинг таш-*

қарисидин «Унга ибодат қилинлар, Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ» дерлар ва баъзи у шаҳарнинг ичкарисидан «Билингизки, Оллоҳдин бошқа илоҳ йўқ» дерлар ва у шаҳарнинг дарвозабонлари «Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, Муҳаммад Оллоҳнинг пайгамбаридир», дейдилар».

Шундан сўнг бошини саждага қўйди. Бориб бошини саждадан кўтарсам, омонатини Ўзига топширган экан. Ўта афсусланиб, шайхнинг хизматига келдим. Кўрган воқеаларимни унга маълум эттим.

Шайх айтдики: «Давлат низоми ва нокаслар қўлидан мулк олмоқ ва бировга бермоқ худойи таолонинг пайгамбарларининг қўлидадир. Ҳар бир давлатда кутблардан бири вакиллик қилади. У давлатни қўллаб-қувватлайди. У вакиллик қилувчи оламдан ўтса, унинг ўрнига яна бири тайин бўлмаса, бундай давлат заволга юз тутади, - ва дедики: - Қайсарнинг давлатига Оллоҳ кишиларидан бири вакил эди. У дунёдан ўтгач, сен зафар топдинг».

Мен бу ишорадан англадимки, менинг давлатим ҳам тамом бўлаётган экан. Аммо унинг ўрнига яна бир киши тайин бўлар, деб умидвор эдим. Асир тушган гўрт минг румийни камокдан озод этдим.

Ва *етти юз эллик олти* (756/1355) *ҳижрий санасида* Туронзамин соҳасини ўзбеклар (Бу ва бошқа саҳифаларда даштда яшовчи кўчманчи қабилалар назарда тутилмоқда – тарж.) зулмидан халос эттим. Мовароуннаҳр салтанати тахтига ўлтирдим. Хатиблар минбарлардан хутбани менинг отимга ўқидилар. Шунда саййидлару уламо ва машойиху фуқаро менинг давлатим дуосига қўл кўтардилар.

Ўша давр дин пешволаридан Хожа Абдуллоҳ уларнинг менга дуойи хайр қилишларига қаршилик қилди ва дедики: «Бу конхўр турк (Амир Темури) аҳли исломдан неча минг кишини қатлга етказди, нечук уни дуо қилурсизлар?» Кечаси тушида Ҳазрати Рисолатпаноҳ (Пайгамбар) *(уни ва хонадонини Оллоҳ ёрлақсин ва унга саломлар бўлсин)* кўради, қараса мен Онҳазратнинг қошида туғдек адл ва яқин турибман. Хожа Абдуллоҳ уч марта салом беради, саломига алик олишмайди. Охири фарёд чекиб айтадики: «Ё Расулуллоҳ, сенинг умматингдан неча минг кишини қатл эттирган ва аҳли исломнинг уйларини вайрон қилган Темури сенга яқин бўлиб, сенинг динингда гайратлар кўрсатган ва шариятинг-

га ривож берган менинг саломим кулогинга нега кирмайдими?» Онҳазрат иноят юзидан дедиларки: «Гарчи Темур кўп қон тўкди, менинг умматимни қатлга етказди, аммо ул менинг зурриёт ва авлодимни дўст тутти ва нусрат берди, сен нечук унинг дуою фотиҳасин манъ этарсен?»

Уйкудан уйғониши билан шу кеча менинг олдимга келиб, узр сўради. Бу хабар хосу омнинг кулоқларига етиши билан менинг давлатим дуосига қўл кўтардилар, мени «оллоҳ ўзи қўллаган» билиб, мени қўллаб-қувватлашга гувоҳлик бердилар. Ва мен бу сийловлар шукронаси учун Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг авлодларини эъозлашга илгаригидан ҳам кўпроқ саъйи-ҳаракат кўрсатдим.

Мени Оллоҳнинг ўзи қўллашини гувоҳи бўлган воқеалардан бири шу эдики, Арзирумда Қайсарнинг тўрт юз минг отлик лашкари билан рўпара бўлиб, саф тутдим ва лашкарнинг чап-ўнгига назар солдим. Бир пайт карасам Карбало ва Нажаф саййидларидан тузилган қўшин Ироқи араб томонидан пайдо бўлди. Уларнинг сардори Саййид Муҳаммад Мифтоҳ эди ва улар ўзи билан бирга оқ байроқ кўтариб келишарди. Ва мен амр бердимки, улар менинг кошимга келсин, деб. Уларнинг келганини ўзимча яхши фолга йўйдим.

Уларнинг байроқдори Саййид Муҳаммад айтдики, тўртинчи халифани тушумда кўрдим ва улар айтдиларки: «Менинг оқ байроғимни подшоҳликнинг муқаддас туғи, деб олиб кетинглар». Нажаф саҳобалари «Бу муқаддас туғ соҳиби Румга лашкар тортган Амир Темурдир», - дейишди.

Мен Тангри таолога сажда қилдим за бу ҳодисани менинг воқеалар дафтаримга ёзиб қўйишларига амр эттим. Ўшанда менинг узангимдаги уламо менга ишора қилдиларки, *сана саккиз юзда* Рум мағлуб бўлғусидир, деб Куръони Каримда нозил бўлган. Шунда мен ўзимни «Оллоҳ томонидан қўлланган»лигимни билдим. Шу аснода Ики Темурак келиб: «Ҳалаба муборак бўлсин», деди. Мен «*галаба ва иқбол*» сўзларини эшитгач, оқ байроқни унга бердим, токи у билан урушга кирсин. У оқ байроқни кўргач, ғайрат билан жангга равона бўлди.

Тўғри чикқан *башоратлардан бири* шу эдики, Рум мамлакатини бўйсиндиришга юз тутганимда «Саййиди турк Аҳмад Яссавийнинг макомоти» китобидан фол очдим. Шу кеча ба-

шорат топдим. Шу фолни хотиримда сақладим. Қайсарнинг аскарлари билан рўнара бўлган чоғда ўша [шеър]ни ўқишга машғул бўлдим, то фатх эттим.

Бу қисқача воқеанинг тафсилоти шуки, бу китобнинг таржимони Комил айтадики, эшитишимча таниқли ва машҳур киши бўлган Ҳазрати Баҳоуддин доим Амир Темурнинг қошида бўлиб, ҳар ерга кетса бирга борарди ва ҳар ишда Амир ундан фотиҳа олар ва фол кўрарди.

Ман Рум тарафига қараб йўл олганимда илоҳий илмлар билимдони, маъно мушуқларини ҳал қилувчи, яъни аллома Тафтазонийким замона тафсир қилувчиси эди, менинг арзимга етказди-ки: «Доим сафарга кетарда девоналардан фол оласан, бу сафар Куръони Каримдан фол олгил, токи зафар топгайсан», деди. Шунда Куръонни очгач бу оят чиқди: «*Алиф, лом, мим, гулибат ар-Рум фи аднал-арзи*» («*Алиф, лом, мим, жуда яқин жойда Рум мағлуб бўлди*»).

Шунда аллома айтди: «*Таъмия қондаси бўйича «адно арз»дан мурод «зод» ҳарфидурки, ҳисобда саккиз юздир. Шундан маълум бўладики, сана саккиз юзда (800/1397-1398) Румга борсанг мағлуб қиласан*».

Шундан сўнг ўша айгилган санада Румга бориб, уни таслим қилдим.

Иккинчи башорат шуки, ушбу (760/1358-1359) санада Тўғлуқ Темурхон, Чингизхоннинг набираси эди, Мовароуннаҳрни босиб олишга азм этти ва Ҳожи Барлос қочиб, Хуросонга жўнади. Мен икки кўнгилик бўлдим: Барча одамларимни олиб Хуросонга йўл олайми ёки Тўғлуқ Темурхонни қўлга олайми? Бу ҳақда пирим Зайнуддин Абу Бакр Тойибодийга «*Сиз не буюрурсиз?*» деб хат ездим.

Бу хатга пирим шундай жавоб ёзибдилар: «*Ҳар вақтки осмонлар ёй бўлса ва ерлар унинг ипи бўлса ва ҳодисалар ўқ ва одамлар нишонни ва ўқ отувчи қазо бўлса, одамлар нечук қочиб қутулурлар?*» Ва яна «*Энди худойи таоло сен билан бирга*», дебдилар. «*Бориб Тўғлуқ Темурхоннинг ўқу ёйини оласан. Вассалом*».

Мен бу мактубдан башорати тамом топдим ва бориб хонни Хўжанд суви ёқасида кўрдим. У мени кўрганини ўзига яхши фол этти ва мен уни ўзимга ром қилдим. У мени ўзига амир этиб тайинлади ва ҳар ишда мenden маслаҳат сўрарди.

Унга хабар келдики: «Дашти Қипчоқда сенинг амирларинг ва аскарларинг қаршилик байроғини кўтардилар!» Бу бобда, ўзим бир неча кўшун лашкар билан бориб уларни даф қилсаммикин, деб мендан маслаҳат сўради. Мен, «сен борсанг бир хатар бор ва қайтганингда икки хатар бор. Ақлли киши бир хатарни икки хатар, деб гумон қилади», дедим.

У бу маслаҳатимга таҳсин айтди. Шундан сўнг Мовароуннахрни келажакда сақлаб туриш бўйича маслаҳат сўради. «Давлат чодирини ҳиммат ипи билан маҳкамла, устунини адолат тиргаги билан тикла ва таноблари миҳини инсоф ерида маҳкамла, токи бу чодирга ҳар ким кира олсин ва чиқа олсин. Бу диёрда саййидлар ва уламо ва машойихни азиз тутгил, раиятни адолатинг соясида сақлагин. Бу мулкнинг яхшиларига мурувват ва яхшилик қил, ёмонлари билан муросаи мадора қилиб умр кечиргил. Бу диёр аскарларини эҳсон билан боғла, токи ҳар иш қилса — ҳақини олсинлар ва агар хизматда ўлсалар-мукофотини олсинлар», - дедим.

Унинг лашкарлари Мовароуннахр аҳолисидан мол-давлатини тортиб олишганди, бу мол-мулкни қайтариб беришларини талаб қилишарди, унинг ҳузуридаги уламо ҳам ўша молни қайтариб олиб беришга мойил бўлдилар. Шунда лашкарлари норози бўлди. Бу бобда мендан кенгаш истади. Мен шундай кенгаш бердим: *«Туркларнинг сабри қузларидек тангдир. Уларнинг кўнглини қаро қилма, токи кўнгил қўйиб, тиллари қисқа бўлсин».*

Менинг маслаҳатларим кўнглига ёкиб, Дашти Қипчоқ амирлари дафъига жўнаб кетди. Мовароуннахр мамлакатини ака-укалик йўли билан менга қолдирди.

Мени қўлловчи башоратлардан бири шу эдики, Ҳазрат Рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васалламни тушимда кўрдим. Менга башорат бердиларким: *«Менинг авлодларимга берган нусратинг туфайли Оллоҳ таоло сенинг пушти камарингдан тўқсон кишига султонлик ато қилди».*

Бу воқеа шундай юз бердики, *сана етти юз олтмиш икки* (762/1361, март)да Тўғлуқ Темурхон иккинчи мартаба Мовароуннахрга лашкар чекди ва менга муҳаббатнома юборди. Мен истикболига чиқиб уни кўрдим. Ва у аҳдини бузиб Мовароуннахрни ўгли Хожа Илёсга берди, мени лашкарбоши этди. Мени хафа кўриб Қочули Баходир ва Кубул-

хоннинг аҳдномасини чиқариб кўрсатди, бу аҳднома пўлат варакка: «Хонлик Қубулхон авлодига, лашкарбошилиқ Қочулининг авлодига мансуб бўлсин. Бир-бирига қарама-қаршилиқ кўрсатмасин», деб ўйиб ёзилган эди.

Уни ўқиганимдан кейин, шу аҳдномага вафо тариқасида унга қаршилиқ қилмадим. Лашкарбошилиқка рози бўлдим. Ва лекин Хожа Илёснинг салтанат иш-ларига унча уқуви йўқ эди. Лашкари зулм-жаврга қўл чўздилар. Шу аснода Мовароуннаҳр аҳолиси менга келиб арз қилдиларки, ўзбеклар тоифаси Самарқандга чопкин ясаб, ул мавзедан мингга яқин бокира кизни олиб кетдилар. Бу воқеани Илёсхожага айтдим, унинг ҳукми ўзбекларга таъсири бўлмади.

Шундан сўнг саййидларнинг улуғларидан бир гуруҳи менинг олдимга келиб фарёд чекдиларки, пайгамбар зурриётидан етмиш нафар саййид ва саййидзодани золим ўзбеклар асирга олиб кетиб, қамокқа ташладилар. Шунда ислом ғайрати кўнглимда жўш уриб, уларни асирликдан озод этгани отландим ва ўзбек амирлари билан урушиб зафар топдим. Етмиш саййидни уларнинг бандидан озод этдим.

Шу туфайли ўзбеклар мен билан низолашдилар ва макр йўлига ўтиб Тўғлуқ Темурхонга менинг устимдан «Темур қаршилиқ байроғини кўтарди», деб ёздилар. Ва у менинг катлимга ёрлиғ юборди.

Бу ёрлиғ йўлда менинг қўлимга тушиб, ўз эхтиётимни қилиб кўйдим.

Шу аҳволда Ҳазрати Рисолатпаноҳни тушимда кўрдим. Менга лутф нуруни ёғдириб: «Ул нусратиким менинг авлодимга бердинг, Оллоҳ таоло шу туфайли сенинг наслингдан етмиш авлодинга салтанатни сазовор қилди», - дедилар.

Уйқудан уйғонгач, воқеа тафсилотини пиримга ёздим. Жавобида ёздиларки: «*Сенга башорат бўлсинким, Расулulloҳу алайҳиссаломни кўрмоқдан сенга кўп зафарлар ёр бўлади. Сабуктегиннинг отасики бир кийикка раҳм этди, шу туфайли пайгамбар алайҳиссаломни тушида кўрди. Он Ҳазрат унга дедиларки, бу кийикка кўрсатган раҳмдиллигинг сабабидан, Ҳақ таоло сенинг наслингдан неча кишига салтанат қаромат қилди.*». Ва яна: «*У султонлик мартабасига эришди*», - деди.

Шайхнинг бу ишоратидан менинг салтанатим шавкати

янада ортди.

Ушбу туш асарларидан эдики, кўзим тиригида ўз насл-насабимдан ўттиз етти кишини амирлик мартабасига етказдим ва ҳар бирига тахтгоҳ ато қилдим.

Ва яна мени кўлловчи башоратлардан бири шу эдики, пирим менга ёздиларки, *«Менга аён бердики, худоий таоло сени ўз хазинасининг мулкдори қилди ва бу хазина калидини Муҳаммад Мустафо қўлига берди»*. Бу башоратдан ўзимда улуглик ҳис этдим ва ғайбий зафарларни олдиндан кўрардим.

Яна бир башорат шу эдики, ўзбеклар тоифаси менга нисбатан низо камарини боғлаб, мен билан нифок ҳосил қилганидан сўнг Тўғлуқ Темурхондан иккинчи марта менинг қатлимга ёрлиғ келди. Улар мени ўлдиришга ўзаро иттифок туздилар. Мен билан мунофикона ҳамсухбат бўлардилар. Мени кўнглидаги ниятларидан воқиф эмас, деб гумон қилар, мени гофил қолдириб қўлга олишмоқчи эдилар. Уларнинг нифоклари ҳаддидан ошгандан кейин ов баҳонасида Самарқанддан чиқиб Кухистонда бир тошга суяндим. Ана шунда Хумо куши бошимга соя солди ва мен у ерда яхшигина ухлаб олдим.

Ўша саҳрода юрган бир чўпон мени уйғотиб бир сўз деди, унинг сўзини ўзимга яхши фолга йўйдим ва бу янги башоратни топиб, Самарқандга қайтдим. Лекин ўзбеклар тоифасидан кўнглим тинч эмас эди, охири шу даражага етдики, у тоифанинг зулму ситамлари ҳаддан ошиб, чидаб бўлмас даражага етишди.

Шунда Мовароуннаҳр уламози фатво ёздиларки: *«Ла илаҳа иллаллоҳи Муҳаммаду Расулulloҳ»* деган бандаларига вожиб ва лозимдурки, мусулмонларнинг молу мато ва номусу обрўйларига тажовуз қилаётган ўзбеклар тоифасининг қатлига иттифок қилиб, молу жон била саъйи ҳаракат қилгайлар ва бизлар ҳам бу тоифани орадан кўтаришга ҳиммат кўрсатган подшоҳга итоат камарини белларимизга боғлармиз. Агар у бу бобда ўзбўларчиликка йўл қўйса, қиёматда жавобини берур».

Бу фатвони менга келтиригач, мусулмонлар иттифоқидан башорат топиб, уни пиримга юбордим ва пирим унинг хошиясига ёзиб юбордилар: *«Салтанат қутбига башорат*

10.

бўлсин. Мусулмонлар Хулафойи Рошидин суннатларига амал қилиб, сенинг подшоҳлигингга иттифоқ кўргузуб, зулму-ситам ҳароратидан сенинг давлатинг соясига паноҳ келтирганига ушбу фатво қатъий далилдир».

Бу сўзлар ёзилган у фатво менга теккач, мазлумлар додин золимлардан олишга, Мовароуннаҳр соҳасин нопок ўзбекларнинг хас-хашагидан пок этишга ҳиммат кўрсатиб йўлга тушдим. Аммо бу ишда ўзимдан ўзга яқин киши топа олмадимки, унга кенгаш солсам. Йўқса барча Мовароуннаҳр аҳли менинг ҳукмдорлигимни тан олишган эди. Аммо уларнинг иттифоқига ишонмадим, шунинг учун Самарқанд шаҳрида адолат байрогини баланд кўтармадим.

Ва Мовароуннаҳр аҳли ўзлари бу сирни фаш этгач, ўзбеклар ҳужум эта бошладилар. Шу вазиятда пиримдан хат олдим: «*Оллоҳ қўллаган Амир Темурни тушимга аён бердики, Расул алайҳиссалом унинг галабасида ёр бўлгусидир. Кўрқмасин ва ғамгин бўлмасинким, Расули Худо у билан биргадир».*

Бу хатдин ўзгача башорат топиб, кўнглим тўқ бўлди. Мана шу ўйлар билан машғул бўлиб юрганымда, Тўғлук Темурхон мени қатлимга ёрлик юборди. Ўша пайтда Амир Кулол менга Хоразм мамлакатига кетишини ишора қилиб: «*Алфириор миммо лойатоқа мин сунан ул-мурсалин»*, яъни «*Тоқат қилолмас ишдан қочмоқ пайгамбарларнинг суннатларидандир»*, — дедилар. Ва мен Қуръони Каримдан фол очдим. Шунда фолимга бу оят чиқди: «*Қуёш белгиланган жойга қараб юради. Қудратли ва доно яратганининг амри шудир».*

Шундан сўнг Саййид ул-мурсалин алайҳиссалом суннатларин тутиб, ҳижрат ихтиёр этиб, ўз холимдан пирим хизматига нома ёздим. Сўнг олтмиш киши билан отланиб, Самарқанддан Хоразм тарафга юзландим. Шунда пиримдан нома жавоби етиб келди: «*Оллоҳ қўллаган Абул Мансур Темур тўрт ишни ўзига шиор этсин, то ҳиммат билаги билан мақсадига эришгай ва омад ёр бўлгай. Ва буюкларнинг буюги пайгамбарлар суннатларини тутиб азм этган бўлсанг, йўлга отланган чоғда Тангри таолога таваккал қилгин ва Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом суннатини тутиб, ғайратни ўзингга улуғ шиор этгинки, салтанатинг даврида зино ва бузукчилик юз бермасин. Ва лайлак ғайратидан кам қилмагинки, бир*

лайлак ошёнасида зоғ боласини ўз болалари билан ҳамоғуш кўргач, уч кунгача шу зоғ боласига тикилиб ўтирди. Сўнг тўрт юз лайлак билан келиб, ўша лайлак модасини тумшук ва чангал билан уриб ўлдирдилар. Ва мардлар ғайрати мардона бўлмоғи керак, хусусан подшоҳлар ғайрати обрўйу номус ҳимоясида бир куш ғайратидан камроқ бўлмайди. Ва Муҳаммад алайҳиссалом суннати тақозосига тадбир ва кенгаш солишидан ғофил бўлмагин ва ҳушёрлик ва эҳтиёт шевасин тарк этмагин.

Чунки ҳар бир подшоҳ бу маънидан ғофил бўлса, салтанати заволга юз тутади ва хўрлик балосига қолади. Ва Йул бошловчи Халифалар суннатида барқарор бўлмоқ керак. Ҳиммат ва шижоат ва саховат расмини ўзингга шиор этасан ва ҳар ишда ҳиммат ва эътибор кўрсатасан. Ва тошбақа диққат-эътиборидан ўрнак олгинким, диққат назари билан тухумини ёриб, бола очади. Ҳидоят йўлига юрувчиларга саломлар бўлсин».

Ва яна худо тўғри йўлга бошлаган ва қўллаганлигининг далили шуки, Таваккал Баҳодир минг отлиқ билан менинг устимга бостириб келган пайтда, мен олтмиш отлиқ билан унинг устидан зафар қозондим ва унинг минг кишисини ўлдирдим. У мен билан уруш қилганидан пушаймон бўлди. Мен Хуросон тарафга равона бўлдим. Шунда йўл бошида турган Алибек Жониқурбоний, мени камокқа солиб, ўлдиришга қасд қилди. Мени икки ой муддат ичи тўла бурга бўлган бир камокда тутқунликда сақлади. Худонинг ўзи қўллаб, қилич тутиб ана шу зиндондан чиқдим ва зиндонбонлардан ҳеч кимса менинг йўлимни тўсолмадилар. То Алибекнинг уйигача шундай бордим. Зиндонбонлар кетимдан «Қочти, қочти» деб қичкириб келардилар. Мен қочишни ўзимга ор билиб, Алибекнинг олдига бордим. Шунда Алибек шарманда бўлиб, узр сўради. Унинг акаси Муҳаммад Жониқурбонийнинг элчиси Хуросондан мен учун исча эгарланган от, тилла буюм ва яроқ келтирди. Ва Алибекка хат ёзиб: «Амир Темур сизнинг вилоятингизга келур бўлса, унинг иззат-икромин бажо келтургайсиз», - деб тайинлаган эди.

Ва Алибек ўта қурумсоқ одам эди, акаси мен учун юборган нарсалардан улуш талаб қилди ва мен унга тамаъ қилган улушидан кўпроқ бердим.

Ва яна салтанатга етишимни башораг қилганлардан бири, бир мунажжим эди. У менинг ёнимга келиб толеъим жадвалини тузди ва ҳукм этдики: «*Жадий (Тоғ эчкиси) - толеъ ва Зуҳал (Сатурн) - соҳиби толеъ ўз давлатхонасидадир. Сенинг давлату салтанат ва иқболинг мангулиги ва барқарорлиги ва камолинг давомига далолат қилади. Ва Зуҳал ўз шарафига етишгач, барча подшоҳларга голиб бўласан. Ва ҳар кимса сенга келса, барча талаб-мақсадлари ҳосил бўлади. Ва Қуёш тўртинчи хонададирки, Ҳамал буржидир ва Қуёшнинг шараф уйдир. Қуёш ўша буржга ўрнашганда тахт устига ўрнашиб, мамлакатларга равнақ ва динга ривож берасан ва бутхоналарни ёқиб, бутларни синдурасан. Ва форзандларингдан кўп киши жаҳонда шаҳриёр ва номдор бўладилар. Улар ҳам шариатнинг тўғри йўлини тугишлари керак, токи уларнинг салтанати давомли ва барқарор бўлсин. Ва агар шариатга хилоф иш тутсалар ва динни кучайтиришдан қўл ювсалар, салтанатларининг бинолари қулаб, вайрон бўлади».*

Ва башоратлардан бири шу эдики, отам Амир Тарагай менга хабар бердики: «*Мен бир кеча туи кўрсам, шаклу шамойили арабга ўхшаган бир нуроний кимса қўлимга бир ялонғоч қилич берди ва мен у қилични ҳавода сермадим. Шунда унинг шуъласи барча ерларни ёритди. Уйқудан уйзонгач, шайх Қуллол хизматларига бориб, тушумдаги воқеани арз эттим. Улар шундай таъбир этдилар: «Тангри таоло сенга бир ўғил берурким, ер юзин қилич зарби билан тобе қилур ва ислом аҳли ундан наф топарлар ва ислом динига қувват ва ривож бериб, куфру бидъат ва тубанликни даф этар».*

Шундай қилиб сана етти юз ўттиз олти (736/1336)да Тангри таоло сени каромат қилиб она қорнидан тириклик майдонига чиқарди. Ул Ҳазрат шунда бу оятни тиловат қилдилар: «*Аминтум ман фиссамаъи ан йаҳсифа бикум ул-арзи фа иза ҳия тамур» («Осмоннинг сизни ер ютиш амридан кўрқмайсизларми, ҳолбуки у ларзага келиб турибди»).* Ва буюрдиларки: «*Биз бу ўғлонга Темур от кўйдик. «Темур» сўзи муносабати билан фотиҳа ўқидилар».*

Яна салтанат мансабига эришувимга бўлган башоратлардан бири шу эдики, тушимда қурдимки, мухит уммони (океан) соҳилида ўтирибман, қўлимда бир узун ва энли тўр бор.

Ов қилиш учун уни уммонга ёйибдурман. Ва у тўр уммонни бугунлай қоплади ва у уммондаги наҳангдан балиққача ҳамма жонвар ва ҳайвонот менинг тўримга кирдилар. Ва бу тушумни таъбирини бундай қилдилар: *«Бу тўр сенинг салтанатинг навосидирким, ер юзининг барча инсонлар яшайдиган соҳасига ёйилиб, барча халқ сенга тобеъ бўлур».*

Ва яна салтанатимга топган башоратлардан бири бу эдики, Рум мамлакатини эгаллашга отландим. Шунда Ҳазрати Хожжа Аҳмад Яссавийнинг китобларидан фол олдим ва у китобдан бир рубойи фолимга чиқди ва мен у рубойини хотиримда сақладим ва Қайсар лашкарига юзма-юз бўлган чоқда, ўша рубойини етмиш марта тақрор ўқидим ва фатх этдим.

[Рубой:

*Ялдо кечани шамъи шабистон этган,
Бир лаҳзада оламни гулистон этган.*

*Бас, мушқил ишим тушубтур, осон этгил,
Эй, барчани мушқулини осон этган.]*

Ва яна салтанатимга бўлган башоратлардан бири бу эдики, Шайх Кулолнинг хизматларига назр қилгани йигирма кўй олиб бордим. Амир Кулолнинг назарлари менга тушгач, буюрдиларки: *«Сенинг юзингда салтанат асарини кўрарман».* Сўнг ўйга чўмди, кейин бошларини кўтариб дедилар: *«Сенга ва авлодингга подшоҳлик муборак бўлсин. Ва оламда подшоҳлигинг мuddати кўп бўлгусидир, то дин ва шариятга ривож бергайсан».*

Ул Ҳазратнинг хизматларидан чиққач, салтанат ишларига бел боғладим. Шундай қилиб, кундан-кунга салтанатим улуғлиги ортиб, бундай мартабаларга эришдим.

Ва яна Оллох қўллаганлигининг далили бу эдики, Менгли Нўғай ва Амир Абу Саид Ёбғу сардорлигидаги олти минг отлик Жета (мўғул) лашкари менинг устимга бостириб келдилар. Ва менинг қошимда минг отликдан ортик киши йўқ эди. Жета амирлари ўз лашкарини сафга тузгач, мен ҳам уларнинг қаршисида ўз отлиқларимни уч гуруҳ қилиб саф туздим. Менинг лашкарим душман лашкарининг кўплигини кўриб саросимага тушди. Шу аснода Амир Жокуй Барлос ва

Ики Темур ва Амир Мусо ва Амир Сулаймон минг отлик билан пайдо бўлиб, келиб менга кўшилдилар ва шундан сўнг менинг лашкарим кўнгли тинчиди. Ва мен ҳам худонинг ўзи кўллаганини билиб, урушга киришдим ва Жета лашкари устидан зафар қозондим.

Яна Оллоҳ кўллаганлигига далиллардан бири бу эдики, Тўғлуқ Темурхоннинг ўгли Илёсхожа ўттиз минг отлик билан Тошкўприқдан Чилобгача чодир курдилар. Ва менинг лашкарим олти мингдан ортиқ эмас эди. Ўз лашкаримни дилига кўрқув тушган эди ва урушга жасорати етмас эди.

Мен қанча далда бермай, урушга кўнгли чопмас эди. Шунда Хуросон ва Термиз саййидларидан бир жамоа келиб, мардона сўзлар айтдилар. Сўнг уларнинг сўзларидан лашкарим далда топиб, урушга чоғландилар. Шундан сўнг уруш қилиб, ғалаба қозондим.

Ва яна мени кўллаган башоратлардан бири бу эдики, Илёсхонинг лашкарига яқинлашиб, ўз кўшинларимни тартибга келтирган пайтимда, қурол-аслаҳаларимни тақиб урушга кириш ва чиқишни ҳаёлимдан ўтказдим. Намоз пайти келиб намоз ўқидим. Шундан сўнг саждагоҳда бироз ушландим. Шу пайт кимдир: «*Эй Темур, нусрат сенгадур*». - деганини эшитдим. Ва уйқудан уйғониб боқсам, ҳеч кимсани кўрмадим. Ва мулозим, хизматкорлардан ҳам қошимда бир киши йўқ эди. Билдимки, бу овоз менга эшитилган оллоҳ фаришталарининг овози эди. Шундан сўнг кўнглим бўшашиб, Тангри таолога шукр саждасин бажо келтирдим.

Ва яна салтанатимни Оллоҳ кўллаган ҳодисалардан бири шу эдики, Форс мамлакатини эгаллашга йўл олган пайтимда, Шох Мансур беш минг отлик билан менга қарши туриб менга яқинлашди. Ва мен найза талаб қилдим. Найзадорлар ёнимда йўқ экан, шу пайт бир найзадор ёнимда пайдо бўлди. Унинг кўриниши арабга ўхшар эди ва у кимса найзасини менга бериб: «*Аллоҳумма аманур Темуршоҳ*», яъни «*Бори худод, Темуршоҳга ғалаба келтиргин!*» - деди. Шу онда Шох Мансур отдан йиқилиб, Шохрух унинг тепасига етиб келди. Мен шундан кейин отлик арабни кўрмадим, Форс мамлакати таслим бўлди.

Ва мени кўлаб-қувватлаган башоратлардан бири бу эдики, Балх волийси бўлган Малик Ҳусайдан Балх ва Ҳисор ва

Шодмон ва Бадахшон вилоятларини олган чоғимда пирим шу мазмунда нома битди: *«Ғолиблар отаси Темуришоҳга башорат бўлсинки Тангри таоло Хуросоннисенга берди. У вилоят аҳлини Султон Ғиёсуддиннинг зулму жабридан қутқарсин».*

Бу башоратдан ғурурланиб, Хуросонни таслим қилишга йўл олдим. *Сана етти юз саксон уч (783/1381-1382)*да Жайхун сувидан ўтиб, Малик Ғиёсуддинни хазиналар ва дафиналари билан таслим қилдим.

Мени Оллохнинг ўзи қўллаганларидан яна бири шу эдики, Ҳинд мамлакатини таслим қилганимда Саййид Муҳаммад Ғисудароз (узун соч) менинг қошимга келиб башорат бердики: *«Амир Саййид Али Ҳамадоний менга хабар бердиларким, Амир Соҳибқиронга башорат еткурғилким, унга Ҳазрати Хизр кўмак ва мадад бергувчидир, то улким Ҳинд мамлакатада Ҳазрати Муҳаммад алайҳиссалом динига ривож бергай».*

Ва мен Ҳазрати Амир Саййид Алига мурид бўлганимда кароматларини кўрган эдим. Ва Самарқандда олдимга келганларида мендин бир номулойим сўз эшитиб, кўнгли хира бўлган эди. Ва мен улардан узр сўрамадим. Ул азиз Самарқанддан чиқиб кетгач, мендан дили ранжимаган бўлмасайди, деб кўнглим нотинч эди. Шундай бир ҳолда уларнинг номаларини менга етказдилар. Билдимки ушбу тоифа кўнглида ранжиш бўлмас экан. Кўнгилдаги хижиллик тарқади.

Ва бу башорат менга етишгач, у диёрнинг бутхоналарини вайрон қилдим. Ҳинд бутхоналаридан энг улкани Кавкал бутхонасини вайрон қилганимда, у бутхонадаги бутларни ўз кўлим билан синдирдим. Бу бутхона брахманлари уларнинг худоларини парчаламаслигим учун неча ботмон тилла совға келтирдилар ва ноумид бўлгач, худоларининг кароматларидан сўз очдилар. Ва мен *«сизларнинг худоларингизни парчалайман, агар уларнинг кароматлари бўлса, қайтадан ўзларини тuzатгайлар»*, - дедим.

Ва бу бутхонада одамга ўхшаш икки ҳайкал кўрдим. Уларни синдира бошладим. Шунда брахманлар ялинишга тушдилар, уларни синдириш оқибати ёмон бўлишини айтдилар. Ва бу ҳайкалларнинг бир қанча кароматлари бор, кароматларидан бири шуки, унинг бир минг олти юз хотини бор эди. Ва

бир кечада ҳаммаси билан алоқада бўларди, - дедилар.

Мен уларга: *«Шайтон ҳам бир кечада неча минг кишининг ёнига кириб, уларни шайтонлатади. Бас, шундай экан, бу қароматларнинг ҳеч қанча қурби йўқ»*, - дедим.

Мени Оллоҳнинг ўзи қўллашининг далилларидан бири шу эдики, ҳар иш қилсам вақти-соати келган-келмаганига қарамадим ва Тангри таолога тавакқал қилиб, бу ишга киришдим. Негаки бир мунажжим вақти-соатини белгилаб, яхши соати деганида тескариси юз берганди.

Башоратлардан бири шу эдики, ҳар бир мушкул ишга дуч келганимда, унинг яхши-ёмон томонини тушимда аён берарди. Шундай бўлдики, Тўғлуқ Темурхон Мовароуннаҳрга лашкар чеккан пайтда, унинг олдига боришга иккиландим, бир хаёлим *«бор»* дерди, бири *«борма»* дерди. Шунда туш кўрсам, бир шоҳин (қарчиғай) учиб келиб қўлимга кўнди ва кўп сизирлар ҳам менинг олдимга келишди. Уларнинг орасига бир шер тушиб қолган эди, мен шерни тутиб бўйнига бўйинбоғ солдим.

Бу кўрган тушимни шундай таъбир этишди: *«Қўлингга кўнган ўша шоҳин – давлат ва мамлакатдир. Ва у сизирлар мўлкўл неъматдир. Ва у шер бир султондир, унга бўйинбоғ таққан экансан, у сенга тобеъ бўлур»*. Ва мен ушбу тушдан башорат топдим. Сўнг бориб Тўғлуқ Темурхонни кўрдим. У менга тобеъ бўлди.

Амир Қазағоннинг набираси Амир Ҳусайн давлатни қўлга киритиш тамаси билан отасини ўрнини эгаллаш ниятида, Кобулдан менинг олдимга келди. Мен унга бир неча марта ёрдам бердим. У бир неча марта мен билан аҳдлашиб, аҳдини бузиб, мени ўлдиришга қасд қилди. Мен ҳамиша унга эҳсон ва яхшилик қилдим. Унинг синглиси менинг оилам бўлгани учун унинг айтган-қилганларини эшитмаган ва кўрмаган бўлиб унга ёрдам кўрсатар эдим. Ва кўп саъйи-ҳаракатлардан кейин, уни Балх мамлакатига ҳоким қилдим. Бироз куч тўплагач, менинг устимга лашкар тортиб, қатлим қасдида бўлди. Ва мен қариндош-уруғчилик алоқалари мулоҳазасини қилиб, қадимги ва янги тутинган қариндошларим билан тинчлик битими тузишни ўйладим. Ва бу ўй ҳар доим дилимда эди. Лекин унинг ўзи ўта юраги тор, ҳасадгўй, кин сақловчи, феъли тез айнийдиган, тап тортмай қон тўкувчи

баджаҳл ва тили аччиқ киши эди. У билан тинчликда яшай ва мурса қилай десам, унга ишонч ва эътибор қолмаган эди. У билан уруш қилишга ҳам кўнглим бўлмасди.

Ва бир марта туш кўрдимки, бир боғ ичига кирибман, у боғда бир иморат кўрдим, унинг ичидан кизил тун кийган Амир Ҳусайнга ўхшаш бир киши чикди ва бир кумуш дастурхонга бир қилич кўйиб, менга олиб келди. Қарасам бир тўда пашша ва ари унга ҳужум қиляпти.

Ва бу кўрган тушимнинг таъбириши шундай қилишди: Амир Ҳусайн бўлиб кўринган киши, пайғамбар алайҳиссаломнинг фарзандлари ва кумуш дастурхон – мулкдир. Қилич билан Амир Ҳусайннинг мулкани олурсан ва унинг ўзи ҳам сенинг лашкаринг қўлида ўлгусидир. Ва сенга Ҳазрати имом Ҳусайн (*Оллоҳ ундаи рози бўлсин*) куббасининг зиёрати насиб бўлур.

Таъбирчилар айтганидай бўлди ҳам. Самарқанддан чиқиб Хоразм тарафга юриш қилган пайтимда, уйкуда ўзимни яланғоч кўрдим. Арконга бир қора хирқа боғлаган эмишман. Кўп пашша ва чивинлар менга ҳужум қилган эмиш ва мен у пашша ва чивинларни бир нарса билан қувар эмишман. Уйқудан уйғонгач, ўзимни ғамгин ҳолатда кўрдим.

Шу манзилда Таваккал Баҳодир минг отлик билан менинг устимга бостириб келди. Ва мен тушумни шундай таъбир этдим: Яланғочлик - ғам-алам, хирқа – андуҳ ва чивинлар келмоғи, Таваккал Баҳодирнинг лашкарини мағлуб бўлишидир. Шунда олтмиш отлигим билан Таваккал Баҳодирнинг минг отлик лашкарига рўпара келиб, уни мағлуб қилдим.

Балх устига лашкар тортган пайтимда тушимда кўрсам, бир киши келиб қўлимга бир ҳасса берди ва бир қарчиғай ҳам қўлимга кўнди. Бир неча куннинг ичида Балх теварагига етиб бордим ва Амир Ҳусайн қаршимда сафларини тузди. Бир пайт Амир Абул Барака Амир Ҳусайндан кўнгли қолиб, Амир Ҳусайннинг байроғини менга тортиқ қилди. Шундан сўнг Амир Ҳусайннинг ўзини ҳам Балх минорасидан тутиб, менинг олдимга келтирдилар.

Форс мамлакатига лашкар тортганимда уйкуда кўрсам, менга бир қанча шиша шароб келтирибдилар. Ва мен қиличим билан ўша шишаларни синдирдим ва менинг қиличимда тиғи қайрилган жойлар пайдо бўлди.

Бу тушумни бундай таъбир қилдим: Менга бир ёмон кўз тегади. Ва бу воқеа шундай рўй бердики, Шоҳ Мансур беш минг отлик билан ўзи менинг олдимга етиб келди. Сўнг худо кўллаб, мағлуб ва поймол бўлди.

Ва менинг лашкарим Дашти Қипчоқда оғир аҳволда эдилар ва Тўқтамишхон менинг эҳсонимни эсдан чиқарди, уни Дашти Қипчоқга олиб бориб подшоҳ қилган эдим, у қилган яхшилигимдан кўз юмиб, оз фурсатда менинг устимга лашкари тортиб келди. Унинг лашкари ёмғир томчисидан ҳам кўпроқ эди.

Мен унга нома ёздим: *«Ҳар кимса ўзига яхшилик қилган одамга ёмонлик қилса, ҳаромдан тугилган бўлади ва бундай киши Элбурс тоғи бўлса ҳам тезда йиқилиб юзтубан бўлади. Ва мен сенга яхшилик қилиб, Ўрусхондан қочиб келганингдан ундан қутқариб, сени Дашти Қипчоққа подшоҳ қилдим. Мен қилган яхшилик қадрини билмай устумга бостириб келдингми, уз феъл ва ниятингга гирифтор бўласан».*

Бу номани жўнатгач, кечаси туш кўрсам, шарк тарафдан куёш чиқиб бошим устига келди. Шундан сўнг ўз-ўзидан нурсизланиб шарқда ботди.

Ва бу тушни шундай таъбир эттилар: *«У куёш Тўқтамишхондирки, сенга рўпара бўлиб, мағлуб бўлади, пат қанотидан айрилиб қочиб, келган йўлига қайтади».*

Ва бу шундай бўлдики, Тўқтамишхон сон-саноксиз лашкари билан менинг қаршимда саф тузган эди, менинг лашкарим ҳам оч шер янглиғ Тўқтамишхон лашкарини ўзига ет қилдилар ва Тўқтамишхон Жўжи улусини талон қилишга бериб, узангиси синган ва жилови узилган ҳолда қочиб кетди ва мен зафарёр бўлиб қайтдим.

Ироқ мамлакатини эгаллашга отланган вақтимда тушумда кўрдимки, бир водийга кирган эмишман ва бу водийда туя кўп эмиш, тўсатдан шу туяларнинг орасига кирдим ва у туялар менинг атрофимга йиғилдилар.

Ироқи араб мамлакатига кирган пайтимда, у диёрда яшайдиганлардан Бани Холид ва Бани Рафта каби қабилалар менинг даргоҳимга кўп совга-саломлар олиб келдилар ва Ироқи араб менга тобе бўлди.

Ҳиндистон устига лашкари тортган пайтимда, менинг амирларим Ҳиндистонни таслим этишимга қарши чиққан эдилар.

Тушумда кўрсам бир чорбоққа кирибман. Бир жамоа одамлар унда ниҳол ўткизиш ва уруғ экиш билан машғул экан. Англашимча, бу чорбоғ менинг мулким экан. Унда катта-кичик дарахтлар кўп, у дарахтларда қушлар уя курган эдилар. Қарасам қўлимда бир палахмон бор. Ўша палахмондан тош отиб қушларнинг қўйган уяларини буздим ва у қушларнинг ҳаммасини ерга қулатдим.

Ва шундай бўлдики, Хиндистон мамлакатига кирганимда, у диёрнинг подшоҳларини қочирдим, бутхоналарини бузиб, у мамлакатни ўзимга таслим қилдим.

Шом устига черик чеккан пайтимда Миср, Шом ва Истамбул лашкари ҳаммаси жам бўлиб келган эдилар. Менинг амирларим қошимга келиб: *«Уч лашкар билан урушмоқ, уч лашкар қўшинларини қочиршига анча куч керакдир»*, - дедилар. Ва мен намоз ўқишга машғул бўлиб, уйқуга кетдим. Тушимда кўрсам бир тоққа чиққан эмишман. Ўша тоғнинг теласига чиксам, оқ-қора булутлар, гард-ғуборлар атрофимни ўраб олган эмиш. Шу пайт кўрдимки, ёмғир ёғиб, ўша гард-ғуборни босди.

Бу тушумни уламо шундай таъбир қилди: *«Ўша тоғ Шом диёридир, оқ ва қора булут Миср ва Шом лашкаридир, гард-ғубор уларнинг исёнидир ва ёмғир қатрлари Амир лашкаридирки, улар Миср ва Шом қўшинларини қаҳрига олиб, исён ва гавголларини бостиради»*.

Шундан сўнг мен ўша кўрган тушумга суяниб, юлдузлар каби лашкарим билан ой каби Шом диёрини таслим қилишга жўнадим. Сўнг Миср ва Шом лашкарини қочириб, зафар қозониб, ғолиб бўлиб қайтдим.

Ва Қайсар тўрт юз минг отлик билан менга рўпара бўлганда, менинг қошимдаги лашкарим юз мингдан ошмасди. Румийлар ғулғуласи ортгач, Пайғамбар алайхиссаломга бор вужудим билан берилиб, саловот айтишга машғул бўлдим.

Кечаси туш кўрсам, бир саҳродаги йўлда кетиб боряпман ва бу саҳронинг теварак-атрофида тумонот одам экан. Шу алфозда бир ёғдуга назарим тушдики, унинг этаги осмонга туашганди. Ўша ёғду тарафга юз тутдим. Шу пайт кўрдимки, йўл бошида уч тўда кул тушган экан. Менинг олдимда беш кимса қўл тутушиб боришмоқда. Уларни кўрганда кўнглимда бир хавф пайдо бўлди. Шу пайт бир кимса, *«ўша*

Пайғамбар алайҳиссаломдир, сен билан бирга борурлар», деганини эшитдим. Ва мен тезроқ юриб, ул Ҳазрат алайҳиссаломга салом бердим. Шунда улар ўша тўрғ кишининг бирини қўлига ишорат қилди, у киши қўлини узатди. Сўнг уни тутдим, жуда узун экан.

Уйқудан уйғонгач, ўзимни ўта шавкатли ва буюк ҳис қилдим, кўнглим тинчиди. Эртаси куни Қайсар билан рўпара бўлдим, шу туш таъсирида Қайсар билан Рум мамлакати менга таслим бўлиши муяссар бўлди. Мана шу ғалаба учун кўп ранж ва азоб-укубат чеккан ўша онларда ўзимга-ўзим дедим.

Байт:

*Мардлик ва қудрат билан оламни эгалладик,
Ва лекин олиб кетолмадик ўз билан гўрга.*

Ўзимга дедимки, менинг давлат ва салтанатимга бир кузатувчи ва номи чиққан бир шон-шавкатли киши керакдир, то давлат ва салтанатим то абад қолсин ва шуҳратим овозасини дунё аҳли орасида, балки тўққиз қават фазога таратсин. Токи у Ҳазрати Рисолатпаноҳ саллаллаҳу алайҳи васалламдан тушимда эшитдим: менинг авлодимдан етмиш киши ер юзида ҳоким бўлади. Лекин мана шу ўйлар хаёлимни чулғаб юрган пайтда, яна бир уйқуда кўрдимки, шох ва япроқлари кўп дарахт фалакка бўй чўзиб, ер юзига соя солган экан, ўша дарахт шох ва баргларидан турли мевалар ёмғир қатралари каби тўкилиб, чумоли ва чигиртка, пашша, кушлар, итлар ва бўрилар, шоқоллар, тулки ва чивинлар ўша дарахтнинг атрофида юрган эмиш ва меваларни ейишга ҳужум қилиб, бир-бирларини тумшуги ва чангали билан уришармиш. Мен ўша дарахт меваларидан тотиб кўрдим, қарасам баъзиси ширин, баъзи тахир, баъзи аччиқ ва баъзиси бемаза эди. Шу пайт менга айтадики, бу дарахт сенсан ва шоху барги сенинг шоху баргингдир.

Уйқудан уйғонгач, тушимни бундай таъбир қилишди: у дарахт ўзинг, шоху барги сенинг авлодларингдир. Сенинг салтанатингга посбон бўладилар ва барча одамлар нафъ олади.

Бир кун ўтмиш ҳолатларимдан афсусланган ва гамгин, ўтмиш феъл ва сўзларимдан пушаймон ва надомат чекиб ўтирган эдим. Уйқуда кўрдимки, хас-хашак тўлиб-тошган бир

сахрода ўтирганмишман. Девлар ва тўнғизлар, итлар, қабих кўринишли эркак-хотинлар, илон ва чиён, ваҳший ҳайвонлар ва кушлар, чумоли ва чигирткалар жуда кўп эди, ҳаммаси менинг олдимга келдилар ва мен улардан кўрқиб уйғондим.

Сўнг бу воқеани пиримга ёзиб юбордим. Жавобида пирим шундай деб ёзибди: *«Ушбу уйқуда кўрганларинг, ўзинг қилган ҳамма амаллар ва идолатинг сувратларидир, яъни қилган зулм, газаб, шаҳват ва халотийққа берган озорларинг ва ҳирс, бахиллик, ҳасад, такаббурлик ва ишуга ўхшаш ёмон феълларингни сувратларидирки, сенга кўрунур. Энди уларни яхши хулққа ўзгартириб, ёмон феълларингдан тавба қилмоғинг керак».*

Ва мен пирим буйруғига амал қилиб, намоз ва рўза ва яхши амалларга машғул бўлдим.

Ва халқ озори, кин сақлаш ва ҳасад қилмоқдан воз кечдим. Шундан сўнг қанча вақтлар ўтиб туш кўрдим. Бир боғ ичига кирган эмишман ва у боғ ичи тўла гулу сабза ва райҳон, мевали дарахтлар ва оқар сувлар ва хушовоз йигитлар ва хушрўй ўғлонлар ва қизлар эдиларки, уларнинг тамошосидан жуда кўп лаззат ва таърифга сиғмас хурсандчилик ҳосил бўлди.

Шунда ушбу воқеа тафсилотини ҳам пиримга ёзиб юбордим. Ва пирим унинг жавобида ёзибдилар: *«Тангри таолога шукр этгилки, яхши амалларингни сувратларини курсатиптилар. Ва билгил Ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам буюрибдиларки, ҳар одам билан бир шайтон бордир ва ҳар кишига вожибдурки Пайгамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам изидан бориб, ўз шайтонини юзтубан қилиб, мағлуб этгай ва нафснинг шаҳват ва газаб каби сифатларини йўқотиб яхши хулқ ва мақтовли сифатларини ўзига шiorэтгай, то азалий саодатга эришгай. Кимки Оллоҳга бўйсунса саломлар бўлсин».*

Хитой кофирларининг жиходига отланиб, Самарқанддан чиққан чоғимда бу кофирларнинг ғазотига умрим вафо қилармикин, қилмасмикин деган кўнглимда иккилапиш бор эди. Ўшанда уйқуда туш кўрдим, бир улкан дарахтнинг шохиди ўтирибман. Шу пайт дарахтнинг шохи синиб ерга йиқилдим. Ва яна шу ҳолда кўрдимки, сув тўла кўзани бошимга қўйиб, бир йўлда кетаётган эканман. Ногоҳ у кўза бошим-

дан тушиб, синиб, суви тўкилди. Шу он кўрдимки, огам Амир Тарагай менинг кўлимдан тутиб, бир ўтлоққа кирди ва мени ўша ўтлоқда кўйиб ўзи кетди.

Бу кўрган тушимни таъбирчилар хар қайси ўзича таъбир килди. Лекин уларнинг таъбирлари кўнглимга маъкул бўлмади. Худойи таоло тақдирига рози бўлдим.

Яна ўша пайтларда туш кўрдимки, бир саҳрода танҳо қолибман ва бу саҳро ўта хавfli ва даҳшатли эди. Ўзимни бу ҳолат, гурбатда кўриб, бир оз йўл юрдим. Сўнг бир ўтлоққа етиб келдим. Бу ўтлоқда бир боғ кўрдим ва бу бокка кириб тил билан таърифлаб бўлмайдиган роҳат-фароғат топдим. Ва бу боғда неча турлик дарахтлар ва анҳор, неча алвон чаман ва райхонлар билан безалган эди. Унда сайроқи кушларнинг саноғи йўқ эди. Унинг ўртасида бир олий қаср кўрдим. Бу қаср ичида бир улкан салобатли киши курсида ўтирган экан. У кишининг ўнг ва чапида тўда-тўда кишилар тик туришитти, кўлларига коғоз-қалам тутган ва олдиларида бир дафтар очик турганмиш. Шу пайт кулоғимга эшитилдики, бу дафтарларга халойикнинг умри ва ризкиннинг ҳисобини ёзарканлар. Ўз ризким ва умримнинг муддатини сўрашни ўйладим. Дарҳол уйғондим.

Форс мамлакатини эгаллаган чоғимда, Шоҳ Мансурнинг кўллаб-қувватлаши билан иттифоқлашиб, мен кўйган ҳокимни ўлдирган эдилар, уларни ўлдиришга ҳукм қилдим. Шунда Саййид Абу Исҳоқ менинг олдимга келиб Шероз аҳлини гуноҳини сўраб дедилар: *«Шерозийларни қатли ом этмагил!»* Мен Саййиднинг сўзига рози бўлмай қайтардим. Шунда Ҳазрати Расули Акрам саллаллоҳу алайҳи васалламни тушимда кўрдим, менга итоб билан дедиларки: *«Менинг фарзандим сенинг даргоҳингга келиб, бир жамоат гуноҳкорларнинг гуноҳларига шафоат тилади, нечук унинг шафоатини қабул этмадинг, то мен сени Тангри таоло даргоҳида шафоат қилгай эрдим».*

Уйкудан уйғонишим билан калта ўйлаб иш қилганимни англаб, ўша Саййиднинг манзилига бордим ва узр сўраб унинг шафоатини қабул этдим. Шероз аҳлига вазифа бериб, мухлисларимдан Хожа Махдумга Меҳрижон мавзеини бердим. У билан ога-инидай гаплашиб, ўзимга ҳеч бир саййиднинг сўзини рад қилмайман, деб сўз бердим. Ул жамоанинг

эъзозу эхтиромида ҳаракат қилиб, иззатларини орттирдим. Ва бу воқеани пиримга ёзиб юбордим. Шунда у ёзган хатимнинг хошиясига ёзибдилар: *«Салламакум аллоҳ ила ма танманноҳу биҳаққи Муҳаммад ва олиҳи ва ман волоҳу (Оллоҳ Муҳаммад ва унинг хонадони ҳаққиға истаганларича алқовлар бўлсин ва у ваъънемаддир). Башорат бўлсинким, сенга Муҳаммад шафоати ва Тангри таоло қўллаши ёр бўлипти, бу тоифани Худо учун дуст тутиб, таъзим ва эҳтиромин бажо келтирмак керакдир. Ва кўрмасмусанким, беш вақт намозда уларни олқишламай ўқий олмогунгдир. Дунё ва охираат хурсандчилигидин умидвор бўлсанг, уларнинг ҳурматларини зиёда эткин, кимки Оллоҳ иўлида юрғувчи бўлса саломлар бўлсин».*

Ва яна тўғри йўлга бошловчи, салтанатим мададкори, ўзимда илоҳий нур ва субҳоний шон-шавкат асарини топган башоратлардан бири шу эдики, оғам Амир Тарағай менга хабар бердики, ҳали сен вужуд майдонига келмаган эдингки, тушимда кўрдим, қўлимда бир қилични сермарман. У қиличдан ёруғ нур тарқалур. Ўз шунда олдимдан фаввора каби сув сачраб чиқиб, ерга катра-катра тушадир.

Бу тушимни ҳокимлар бундай таъбир қилишдики, сени пушти камарингдан бир ўғил вужудга келади, унинг қиличи оламгир бўлади ва ер юзини булганчдан тозалаб, шаҳарларни маъмур ва обод қилади ва олам аҳли ундан нафъ олади-лар ва унинг наслу авлоди кўп бўлади.

Ва ман бу тушдан тўла башорат топиб билдимки, тақдир лавҳида подшоҳлик менинг отимга муқаррар бўлади ва олдимга ҳар қандай яхшилик ва ёмонлик келадиган бўлса унга қаноат этиб, Тангри таоло тақдирига рози бўлиб, салтанат мартабасига етишмоққа умидвор бўлдим.

Шунда менга яна бир бор ҳикоя қилдики, сени ақиқа куни Шайх Шамсуддин хонақоҳига элтганимда Шайх бу оятни тиловат қилди: *«Аминтум ман фис-самаъи ан йахсифа бикум ул-арда фаиза ҳия тамур».* Дедиларки: *«Ушбу саодатли яхши фарзандга Темур от қўйдим».*

Ва мен бу хикоядан башорат топиб, Тангри таолога шукр этдимки, менинг отимни Куръондан олиб Темур қўйган эдилар. Бу қиссани эшитганимдан бери *«Таборакаллазий биядиҳ ил-мулку»* (*«Қўлида мулк бўлган оллоҳга муборак бўл-*

син») сурасининг тиловатига машғул бўлдим ва бу сура ни эгалладим. Шунда *етти ёшга киргандим*. (743/1342-1343).

Сўнг отам Амир Тарагай қўлимдан тутиб мактабхонага элтиб, Мулло Алиякни менга муаллим қилди. Мулло Алияк таълим тахта-сига абжад ҳарфларини битиб ёнимга қўйди.

Бу тахтага назар солганимда унда ёзилган ҳарфлар бўстон сарви янглиғ кўришиб, унинг тамошосидан лаззати тамом ҳосил бўлди.

Ва *тўққиз ёшга* (745/1344-1345) *қадам қўйдим*. Шундай қилиб менга таълим бердилар ва мен намозда «*Ва ш-шамс («Қуёш»)* сурасини кироат қилар эдим.

3.Ф. Мактабда ўтирганимда таълим болаларга халифалик қилишни тиларди. Ва мажлисга кирсам албатта мажлис тўрида бўлардим ва кўп вақт тиз чўкиб ўтирардим. Шунда бир мажлисда қандай ўтириш яхшироқ устида гап кетди. Ҳар ким ўзича сўз айтди ва мен барча ўтиришлардан яхшироғи икки тиззага чўккалаб ўтиришдир, - дедим. Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам амр этибдирларки, намозда икки тиззада ўтиргайлар. Мажлис аҳли менга таҳсин айтдилар.

Мактабхонадан чиқиб болалар билан ўйин ўйнаганда, ўзимни уларга амир этдим. Ўзим бир баландлик устида туриб, ўғлонларни икки гуруҳга бўлиб уруштирардим ва ҳар гуруҳ мағлуб бўлса, унга мадад бердим.

Ва *ўн икки ёшга кирганимда* (748/1347-1348) улғайиш ва донолик асарини ўзимда кўрдим, ҳар кимса қошимга келиб-кетса, у билан суҳбатлашдим ва ҳар бирини ўзини мартабасига қараб муомала қилдим. Ўша пайтларда мени яхши феъллик тўрт суҳбатдошим бөр эди. Окшом ва кундуз бирга бўлар эдик.

Мени Тангри таоло подшоҳликка етказган пайтда, ўзим билан бирга ўйнаган оғайниларимни бошини силадим ва туз ҳақини унутмасликларини билиб, суҳбатларини рию

ва туз хақини унутмасликларини билиб, суҳбатларини рию қилдим. Ва ҳар бирини бир лойик мартабага тайинладим.

Тангри таоло менга мадад бердики, етти ёшимдан то етмиш беш ёшга етгунча таомни танҳо емадим ва танҳо йўл юрмадим. Кийган ҳар тўнимни эғнимдан ечгач, қайтиб эғнимга киймадим ва ҳамроҳларимга бердим ва йўлдошларим мендан нима сўраса «*яхши, бўлади*» деб уларга бердим.

Бир кун бир кўй сўйдим. Буйруғимга биноан уни етти улушга бўлдилар ва унинг ҳар бир улушини бир ўртоғимга бериб айтдимки, ҳар қайсингиз бу гўштдан таом пишириб

енглар ва ҳар ким этганимни қилмаса товонини берур. Уларнинг ҳаммаси пишириб едилар.

Ун тўрт ёшга қадам қўйганимда (750/1349-1350) ... Мовароуннаҳр ярамасларидан Муллоча деган бир кимса ўзини толиби илм либосида кўрсатиб, менга ошно бўлди... каттик кўнглим ранжиб ўзимга аҳд қилдимки, харгиз хиёнат аҳлини ўзимга яқинлаштирмайман ва ёнимга келтирмайман, деб. Ундан сўнг ўша Муллочани олдимдан қувдим.

Ва ўн беш ёшлик умрга қадам қўйгач (751/1350-1351), от миниш ва ов овлашга машғул бўлдим. Бир кун сайр қилиб, ов овлаб Хатлон тарафга бордим ва бир сув бўйига тушиб дам олишга машғул бўлдим. Шу орада белига садок боғлаган бир куролланган турк ҳам келиб шу сув бўйига тушди. Шу пайт чўлликлардан бир канизак елкасида бир мешкоб қатик кўтариб унинг ёнига келди. Ўша турк унинг мешкобидаги қатиғига харидор бўлиб, қатиғини срга қўйди... ва мен бир ажаб тамошо гувоҳи бўлдим. Ва ҳар қачон ўша туркнинг хатти-ҳаракаги ёдимга тушса беихтиёр кулгим келарди.

Ва ўн олти ёшга қадам қўйганимда (752/1351-1352), отам Амир Тарағай кўлимдан тутиб, ўз хонақоҳига олиб кириб: «*Эй уғлим, бизлар ота-бободан Чигатой ва Барлос улусининг лашкарбошиси бўлиб келар эдик. Лашкарбошилик навбати менга келганда, мен дунёни ҳеч нарсага арзимас билиб,*

унга кунгил куймадим. Ва дунё зардан ясалган бир думалоқ нарса бўлиб, ичи тўла илон ва чаёндир.

Шу сабабдан лашкарбошиликни тарк этиб, тинчлик гушасини ихтиёр этиб, сен туғилган мана шу ўлкани ўзимга жой қилиб, мана бу хонақоҳни барпо қилдим. Энди сенга бир қанча нарсани васият қилурман: Агар Тангри таоло сени давлат тепасига етказса эсдан чиқармайсан.

Энг аввал шуки, ўз насабингни кам тутмагин ва кам англамагин. Бу тартиб билан насабинг ислом давлати замонида подшоҳ бўлиб, салтанат тахтига ўтирган Туманаконга бориб етади: Темур ибни Тарагай ибни Амир Буркул ибни Амир Илангиз ибни Амир Ййжил ибни Амир Қорачор Нўён ибни Суғул Чечон ибни Амир Эрдамчи Нўён Барлос ибни Қочули Баҳодир ибни Туманакондирки, кўп оқил киши экан. Уз-ўзидан мусулмон бўлиб, ўз хонадон аҳли ва хизматкорларига айтибдики: мен оламга боқиб бир олам кўрармен, бир олам эканлигиңи билганим учун олам худойини ҳам бир деб ва ўзга оламларни бу олам ичида яратган, деб биламан. Шундан сўнг айтибдики: бу оламда бир худо етарлидир.

Яна айтибдики: бу олам мисоли худонинг уйидир. Бас, бир оламда бир худодир. Яна айтибдики: оила бошликига вазир даркор бўлгани каби, худога ҳам вазир зарур бўлур. Яна айтибдики: бас, Муҳаммад унинг вазири бўлур ва Муҳаммадга ҳам вазир керакдир. Йўл бошловчи Халифалар унинг вазирларидирлар. Бу муқаддималарни ўз ақли билан англаб етгач, имон келтириб мусулмон бўлди. Ва сен ўғлоннинг насабинг Туманаконга тегишлидир».

Ва турк тарихида битилган эканки, Амир Тарагайнинг Амир Темурга васияти шундай бўлган экан: дину исломни кам қилмагил ва исломга ривож бергил ва сенга васият қиламан эй Темурким, мусулмон ўтган ота-боболаринг йўлини тутиб, Пайғамбар саллал-лоху алайҳи васаллам суннатларига эргаш, унинг хонадони ва саҳобаларининг шариятларини маҳкам тутасан ва хонадони ва саҳобаларини дўст тутиб, дўстлик шартларини бажо келтирасан. Ва саййидлар ва уламо ва машойихларни дўст тутиб, иззат-икромини ва эхтиромларини бажо келтиргин ва улар билан суҳбат тутгин. Ва тарки дунё қилганлар, солиҳ ва машойихлардан ҳиммат тилаб, фотиҳа илгимос этгин. Ва худо амри таъзимини бажо

келтириб, худойи таоло махлуқларига раҳм этгин. Ундан сўнг билгилки, бизлар ҳаммамиз худойи таолонинг бандаларидирмиз, ушбу кўк гумбаз остида худо тақдирига гирифтормиз ва ҳар нима манглаймизга ёзилган бўлса, уни қилурмиз ва бу гумбаз ичидан чиқа олмас эканмиз, худо тақдирига рози ва худо берганига қаноат қилиб, хурсанд бўлурмиз ва барча кишига кийим ва таъом етказиб, худо бирлигига имон келтиурмиз ва намоз, рўза, ҳаж ва закот каби шариат арконига амал қилурмиз.

Ва яна васият шуки, қариндош-уруғларга борди-келди қиласан ва ҳеч кимсани ўзингдан кўнглини ранжитмайсан ва ҳеч кимни тутқунда сақламайсан, сақласанг эҳсон тутқунда сақлайсан, ҳеч кимсанинг ҳаққини олмайсан ва жавр-зулм этмоққа мойил бўлмайсан ва ўзингга адолатни шиор этиб, ёмон ва баднафслардан ўзингни четга оласан ва ҳеч гунохкорни уч кундан кўп тутқунда сақламайсан ва фақир мискинларга таом беришда торинмайсан ва яхшилик билан халқ кўнглидан жой оласан, мабодо бировни кўнглини қолдирмайсан.

Отамни васиятларини эшитгач, унинг барча насиҳат ва васиятларига жон ичида жой бердим ва унинг васиятларига амал қилишга азм қилдим.

Ўн етти ёшга етганимда (753/1352-1353) отам тарки дуё қилгани учун унинг мол-мулкини эгаллашга киришдим ва унга тузук ва қонун боғладим. Шундай қилдимки, ҳар сурув кўйни бўлиб, чўпонларга топширдим ва эркак-урғочисини аралаштирмай ҳар қайсисини бошқа сурув қилдим ва шу тарика ҳар йигирма отга бир алоҳида отхона қилиб, эркакгини алоҳида, биясини алоҳида йилки қилдим ва ҳар ўн туғмага бир одамни тайин қилдим.

Шу йили менга бўлган башоратлардан бири бу эдики, Амир Кулолнинг хизматларига бордим ва уларнинг мажлисига киргач, ковушандозда ўтирдим. Ва улар менга боқиб дедиларки: *«Гарчи бу ўғлон жусса ва кўришиши ҳақир ва кичикдур, ammo маънида улугдир»*. Ва шундан сўнг мени унинг тўрига ўтказиб, менга диққат-эътибор кўрсатдилар. Шундан сўнг чуқур ўйлаб, ички олам сайридан бош кўтаргач, олдиларига кўп ҳалво ва нон келтирган эдилар, қўлларини узағиб, ундан етти на нон санаб олиб, ҳалво билан менга

иноят қилдилар ва менга буюрдиларки, ҳар нондан бир лукма егил, то сенга етти иклим мамлакатлари таслим бўлсин. Бу сўздан таажжубландим ва мажлис аҳли ҳам бир-бирларига қарадилар. Аммо Шайх Кулол ҳайбатидан ҳеч ким дамини чиқармади ва мен бу нонларни олиб ўпиб, бир теридан бўлган дастурхонга солиб отам қошига элтдим.

Отам дедиларки: *«Амир Кулол улуг кишидир. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам авлодларидандир ва кашфу кароматли тирдурлар. Сенга айтган бу кашфлари албатта амалга ошади ва бу нонларни албатта сақлаб ҳеч кишига бермагин, ул бузрукнишг баракатларидан бир баракатдир».*

Яна бир кун отам Амир Тарағай мени ул бузруквор мулозаматига элтди. Шунда уларнинг олдиларида бир оз ёнғок бор эди. Отамга буюрдиларки, ўша ёнғокларни санагил. Санаसा уч юз етмиш дона чиқди. Буюрдиларки, ҳар ёнғок бир йилдир ва ҳаммаси уч юз етмиш йил бўлади. Шундан сўнг ўша ёнғокларни менга иноят қилдилар. Уларни ҳам нон билан бирга неча йиллар сақладим.

То ўша нон билан ёнғоклар уйимизда эди, кундан-кун баракот ортиб, тараққий топар эдик. Бу воқеани онамга айтсам, онам ҳам менинг бошимни икки қўллари билан тутиб дуо қилдилар. Ва бошқа куни онам Амир Кулолнинг хонақоҳига бордилар. Амир Кулол меҳрибонлик кўрсатиб дедилар: *«Эй хотун, шу ўғлингнинг авлодлари давлат ва салтанати уч юз йил давом этади ва унинг авлодидан етмиш киши салтанат мартабасига етишадилар, шарти шуки динга тасарруф қилмагайлар ва ислом динига қаттиқ амал қилгайлар. Ва бундан ҳам ортиқ фойда шуки, агар Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам руҳи аъзамини ўзидан ранжитмай Онҳазрат саллаллоҳу алайҳи васаллам хотири хушнудлигини тиласалар, кундан-кунга давлат устига давлат ва неъмат устига неъмат ортиб боради. Ва Онҳазратнинг хушнудлиги шундаки, Онҳазратнинг яқинларига муҳаббат ва меҳр-оқибат кўрсатиб, унинг авлод-зурриётига ўзларини яқин тутсалар».*

Онам Амир Кулол сўзини менга айтгач, ўн етти ёшимда худога саховатли ва раҳмдилга аҳд этдимки, Онҳазрат хотирининг хушнудлигига заррача хилоф иш қилмайман ва ул Ҳазратнинг буюк авлодлари икром ва эҳтиромида бор ку-

чимни сарфлайман.

Ўн саккиз ёшга қадам қўйганимда (754/1353), ўзимда шундай бир шавкат сездимки, ҳеч нарсани назарга олмас эдим. Шу орада сайр қилиб, ов овлагани сахрога чиқдим. Сахрода бир кийикка от солдим. Шу аснода қаршимда бир жарлик учрадики, эни беш газдан ошмас ва чуқурлиги тўрт газдан кам эмасди. Унинг лабига етганда отни жиловидан тортишга ҳаракат қилдим. Лекин от тезлик қилиб шундай сакрадики, олдинги икки оёғи жарнинг лабига етиб, кейинги икки оёғини ола олмади. Мен эпчиллик билан оёқларимни узангидан чиқариб, ўзимни гунча қилиб сакраб, четга ташладим ва от чуқурга қулаб чўлок бўлди. Ўша ҳолатда ҳамроҳларим етиб келиб, менинг давлатмандлигимга гувоҳлик бериб айтдиларки, сени бу балодан давлат сақлади. Мен уларга: *«Тангри таоло сақлади, нечуким давлатни ҳам у ато қилур»*, - дедим.

Уларнинг отларида бу жарликдан ўтар аҳволи йўқлигидан, мен сакраб ундан ўтдим ва етакдаги отга миниб йўлга равона бўлдим. Шу аснода қор ва ёмғир ёғиб, йўлдан адашиб ҳалокатимизга тан бердик. Кун кеч бўлгач, каттиқ совуқ тушди. Шу пайт бир неча чайла ва қора уй кўринди. Ҳамроҳларим бу кўринганлар қора уй эмас, баланд-паст бир неча тепалиқдир, дейишди. Шундан сўнг ўлимга рози бўлиб, от жиловини ўз ихтиёрига қўйиб, ёлидан маҳкам тутдим. Шунда от ўша кўринган қоралиқ томонга йўл олди ва бир фарсах йўл юргач, уйлардан ўт ёруғи кўринди. Отни чоптириб, қора уйнинг эшигига етиб келиб, ўзимдан кетар ҳолатда оттан ташлаб, қора уйга кирдик.

Уй эгалари мени ўгри деб гумон қилиб, калтаклашга бошладилар. Мен аҳволни тушунтирдим. Улар уялиб, бир ердан қазиб қурган сарғула уйини менга бўшатиб бердилар, ўт ёқдилар ва мен ҳамроҳларим билан ўша уйга кириб ором топдик. Шундан сўнг қурут оши (қуртоба) келтирдилар. Ўша ошдан ичиб ҳузур қилдим. Кийгизлар олиб келиб ўша қок ерга тўшадилар ва бир неча ёстиқлар олиб келдилар. Бу уйда бит кўплигидан тонгача ухлай олмадим.

Салтанат тахтига ўтирган пайтимда яна овга чиқдим. Қор ва совуқ шиддатидан 4 ой бемор бўлдим. Табиблар бу касал-

лик муолажасига ожиз бўлдилар ва мен тақдирга тан бериб, ўлимимга рози бўлдим, етти кеча-кундуз таом емадим. Еттинчи кун менга анор едирдилар. Уни егач юрак ва баданимга ларза тушиб, ўзимдан кетиб, мени бир ғилдиракка боғлаб осмонга чиқариб, ерга тушираётгандай ҳис этдим. Ўзимга келган пайтимда, номсиз бармоқ билан синчалок бармогим ўртасида доғ босишганини кўрдим. Уша доғнинг ҳарорати мени ҳушимга келтириб, кўзимни очиб қарасам, ота-онам атрофимни ўраб, зор-зор йиғлашяпти. Мен ҳам кўзимга ёш келиб йиғладим. Шундан сўнг қорним очди. Ҳакимлар, кўнглинг нима тиласа айт, олиб келтирамиз дейишди. Мен яхна гўшт билан шўрва истадим. Дарҳол келтирдилар. Мен бир тавоқни тановул қилиб, терлаб дарҳол тузалдим.

Ва салтанатга эришувимга бўлган башоратлардан бири шуки, бир кун отамнинг хонақоҳида ўгириб «Таборак» сура-сини ўқир эдим. Шу пайт сочига оқ оралаган бир саййид хонақоҳдан чиқиб, менга кўп қаради, отимни сўради ва менинг отимни «Таборак» сурасининг ояти билан боғлади. Дедик: *«Тангри таоло ер юзининг улуг султонлигин бу ўғлонга ва унинг авлодига ато қилур ва ўз мулкига уни эга қилур»*. Шунда мени кўп эркалаб, толеим юлдузлари жадвалини Туркистоннинг мунажжимларидан бирига кўрсатди. Ва шундай ҳукм қилдики: *«Бу ўғлон ўз мулкида пәдшоҳ бўлиб, қадр ва мартабада бошқи султонлардан устун бўлур ва исломга зийнат берур»*. – Ва яна менга дедик: *«Сенинг авлодларинг баланд шавкат эгаси бўлурлар ва камол даражасаларининг энг юғори даражасига эришурлар»*.

Бу мунажжимнинг сўзини эшитгач, ўзимни шон-шавкатли ва буюк ҳис қилдим. Танҳо овқат емадим, бир кийимни кайта киймадим ва ҳамроҳларимга ато қилар эдим. Ва ҳамроҳларим тўплангач, ўзимни уларга амир этдим ва улар ҳам менга итоат қилар эдилар. Ва мен шатранж ўйинига кўп мойил эдим ва Қуръон тиловат қилиб, халойиққа ёрдам кўрсатардим. Узлатга чекинганлар ва дарвишлардан фотиҳа сўраб, химмат тилар эдим.

Йигирма ёшга кирганимда (756/1355), от минини ва уруш илмини ўрганишга мойил бўлдим. Бир муаллим бор эди, уруш илмини менга ўргатди. Ўз тенгдошларим билан отла-

ниб, икки гурухга бўлиниб, уруш майдонига кирмоқ ва чиқмоқ усулларини ўрганар эдим.

Ўша пайтларда ота-боболарим тарихи ва тириклар қабила-лари ва Ҳазрат Ёфас тарихини Амир Тарағайдан сўрадим. Шунда у менга шундай ҳикоя қилдики: «Турк тарихида ёзибдурларким, бизларнинг нисбатимиз Абу Туркка етиб борадики, уни Ёфас ўғлон дерлар. Отасидап кейин Ҳазрати Ёфас унинг ўрнини эгаллаган эди ва у турк султонларининг биринчиси эди. Унинг бешинчи фарзанди Ўлжахон Туркистон тахтига ўтиргач, Тангри таоло унинг бир қизидан икки ўғил ато қилди. Бирига Тотор, бирига Мўғул деб от қўйди ва ўзи тириклигида Туркистон мамлакатини уларга тақсим этди. Уларга Тангри таоло подшоҳлик ато қилгандан кейин салтанат гуруридан Абул Барака (Абу Турк)нинг ота-боболари ва миллатини унутиб, куфр водийсига қадам қўйдилар. Ва Тотордан саккиз ўғил қолиб, саккиз улуш бўлди. Ва Мўғулдан тўққиз ўғил қолди. Улар ҳам тўққиз қабила бўлиб, бир-бирлари билан уруш қилар эдилар. Шу тарзда ислом давлати замонида Туманохон салтанат тахтига ўтирди. Туркистон элати ва туркларнинг хонлиги унга тегди. Тангри таоло унга бир қориндан икки ўғил етказди. Бирига Қубулхон ва бирига Қочули от қўйдилар. Ақлини танийдиган ёшга етганда туш кўрса, акаси Қубулхоннинг ёқасидан икки юлдуз чиқиб, яна ботди ва яна бир қуёш янглиғ ёруғ юлдуз чиқиб оламини чароғон қилди. Ҳақимлар бундай таъбир этдиларки, акасининг учинчи фарзанди оламини эгаллагусидир. Шунда амирлар ва улусни тўплаб байрам тузаб, тўй берди. Бу тўйда Қочули билан Қубулхон бир-бири билан қучоқ очиб кўришдилар. Шунда ахднома ёздиларки, авлодлари бир-бирига муҳолифлик қилмағайлар. Хонлик мартабаси Қубулхоннинг авлодига тегишли бўлсин. Лашкарбошилиқ Қочулининг авлодига муқаррар бўлсин. Шундан сўнг у ахдномани пўлат варақга ўйиб ёзиб, хазинага қўйдилар.

Шу орада *сана беш юз қирқ тўққизда* (549/1155), Қубулхоннинг замонида, никоҳидаги аёллардан бири ўғил туғди. Унга Темучин от қўйдилар. *Сана беш юз тўқсон тўққизда* (599/1203-1204) умри қирқ тўқиз ёшга етганда, кўп меҳнату машаққатдан сўнг Туркистон хонлиги тахтига ўтирди. Хонлик тахтига ўтирган куни тўсатдан келиб дедиди: «Улуғ

Тангри менга дедик, ер юзини Темучига бердим ва сенга Чингизхон деб хитоб этдим, яъни шоҳларнинг шоҳи, деган маънодадир».

Чингизхон жаҳонгирлик отига мингач, Тангри таоло бандаларини ғорат қилиб хонавайрон қилди. Аҳли исломдан неча минг кишини қатл қилди. Бу оламдан ўтар пайти келганда катта ўғли Чигатайхонни Мовароуннаҳрга ҳоким қилди. Ва Қорачор Нўён бинни Суғун бинни Эрдамчи Барлос бинни Қочули Баходирни лашкарбоши ва вакил этди. Бир-бирига муҳолифлик қилмасин дейилган Қочули билан Кубулхоннинг аҳдномасини чиқариб, уларга топширди. Ва Чигатайхоннинг кизини Қорачор Нўёнга никоҳлаб берди. Худойи таоло ундан бир ўғил берди. Унга Бахл Нўён от қўйдилар. Ва Худони танишда Қорачорнинг эътиқоди яхшилар гуруҳининг эътиқодига мувофиқ эдики, улар ҳар нарсанинг бир Худоси бор ва ҳар кишининг бир Тангриси бор, дейишарди. Кунлардан бирида нисбати Пайғамбар хонадонига тугашган уламодан бири, Қорачорнинг олдига келди. Шунда у олимдан сўрадики: «Мусулмонлар худони танимоқда не сўз дерлар?» Ул олим дедик: «Мусулмонларнинг эътиқодлари бундирки, ер юзида қодир ва мухтор бирдир ва у менинг илоҳим ҳамманинг илоҳидир ва ҳар бир нарсанинг ва ҳар кишининг бир худоси йўқдир. Ҳамманинг худоси бирдир.

Кўпхудоликни инкор қилиб бир худони исбот қилади, олам ва унинг аҳлини худосидир».

Шунда Қорачор фикр этиб дедик: «Сизнинг сўзингиз ҳақдир. Бир уйда бир худо етарлидир». Шундан сўнг у ислом саййидига қўл бериб «ла шиаҳа иллаллаҳу Муҳаммаду расулуллаҳ» калимасини айта бошлади ва сўрдики: «ла шиаҳа иллаллаҳу Муҳаммаду расулуллаҳ» калимасининг маъноси недур?» Саййид дедик: «Худодан ўза яна бир худо йўқдир. Ҳаёт, қодир, ихтиёри ўзида, соҳиби ирода, эшитувчи, кўрувчи ва гапирувчи бир худодир. Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам унинг расулидирки, ойни иккига бўлиш мўъжизаси ва яна ўза мўъжизалар билан уз пайғамбарлигин исбот этдилар. Ул Ҳазрат унинг вазиридир (унинг шанини баланд қилсин) ва Йўл бошловчи Халифалар Унинг расулунинг вазирларидурлар».

Шундан сўнг Қорачор тасдиқ этиб дедик: «Худого вазир

лозимдир, негаки бир уйнинг эгаси танҳо ўзи ҳамма ишларга бошчилик қилолмайди. – Ва дедикти, – Бу олам худонинг уйдир, ҳар шаҳар ва ҳар уйга бир ҳоким юборур, токи у шаҳар ва уйларни тузатгайлар».

Шундан сўнг шариатда тўғри йўлга кириб, одамларни исломга даъват қилди ва улус ва кўшинларини ҳам исломга тарғиб қилди, мусулмонликка ривож берди ва Эрон заминни Зойилга берди ва Аймоқот саҳросини Барлос улусига турар жой қилди. Жузон ўлкаси ва Обхўрни ҳам улус-аймоғи билан уларга сазовор қилди.

Қорачор Нўёндан сўнг Бахл Нўён Бадахшон, Кошғар ва Ҳисори Шодмон ва Хуросон яшаи жойларидан баъзи обод жойларни ўзи эгаллади.

У оламдан ўтгач, Амир Илангиз отасининг ўрнига ўтириб, лашкарбоши бўлди. У лашкарбошилиқ замонида баъзи юртлар фатҳ бўлди. Сўнг унинг улус ва кўшинлари орасида кўп ихтилофлар пайдо бўлди. Шу орада лашкарбошилиқ навбати унга тегди. Салтанатни саранжомлаш ишлари раванк топгач, лашкарбошилиқни тарк этиб Кеш ўлкасида ватан қилди ва Барлос улусининг амирлиги билан каноатланди. Унинг ходим ва хизматкорлари ва туғмалари шунчалик кўп эдики, уларнинг ҳисобидан ожиз эди. У бу олам билан видолашгач, мен тарки дунё қилиб, ҳамиша обрўси баланд уламо ва буюк машойихлар олдига бориб, улар билан ҳамсуҳбат бўлар эдим ва уларнинг табаррук нафасларидан ҳиммат тилаб, дуойи-фотиҳа сўрар эдимки, Тангри таоло менга бир фарзанд берсин ва у Чигатой улусининг силсиласини баланд овоза қилсин. Шу вақтда Қарс ва Мовароуннаҳр мунажжимларидан бири келди. У замон уламоларининг улуғи, яъни Мавлавий (Румий) мажлисида айтдики, Турон заминда шу аснода онадан бир фарзанд туғилиб, оламни олади ва динга ривож беради. Ўша йили шоирлардан бири ўша мунажжимнинг сўзини назарда тутиб деди: «*Санаи етти юз ўттиз олтида (736/1335-1336), шаъбон ойи туғилиб, у саодат нишонли юлдуз ўз буржидида ёғду сочади ва намоён бўлади*». Ва ўша вақтда Тангри таоло менга фарзанд каромат қилди.

Бу ҳикоятни эшитганимдан кейин билдимки, салтанат тахтининг ворисидирман. Шундан сўнг ўзимни шавкатлик ва буюқлигимга иқрор бўлдим ва мен ибодатга машғул бўлдим,

Тангри таолодан давлат тилар эдим ва саййидлар, уламо ва машойихларга назрлар юборар эдим.

Шундай бўлдики, Амир Кулолга йигирма қўй юбордим, йўлда ёмғир кўп ёғиб, қўйларни ушлаб қолди. Мен ҳам қўйларни йўлда қолдириб уйга қайтиб, кейинги куни Амир Кулолнинг суҳбатига бордим. Қўйларни Амир Кулолнинг эшигига етиб келганини кўриб, Тангри таолога шукрлар айтдим. Ва Амир Кулолнинг назари менга тушиб, менга салтанат иноят қилдилар. Ва намоз ўқишга турганларида, мен иктидо қилдим. Намоздан фориг бўлиб дедиларки: «Салтанат давлати сенга насиб бўлгусидир, шу шарт биланки динни қўллаб-қувватлаб, исломга ривож берсанг». Мен ўша пайтда тавба қилиб, шатранж ўйинини тарк этдим, шариятга итоат ва мутелек қилдим, Тангри таолонинг бандаларига озор етказмадим ва агар озор етказсам ҳам кейин пушаймон бўлардим. Шундай бўлдики, бир кун билмай бир чумолини босиб олдим. Менга шундоқ туюлдики, ўз оёғимни ўзим кишанга гирифтор қилдим. Шундан сўнг ҳамиша Худойи таолонинг бандаларига мадад етказардим.

Ва *ўн тўққиз ёшга қадам қўйганимда (755/1354)*, аклимини тўхтатиб олган ва балоғатга етган эдим. Бу йил, яъни *сана етти юз эллик бешда (755/1354)* отам Тарагай ўзидан бўлак қилиб, олачиқ, қўй ва туя, туғма ва ходим ва хизматкорлар берди. Шу йили менга кўп баракот ғойибдан келди. Аввал ўз ишимни тузаттим. Шундай қилдимки, ўн саккиз туғмани бир кишига толширдим ва унга ўнбоши от қўйдим ва йигирма отни бир отхонага қўйиб, уни бир ўнбошига топширдим ва ҳар йигирма туяни бир қатор этиб, бир кишига топшириб унга фойдалар муқаррар қилдим.

Шу йили қаттиқ касалга чалиндим. Шунда самарқандлик ҳаким менга анор донаси бериб даволади. Ва анор ейишдан хафақон ва ҳушдан кетиш ҳолатига тушдим. Шунда отам ва мажлис аҳли менинг аҳволимга йиғладилар. Туркистон ҳақими мени доғлади. Шундан сўнг аввалги ҳолимга келдим. Менга атала ва айрон буюрди. Мен уларни тановул қилиб тузалиб, кўп от ва қўй садақа бердим ва Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам юз туя назр этдим, узлатга чекинганлар ва машойихлар эшигига кидириб борар эдим ва ниҳоят бутунлай касалим тузалди.

Ва ўша йили Амир Қазагон Султон бинни Салур ўғлон Чиғатой улуси орасида салтанат байроғин кўтаргач, [Қирон султон] ўн беш йил муддат зулм кўлини чўзиб, адл ва инсоф йўлидан ташқари қадам кўйди. Раиятлар унинг зулм ва бедодлигидан фиғонга келиб, уйларида ўлимга мунтазир бўлиб ўлтирар эдилар.

Унинг зулму жафоси ҳаддидан ошганидан мен ғайратим кўзгаб, унга ҳамла қилиб, мазлум додини золимдан олсам дердим. Бу ишда саъйи-ҳаракат камарин белимга боғлаб, халойикка молу дунё тортиқ қилдим ва мазлумларни кўриб бағрим кабоб бўлар эди, лекин ҳеч ким мен билан бирлашмас эди. Охири Чиғатой хонларининг улуғларидан бўлган Амир Қазагон, Рангин саҳросида Қирон султон билан урушиб, мағлуб бўлди. Ўша золим ғолиб келиб, Амири одил мағлуб бўлганига халойиқ таажжубда қолиб ҳайратга тушдилар. Бу аснода Термиз саййидларидан бири дедикки, модомики Амир Қирон хотирида зулм бўлса, иши ривож тонади, то ўша золимликлар унинг зотидан жудо бўлмаса мағлуб бўлмасдир. Шунда халойиқ унинг дуосига машғул бўлдилар ва у зулм кўрсатишда давом этди. Ўша золимнинг зулми жонибидан кўп шиддатли совуқ бўлиб, қора моллар ҳалок бўлдилар ва ёмғир ёғмай экинлар қуриб, дарахтларнинг мевалари нобуд бўлиб, халойиқ орасида қаҳат пайдо бўлди. Ва Амир Қазагон баҳодирлар билан ўз лашқарининг асбоб ва яроғини тузатиб, *сана етти юз эллик беш (755/1354)*да Қаршига юз тутди. Уларнинг орасида кўп жанглар бўлиб, охирида Амир Қазагон ғолиб келиб Қирон султонни қўлга туширди ва мазлумлар додин берди.

Мовароуннаҳр мамлакатини у золимнинг қўлидан қутқариб олиб, адолат билан обод қилди. Қирон султон мазлумлардан зулм билан олган мол-мулкни ҳамма қайтиб олдилар. Уни ҳамма олди-бердидан кейин у дунёга жўнатиб, Мовароуннаҳр мамлакатига эгаллик қилди. Ва яна такозо қилдиким, Мовароуннаҳр амирлигини қўлга олгай. Амирлар унинг итоатига бош эгмаганликларидан, мен улусни ўзимга бирлаштирмоқчи бўлдим. У эпчиллик қилиб, мендан бурун Ўқтой хоннинг наслидан бўлган Донишмандча ўғлонни хон кўтарди. Улус ва қўшинларни забт этиб, Мовароуннаҳр мамлакатини қўлга киритди. Шариатга ривож бериб, дини исломни

куватлади, адолат ва инсоф, сабр каноат билан Мовароуннахр мамлакатини яна ўз холига келтирди. Донишмандча ўғлон Амир Қазагон қуввати билан ўн йил султонлик қилди.

Ва ўн саккиз ёшга етганимда (754/1353), Барлос қабиласи билан бирлашиб хужумга ўтишга қарор қилдим. Шу вақтда қирк нафарга яқин бўлган ҳаммақтабларим ҳаммалари келиб мен билан бирлашдилар ва ман «*ва шовараҳум фи л-умур*» («Улар ишларда маслаҳатлашардилар») мазмунига амал қилиб кенгаш қилдимки, бориб Кўҳи Фирқонда жойлашиб, лашкар тўплайман. Бу вақтда онам ҳақ раҳматига етишиб, опам Туркон уй ишларини қўлга олди ва мен уй ишини унга топшириб, ўз ишим билан бўлдим.

Уша йили онамнинг қарамоғидан чиқдим, отам Амир Жокуйи Барлос қизини менга унаштирди. У ҳам оламдан ўтиб кетгач, мен ғариб ва бечоралиқдан уни олишга қудратим етмади.

Шундай қилиб, лашкар тузиш орқали Амир Қазагон мажлисига кирдим.

Отам Амир Қазагоннинг улус ва кўшинлар бобида қилган саволлари жавобидан ожиз эди, мен тиз бўкиб Амир билан савол-жавоб қилдим. Менинг савол жавобларим унга хуш ёкиб, мени ўзига фарзанд этиб, ўз набирасини менга унаштирди. Мени иззат

килиб, оила бошлиғи қилди ва менга кўп молу дунё берди. Мажлисда ўзи билан баробар ўтирар эдим. Аммо унинг султонлик ишларига укуви йўқ эди, оталигининг ҳаққини сақлардим, йўқса унинг қўлидан султонликни осонлик билан олар эдим. Негаки ўзимга кенгаш қилгандимки, унинг амирларини ўзимга эл этгайман ва улар менга эл бўлишган эдилар. Шундай бўлса ҳам унинг туз ҳаққини унутмай, ўзимга сабр қилиш керак, дердим, чунки «*ас-сабру мифтоҳ ул-фараж*» («*сабр бахт қалитидир*») дерлар.

Ўн тўққиз ёшга чиққанимда (755/1354), қору ёмғир кўп ёғиб, икки ой муддатда уй теграсидаги йўлни бекитиб, мен йўлни тополмай саргардон борардим. Тўсатдан кўзимга бир қора кўринди. Бу қорайган нарсага етиб борганимда, у бир тоғ экан ва унинг тагида бир ғор бор экан. Арлот улуси ўша ғорга тушиб, у ғор қавақларида уй ва ўтирадиган жой қилиб, олочуқлар барпо қилишганди.

Мен совуқдан бошқа иложим қолмай отдан тушиб, уларнинг бирини уйига кирдим. Бу уйнинг ўчоғи тўла ўт ва ўчокнинг устига бир қозон қўйиб, ош пиширар эди. Мен эса роса оч эдим. Уй эгаси менинг истиқболимга чиқди ва кийимларимни эғнимдан ечиб, садоғимни белимдан бўшатди ва иссиқ ошдан кетма-кет олиб келиб берди. Мен бу ошдан еб исидим ва ҳузур қилдим. Шу кеча унинг олочуғида ухладим. Менга ошу нои берган ўша арлот уруғининг одамини Амир Қазағоннинг олдига олиб келиб, Обжур ва Алафчарон ерларини амирдан сўраб олиб унга бердим. Уй эгасини арлот улусига оксоқол қилдим. Ўша ерларда қор ва совуқ зўридан кўп кийик тўпланган эди. Шу ердан кўп кийик овлаб, Амир Қазағонга тортиқ қилдим.

Ва бу йилки, *йигирма ёшга қадам қўйдим*. сана *етти юз эллик олти* (756/1355) эди. Сайр ва овга отландим. Ва ов пайтида бир катта хатарни бошдан кечирдим. Бу хатар шундай бўлдики, ўша кийиги кўп саҳрода бир кийик кетидан от қўйдим. Олдимда бир чуқурлик чиқди. четига От жиловини бермай, чуқурлик устидан сакради. Лекин ўтишга отнинг қуввати етмай икки олдинги оёғи лабига етар-етмас, икки орқа оёғи чуқурга кетди. Мен ҳам элчиллик қилиб чиқа олмай от билан чуқур ичига йиқилдим. Ва ҳамроҳларим мени ўлди деб гумон қилган экан, мени тирик кўргач, хурсанд

бўлиб садақа бердилар. Бошимдан шундай хатар кетгач, ҳамроҳларим менга таъна қилдилар, чунки қачон от минсам отнинг жиловини ўз ихтиёрига қўяр эдим.

Ўша *йигирма ёшимда* сана *етти юз эллик олтида* (756/1355) Мовароуннахр козоқларидан бир гуруҳ келиб чопқин қилди. Мен ўша кезде Амир Қазағоннинг ёнида ўтирган эдим. Менга бир гуруҳ лашкар бериб, буюрдиким, ўша козоқларнинг кетидан бориб, олиб кетган молларини қайтариб кел, деди. Мен уларнинг изидан йигирма уч фарсах ерга илғор этиб, ярим кечада уларга етиб бордим. Шу кезде лашкарим икки гуруҳга бўлинди ва яна бир бўлак ажратиб саф туздилар. Бу бўлак қоровул эди. Мен билан ҳамроҳ бўлган сардорлари айтдиларки: *«Мол устига от қўйиш керак!»* Мен айтдим: *«Уларнинг сафини устига от қўйиш керак. Агар улар тор-мор бўлса, ўзларидек молни ташлаб қочишади»*. Ва мен *«Оллоҳ ёр»* деб отимни биқинига ниқтаб, уларнинг сафига от солганимдан кейин, козоқ лашкари қаршилик кўрсатиб, чап қўлга чиқиб қилич айлангач, қочдилар. Молни уларнинг чангалидан олиб, Амир Қазағон ёнига келдим ва молни эгаларига қайтардим. Ва Амир менга таҳсин ва офарин, деб менга лашкар ажратиб, садоқ тортиқ қилди. Ва мен ўша кезде салтанат мартабасини тортиб олишни ва Турон тахтига ўтиришни истадим. Шу ўй билан Амир Қазағон олдига келдим, у қандайдир иш билан машғул эди. Кутилмаганда ўзидан гап чиқиб айтдики: *«Сабр қил, охири сенга тегади»*.

Бу сўздан сўнг ўз жазимдан қайтдим ва сана *етти юз эллик олтида* (756/1355) Кутб ул-орифин Шайх Зайнуддин Абу Бакр Тойибодий хизматига етишдим. Улар Қуръон тиловатига машғул эдилар ва бу оятни тиловат қилур эдилар: *«Алиф, лом, мим гулибат ар-Руму фи адна ал-арзи»* (*«Алиф, лом, мим. Жуда яқин жойда Рум мағлуб бўлди»*). Шу онда мен хизматларига бордим. Мени кўргач, иззат-эҳтиром кўрсатиб, менга ўз ёнидан жой Бердилар. Ва Қуръон тиловатидан фориг бўлгач: *«Рум мағлуб бўлади. Мен сенда салтанат шавкатиини мушоҳада қилурман, шоядки сенинг қўлингда мағлуб бўлса ва «арз» калимасининг охири «зод» дир ва «800» дан иборатдирки, шу санада мағлуб бўлади»*, - дедилар.

Бу сўз мен учун бутунлай кутилмаган башорат бўлди.

Шундан сўнг бош кийимларини менга кийдириб, ақикдан бўлган бир узук бердилар. Унинг кўзидаги нақш *«рости-ю рустии»* эди, яъни **рост бўлсанг ҳар балодан халос бўлгунгдир**. Мен уни ўзимга фол этиб, ўз отимни ўша узук кўзига ўйдириб, бармоғимга солдим. Ва ул Ҳазратга иродат кўлини бердим. Ва ул Ҳазрат дедиларки: *«Сени кўрган кўним, Куръонни минг марта хатм қилиб бўлгандим»*.

Ва яна ул Ҳазратнинг айтган сўзларидан менинг қулогимга чалинган сўз шу эдики, ул Ҳазрат фикҳ, тафсир, хадис ва илми зоҳирий ва илми динийда Мавлоно Низомуддин Марвийга шогирд эдилар. Ва лекин илми ботинийда ундан авло эдилар ва дер эдиларки, мен неча муддат шайхулислом Аҳмад Албокийнинг тарбияларида мулозимат қилар эдим, зиёрат ва саъйу ғайрат билан шуғулланардим. Ниҳоят бир кеча шайхнинг рухонияти мени кучоқлаб, десдики: *«Худойи таборак ва таоло сенинг дардингни шифосини Али ибни Мусо ибни Жаъфар разияллоҳу таъоло анҳумнинг шифохонасида қўймишдир»*.

Мен бу сўздан башорат топиб, ул Ҳазратнинг Машҳади муқаддаслаги зиёратининг эҳромини жон белимга боғлаб, бу йўлда оёқ яланг саъй этар эдим. Ва ҳар манзилни босиб ўтганимда, Куръон хатм этиб, ул Ҳазратнинг фатҳларига тўла руҳига бахш этиб, жавоб тилар эдим. Жавоб топгач, яна бир манзилни босиб ўтар эдим. Мана шу равишда манзиллардан ўтиб, етти йил муддатда ул Ҳазратнинг қабрига етиб бордим. Шунда нигоҳимдан парда кўтарилиб, идрок кўзим равшан бўлиб, у Ҳазратнинг суҳбатидан менга туганмас хурсандлик ҳосил бўлди.

Бу йил, яъни *сана етти юз эллик еттидаки (757/1356) йисирма бир ёшимда* эдим, Жом вилоятининг улуғ машоъихларидан бир гуруҳи Хирот пойтахтининг ҳокими Малик Ҳусайннинг жавру зулмидан шикоят қилиб аризалар ёзиб Амир Қазагонга юбориб, Амирнинг муборак қадамлари ўша тарафларга ранжида бўлишини тиладилар. Амир Қазагон Малик Ҳусайн ўқиб хулоса чиқариши учун панд-насихат битилган бир мактубни юборди: *«Хуросон аҳлига зўравонлик қўлини узатмагин ва жавру зулмдан қайтгин, агар бу сўзга ҳилоф ти қилса чумоли ва шонларни яратган қодир худонинг ҳаққига қасамёд этаманки, унга юриш қилиб, салтана-*

ти сувратин кескир қилич зарби билан синураман. Вассалом».

Малик Хусайн келишмаган феълени кўймай, Амир Қазагоннинг мактубини жавобини эътиборсизлик ва бепарволик билан юборгани учун Амир Қазагон газаб ўти аланга олиб, амирлари тўпланиб, Хуросонга қайтадан ясоқ яшагга ҳукм қилди.

Хуросон машойихининг юборган хатларини кўрсатиб, амирларидан Хуросонга юриш бўйича кенгаш сўраганида, улар айтдиларки, ўзга қабила бошлиқлари ҳам бу ишга гувоҳ бўлса, яхшироқ бўлар эди. Сўнг Амир Қазагон ўзининг яхши одобли кишилигини кўрсатиб, мenden кенгаш тилади.

Мен: *«Лашкарни тайёрлаш керак, лашкар тўплагач, у хабардор бўлмасдан, тўхтамай юриш қилиш керак. Агар уш устидан галаба қозонсак, муроднинг ўзи ич, йўқса чоповул қилиб, оч лашкарни тўйдиралмиз, чунки баракат ҳаракатдир. Ва Тангри таоло дебдурки, «Сендан ҳаракат, мenden баракат»».*

Амир Қазагон менинг кенгашимни ёқтириб, минг отликни менга ҳамроҳ этти. Ва мен бу минг отликка таом берар эдим ва овқат устида улардан бўлак ўтирмас эдим. Уларнинг ҳаммаси менга фидокор бўлдилар. Ва биргалашиб менинг амирлигимга гувоҳлик бериб, салтанат ва мулкгирлик эшикларини менга кўрсатдилар. Ва мен уларнинг отларини бир туморга ёзиб, киссамга солдимда, агар Малик Хусайн қўлидан Хуросонни олсам, улардан ўзга кишига бермайман, деб ваъда бердим.

Мен шу ваъда билан отланиб, иттифоқ билан кўчдим.

Бадахшон ва Тумоннинг Боғотга чопкин яшаш учун тўпланиб турган улус ва кўшинларига етиб бориб, уларни ўзимга бирлаштирдим. Шундан сўнг лашкарим анча мукамал бўлди.

Амир Қазагон мени ҳировул (йўл бошловчи) қилиб тайинлагани учун мен бутунлай осойишталик билан Мурғоб сувидан ўтиб, Бостон йўлидан кириб, Ҳирот вилоятининг кентларига кириб бордим. Кейинги куни отланиб Ҳозургоҳ ерида жойлашган бир баландлик устига чиқдим, уруш жойини кўздан кечириб, Амир Қазагоннинг олдига бордим ва уруш

жойилинг паст-баландини Амирга кўрсатдим. Шу аснода Амир Қазагон лашкарини сафга тузиб, ўша баландлик устига чикиб, уруш жойини диққат билан кузатди ва менга таҳсин ва офарин айтди.

Кўёш бизнинг орқа томонимизда ва душманнинг рўпарасидан бўлгани учун Амир кўёшнинг шуъласи душманнинг кўзига тушиб, хиралаштиради, деди. Шу онда Амир Хусайннинг кўшинлари паст деворнинг устида эдилар, довораклик билан келиб уруш майдонига кирдилар ва лекин назаримда олдинги сафлари пароканда кўринди. Шу аснода Амир Қазагон мени чақириб: *«Ўғлон, ҳозир от солмоқ маъқулроқдир, чунки душман лашкари қўрқувдан довдираб турибди, ҳозироқ мағлуб бўламиз деб хаёл қилишмоқда»*, - дедилар. Мен *«Озгина сабр қилиш керак»*, - дедим. Шу пайт Малик Хусайннинг лашкари шўхлик қилиб, девордан узоқлашиб олдинга чиқдилар. Хирот лашкари ҳам майдонга кириб, саф бўлиб турдилар. Мен бир бўлини мани уларнинг олдинги қисмига буюрдимки, аввал улар устига бостириб борсин. Икки фирка орасида уруш ва ўлдириш ўти аланга олгандан кейин, чап ва ўнг қанотдаги бўлинималарга ҳам буюрдим, от солдилар. Сўнг ўзим ҳам урушга кирдим. Биринчи ҳамладан кейин иккинчисида Хуросон лашкари тоб келтиролмамай майдондан чикиб, ўша паст девор панасига ўтдилар ва девор ичига камалдилар. Шу пайт Амир Қазагон етиб келиб буйрук берди: Турон баҳодирлари пиёда бўлиб, ўша деворнинг ичига кириб, Малик Хусайн баҳодирларини девор ичидан сиқиб чиқариб, қалъа ичига киргаздилар.

Амир Қазагон менинг ҳимматим билан зафар қозониб, девор ичига кириб, ҳар бир дарвозага бир кўшин тайин қилди. Биринчи дарвозани менга топширди ва ўзи жангга қайтди. Кейинги куни амр этдимки, хировулдаги мавжуд қанча отлик ва пиёда лашкар шаҳарга ҳужумга ўтсинлар ва Хирот қалъасини камалга олдим. Шунда қалъа аҳлининг иши мушкуллашиб, Хиротнинг катталари тинчлик ўрнатиш учун катта совга-салом билан чиқиб келиб, Амир Қазагонга тортиқ қилдилар.

Малик Хусайн бир ойдан сўнг Самарканд тахтгоҳида Амир Қазагон мулозаматига етиб боради, шу шарт биланки, Турон лашкари ҳозир орқага қайтса, деб битимга келдилар. Амир

Қазағон фурсат шуни талаб қилгани учун уларнинг тинчлик битимини қабул қилиб, уларнинг тортиқларини олди, амирларига тақсимлади ва Мовароуннахр тарафга қайтди. Мени минг отлик билан Малик Хусайннинг хировуллиги ва сировуллиги (олдинги ва орқа бўлинма) тайин этди ва Малик Хусайн ваъда қилган пайтда Самарқандга борсин, деб ваъда олди. Мени Ҳиротда қолдириб ўзи кўчди. Мен келиб Ҳирот водийсида жойлашган Ишқалча қалъаси тагида жойлашдим. Малик Хусайн ваъда берган кунни стиб келгач, одамлари билан Ҳиротдан чиқиб, кун кечирарди. Мен ўта кўнглим сиқилиб, Ҳиротдан отланиб Боҳарз тарафига ошиқдим ва Хуросон мамлакатини ўз тасарруфимга киритмоқчи бўлдим.

Ва шайх Зайнуддин Абу Бакр Тойибодий хизматига бориб мажлисига киргач, шу ондаёқ гаму аламларимни унутиб, шодлик ва хузур ҳосил қилдим. Ва ул Ҳазрат шу мажлисда ўз кўйлақларини менинг эгнимга кийгаздилар. Ва мен арзи ҳолимни изҳор этгач, менга амр этдиларким: *«Муҳаммад саллалоҳу алайҳи васаллам ва унинг хонадони ва саҳобаларининг саловотига машғул бўлгин, шунда сенинг ҳамма мушқилинг осон бўлади»*. Ва иккинчи мажлисда менга башорат қилиб дедиларки: *«Сени худо кўп қўллайди. Ва Муҳаммад саллалоҳу алайҳи васаллам хонадони ва саодатли кишиларидан бири сенга ҳамроҳ бўлиб, мадад етказди. Сен уни танимайсан, фақат иш битганда уни танийсан»*. Шунда пиримнинг қилган башоратларидан ўзимни ўта шавкатли ҳис қилдим.

Ва яна дедиларки: *«Салтанат ишларида сабрини ўзингга шиор қилгин»*. Шундан сўнг пиримнинг хизматидан рухсат олиб, Хуросон вилоятини таслим қилиб, Ҳиротга қайтдим ва Ҳирот водийсига жойлашдим.

Шу кезде Малик Хусайннинг юборган кишиси келди ва: *«Менинг ўз лашкарим менга қасд этиб, бирлашиб менинг ўрнимга Малик Боқирни кўймоқчи ва мени салтанатдан четлаштирмоқчилар. Агар Амири Кабир ўз қўшинлари билан шаҳар тарафга йўл олсалар, мен ҳам уларга қўшилиб, Амир Қазағон хизматига юз тутаман»*, - дебдилар.

Шу аснода мен баҳодирларимни йиғиб отландим: *«Агар Малик Хусайннинг бу сўзи рост бўлса, Ҳирот ва Хуросон вилоятини осонлик билан таслим қилиб, шериксиз ва шубҳасиз ҳоким бўламан»*, - дедим.

Шундан сўнг баходирларим билан биргалашиб саф тузиб, Ҳирот шаҳрига йўл олдим. Ва Малик Ҳусайн зимдан мен билан жангга тайёрланиб, ташдан менга совға ва тортиқлар билан шаҳардан чиқди. У саф тузиб, тартибга солгач, англадимки менга ҳийла-найранг кўрсатмоқчи.

Мен ҳам аслаҳаларимни тақдим, ёнимдаги баходирлар ҳам урушга тайёргарлик кўришди. Улар шундай дердилар:

Байт:

*Мабодо душманга фурсат бергандан,
Кел эй, ўлимга ҳам рози бўлайтик.*

Шу ўй билан турганимда, Малик Ҳусайн кўп молу дунё билан ёнимга келиб, сув лабида учрашди. Хуросон лашкарининг сардорлари унинг келганини душманат билиб, урушдан қўл тортишди. Ва мен Малик Ҳусайнни ўзим билан олиб келиб, юртга тушиб кўчинглар деб ҳукм этдим. Менинг Малик Ҳусайнни олиб келаётганим Амир Қазағонга хабари етгач, амирзода Абдуллоҳни менинг истиқболимга юборди. Мен Малик Ҳусайнга таърифга сиғмайдиган иззатикром кўрсатиб, ўзининг олиб келган тортиқлари билан Амир Қазағоннинг мажлисига киргаздим. Шу пайтда Амир Қазағон мени қучоқлаб, пешонамдан ўпди ва дуойи хайр этиб: «*Юзинг оқ бўлсин*», - деди.

Шундан кейин Амир Қазағон Малик Ҳусайнни ўзининг хос чодирига олиб бориб базм берди. Бир неча кундан кейин Малик Ҳусайннинг амирлари ва аскарларининг тамағирлиги ҳаддан ошиб, Малик Ҳусайндан кўп нарса талаб қилдилар ва у қондиришдан ожиз келди. Шунда амирлари Малик Ҳусайнни ўлдирамиз, деб келишдилар.

Ва Амир Қазағон бу воқеани эшитиб, ўзича мулоҳаза қилиб, мени яширишча қақриб айдик, бу амонатни ўз манзилига етказгил. Шундан сўнг Малик Ҳусайнни олиб, кечалари йўл босиб, ўз улусига етказдим ва ўзининг хос чодирда жойлаштирдим. Ва у қаттиқ кўрқиб гумон қилдики, мен уни ўлдиргани олиб келдим. Унинг ўта ваҳимага тушиб қолганини кўргач, ўтган воқеаларни унга изҳор қилдим. Шундан сўнг Малик Ҳусайн мени ва Амир Қазағонни дуойи хайр қилди. Мен ўша кунни шу ерда ўтказдим, кейинги куни аввал ов қиламан, кейин Амир Қазағон хизматига кетаман, деб

рухсат сўрадим. У ҳам ов қилишни ўта яхши кўргани учун, ўз ишончли кишиларидан ўнтасини олиб, менга ҳамроҳ бўлиб, Мурғоб суви тарафга равона бўлдик. Амир Қазағон ҳам ўша тарафга йўл олган эди. Ва Малик Хусайннинг билагида бир лаъли бор эди. Бу лаълини Амир Қазағонга тортиқ қиласан, деб овда менга топширди. Малик Хусайн билан Мурғоб суви лабига келиб тушганимизда, Ғур ва Хуросон сипохи Малик Боқирни хон кўтариб, бутун аҳолиси билан Ҳирот шаҳрида ўтирганмиш, деган хабар етиб келди. Бу хабардан Малик Хусайн безовта бўлиб, хайронлик гирдобига тушди ва бу бобда мендан маслаҳат сўради. Мен унга маслаҳат бердимки, сен қиладиган фақат бир иш қолди: шижоат дубулғасини бошингга кийиб, мардоналик совутини эгнинга иласан ва жанговор қилични бўйнингга осиб, наҳанг каби бу қонли дарёга кирасан ва агар мағлуб бўлсанг шармандаликдан халос бўласан ва агар ғолиб келсанг, поминг чиқади.

Шу аҳволда Малик Хусайн жонидан кечиб, бу ишга жазм қилди ва менга Ҳиротнинг бир йиллик хирожини тортиқ қилиб, унга ҳамроҳлик қилишимни сўради. Мен унга кўнмадим ва *«Агар Хуросон султонлиги сен билан менинг ўрта-мизда шерикчилик бўлса, мен Ҳиротни олурман»*, - дедим. Ва у бу сўзимга рози бўлди. Ўша пайтда ўрта-мизда яхна гўшт бор эди. Уни тановул қиладиганимизда гўшт билан суяк орасидан бир ғоб, яъни бир кабза (ошиқ) чиқди. Мен у ошиқни гўшtdан тозалаб ният қилдим. Шунда у ошиқнинг нақшлари ниятимга мувофиқ намоён бўлди. Шундан сўнг Малик Хусайнга мадад етказиб, уни Хуросон тахтига ўтқизиш учун йўл олдим. Шу аснода лашкар сонини ҳисоблаб кўрдим. Ёнимдаги лашкаримнинг ҳаммаси бўлиб уч юз киши эди. Дарҳол Хуросон тарафга отланиб, тўрт кеча-кундуз илғор этиб, тонг вақтида бозор ўртасига етиб бордим. Ва чап тарафимга қарасам, бир ошпаз дўконининг эшигида пишган таом кўтариб турган экан. Унинг кўзи менга тушгач *«Марҳабо»* деб, қўлидаги харира (шарбат) тўла жомни кўтариб менинг олдимга келди. Бу таомни яхши фол деб олиб, Малик Хусайнга бериб: *«Бу таомдан ичгил»*, - дедим. Ва Малик Хусайн билан у таомдан татиб кўриб, ранона бўлдик ва дарвозага етиб боргач қарасак, дарвозабон дарвозани очиб турган экан. Шунда мен Малик Хусайннинг отига бир камчи урдим.

Унинг оти тахта кўприкдан ўтиб, дарвозага кирди. Ва мен дарвозада турдим. Малик Хусайн хавф-хатарсиз саломат Ҳирот шаҳрига кириб, Малик Боқирни ётоқхонасига етиб борди. Унинг тепасидаги кўшкчи ва дарбонлари таҳорат қилиб намозга турган эдилар. Малик Хусайн фурсатни душманат топиб, Малик Боқирни тутиб, хибсга олди ва салтанат тахтига ўтирди. Ва менинг олдимга одам юбориб: *«Мен ёлғиз ўзимман, мабодо Малик Боқирнинг лашкарлари менга ҳужум этмасинлар»*, - деди. Шундан сўнг лашкаримни тартибга солиб шаҳарга кирдим. Малик Боқирнинг сипоҳийлари, мени лашкаримни кўргач, келиб Малик Хусайнга итоат қилдилар.

Шу пайт Ҳирот тахтига ўзим ўтирсаммикин, деб кўнглимга келди, лекин мабодо қўшинларим мени қувватламасачи деган мулоҳаза бор эди. Шунинг учун бу ишга журъат қилмадим. Бу сирни уларга изҳор қилганимда, воқеа мен кутгандай бўлиб чиқди.

Кўшиним Ҳирот салтанати бобида менга кўшилмаганларидан кейин, мен тажриба орттирдимки, минг икки юзламачидан кўра бир гафлатдан уйғонган одам яхшироқдир. Ва Малик Хусайнни ҳукумат тепасига ўтказишга мажбур бўлдим. Ва у аҳдини бузиб, зиммасига олган тортиқларини олиб келмади. Ҳиротнинг султонлигини ундан олай десам, мени кучим етмас эди. Кўшиним менга қарши бўлгач, улардан кўнглим совуган эди.

Шу кезде Малик Хусайн ўз вакилларини кўп совға ва тортиқ билан Амир Қазағонга юборди. Мен Амир Қазағон хизматида қайтиб келгач, Амир мени оғушига олиб, бошим ва юзимдан ўпди.

Шу орада Амир Қазағоннинг амирлари ва аскарлари, низо камарини белларига боғлаб, Амирга қарши чиқиб, унга итоатдан юз ўгирдилар, деган хабар келди. Бу бобда мендан кенгаш сўради. Мен унга бундай кенгаш бердим: *«Донишмандча ўғлонни хон кутариб, унинг тарафидан ёрлик юбориб, муҳолифларни талаб қилгил. Агар итоат кўрсатиб, келиб мулозамат қилсалар, уларни эҳсон билан бўйсундиргин. ҳар ким қаршилик кўрсатса, кескир қилич билан бошини кесгин»*.

Сана етти юз эллик саккизда (758/1356-1357) йнгирма

икки ёшга кадам кўйдим. Ўз-ўзимдан салтанат машқини қилар эдим. Шу йили Туманот амирларидан баъзилари Амир Қазағоннинг итоатидан бўйин товлаб, ҳийла-найранг билан биргалашиб, менга бир мактуб ёздилар. Унинг мазмуни шундай эдики, агар сен бизларга маслаҳат берсанг, келиб сени давлатга кўтарамиз. Амир Қазағон давлатхонасига кириб, мажлис қизиган чоғда Амир Қазағонни қатл этиб, Донишмандча ўғлонни ҳам тутиб, вилоят ва мамлакатга ўзимиз эгалик қилиб, мамлакат салтанатини ўртада тақсимлаймиз.

Ва мен ошнолик ҳақини назарга олиб, мактуб мазмунини Амир Қазағонга етказдим. Шундан сўнг ўз-ўзимга дедим. Ўн киши билан шерик бўлгандан кўра, мамлакатни бировдан олмаганим яхшироқдир. Улар кейин ўз ихлос ва эътиқодларини изҳор қилиб, Амир Қазағонга ҳам бир мактуб юбордилар. Бу мактуб келгач, Амир Қазағон ўта содда киши эди, мурувват ва эҳсон юзасидан уларга ёнига келишга ҳукм қилди ва мен айтган сўзга эътибор бермади.

Улар келгач, мени олдига чақирди. Мен уйнинг эшигига етиб келганда, амирлар билан кўришдим. Мен уларнинг авзойлари бузуқлигини кўриб, билдимки тўнларининг тағидан совут кийиб олишган. Мен уларга «*йўл бўлсин*» деб Амир Қазағон ҳарамига кирдим ва амирларнинг аҳвол-кайфияти ва уларнинг нияти бузуқлигини Амирга маълум қилдим.

Амир Қазағон уларнинг нияти бузуқлигини англагач, ичи оғриб, бемор бўлди ва уларга ичимлик-егулик юбориб, узр сўради ва ўз яқинлари олдига қайтишга рухсат берди. Уларни қандай даф қилиш бўйича мендан маслаҳат сўраганида, мен «уларни мол-дунё билан алдамоқ керак». - дедим. Шундан сўнг Амир Қазағон ўзларинг улашинглар, деб уларга кўп мол юборди. Шунда улар молни бўлишув чоғида бир-бири билан таллашиб, бир-биридан ажралиб, келиб Амир Қазағонга қўшилдилар. Уларнинг муҳолифлиги, мувофиқликка ўзгариб, бундай хатар Амир Қазағондан даф бўлди. Шундан сўнг мени ўзига фарзанд атаб кучоклади ва Шибирғонот вилоятини менга берди.

Мен йигирма уч ёшга кадам кўйганимда сана етти юз эллик тўққизда (759/1357-1358). Амир Қазағон Мовароуннаҳр вилоятида мустақил бўлди. Хоразм мамлакатини ўзига қарам қилишда мендан кенгаш тилаб, бу ишда мени ўзига

шерик этди. Ва мен ҳам замона зайлига қараб, Хоразмни эгаллашга рози бўлдим. Лекин ўйлаб кўриб, бу ишда шундай қарорга келдимки, Хоразмни эгаллашни бошқа кишига буюрилсин, токи Хоразм лашкари бир мартаба уришиб, андак ҳолдан тойсинлар. ундан сўнг мен бориб бу мамлакатни ўзимга қаратаман. Бу бобда Амир Хазарга айтдимки, Амирнинг маслаҳатчиси ва ишончли кишиларидан Баёнқулига *«Хоразм вилоятини эгаллаш ўта осондир, у мамлакатни босиб олишга амирзода Абдуллоҳни буюрилса яхшироқ кўринур, токи Хоразм фатҳи амирзода Абдуллоҳни отига бўлади, йўкса Амир Темурнинг отига бўлади»*, деб айтсин.

Баёнқули ҳам бу сўзни эшитиб, Амир Қазағонга маъкул этди. Амир Қазағон ҳам қабул қилиб, улуг ўгли амирзода Абдуллоҳни Самараканддан Хоразм вилоятини эгаллашга юборди. Хоразм лашкарининг сардорлари ҳам қалъаларни мустаҳкамлаб, амирзодани ушлаб қолишди. Иш расво бўлди ва амирзода кўп қўшин билан Хоразм устига лашкар тортди. Ва Амир Қазағон бу иш кечиккач, мени чақириб: *«Мен бошда Хоразм вилоятининг таслимини сенга мўлжаллаган эдим, энди ҳам сенинг номинга бўлсин»*, - деди. Ва мен ўзимга *«Маслаҳатни мендан сўраса ва қилишни мендан тиласа, мен нечун танҳо иш битириб ҳукмронлик қилмайман?»* - дедим. Бу хаёллар билан дилим ўжарлик қилиб, итоат кўрсатишга рози бўлмас эди. Ўзимча қарор қилдимки, бориб Хоразмни ишғол этаман.

Ва Амир Қазағон менга бир миқдор лашкар кўшиб, амирзода Абдуллоҳни талаб қилди. Ва мен Хоразм тарафга жўнаб кетгач, амирзоданиннг лашкари қайтиб келди. Ва мен унинг ўрнига Хоразмга бордим. Мен боришим билан Хоразм аҳли урушга киришмай, менга таслим бўлди.

Ва Хоразм қалъаларини шу тарика таслим қилдимки, Хоразм вилоятининг амирлари ва улусини ўзимга эл этиб, уларга илтифот кўрсатдим, яъни мулойим сўзлар айтдим, токи қалъаларнинг сардорларини менга эл этгайлар. Ва улар ҳам рози бўлиб, мен айтган ваъда ва аҳдларимни ёзиб, сардорларига юбордилар. Шундан сўнг мен уларнинг ҳаммасини ўзимга мутеъ ва фармонимга шай топиб, ўзимга навқар қилиб, Хоразм ганжга тўла вилоятини уларга таксим этиб бердим. Ва Хоразм қалъаларини эгаллаб, ўзимга ишончли

кишилардан қалъа бошлиқларини тайинлаб, Хоразм вилоятини тартибга келтирдим. Шундан сўнг Хоразмда салтанат байроғини баланд кўтаришни истадим. Ва яна мабодо Хоразм аҳли икки юзламачилик қилиб, қаршилиқ кўрсатмасин, деб ўйладим. Шу сабабдан зафар қозониб, Амир Қазагон хизматига келдим ва Амир Қазагон бу хизмат эвазига Урганж вилоятини менга берди.

Ва сана *етти юз эллик тўққизда* (759/1357-1358) Амир Қазагон ов қилиш ниятида Самарканддан чиқди. Мен ҳам ҳамроҳ эдим. Ов билан машғул бўлиб, бир кеча Амир Қазагон ва менинг ёнимизда овчи бошилардан ўзга киши йўқ эди. Шу кезде Амир Қазагоннинг куёви Тўғлуқ Темурхон кўп душманлар билан биргалашиб, Амирни ўлдиргани фурсат кутар эди.

Шу аснода вақтни душманат англаб, етти нафар қиличбоз билан Амир Қазагонга ҳамла қилди. Кеча қоронғи бўлгани учун меғ. отдан тушиб наъра уриб, Амир Қазагоннинг бўйнидан тортиб тушурдим. Амир Қазагон отдан йиқилиб, қиличини кўлига олиб бир тошни ўзига паноҳ этди. Ва мен ўртага кирдим, овчи бошилар ҳам етиб келиб урушга киришдилар. Сўнг Тўғлуқ Темурхон омади келмай, қочиб кетдилар. Шундай қилиб Амир Қазагонни бу гирдобдан чиқардим. Бу хизматим эвазига у Ҳисори Шодмоннинг мол-мулки билан менга берди. Хоразм ва Ҳисор вилоятини салтанат қўл остига киритгач, бу мамлакатнинг ҳамма қўлга кирган бойлигини қўшимига тақсим этиб берар эдим. Ва навкарларимга ҳамиша мулойим сўз айтиб, эҳсон берардим. Негаки кўнглимда туккан муддаони амалга оширишда мени қўллаб-қувватлашини истардим.

Амир Қазагоннинг Тўғлуқ Темурхондан кўнгли хира бўлгач, овни тарк этиб, доим Тўғлуқ Темурхондан қасос олиш ниятида, уни қўлга олишни ўйлар эди. У Мовароуннахрнинг тоғларида қочиб юрар эди.

Ахири Тўғлуқ Темурхоннинг никоҳида бўлган Амир Қазагоннинг кизи эр доғида ўзини ақдан озгандай кўрсатди. Амир Қазагон раҳмдил, содда киши бўлганлиги учун хотинларнинг макрини рост деб ўйлаб, уларнинг гапига кулоқ соларди. Шу зайлда хотинлар уни йўлдан чиқардилар. Амир Қазагон уларнинг сўзига амал қилиб, Тўғлуқ Темурхоннинг

гуноҳидан ўтиб, унга ерлиқ юборди. Ва мен хотинларнинг
сузига амал қилмаслик керак дедим. Тангри таоло ҳукм

этибдирки, хотинлар нима деса уни тескарисини қилмоқ керакдир. Агар хотинлар Тўғлиқ Темурхонни ўлдир, десалар ўлдирмаслик керак. Худойи таолонинг ҳукми билан ҳар ишда уларнинг тескарисини қилиш керак, нединким улар ақли калтадир. Амир Қазағон менинг бу сўзларимдан ўйга толди. Шунда мен: *«Дўстнамо душманни бир лаъл янглиг сақламоқ керак ва тошлоқ жойга етиб боргач, уни тошга шундай ургилки, ундан асар қолмағай»*, дедим.

Барибир менинг сўзимни назар-писанд қилмади, яъни сана олти юз эллик тўққизда (659/1357-1358), ўзининг хотинларидан шикоят қилиб, уларни талок қилишга бел боғлади. Хотинлари бераҳмлик қилиб, унга чойли май бериб, уни ўзларига оғдириб олдилар ва куёви Тўғлуқ Темурхонни ҳам келтириб, гуноҳини кечеришни тиладилар.

Шуниси борки, Амир Қазағон унга ишончи йўқ эди. Аммо Тўғлуқ Темурхон ўзининг қилган ишларидан уялар эди. Шу аснода Амир Қазағон Андижон вилоятини амирзода Абдуллоҳнинг кайнатаси Баёнқулидан олиб, Муҳаммад Хожа Изадийга берди. Шундан сўнг Баёнқули Амир Қазағон низосининг камарини белига боғлади ва Тўғлуқ Темурхон ҳам зимдан унинг тарафдори бўлиб, Амир Қазағон қасдида эдилар. Ва мен неча марталаб Амир Қазағонга хабар бериб, гофил бўлмагил, дердим. Ва мени фарзанд атагани учун фарзандлик расмини қўлдан бермай, унга посбонлик қилар эдим. Ва менга Амир Қазағондан кейин Мовароуннаҳр салтанати тааллуқли бўлади, деб ахднома ёзиб берган эди. Ва мен ҳам берган ваъдаларимни катъий бажарардим. Шуниси борки, Амир Қазағон овга ўта қизиқар эди. Бир кун овчилардан бир неча кишини олиб, қурол-яроқсиз Жайхун сувидан ўтиб, танҳо овга машғул бўлди. Ва Тўғлуқ Темурхон билан Баёнқули биргалашиб, Амирзода Абдуллоҳни салтанат тахтига ўтказиб, ҳукуматни ўз қўлларига олишга фурсат кутар эдилар. Шу аснода у хиёнаткор нобакорлар фурсатни душманат топиб, ул адолат шиор таниқли инсонни ов қилиб юрган жойда шаҳид этдилар.

Амир Қазағоннинг қатл этилганини хабари менга етгач, каттик кайғуриб, у мазлум жасадининг тепасига бордим, жасадини тупроқ ва қон орасидан чиқариб, ювдириб, кафанлаб, Жайхун киргоғида дафн этдим.

Амир Қазақон олам билан видолашгач, Тўғлуқ Темурхон билан Баёнқулихон биргалашиб, Амирзода Абдуллахонни Амир Қазақон ўрнига Мовароуннаҳр салтанатининг тахтига чиқардилар. Мовароуннаҳр улуси хийла юзасидан аҳд этиб, аввалгидек хонлик Баёнқулига тегишли бўлади ва амирзода Абдуллоҳ Амир Қазақоннинг ўрнида ўтириб, салтанат ва мам-лакат муҳим ишларини бажаради, деб қасамёд этдилар. Шундан сўнг Баёнқули билан келишган ҳолда амирзодани отаси ўрнига хон кўтардилар. Мадоро юзасидан у билан келишиб иш тутардилар. Амирзода ўта хасис ва тамагир одам бўлгани учун бировга бир нарса бермас эди. балки одамлардан олар эди. Ҳаттоки Баёнқулихон ва Тўғлуқ Темурхон молдан тама килди. Шу аснода Мовароуннаҳр аҳлининг қаҳри келиб, Темуршоҳ ўғлон бинни Темурхонни хон кўтариб, амирзоданинг устига лашкар тортиб, уни ўлдиришга қасд қилдилар. У ҳам уруш қилгани чикиб, уч мартаба ҳамла қилиб, иш битира олмай бошини эгар устига қўйиб қочиб, Жайхун сувидан ўтиб, Бағлон вилоятига борди ва ўша ерда вафот этди.

Ва *йигирма тўрт ёшга* (760/1358-1359) *қадам қўйгач*, Баёнқулихон ва Тўғлуқ Темурхондан келган қабиҳ ишдан дилим ранжиб, ихтиёрни қўлдан бердим. Отланиб Амир Баён Сулдуз улусига етиб боргач, уни ўзимга бирлаштириб, белимга қилич боғлаб, Амир Қазақоннинг хунини талаб қилдим. Мен билан биргалашиб, Баёнқулихондан мазлумнинг қонини талаб қилишга бел боғласин, деб Ҳисори Шодмонни унга бердим. Самарқанд подшоҳининг қатли зарурдир.

Амир Ҳожи Барлос бинни Буралқи бинни Темурак бинни Қорачор Нўён Амир Қазақоннинг қотилларининг қатлига жидду-жаҳд кўрсатиши учун иттифок туздим. Амир Баён Сулдуз билан биргалашиб, Баёнқулихондан Амир Қазақоннинг қонини талаб қилиш учун Самарқандга лашкар тортидим. Кеш ҳудудига етиб боргач, киши юбориб Амир Ҳожи Барлосни талаб қилдим. У билан биргалашиб. Самарқандга бориб, у ерда хонликка кўтарилган Темуршоҳни ўртдан кўтаришга аҳду паймон қилдик.

Мана шу иттифок билан ҳаммамиз йиғилишиб Самарқандга бориб, Темуршоҳни орадан кўтариб, Мовароуннаҳрни ўз тасарруфимизга киритдик. Шундан уқовимиз бу вилоятни

ака-укачилик расми билан бўлишиб, ўз тасарруфимизга олдик. Ва Кеш минтақасини, унга қарашли жойлари билан ўзимизга бўйсиндириб, ўша ерда жойлашдик.

Ва биз уч ака-ука Мовароуннаҳрнинг кўшин ва аҳолисини ўз тасарруфимизга киритиб, кўшин ва амирлардан ким қайсарлик қилса, унга биргаланиб танбех ва дакки бериб, бир-биримиздан рози бўлардик.

Мовароуннаҳрнинг ҳамма ҳосилларию кўшимчаларини баробар тақсим қилар эдик. Амир Баён Сулдуз кўп шароб ичишдан шу орада оламдан ўтиб қолди. Шу орада мен Амир Ҳожи Барлосга, унинг вилоятини ака-укалик расми билан бўлишиб, бир хиссасини унинг ўғлига қўяйлик, токи унинг кўшинлари ҳам бизга содик бўлиб, илгаригидай иш олиб борайлик, дедим. У менинг сўзимга қўнмади. Амир Ҳожи Барлос билан Амир Баён Сулдузнинг ўғиллари бир-бирига тегажоқлик қилиб, орасида муҳолифат ва низо пайдо бўлди. Чекка вилоятлардаги амирларга бу хабарлар етиб бориб, салтанат байроғини баланд кўтардилар.

Мен мулкни идора қилиш муомаласининг режасини тузиб қўйдим. Мовароуннаҳр кўшинлари ва аҳолисининг орасига бошбошдоқлик тушиб, Турон вилоятининг хосу ом кишилари келиб, ҳол тили билан, бу мамлакатда бир подшоҳ давлат тахтига минмагани учун биз бир подшоҳни давлат ва салтанат тахтига кўтаришга қарор қилдик, дедилар. Шу онда Мовароуннаҳр вилоятини ўзим олиб, унда ҳоким бўлсам, деган гайрат ва журъат пайдо бўлди.

Ва лекин Мовароуннаҳрнинг қатталари ва аҳолиси бу бобда келиша олмадилар. Ва мен ўзимга кенгаш солдимки, Мовароуннаҳр амирларининг ҳар бири ўз вилоятида истиклол байроғини баланд кўтаришга, улар билан мураса ва мадорага келишиб, уларни бир-бирдан ўзимга муте ва фармонимга қирадиган қилмоғим керак. Ва лекин бу ишда кўп улугворлик ва вазминлик билан Мовароуннаҳр қабила ва уруг бошлиқларининг жиловлаш учун кўп саъй-ҳаракат кўрсатдим.

Шу мақсадда уларнинг ҳар бирига мактуб ёздимки, агар мен билан бирлашсалар Мовароуннаҳр мамлакатини ака-укачилик расми билан тақсим этаман. Ва уларнинг ҳаммаси ҳам менга хат ёзиб ҳамма сўзимга рози бўлдилар. Аммо мен билан иттифок тузганидан бири-бирдан хабардор эмас эди-

эдилар. Мен уларни мол-мулк тамасида бирлаштирдимки, бировдан не мулк олсам уни ака-укалардай баравар тақсим қиламан. Шундай қилиб уларнинг ҳаммаси шу тама билан

итоат камарини белига боғладилар. Ва бу куп улуг иш эди,

чунки Ўлжай Буғо Сулдуз Балх вилоятида ва Амир Боязид Жалойир Хўжанд вилоятида салтанат байроғини тиккан эдилар. Ва Муҳаммад Хожа Абруй Шибирғонни эгаллаганди. Ва Бадахшон шоҳлари Бадахшонот тоғларида бир-бирига қарши байроқ кўтаришган эдилар. Ва Кайхусрав Ўлжойту Хатлонни эгаллаб олганди. Ва Амир Хазар Бомкент кўпригидан Самарқанд атрофигача эгаллаб, истиқлол туғини осмон баравар кўтарганди. Ва Мовароуннаҳр мамлакатини уларнинг кўлларидан ўзимга мойил қилиб олай десам, уларнинг ҳар бири ўзини бошқасидан устун қўйгани учун, уларни уруш ва қон тўкиш йўли билан ўзимга қарам қилишга кенгаш қилдим.

Шу йили Элчи Нўғой Сулдузга мактуб ёздимки, Бадахшон аҳолиси Бадахшон шоҳларидан зорланиб менга хат ёзиб, менинг у томонларга қадам ранжида қилишимни сўрайдилар ва мен ҳам шу тарафга йўл олмоқчиман. Агар адл ва инсофни ўзларига шиор қилиб, аҳоли билан муомала қилса, бу мамлакат ул зафарёрнинг мамлакатига қўшилади, бўлмаса аҳоли менга паноҳ келтирадилар. Энди мазлум додини золимдан олиш менга вожибдир.

У мана шу мактубни олгач, Бадахшон шоҳларининг устига лашкар тортди. Ва Бадахшон шоҳлари менга паноҳ туғиб, агар Элчи Нўғой Сулдузнинг уруш ва қон тўкишларидан қутқарсам, улар ҳам Хатлон вилоятини Кайхусрав Ўлжайтудан олиб, менга таслим қилишга аҳду паймон қилдилар ва мен билан иттифоқ туздилар.

Ва мен Шибирғон ҳокими Муҳаммад Хожа Яздийни ўз кўшинларим билан бирга Балхга жўнатдим, бориб чопқин ясадилар. Бу хабар Элчи Нўғой Сулдузнинг қулоғига етгач, Бадахшондан Балх ва Ҳисори Шодмон тарафига қайтди. Ва Бадахшон шоҳлари ҳар ерда талаб қилсам, кўшин ва аҳолиси билан хизматимга ҳозир бўлишга итоат камарини белларига боғладилар.

Элчи Нўғой Сулдуз Балх вилоятига бориб, қасдини олиш учун Муҳаммад Хожа Яздийнинг устига лашкар тортди, у мендан паноҳ излади. Ва мен Шибирғонни Элчи Нўғой Юлдуздан халос қилиб Муҳаммад Хожага бердим ва уни ўзимга тобе қилдим.

Шу орада Ҳусайн, Амир Қазағоннинг набираси, отасининг

тахтини талаб қилиб, барча ўзига тобе кишилар билан Кобулдан чиқиб, Мовароуннаҳр тарафига йўл олди ва менга бир мактуб ёзиб ёрдам сўради. Унинг синглиси менинг уйимда бўлгани учун қариндошлик томири жон олиб, уни Мовароуннаҳрга келишга ундадим.

Ва бу разил, аблаҳни ўзимга дўст тутинганим салтанатда йўл қўйган хатолардан бири эди. Унинг тўрт ёмон сифати Сор эди: биринчи ҳасад, иккинчи хирс, учинчи орқага суриш. тўртинчи бахиллик. Ва мен бундан гофил бўлиб, унга нома ездим. Келиб Бадахшонни эгаллади.

Ва шу йили менга Тангри таоло Муҳаммад Жаҳонгирни ато қилди. У менинг биринчи фарзандим бўлгани учун унга Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам исми шарифлари билан от қўйдим ва тўй бердим. Ва менинг жаҳонгирлигимни бошланиши бўлгани учун унга Жаҳонгир деб от қўйдим. Ва унинг муборак пойи қадами билан ўша йили улкан ғалабаларга эришдим. Мовароуннаҳрнинг катта амирларидан Амир Боязид Жалойир ва Амир Ҳожи Барлосдан бўлак тамоми аҳоли ва катталари менга қарам бўлдилар. Мен улар билан муроса қилар эдим ва мурувват ва эҳсон билан уларнинг қўл остидагиларни ўзимга мойил қилдим. Ва Ҳожи Барлоснинг феъли торлиги ва орасига тушган келишмовчилик орқали ундан юз ўгириб, менга боқиндилар ва Ҳожи Барлоснинг хотини, киз набирасига Амир Ҳожи Барлос амирлигини олиб бериб, ўзи ҳоким бўлмоқчи бўлиб, тадбирҳийла билан Амир Ҳожи Барлосни ўлдиришга қасд этти. Бу орада Ҳожи Барлос фаросат билан воқиф бўлиб, ўша ярамас хиёнатчини у дунёга жўнатди.

Сўнг келиб менга кенгаш солдики, унинг авлодини ҳам қатл этгай. Мен тасалли бериб, Амир Ҳусайн Бадахшонга ҳоким бўлган йили, зулм қилиб Бадахшон шоҳларининг ворисларидан уч кишини тутди ва унинг вакили Ҳожи Муҳаммад Пешоварий, у уч кишини ноҳақ қатл эттирди. дедим. У уч мазлумнинг ноҳақ тўкилган қони Амир Ҳусайннингetagидан тутиб, охири унинг гирифтори бўлди.

Балх вилояти менга таслим бўлган пайтда, ўша вилоятдаги қатл этилганларнинг ворислари Амир Ҳусайнга даъво қилиб, уни қатл этдилар.

Йигирма беш ёшга (761/1359-1360) қадам қўйганимда

Чингизхоннинг набираси Тўғлуқ Темурхонки мустақил подшоҳ эди, Мовароуннаҳрни эгаллашга азм қилди ва Хўжанд сувига яқин Хилоф Булоғ мавзеига тушди. У ердан менга бир ёрлик, Амир Ҳожи Барлоснинг отига бир ёрлик ва Амир Боязид Жалойирнинг отига бир ёрлик ёзиб жўнатди.

Шунда бу ёрлик мазмунидан Амир Ҳожи Барлосни ваҳму кўркув босиб, Тўғлуқ Темурхондан мудофаа ва жавоб-муомаласида не иш қилмоқ керак, деб кенгаш тилаб менинг олдимга келди. Мен *«Тўғлуқ Темурхон билан кўришганим маъқул»*, дедим. У бўлса, *«Тўғлуқ Темурхон Мовароуннаҳрга келгунча биргалашиб, ҳамма кўч-кўлонимизни кўтариб Хуросон тарафга юз тутиб, Жайхундан нариги томонига ўтганимиз яшироқдур»*, деди. Мен эса, *«агар Мовароуннаҳр унинг қулига ўтса, уни бориб кўраман, йўқса ўз воҳамда ўтираман»*, дедим. Кўп гап-сўздан кейин кенгаш шунга қарор топдики, мен бориб Тўғлуқ Темурхонни кўраман. Элу улусни ҳимоя қилиб, тадбир билан бу мамлакат вазирларининг иштини кузатиб тураман. Нединким, қиличдан олдин тўғри тадбир керакдир: бир тадбир билан қилган ишни, юз шамшир билан қилиб бўлмас.

Шундай қилиб Амир Ҳожи элу улус, мол-мулкни ўзи билан олиб, давлат-у саодат билан Хуросонга йўл олади, мен агар қила олсам мамлакатни назорат қилиб тураман, бўлмаса мен ҳам унинг кетидан Хуросонга қараб йўл оламан.

Шу сўзлар билан Амир Ҳожи Барлосга элу улуси билан рухсат бериб, унинг қўл остидагилар билан уч манзил бирга юриб, сўнг қайтдим ва Кеш ўлкасида ёлғиз ўзим яшаб қолдим.

Амир Боязид Жалойир ўз кавми билан Тўғлуқ Темурхоннинг ёрлигини бошига кистириб, унинг тобелигини бўйнига олиб, элу улуси билан бориб, унинг хизматиغا кирдилар.

Шу аснода отам Амир Тарағай касал бўлди. Уни даволаш учун Тўғлуқ Темурхонни олдига бормаи ушландим. Отамнинг қазоси етиб, ҳаётдан кўз юмиб, фоний дунё билан видолашгач, уни ювиб-тараб, кафанлаб, Кеш ўлкасидаги авлиё мозори ёнида дафн этдик.

Шу аснода Мовароуннаҳрнинг аҳоли ва қағталари келиб менга кўшилдилар ва биргалашиб: бизлар ўн икки минг отликмиз, бизлар сени султонликка қабул этдик, салтанат хут-

басин сенинг отинга ўқиймиз, дедилар.

Салтанат конунларида келибтурки, бир кишига ўн икки минг отлик муте бўлиб итоат кўргазса, бу киши салтанат байроғини баланд кўтармаса, бу одам салтанатдан бебахра бўлғай. Уларнинг иттифоклари хавф ва кўркув юзасидан бўлгани учун мен ўзимга кенгаш этдимки, киши ўзи билан туз татимаган, ўз кўлида тарбиянланмаган ва тажрибада синалмаган одамларга ишониш ақлдан эмас. Шундай бўлса ҳам мен уларни хавф-кўркувдан чиқариб, кўнглига далда бердим.

Шу аснода Тўғлуқ Темурхондан мени талаб қилиб иккинчи ёрлик келди. Шунда Мовароуннаҳр аҳолиси ва қавм оқсоқолларига Тўғлуқ Темурхоннинг бу ерга келмоғи бир қутилмаган балодир, дедим. Ўзбеклар тангназардирлар, уларнинг оч кўзларини молу дунё билан тўйдириб, алдаганим авлодир, токи қатлу горатдан қўл тортгайлар. Шу аснода Ҳожи Муҳаммадшоҳ бошчилигидаги Темурхон лашкари, қатта отлик кўшин билан Мовароуннаҳр вилоятига даҳшат солиб, горат қилгани келиб, Ҳарор мавзсига тушди, деган хабар етиб келди. Мен ўз одамларимни тўплаб, Мовароуннаҳр аҳолисини ҳам ўзимга ҳамроҳ қилиб, кўп совға ва тортиқлар билан Тўғлуқ Темурхон тарафига йўл олдим. Ҳарор мавзсига етиб борганимда Ҳожи Маҳмуд билан учрашдим. У мени меҳмон қилиб таом тортди. Ва мен нонушта қилиб, унинг шаштидан тушурдим. Тез жиловлик қилмагай, деб ёнимдаги тортиқларимни унга бердим ва хировул (олдинги қатор) лашкарининг сардорларини кўрайин, дедим. У менинг гапимга кўниб, токи мен бориб хировул амирлари сардорларини кўрсунимча, Ҳарор мавзсисида тўхтаб турди. Қарасам уларнинг бири Улуғ Тўқ Темур ва яна бири Ҳожибек эди. Уларнинг амир ул-умароси Чингиз эди. Кеш саҳросида улар билан учрашдим. Улар иззат-эҳтиром юзасидан менинг истикболимга чиқиб, мени олқишладилар. Мен Тўғлуқ Темурхонни бориб кўриш учун уларни молу дунё билан чалғитдим. Бу уч амир саҳрода тўхтадилар ва улар мени кўрганини ўзларига яхши фол тутиб, хушхол бўлдилар ва менинг номимдан Тўғлуқ Темурхонга аризалар ёздилар.

Мен Хўжанд суви кирғоғига келиб Тўғлуқ Темурхон билан учрашдим ва Мовароуннаҳр аҳолиси билан кўп армуғон ва

совғалар этиб, уларга кўруниш бердим.

Шу аснода ҳировул амирлари Мовароуннаҳр аҳолисидан кўп армуғон олибди, деб унинг кулоғига етиб келди. Ҳировул амирлари кўп армуғон ва тортиқ олиб, уларни бу йўлдан ўтказиб, бу тарафга ҳавола қилганларидан дили ранжиб, уларга муҳолифлик йўлига ўтди.

Шу кезде даштдан хабар етиб келдики, Жета (мўғул) амирлари муҳолифлик байроғини кўтардилар. Бу бобда Тўғлуқ Темурхон мендан маслаҳат тиладики, мен бир неча кўшин лашкар билан бориб, муҳолифлар лашкарини бостирай. Шунда мен: *«Сенинг ўзингни даштга бормаслигингда бир хатар бордир»*, - дедим. Унга бу маслаҳат хуш ёкиб. Жета амирларини бир ёкли қилиш учун дашт тарафга қайтиб кетди.

Ва Тумон ёрлиғини ва Мовароуннаҳр вилоятининг ҳукумотини менга тайин қилиб, Мовароуннаҳр амирлиги ва ҳукумотини эгаллаш учун менга, Мовароуннаҳр тарафига руҳсат берди. Шундан сўнг Мовароуннаҳрнинг элу улуси, кўшин ва раияти, каттаю кичик мендан мамнун ва миннатдор бўлиб, бундай балойи азимдан Оллоҳ мадади билан кутқарганим учун менинг дуойи давлатимни бажо келтирдилар.

Ўз қўл остидагилари билан Тўғлуқ Темурхонни кўришга борган Амир Боязид Жалойир келиб менга қўшилди. Мен истиклол юзасидан Мовароуннаҳрга кириб, улус ва кўшинларни эгалладим. Хўжанд суви қирғоғидан то Жайхун қирғоғича менинг фармонимга ўтди. Келиб шаҳарга тушган чоғимда салтанат хутбасини менинг отимга ўқиш учун Мовароуннаҳрнинг уламо ва шайхлар, саййидлар ва катталари, аҳолиси олдимга келдилар. Ва мен: *«Ҳозирча тўхтаб турайлик, аввал Мовароуннаҳр соҳасини хас хашакдан тозалаб, аҳолини ўзимга қаратай, - дедим. - Хутба ўқимоқ ва танга зарб қилиш осон ишдир»*.

Шу аснода Амир Хазар Пешоварийнинг *«элу улусим билан хизматга етишмоқчиман»*, деган хати келди. Шунда уни келиб итоат кўрсатувидан шундай улкан шодлик ва сурур ҳис килдимки, менинг давлат ва салтанатим раванк тарафига юзланди, деб ўйладим.

Ва йигирма олти ёшга (762/1360-1361) қадам қўйганимда, Бадахшон вилоятига кирган Амир Қазағоннинг набираси

ва менинг хотинимнинг акаси Амир Хусайн Ҳисори Шодмоннинг ҳокими Амир Баён Сулдуз устига лашкар тортди ва мендан мадад сўради. Мен ёрдам кўрсатиш борасида Амир Пешоварийдан маслаҳат сўрадим. У, кариндошлик ҳурмати учун унга ёрдам кўрсатиш керак ва лекин унинг бошида ўзга даъвоси ҳам бордир, деди.

Шу аснода бир микдор лашкар билан Амир Хазарни Амир Хусайн ёрдамига юбордим ва уларнинг кетидан ўз қўшинларим билан йўлга чиқдим. Менинг отлиқларим Амир Баён Сулдузга етиб боргач, қаршилиқ кўрсатишга чоғи келмай Ҳисори Шодмонни бўшатиб, Бадахшон тарафга равона бўлди. Амир Хусайн билан Амир Хазар унинг орқасидан таъқиб қилдилар.

Менинг аскарларимни Ҳисори Шодмонга келгани ва Амир Баён Сулдузнинг Ҳисори Шодмондан қочгани хабари Бадахшон волийси Баҳоуддин шоҳга етиб боргач, Бадахшонни бўшатди. Шундай қилиб, Бадахшон мамлақати тўла-тўқис Амир Хусайн тасарруфига кирди. Амир Хусайн мени Ҳисори Шодмон тарафига келаётганимдан ваҳимага тушди. Мен Ҳисори Шодмонга киргач, Амир Хусайндан миннатдорчилик мактуби етиб келди: *«Бадахшон вилояти Амирнинг мадада ва ёрдами билан менинг тасарруфимга кирди. Агар салтанат кутби Амир Кабир қайтиши жиловини салтанат қароргоҳи тарафига буриб, кўп заҳмат чекмасалар яхшироқ бўлади ва илло соҳиби ихтиёрдурлар. Ва бу тариқа мадад кўрсатиб, Бадахшонни менга олиб бердилар ва яна ўз мулкларидир. Ул соҳиб иқболни мадади билан Бадахшон вилоятини эгалладим, ёнимга келган Кеш подшоҳи Кайхусрав Хатлонийнинг укасига ишончим бўлмай, уни жазога етказдим».*

Амир Хусайннинг мактуби менга етиб келгач, Ҳисори Шодмонни Амир Хазарга иноят қилдимки, ўнг қўлимдай билар эдим. Ўзим салтанат қароргоҳи бўлган Шаҳрисабзга кайтдим. Ва Ҳисори Шодмон ёрлигини Амир Хазарга юбордим. Ўн тўрт кундан кейин Амир Хусайн совға-тортиқ билан хизматимга келди. Унга меҳмоннавозлик маросимини бажариб, уни ҳам ўзимдан қилиб, Ҳисори Шодмон вилоятига юбориб, Шаҳрисабзда қарор топдим.

*Йигирма етти ёшга (763/1361-1362) кирган йил*м, йил бошида Амир Хусайннинг элчиси Бадахшондан мактуб кел-

тирди. Мазмуни бу эдики: кўл узатадиган замони ва илоят вақтидир, нединким Амир Тўғлуқ Сулдуз менга лашкар тортди ва менинг одамларимнинг аксари унга юз тутдилар. Энди ёрдамга кўл чўзсалар, ўз нажотимни салтанат кутби Амири Кабирнинг эътиборларида, деб биламан.

Шу аснода химматим томири кўзгаб, Шаҳрисабздан чиқиб. Амир Боязидга мактуб ёздимки, Амир Ҳусайн мададига чиқкин деб, аммо у келишини пайсалга солди. Ҳисори Шодмон ҳокими Амир Хазар мактуб етиб боргач, тўхтовсиз етиб келди. Амир Хазар ҳозир бўлгандан сўнг Амир Ҳусайннинг кўмагига йўл олдим. Ва менинг Бадахшон чегарасига етиб келганим ва Амир Ҳусайн менинг истиқболимга келаётгани хабари Тўғлуқ Сулдузга етиб боргач, келиб Амир Ҳусайн билан учрашиб, тўй ва меҳмондўстлик шартларини бажо келтирди.

Амир Ҳусайнни Тўғлуқ Сулдуздан халос этгач, Бадахшон вилоятини Амир Ҳусайн тасарруфига киритиб, жиловни Шаҳрисабз тарафга бурдим.

Темир Дарбандга етиб келгач, Тўғлуқ Темурхондан кўрқиб, Хуросонга кетган Амир Ҳожи Барлос қайтиб келиб, менинг ёрлиғимга кулоқ солмай, Амир Ҳусайннинг кўмагини пайсалга солган Амир Боязид Жалойир билан учрашиб, бирлашгани қулоғимга етиб келди. Амир Ҳусайн кўмагидан қайтиб келганим хабари амир Ҳожи Барлосга етиб боргач, Кеш вилоятини қўйиб қўшинини тартибга солиб, урушга тайёрланиб менинг истиқболимга чиқди. Ва мен Амир Ҳожини ўз суяқларимдан бири, деб билганим учун унга илтифотли нома ёздим. Ва бу нома етиб боргач, мени нотавон, деб ҳукм чиқариб, Афто мавзеида олдимдан чиқиб менга лашкар тортди. Кўрсам нияти урушиб, қон тўкиш. Ўзимча у билан урушни орқага чўзиб, шу билан мағлуб киламан, деб кенгаш солдим. Амир Ҳожи билан уруш пайтида кўнглимга шундай ўй келдики, лашкарни етти гуруҳга бўламан, ҳар бир бўлим билан бир зарба берсам ва етти кунда етти зарба етказсам, иншоолоҳ етти зарбадан кейин шикаст етгай.

Амир Ҳожи урушида бундай тузук қилдим: Амир Ҳожи Афто мавзеига тушгач, Амир Хазарни кўрчи қилиб, ўнг қўлга тайинладим, Амир Жоқуйи Барлосни чап қўлга тайинладим. Шаҳрисабз лашкарини тўрт бўлим қилиб, бириинчи кун

урушни орқага чўзиб, иккинчи кун ҳам бўлимларни бир-икки марта урушга солдим. Учинчи кун отланиб, дин пешволаридан мадад ва ҳиммат тилаб, ўша кеча ўзим чопқин солдим. Тонг ёриша бошлагач, иқболим кун чиқар жойидан тонг билан бирга зафар ёриша бошлади. Шу аснода Амир Ҳожи «ал фирор» (кочиш) деб Самарқандга кочиб, Амир Боязид Жалойирга етиб, у билан бирлашди.

Мен ушбу ғалабадан сўнг, Шаҳрисабз лашкарига тартиб бериб, Амир Хазарни пешоварийлар жамоати билан ўзимга ҳамроҳ этиб, унинг орқасидан таъкиб кўрсатиб, Самарқанд тарафга юриш қилдим. Самарқанд тарафга етиб борганимда, Кеш лашкарларидан бир гуруҳи мендан юз ўгириб, бориб Амир Ҳожи Барлосга кўшилдилар. Ва мен билан бирлашган одам Жокуйи бинни Муборак бинни Туқон бинни Қабодон бинни Шеранх бинни Қорачон Нўён эди. Ва уни ўз кўлим деб биладиган Амир Хазар, савоб йўлидан адашиб, қариндошлик ҳаққини унутиб, мендан юз ўгурди ва шайтон уни йўлдан уриб, васвасага солди. У ҳам бориб иттифоқ билан Ҳожи Барлосга кўшилдилар. Шундан сўнг бирга учрашиб кенгаш қилдиларки, менинг устимга лашкар тортиб Шаҳрисабз вилоятини мендан олмоқчи бўлдилар. Ниҳоят кенгашлари шунга қарор топдики, биргалашиб Самарқандга Амир Боязид Жалойир олдига бориб, унинг қуввати билан келиб мен билан қирғинбарот уруш қилишса. Улар Амир Боязид Жалойир мажлисига етиб боргач, у иззат-икром кўрсатиб, меҳмон кутиш маросимини бажо келтириб, уларни ўзига қаратиб олмоқчи бўлди. Ва улар Амир Боязиддан кўрқиб Самарқанддан кочиб чикдилар.

Амир Хазар мендан хавфсирагани учун менга сизу бизнинг ўртамизда қиличдан бўлак нарса бўлиши мумкин эмас, деди. Шундан сўнг Амир Хазар урушининг тузугини бундай туздимки, уни бир қакшатқич зарба билан қўлга оламан. Ва Амир Хазар мендан айрилиб, ога-инилик йўлини унутиб, ўз сардорлари иттифоқи билан менга лашкар тортди. Саф тузиб, Суруш мавзсида менинг қаршимда жангга ҳозир бўлди. Ва мен у билан урушда шундай кенгаш туздимки, аввал унинг сардорлари ва иш кўрган кишиларини ярадор ва ишга яроқсиз қиламан. Шундан сўнг ўзимни иш кўрган бошлиқларим билан унга ҳамла қиламан. Кейинги куни Шаҳрисабз

лашкарини тартибга солиб, ўз туғимни уларга бердим. Улар бориб Амир Хазар кўшинининг қаршисида саф тузиб, жансга кирдилар. Амир Хазар менинг туғимни кўргач, билдики менинг ўзим урушга кирдим. Улар кетмакет ҳамлага ўтардилар ва мен бир қанча довюрак одамлар билан жанг қилаётган сафлар орқасида ғунча бўлиб турган эдим. Ва икки тарафнинг жангчилари толиқиб, ярадор бўлганини кўрдим. Тўсатдан ўзим майдонга кириб, Амир Хазар кўшинига рўпара бўлиб ҳамла қилгач, тоб келтиролмай қочишга юз тутдилар. Амир Хазарнинг мағлуб бўлиб, қочганининг хабари Самарқанд ҳокими Амир Боязидга етиб борди, у ўзи мустақил бўлиб, Самарқанд тахтида ўтирарди. Ва Амир Хазардан ҳотиржам бўлиб, менга одам юбориб, мен билан дўстлик ва идтифок битимини тузди. Ва лекин Амир Боязид билан иккаласи мендан хавфсирарди. Улар бир-бирларига ёзишиб, то Темур ҳаётдир, бизларга ором ва осойиш ҳаромдир, ҳар қандай йўл билан уни даф қилишга уринамиз, деб қарор қилдилар. Шу билан макру хийла ишлатиб кенгаш этдиларки, мен билан иттифок тузиб, Мовароуннаҳр вилоятини ака-укалик расми билан уч хиссага бўлиб, ҳар ким итоат қилса кўнглини олиб, ҳар кимса қаршилиқ кўрсатса уни жазолайдилар. Бу бобда иккови биргалашиб, менга мактуб ёзиб, дўстлик ва садоқат йўлига қадам қўйдилар.

Аммо мақсадлари шундай эдики, мени ўзларига қарам қилсалар. Шу тариқа Амир Боязид Самарқанддан чиқди ва Амир Ҳожи бориб унга кўшилди. Шундан сўнг биргалашиб келиб Кеш воҳасига тушдилар, мажлис тузиб, тўй бердилар. Ва мени қатл этиш учун макру хийла мажлисини бундай туздиларки, Амир Боязид Хўжандни эгаллаш баҳонасида азм этиб, Самарқанддан чиқиб келиб Кеш воҳасига тушди.

Амир Ҳожи ҳам бориб унга кўшилиб, бундай кенгаш қилдиларки, мени ўлдириб, Шаҳрисабз вилоятини эгаллайдилар. Шунинг учун менга мактуб жўнатиб, «Биз Хўжанд вилоятини босиб олишга қарор қилдик. Агар Амири Кабир ҳам бу ишда биз билан иттифок тузиб, бел боғласалар хайрли ва тўғри иш бўлар эди», деб ёздилар.

Мен уларни мусулмон ва диндор деб билганим учун уларга ишониб, уларнинг олдига йўл олдим. Кеш воҳасига етиб келгач, кўрдимки, кўн ўтов ва чодирлар қуриб, қароргоҳ тик-

кан эканлар ва қароргоҳнинг ўртасида бир катта чодир тикибдилар. Мен етиб келгач, менга йўл кўрсатиб, бош чодирга элтдилар ва бош чодирга кадам қўйгач, унда солинган тўшаклар назаримга паст-баланд кўринди. Мен оёғим билан оҳиста-оҳиста босиб билдимки, бош чодир ўртасида бир қудук казиб, устига тўшак солиб қўйишибди. Шундан сўнг хаёлимда шак ва гумон пайдо бўлиб, бош чодирда ўтирмасдан олдин яхши мулоҳаза қилиб билдимки, иш чаток. Шу аснода Амир Боязид келиб ўнг тарафимда ва Амир Ҳожи чап қўлимда ўтирди. Шунда бирдан бурнимдан қон келиб, қўлимга рўмол олиб, бош чодирдан чиқиб қароргоҳга келиб, у ерда ҳам турмай ташқарига чиқдим.

Шу орада менинг амирларим тўпланишди. Мен садоғимни белимга боғлаб, улардан нафратланиб, лаънат айтдим. Шунда Амир Боязид қилган хиёнат ва макридан пушаймон бўлиб, Амир Ҳожига тўнқади. Ва фозил дин уламоси Амир Саййид Али Термизий мен билан ҳамроҳликни ихтиёр этиб, уларни дуойи бад қилди: *«Оллоҳумма ашъал аз-золимийна биз-золимийни»* (*«Оллоҳ золимларни ўз зулми ўтида қўйдир»*). Ва унинг дуоси ижобатга келиб, бу икки золимни Тангри таоло бир-бирига машғул этди, мен эса уларнинг хиёнат ва хийласидан қутулдим.

Шундан сўнг Амир Боязид Хўжанд тарафга жўнади ва мен Термиз тарафга ошиқдим. Ва мен Термиз атрофига етиб борганимда, отаси билан менинг қўлимда тарбия топган Шайх Али Жаржарий мени уларнинг эл-улусини эгаллашга келди, деб ўйлаб лашкар тортдилар. Шайх Али ўз яқинлари ва мулозимлари билан йигилиб, Кўҳна Термизга келиб, менинг қаршимда саф боғлади ва мен унга хат юбордимки: *«Менинг неъматим ҳаққи сенинг бўйингдадир, менинг неъматим сени юз тубан этгусидир ва сен мен билан неча муддат ҳам-коса ва ҳамхона бўлиб, сени тарбия қилиб, сени вилоят ҳокими мартабасига етказдим. Сен эса неъматим ҳаққини унутиб, итоатдан юз ўгириб Амир Боязид тарафига ўтдинг»*.

Менинг бу сўзларим унга таъсир кўрсатмай кўрнамаклик қилгач, ундан нафратланиб, у билан уруш қилишга шайландим. У бўлса ўз қўл остидагиларининг кўплигига ишониб, менинг қўшинимни кам билиб, жасорат қадамини ҳаддан ташқари қўйди. Шу орада мен қўшинимни уч гуруҳга бўлиб,

унинг устига ҳамла қилдим. Шунда менинг биринчи гуруҳим қушларга отилган тош янглиг уларга етиб боргач, гўё бир тўда қушдай осмонга учдилар. Шайх Али қочишга юз тутиб, уй ичи ва ходимлари менинг қўлимга тушгач, ўзи саргардон бўлиб, Амир Боязидга паноҳ келтирди. Тангри таоло то ўз қилмишига тавба қилиб, кечирим сўраб менинг олдимга юз тутмагунча қўп саргардон қилди. Сўнг мен унинг гуноҳидан ўтиб, менинг қўлимда қалча моли бўлса унга қайтардим. Шунда амирларим менга таҳсин айтиб, дуойи хайр қилдилар: *«Душманинг сенга юз ўгириб, муҳтож бўлган экан, Тангри таолога шукр қилиш керакки, уни сенга муҳтож қилди ва сени унга муҳтож этмади ва у сенга бош уриб келди, сен унгамас. Унинг сенга паноҳ излаб келиши сенинг давлатингдан нишонадир»*, - дедилар.

Ўша йили Мовароуннаҳрнинг аҳоли ва катталари ва оксоқоллари ёлвориб, фарёд этдиларки: *«Бизлар бу замонда фарёдимизга ким етишини билмаймиз. Ҳар вилоят ва шаҳар ҳокими ва амири зулму ситам кўрсатиб, мусулмонлар мол-мулкини талон-тароаж этдилар. Энди бизларнинг тоқатимиз тоқ бўлиб, то бир адолатпарвар подшоҳ давлат тахтида ўтиргунча, бу мамлакатни тарк этиб, бош олиб кетар ҳолга яқинлашдик»*. Ва мен бу бобда Бадахшондаги Амир Ҳусайнга мактуб ёздимки: агар у ҳиммат камарини боғлаб, иттифок билан Мовароуннаҳр вилоятини мухолиф подшоҳлар хас-хашагидан тозалашга ёрдам берса, Тангри таоло бандаларига золимлар қўлидан нажот бериб, вилоятни оға-инилик ҳиссаси билан бўламиз, токи сен-у менинг шон-шухратим замона саҳифасида абадий қолсин. Ва у бу сўзни қабул этди, лекин хиёнат ва макр йўлига кириб, аввал мени таг-тугим билан суғуриб, кейин ўзгаларни йўқотишга киришмоқчи бўлди.

Ва унинг истикболига чикқач, хиёнат ва макр белгиларин кузатиб, Дашти Қипчоқдаги мустақил подшоҳ Тўғлук Те-мурхонга мактуб ёздим. У менинг номам етиб боргач, Жета лашкари тузуқини ясаб, сон-саноксиз лашкар билан Мовароуннаҳр тарафга йўл олиб, Хўжанд суви қирғоғига етиб келгач, мактуб юбордики: *«Хўжанд суви қирғоғига дашт баҳодирларининг осмон ҳашаматли чодирларининг қозиги қоқилди ва сон-саноксиз лашкар нусрат узингиси мақомида тай-*

ёрдурлар. Агар Темур хузурга юз тутиб, ҳар не кенгаш Берса, унга амал этилур».

Шу аснода Амир Боязид Жалойир Тўғлуқ Темурхон итоати камарини қарамлик белига боғлаб, Самарқандни мустаҳкамлаб хизматига жўнади. Ва мажлисга киргач, Тўғлуқ Темурхон ундан Самарқанд калитини талаб қилди. У пайсалга солгач, ўша мажлисда унинг қатлига ҳукм этиб, бошини кесиб Самарқандга юборди. Ва Тўғлуқ Темурхонга мухолифликда бўлган Амир Ҳожи Барлос, Амир Боязидни ўлдиргач, кўрқиб қочиб, эл-улуси билан Хуросонга равона бўлди. У Чубин вилоятидаги Хоришага кириши билан у вилоятнинг кишлоқ аҳолиси билан муросаси келишмай, зулму тажовузига киришиб, улардан мол ва туя талаб қилди. Улар ҳам бунинг сўзига кўнмай, ораларида уруш-жанжал ўти аланга олиб, аввал Индаку Баҳодир Амир Ҳожанинг укаси Барлосни беҳабар тутиб ўлдирди. Амир Ҳожи ҳам укаси қонини талаб қилиб чиқиб қатл бўлди. Эл-улуси ва тобелари ўша вилоятда ватан қилдилар. Ва мен Хуросонни эгаллаган этган чоғда Хориша мавзеини суюрғол тариқасида Амир Ҳожининг авлод ва тобеларига муқаррар қилдим.

Шу орада эшитдимки Тўғлуқ Темурнинг соҳиб кенгаши Ҳамид Кулқут унга дедикки, Мовароуннаҳр вилоятларидан ҳамма вилоят, қишлоқ ва шаҳарнинг ҳоким ва амири жам бўлсалар, ўттиз минг отлик бўладилар. Энди уларнинг айирмачилиги бирлашишга ўзгармай туриб Амир Темурни талаб қилмоқ керак. Амир Темурни талаб қилсак, тез бизларни олдимизга етиб келади, чунки, у бағоят оқил, довюрак ва кенгашдор кишидир. У не кенгаш берса, ўшанга амал қиламиз. Шунинг учун Тўғлуқ Темурхон унинг сўзларини эътиборга олиб, менга биродарлик мактубини ёзди.

Ва мен унинг олдига боришда бундай тузук туздимки, шаҳар ва вилоятларнинг аҳоли ва катталари, уламо ва амирлари, машойих ва оқсақоллари ва ҳокимларига ёрликлар юбордим, ҳар кимса тиласаки молу жони Жета лашкарининг қатлу ғоратидан омон бўлса, менга юз ўгириб, совға ва тортиқлар билан келса. Шундай қилиб тамоми элатнинг аҳоли ва катталари совға ва тортиқлар билан хизматимга етиб келгач, сон-саноксиз лашкар билан бориб, Хўжанд суви қирғоғида Тўғлуқ Темурхонни кўрдим. Совға-тортиқларни ол-

дига элтгач, мени кучоғига олиб кўришиб, базм тузиб, тиладики, ҳар мулк ва вилоятга солиқчилар тайин этиб, молу дунё олса. Ҳар шаҳар ва вилоятнинг ҳокими ўжарлик қилса, уни жазоламоқчи бўлди. Мен унга салтанат чодирини адолат устун ва инсоф таноби ва эҳсон миҳи билан мустаҳкамлагин, дедим. Шунда менинг бу кенгашларим ёқиб тушди. Ва яна Мовароуннаҳр қўшинларини эҳсон кишани билан боғлагин, ҳар хизматига яраша ҳақ тўлагин, агар ўлсалар йўлингда шаҳид бўладилар. Ва Мовароуннаҳр аҳлининг яхшилари кўп яхшидир ва ёмонлари ҳам кўп ёмондир, дедим. Яхшиларига яхши мукофот бергин ва ёмонларини ўз ихтиёрига қўйгин. Охир ўз қилмишларига лойиқ жазога гирифтор бўладилар.

Шу орада Амир Ҳусайн Бадахшонда кўп лашкар тўплади, деган хабар етиб келди. Тўғлуқ Темурхон эса менадан хижолат эди. Менадан узр сўраб, Мовароуннаҳр мамлакатининг гамом ул-сини, Кеш ва Шаҳрисабз ва Каръон вилоятининг ҳокимлигини то Балх вилоятигача менга толширди. Ва Туман улусининг менга ота мерос сардорлигини, ўзи олган эди, уни ҳам менга иноят қилди.

Ва бу орада Амир Ҳусайннинг Ваҳш суви қирғоғига келиб, урушга тайёрланганлиги хабари етиб келди. Шу аснода Тўғлуқ Темурхон жангга киришда фикр юритиб, менга кенгаш солди. Мен Бадахшон лашкарининг иложи шуки, Амир Ҳусайн Хатлон ва Бағлон лашкарининг қувват ва шавкати билан журъат қилиб, урушга киришди, дедим. Ҳисори Шодмон ва Хатлон ҳукуматининг ёрлиғини Амир Ҳусайн лашкарининг ҳировули Кайхусрав Хатлонийга юборсак, давлат манфаатига муносибдир.

Тўғлуқ Темурхон эса бу кенгашни ёқтириб, Кайхусравнинг отига ёрлик ёзиб юборди. Шундан сўнг кўчиб, Темир Дарбанддан ўтиб кўнди. Шу орада Амир Ҳусайн лашкарининг ҳировули кўзга ташланди. Ва Тўғлуқ Темурхон ҳировул сардори Бекжекни унинг истиқболига равона бўлишга тайин этди. Ҳировуллар бир-бирига яқинлашиб, саф туздилар. Шу пайт Кайхусрав Хатлоний ҳировул лашкари ва ўз тобелари билан Амир Ҳусайндан юз ўгириб, келиб Тўғлуқ Темурхон лашкарига қўшилди. Шу билан Амир Ҳусайннинг ҳировули шикаст топиб, тузган сафлари бузилиб, буронғар (ўнг қанот)

ва жувонғар (чап қанот)и ҳам вайронликка юз кўйиб, ночор «алфарор» («қочиш»), деб чекиндилар. Ва Тўғлуқ Темурхон зафар қозониб, Жета лашқари бу минтақадаги эл улусни талон-тарож қилдилар. Амир Хусайн кочиби, Қундуз тарафга равона бўлди.

Ва Тўғлуқ Темурхон ундан хотиржам бўлиб, қайтиб Самарқанд пойтахтига кирди ва Амир Баён Сулдузни қатл этди. Ва Мовароуннаҳр мамлақати унинг тасарруфига ўтгач, атроф ва теvarакдаги вилоятларнинг эл-улуси хоҳласа-хоҳламаса унинг итоат хатига бош эгдилар. Ва Мовароуннаҳр мамлақатининг амирлари ва улуғлари ҳар бири ўзини ҳоким, сардор ва султон санаган баднафс ва бузук бебошларини ўзига лойиқ жазо берди ва зулму ситам кўрсатмаган баъзи ишончли кишиларини тарбиялаб, менга топширди.

У Мовароуннаҳрни муҳолиф подшоҳларнинг хас-хашагидан поклагач, мен Тангри таолога шукр этдимки, менга лозим бўлган ишларни у бажариб, ўзи бош бўлиб, менинг муҳолиф душманларимни жазолади.

Шу аснода ўзимга дедимки, бир иш қилиш керак-ки, Тўғлуқ Темурхон Мовароуннаҳрдан чиқиб, унда мени кўйсин. Шунда унга Хуросон аҳли ҳукмронлигингизни тан олишга мойилдирлар, агар хон Амуя (Аму дарё) сувидан кечиб ўтса, Хуросон эгалланиши осонликча муяссар бўлади, дедим.

Ва у менинг бу кенгашимни мақбул ва маъқул кўриб, Хуросонни ўзига тобе қилишга жазм қилди.

Шу орада Дашт амирлари муҳолифликка бош кўтариб, Чингизхоннинг набираларидан бўлган Ики ўғлонни хон кўтардилар, деган хабар етиб келди. Бу бобда мендан кенгаш тилагач: *«Агар тўхтовсиз илгор этиб даштга этиб бориб, амирлар қувватланмасдан уларни бир ёқли қилсанг, Дашт ва Мовароуннаҳрда сенинг хонлигинг ривож топарсан, ва агар пайсалга солсанг офат ва балоларга мубтало бўларсан»,* - дедим.

Бу кенгашим унга маъқул келиб, таҳсин айтди. Шундан сўнг ўз ўғли Илёсхожани ҳоким этди ва илгари баён қилинган Қочули билан Кубулхон хикоясини ўртага солиб, мени лашқарбоши тайинлаб, барча Жета амирларини менинг қўл остимга тайинлади. Ва Илёсхожа ўғлонни ҳам менга топшириб, ўзи муҳолиф амирларни тинчителиш учун дашт тарафга

жўнаб кетди.

Илёсхожани салтанатга укуви бўлмагани учун Жета лашкари зулму ситамга бошлаб, катл, талон-тарож қила бошладилар. Шунда мен Илёсхожанинг нодонлигини ва ўзбекларнинг зулму ситамини Тўғлуқ Темурхонга ёздим. У эса менга: *«Амири Кабир Темурни амирлар бошлиғи қилдим ва Илёсхожани унга топширдим, ўз билганига лойиқ тарбия қилсин. Жета амирларидан ҳар кимса унинг итоатидан бўйин товласа, уни жазо ва сазога еткурсун, ҳар ким зулм этса, зулмига кўра жазо берсин»*, - деб ёрлик юборди.

Ва Мовароуннаҳр вилоятида амирларга бош бўлганимдан сўнг, тамоми эл-улус менга юз ўғирдилар.

Шундан сўнг Илёсхожа ва Жета лашкари дили огриб, паришонҳол бўлиб, уларнинг ҳасад томирлари ҳаракатга келиб, қаҳру ғазаб билан зулму ситамга бошладилар. Уларнинг зулми шу даражага етдики, Самарқанд ва Мовароуннаҳрни талаб, тўрт юз бокира кизни олдилар ва Термиз саййидларидан етмиш кишини асир олиб, уларни қамаб, қул сифатида хизмаг қилдирдилар. Шу аснода Мовароуннаҳрнинг аҳоли ва улуғлари олдимга келиб фарёд солдиларки, тўрт юз мусулмон кизни Самарқанддан зўравонлик билан олиб, уларни қамаб, уларга хизмат қилдиргани мусулмонликка тўғри келадими, мусулмонлар ўзбекларга нима гуноҳ қилишган? Улар яна *«Ла илаҳа ил-лаллоҳу Муҳаммаду расулуллоҳ»* калимасини тилдан туширмай қайтарадилар ва Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг динига иқтидо кўрсатадилар.

Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг хонадони ва зурриётига нусрат бериб, уларни ўзбеклар зулмидан нажот бермоғимиз вожиб ва лозимдир.

Шунда менинг ҳам кўнглимда ислом ғайрати жўш уриб, ўзини Жета лашкарининг амирлар бошлиғи санайдиган Бекжекка мактуб юбордимки, Муҳаммад расулуллоҳнинг хонадони ва фарзандларини халос этиб, мусулмонларнинг аёл ва фарзандларини озод этгин, деб. Менинг сўзим унга таъсир этмади. Илёсхожага айтдим, унинг сўзини ҳам қулоққа олмадилар. Шундан сўнг ўзим отланиб, ўша етмиш сайидзодани Жета лашкарининг тутқунидан озод этдим. Бу нусрат таъсиридан эдики, кечаси тушимда Ҳазрати Рисолатпаноҳ

саллаллоху алайҳи васалламни кўрдим.

Менга марҳамат ва меҳрибонлик кўрсатиб, башоратлар бердилар. Улар тўғрисида олдинроқ зикр этилганди. Бу башоратлардан илхомланиб, Муҳаммад саллаллоху алайҳи вассаллам хонадони ва саҳобаларининг иззат-икром қилишда қаттиқ жидду-жаҳд кўрсатдим ва мажлис ва маҳфилимни саййидлар ҳузури билан мунаввар қилдим. Шунда пирим менга дедики: *«Ҳар турар жойки, унда саййид бўлмаса ва ҳар давлатхонагаки, саййид ва уламо кириб-чиқмаса, у юрт ва давлатхонада ҳайру баракот ва поклик бўлмайди».*

Шундан сўнг Жета лашкарларининг зулмини жиловлашга, уларнинг амирларининг одоб ва икромига бор кучим билан ҳаракат қилдим. Шундан сўнг улар менга нисбатан адоват камарини белларига боғлаб, Тўғлуқ Темурхонга: *«Темур мухлифлик байрогини баланд кўтарди ва яқинда Мовароуннаҳрни эгаллаб олади ва Илёсхожани ҳам ўлдиради»*, деб ёздилар. Жета амирларининг мактуби унга етиб боргач, хусусан, ўзини Жета лашкарининг лашкарбонисиси деб биладиган Бекжекнинг ростмонанд ёлғон сўзларига ишониб, менинг қатлимга ёрлик чиқарди. Ва бу ёрлик менинг қўлимга тушиб, ўзимни ҳушёр тутдим. Шу орада Жета лашкарига менинг қатлим учун учинчи ёрлик етиб келди.

Улар биргалашиб менинг олдимга келиб, мени йўқ қилишга кенгаш қилдилар. Ва мен уларнинг кирдикорларини ўйлаб, чидаш берардим, охири уларнинг хавфидан танг аҳволга тушиб қолдим. Шу аснода Мовароуннаҳрнинг аҳоли ва улуглари мен билан сўзни бир жойга қўйдиларки, агар Жета лашкари мени ўлдиргудай бўлса, биргалашиб уларга ҳужумга ўтадилар.

Ва лекин ушбу кенгашдан кўнглим ором топмай, пиригимга нома ёздим ва пирим ҳам жавоб ёздилар. Шундан сўнг Самарқанддан чиқиб, Қуръони Каримдан фол очдим. Шунда бу оят чиқди: *«Қуёш белгиланган жойга қараб юради. Қудратли ва доно яратганининг амри шудир».* Шундан сўнг Кўҳи Солонга бориб, етти кеча-кундуз у ерда икомат қилдим. Шу аснода менга Амир Кулолдан Хоразм тарафга қараб ҳаракат қилишим ҳақида ишора бўлди.

Тоғлар ва биёбонларда саргардон юрган Амир Ҳусайндан ҳам киши келдики, Амир чиқиб кетган экан, бир-биримиз

билан иттифок бўлсак яхшироқ бўлади. Ва мен унга нома ёздимки, ваъда жойи Соғча қудугидир. Шу билан мен ўша қудук бошига бориб, Амир Хусайнга мунтазир бўлдим. У ҳам егиб келиб, бир-биримиз билан учрашиб кенгаш қилдикки, бориб Хивак ҳокими Тўнқал Баҳодирни ўзимизга иттифокдош қиламиз ва Хивакга бордик. У нобакор хоин, илгариги танишликни унутиб, Илёсхожага бизни тутиб Бермоқчи бўлди. Унинг макр-ҳийласидан хабар топгач, буни Амир Хусайнга изҳор этдим. У аввалига ишонмади, сўнгра исботлангач ишонди. Шундан сўнгра Хоразм вилоятининг тузукига киришдик, токи бу вилоятни эгаллаб, салтанат байрогини кўтараман. Кейин Мовароуннаҳрга лашкар тортаман.

Ва Хоразм вилоятининг тузугини бундай туздим. Тўнқал Баҳодир қадим танишлик ҳаққини унутиб, муҳолифлик ва хоинлик саҳросига қадам қўйгач, Амир Хусайн билан Хивак чеккасидан отланиб, кечама-кеча юриб, Хоразм вилояти тарафига равона бўлдим. Кўп илғор этиб Поёбга етиб боргач, у ерда қўниб, одамларга дам бердим. Ва у ерда бундай кенгаш қилдикки, тўсатдан бориб, Урганч қалъасини олиб, Хоразмни эгаллағаймиз.

Шу гап асносида олдинги қатор аскарлари, яъни чиғдовул отлиги саҳрода кўринди. Шу билан ўзим отланиб, Амир Тоғай Барлосни тил тутишга юбориб, бир баланд устига чиқиб турдим. Бир соатдан кейин Амир Тоғай келиб, бизларни таъқиб қилиб келаётган Тўнқал Баҳодир ва ҳаммаси минг отлик, деди.

Шундан сўнгра шижоатли баҳодирлардан олтмиш кишини беш гуруҳга бўлиб, бирига Амир Сайфулдин ва бирига Элчи Баҳодирни сардор этиб тайинладим.

Амир Хусайн ҳам ўз қўл остидагилар билан сафланиб турди. Ва мен ўша баланд устида туриб, сафларни тузиб, ҳар гуруҳга байроқ бердим. Шу пайт Тўнқал Баҳодир минг отлик билан саф бойлаб майдонга кирди. Амир Тоғай ва Амир Сайфулдинлар ҳам унга рўпара бўлиб, у билан шундай қилич чопишдиларки, Тўнқал Баҳодирни олдини тўсдилар. Шундай қилиб минг отлиғидан уч юздан ортиқ киши қолмади ва етти юз киши ҳалок ёки ярадор бўлиб, қочишга юз тутдилар.

Шунда Тўнқал Баҳодир уч юз киши билан собит қадам

бўлиб турди. Шу аснода Амир Тогай ва Амир Сайфуддин яна жангга киришиб, икки орада шундай қиргин-барот бўлдики, отларни юришга ҳоли келмай, пиёда уруша бошладилар. Шунда мен етак отларимни уларга юбордим. Амир Хусайн ҳам қаҳрамонлик кўрсатиб, от солиб Тўнқал Баҳодирнинг олдига етиб борди. Унинг сипоҳи ҳужум этиб, охири Амир Хусайнни қуршовга олишди. Шу аснода ишни бежо кўриб, мен ҳам «Оллоҳ ёр» деб от солиб. Амир Хусайнни ўша ҳолатдан чиқардим. Шу орада намози аср вақти етишиб, урушдан жилов тортди. Ва улардан юз эллик кишидан ортиқ қолмаган эди ва мен ўзим билан ўн икки киши қолган эдик. Шу пайт Тўнқал Баҳодир бизларни қўлга олмоқчи бўлиб, яна ҳужумга ўтди. Мен Амир Хусайн билан биргаллашиб, ўлимни бўйнимизга олиб, унга кетма-кет ҳамла қилдик ва баҳодирлардан бир неча кишини ер тишлатдик. Шу аснода Амир Хусайннинг оти найза санчилиб йиқилди ва пиёда қолди ва хотини Дилшод отини эрига берди. Амир Хусайн яна отга мингач. менинг ҳамхонамки Хусайннинг синглиси эди, Дилшодни ўз отига мингаштирди. Биз Амир Хусайн билан шунча қамондан ўқ уздикки, бир ўқимиз хато кетмади ва лекин садақда бир ўқ қолди. Шунда душмандан эллик, биздан етти кишидан ортиқ қолмади.

Тўнқал Баҳодир ўзини расвою радди маърака ҳолда кўрди. урушдан қўл тортиб, ўша саҳрога тушди. Мен Амир Хусайн билан Хоразм томонга равона бўлдик. Бизларни таъқиб қилган шўрпешина ўша чўлда йўқ бўлди. Бизлар йўл юриб, ўша чўлнинг ўртасидаги бир қудуқнинг бошига оч ва ташна ҳолда етиб келдик ва унинг суви ёқимли эди. Ўша саҳрода бир чўпон қўй боқар эди ва қўйларига сув бергани қудуқ бошига келди, ёнида озуқаси йўқ эди. Ундан бир неча қўйни сотиб олиб, қабоб пишириб тановул қилиб, ўша ерда икки кеча тунадик. Шу аснода уч нафар хурасонлик бемурувватлик кўрсатиб, ҳар бири битгадан от миниб, кечаси қочдилар. Бу ишдан ҳаммамизнинг дилимиз янгидан яра бўлиб, қулафда қолдик. Шунда мен ҳамроҳларимга тасалли бериб тинчитдим. Менинг ҳарамим муҳтарамим ва Амир Хусайннинг синглиси Анжой Туркан кўнгли тинчиб, бизнинг бошимизга тушган ҳалокатнинг интиҳоси шуки, буёғига пиёда равона бўламиз, деди.

Ва бу юртни ҳеч қачон кўрмаган эдик. Йўлларини билмасдик. Шу орада саҳрода бир чўпон пайдо бўлиб, бизларни йўл бошига элтиб: «*Бу йўл турклар юртига олиб боради*», - деди.

Бу сўздан бизлар ўта хушҳол бўлиб, турклар кўчиб кетган юртига етиб бордик. Шу пайт бизларни ўғри ҳаёл қилиб, бир неча отлик киши устимизга от қўйди. Мен Амир Ҳусайннинг синглисини юртда бекитиб, ёнимдаги уч-тўрт киши билан туркларга камондан ўқ отиб, ҳамла қилдик. Бир пайт уларнинг орасидаги Саййид Муҳаммад Ҳожи мени таниб, югуруб келиб, мени кучоклаб, менинг ҳолимга ачинди. У менинг эски ошналаримдан эди. Менинг бошдан кечирганларимдан огоҳ бўлгач, туркманларни ёмонлик қилишдан тийиб: «*Бу киши Мовароуннаҳрнинг ҳоқими Амир Темурдир*», - деди. Улар ҳам қилган ишидан пушаймон бўлиб, келиб салом бердилар. Шундан сўнг Саййид Муҳаммад Ҳожи мени ўз манзилига олиб келиб, менга таърифга сигмас даражада иззат-эҳтиром кўрсатиб, хизматимда турди. Менинг билагимдаги халқада икки дона лаълим бор эди, биттасини унга ҳадя қилдим. У ҳам мени уч кун зиёфат қилиб, яна уч кунлик йўл асбоб-анжомини менга мухайё қилиб, Сорук Қуллончи сардорлигида ўн отликни бизга мулозим қилиб юборди. Мен уларнинг отларидан икки от олиб Амир Ҳусайнга бериб, ўз ишларимни саранжомлашга киришдим. Ўзимча келгани қилдимки, бориб Маҳмудий саҳросида икомат қилман, токи бекишиб қолган отликларим менинг хабаримни эшитиб, менга келиб қўшилсинлар. Шу билан Сорук Қуллончини раҳбар қилиб, икки кеча-кундуз нон-сувсиз саргардон бўлиб, Маҳмудий мавзесига етиб бордик. У ер хароба бўлса ҳам иложсиз у ерга тушиб, бир қудук қазиб, эллик бир кун ўша манзилда икомат қилдим. Шу аснода Али Жонибек Қурбонийга хабар етдиким, Амир Темур одам тўплаб туркманлар улусини талон-тароҷ қилмоқчи, деб. У хавфсиз раб, бир тўда аскарини менинг устимга юбордики, мени гофилликда қўлга олгай.

Мен ҳам бехабар уйқуда ётган эдим, ярим кечада менга чопкин ясаб, ҳаммамизни тутиб, туркманлар юртига элтдилар. Ва туркман улусининг амири Алибек Жониқурбоний бизларни кўрмай, танимай, мен билан Амир Ҳусайннинг ҳамширасини, пашша ва бургадан бўлак ҳамсуҳбат бўлгудек

киши йўк бир сигирхонада, эллик уч кун камаб қўйди. Шу ҳолатда Тангри таолога аҳд этдимки, бундан буён ҳеч кимни ҳақ ва ноҳақдан зиндон кишанига мубтало қилмайман. Ўзимга дедимки, бу зиндондан чиқишга ҳаракат қилганим яхшироқдир. Агар зафар топиб бу гирдобдан нажот топсам, мардоналигим маълум бўлади, агар ўлсам ҳам мардлик билан ҳалок бўламан. Посбонлар билан тил бириктириб, уларни катта ваъдалар билан умидвор қилиб, тўсатдан зиндонбоннинг белидан қиличини тортиб олиб, посбонларга ҳамла қилгач, улар тумтаракай қочишди. Ва мен уларнинг кетидан қувиб, Алибекнинг олдига етиб бордим.

Алибек менинг матонат ва жасоратимни кўриб, менга қилган ярамас ишларидан пушаймон бўлиб, отларим ва асбоб-яроғларимни менга юборди. Шу орада Тус ва Хуросонда қишлайдиган акаси Муҳаммадбек Жониқурбонийдан хат келди. *«Эшитдимки, Амир Темурни қамоқда сақлаётган экансизлар, унинг иззат-эҳтиромини бажо келтириб, мен юборган тўхфа ва ҳадяларни унга бериб, узр сўрагайсизлар»*, дебди.

Шундан сўнг олдimgа келиб узр сўраб, юборилган тортиқларнинг бир қисmini менга бериб, қолган от, туя ва нафис буюмларни ўзи олиб қолди.

Алибекнинг жафосидан қутулгач, ўн икки отлик атрофимда тўпланди. Шундан сўнг салтанат байроғини кўтариш мақсадида. Хоразм саҳросига равона бўлдим. Икки кундан кейин бир манзилга етиб бордим. Шу манзилда бир уйга тушдим. У ерда туркманлардан бир тўдаси тўпланган эканлар, мени ўғри, деб ёпишдилар.

Мен Амир Хусайннинг синглисини шу ерда бекитиб, ўзим уларга ҳамла қилдим. Шу орада уларнинг орасидан Аҳмад отли киши мени таниб, одамларни мен билан жанг қилишдан тўхтатди ва ўз жамоаси билан мен томонга ўтиб, менга мулозим бўлдилар. Мен ўз рўмолимни унинг бошига солдим. Шундан сўнг унинг боши осмонга етиб, эллик отлик келтириб менга навкар қилди.

Ўша эллик отлик ёнимда жам бўлгач, Муборакшоҳ Санжарий юз отлик билан келиб менга қўшилди ва бир неча отлар совға қилди. Хуросонлик саййидлар аҳлидан бир тўпи тортиқлар олиб келдилар ва ўша саҳрода икки юз отлик-пиёда

ёнимда тўпландилар.

Амир Хусайн ноғара уриб, мендан айрилиб, Қандаҳор тарафга равона бўлди. Ва Муборакшоҳ Санжарий ва Саййид Хусайн Хуросоний ва Амир Зиёвуддин Сабзаворий менинг ёнимда эдилар: *«Бу саҳрода тўхтаб туриш паршонлик боисидир, Жета лашкари ёки Илёсхожа лашкаридан бир тўдаси келиб қолиши мумкин. Бу саҳрдан чиқиб, Хоразм вилоятини ёки Марв Шоҳи Жаҳон вилояти ва Бодғисни ўзимизга қаратсак яхшироқдир»*, - дедилар.

Шунда мен уларнинг райини эътиборга олиб, ўзим билан кенгашдим. Менинг толеъимда оталарим мозори ётган Моварсуннаҳр мамлакатида подшоҳликка етишув ёзилган. Мен толеъим аҳвол-кайфиятини Муборакшоҳ Санжарий ва Саййид Хусайн Хуросонийга баён қилдим. Улар ҳам буни эътиборга олдилар. Ва бундай қарор қилдимки, бу икки юз отлик бориб шаҳарларда ва Кеш атрофида тарқалиб, яшаб турсинлар ва мен ўзим эл-улус орасига бориб, бир неча одамни ўз иттифоқимга киритаман.

Шундай қилиб пиримдан фотиҳа олиб, ёнимдаги отлиқлар билан равона бўлдим. Бухоро музофотидаги Бухори Риндон маҳалласида туштим. Шу ерда туркларни яшириб, тапхо ўзим эл орасига кирдим. Шу онда менинг мухлисим бўлган Тамука менинг келганимни эшитиб, қирқ отлиқ билан келиб менга кўшилди ва хизмат маросимини бажо келтирди. Мен унга сиримни ошкор қилиб, уни Муборакшоҳ билан қолганларнинг олдига юбордим. Мен Самарқандда салтанат байроғини кўтарган хабаримни эшитгач, ўзларини менга етказишни унга тайинладим.

Улус, кўшин ва аймоқлардан катта бир йигинни тўплаб, бундай кенгаш қилдимки, мардона ва баҳодир одамлардан минг киши бориб яширинча Самарқандда жойлашсинлар ва яна минг отлиқ Самарқанд теварак-атрофига кирсинлар. Лашкаримга тартиб бергач, кеча қоронғилигида йўлни Самарқанд тарафга солдим. Намозшом билан хуфтон орасида Самарқанд шаҳрига кирдим. Менинг катта опам, Тўғлук Темур Туркон отанинг уйида яшириндим. Қирқ саккиз кун Самарқанд шаҳрида умр ўтказдим. Шунда вазият шунга яқин эдики, хуруж этиб Жета лашкарини мағлуб қилсам, Самарқанд ахлдан баъзилар менинг ҳолимдан хабардор бў-

либ, менинг сиримни фош қилдилар. Сирим фош бўлгач, иложсиз кечама-кеча юриб Кеш воҳасига етиб келдим. Унда ҳам турмоғим мушкул бўлди. Ёнимдаги эллик отлик билан Хоразм тарафга жўнадим. Ёнимдаги одамлардан баъзилари пиёда юришдан ожиз бўлдилар. Шу ҳолда ўша минтақадаги бир элга назарим тушиб, киши юбордимки, бирини менинг олдимга келтирдилар. суриштирсам туркман улусининг Элчиси экан. Шундан сўнг уларга ёрлик ёзиб бериб, элчининг отларини пиёдаларга таксимладим. Шундан сўнг йўл юриб, Жайхун суви киргоғига келдим. Елти кун ўша сув лабида яшаб, сўнг Жайхун сувидан ўтиб, бир ери пасту баланд паскам жойга тушдим. Ҳаво иссиқ бўлгани учун Амуя суви киргоғидаги дарахтлар соясида кийик гўшти еб, бир ой муддат умр кечирдим. Бу манзилда менга Анжой Туркон ва Муборакшоҳ Санжарий ва Саййид Ҳусайн Хуросоний ва Амир Зиёвуддин Сабзаворий нома ёздилар. Улар кетма-кет ва Темур Хожа ўғлон ва Баҳром Жалойир ўз қўшинлари билан менга қўшилдилар.

Менинг одамларим мишг кишига етган бўлса ҳам, мен ва лашкарим паришон эдик. Шу орада Муборакшоҳ Санжарий: *«Кенгаш шуки. Бодғис вилоятини эгаллаб, Марв вилоятига чопқин ясаймиз, токи лашкарлар паришонликдан чиқсинлар»*, - деди. Ва мен уларга: *«Бу иш кўп яхшидир ва лекин Қандаҳор ва Бохтар тарафга равона бўлсак ундан ҳам яхшироқдир. Ва агар Қандаҳорни олсак, Синд ва Кобулистон ва Мултон вилоятига ҳоким бўламиз»*, - дедим. Уларга менинг бу сўзим маъкул келиб, рози бўлдилар ва фотиҳа ўқиб, Қандаҳор тарафга боришга жазм қилдик. Лашкаримиз одамларини қарасак, пиёда ва отлик бўлиб мишг киши экан.

Қандаҳор ва Бохтарга бориш тузуқини бундай туздикки, менинг лашкарим паришонхол бўлгани учун баъзи бисот тагида қолган нарсаларнинг ҳаммасини юбордим. Балхлик таникли савдогарлардан бўлган Хожа Муҳаммад Балхий ўша асбобларни ёнида саклаб, олдимга келиб менинг жиловимдаги мишг отликнинг ўн икки кунлик харажатини берди. Ўзи ҳам менга ҳамроҳ бўлиб, ошхонам ош-овқатини чорасини кўрди. Шу зайлда Гармсер суви киргоғига етдим. Улуғ ва кичик йигилишиб, бир сув омбори ясадилар ва у ерда ўзимга бир манзил бино қилдим. Аскарлар ҳам ҳар бири ўзига жой

тузатдилар. Бу орада шундай кенгаш этдимки, Қандаҳорнинг Гармсерига чопқин ясайман ва салтанат байрогини кўтараман. Бу бобда аввал Мир Маҳдий билан ёрлик келди ва мен ҳам етиб келиб карнай овозини баланд чалдирдим. Шу билан Мир Маҳдий ўз тобелари билан келиб, менга итоат этди ва мен рўмолимни унинг бошига солдим. У менга куллуқ учун Гармсер вилоятига равона бўлди ва ундан келиб ҳар не бору йўгин менга тортиқ қилди ва мен ҳам уни улуғладим.

Гармсерни эгаллагач, мендан жудолик ихтиёр этган Амир Хусайн келиб менга кўшилди. Мен Гармсер ҳосилининг ярмини унга бердим. Бир неча кун ўша манзилда умр кечирдим.

Шу орада Сейистон волийси менга элчи юбориб, дўстлик алоқаси ўрнатди ва ўз ҳолига лойик армуғон юборди. Мен Гармсер вилоятини ўзумга ватангоҳ гутдим ва Қандаҳорни гурий жамоаси қўлидан халос этишга фурсат кутардим.

Ва сана *етти юз олтмиш тўртида* (764/1362.1363) *ишгирма саккиз ёшга қадам кўйдим*. Шу пайт Сейистон волийси ўз душманлари билан уришиб шикаст топди ва унинг ҳукмидаги бир неча қалъа бутун захираси билан қўлдан кетди. Шу пайт мендан паноҳ излаб ёздики, «Мазлум додини бергилки, душманларим менга зулм этдилар». Негаки ожизлигидан уларнинг дафига кудрати йўқ эди. Ожизлигидан ёрдамга илхоҳ бўлиб, яна нома ёзди ва жиловимдаги минг отликнинг турар жойи ва озукасини қабул этдилар. Бу бобда мен Амир Хусайн билан кенгашдим. У танҳо бориб, Сейистон волийси қалъаларини ўзи эгалламоқчи бўлди. Мен ҳам бу сўзига рози бўлиб, Баҳром Жалойирни ҳировул этиб тайинладим. Амир Хусайн у тарафга бир манзил йўл юргач, ўзи фолини тесқари келганини англаб, менга хат юбордики, Баҳром Жалойир қочиб кетди, энди Амирнинг ўзи йўлга тушиб, иттифоқ билан Сейистон қалъасини эгалласак яхшироқ бўларди.

Сейистон тарафга йўл олгач, Сейистон волийси Малик Жалолуддин Маҳмуд истикболимга чиқиб, армуғон келтирди. Шу сабабдан Амир Хусайннинг гайрлик томирлари ҳаракатга келди ва мен тамоми совғаларни Амир Хусайнга юбордим. Менинг жиловимдаги минг отликка Малик Маҳмуд озми-кўпми озуқа етказди ва Амир Хусайн қошидаги жамоага

хам улүфа етказди ва то ўлгунча хизмат шартларини бажо келтириб, садоқат кўрсатишга аҳд қилди. Сейистон волийсининг ихлос ва дўстлиги маълум бўлгач, заиф ва ожизлар бошидан золимлар қўлини қалта қилишни вожиб ва лозим кўрдим. Шунинг учун лашкар тузуқини тузиб, кўприк ясаб, ундан ўтиб равона бўлдим.

Сейистон вилоятининг қалъаларини эгаллашда бундай тузук этдимки, Сейистон волийсининг қалъаларини зўрлик билан олишган эди. Ҳаммаси етти қалъа эди. Аввалги қалъага юриш қилдим. Аввал бу қалъанинг минора ва саҳнига урушқоқ баҳодирлар кирди. Қалъанинг тўрт тарафидан турклар ҳужум этдилар. Бир кеча-кундуздан сўнг у қалъа таслим бўлди. Бу қалъада кўп ғалла бор эди. Амир Ҳусайн уни эгаллаб, навкарларига улашди. Ва мен бу ишни ор билиб, бунга эътибор бермадим. У бу қалъага доруға (қалъабоши)сини тайин этди. Иккинчи қалъага чопқин ясаганимда, қалъа аҳли урушга тайёргарлик кўришган эди. Мен лашкарларимга амр этдимки, ўша жойдаги дарахт шох-шаббаларидан ҳар ким бир култа (қалқон) боғлаб, унинг паноҳида қалъага яқин етиб боргайлар. Ва баҳодирлар култаларини қўлларига олиб, ҳужум қилиб, қалъанинг девори тагига етиб ҳам эдиларки, қалъа аҳли омон тиладилар ва чиқиб қалъани таслим этдилар. Амир Ҳусайн яна чакқонлик қилиб, ўз қалъабошисини тайин этди. Учинчи қалъага юриш бошлаб, ярим кечада қалъа атрофига етиб бордим. Бу қалъа бир кумнинг ичида эди. Амр бердим, баҳодирлар нарвон боғлаб қалъа деворига чиқиб олдилар. Шу кезде қалъанинг посбонларидан уйғоқ киши йўқ эди, фақат бир одам «ҳозир бўл» ва «ҳушёр бўл» дер эди. Барча баҳодирлар каманд солиб, қалъа девори устига чиқдилар. Шунда тонг ёришди. Мен қарнай чалдириб, тугинглар, деб бомдод намозига машғул бўлдим. Баҳодирлар қалъага кириб, қалъа аҳлини боғлаб менинг олдимга келтирдилар. Қалъа менга таслим бўлди. Шу онда Амир Ҳусайн ўз қўшини билан етиб келди. Сейистон қалъаларидан уч қалъа таслим бўлгач, қолган тўрт қалъа аҳли Сейистон волийсига одам юбориб, ўз ожизлигига тан бериб, қалъани аввалгидек сенга топширамиз, дедилар. Уч қалъани олган Амир Темур ўз одамларини унда ҳоким қилди. Ва агар қолган тўрт қалъани ҳам олса, Сейистон вилоятини сендан

ва биздан олгусидир.

Бу сўз билан Сейистон волийси мента хабар бермай ноғора урдириб ўз ватанига йўл олди. Бу қалъани одамлари отлик ва пиёда тўпланиб, Амир Ҳусайн ва менинг қаршимда саф тузиб урушга тайёр бўлдилар. Мен ҳам лашкарим тузукини тузиб, уч кўшинга бўлдим. Биринчи кўшинни ўнг қўл сафига рўпара қилдим, иккинчи кўшин билан ўз амирларимни чап қўлига рўпара қилдим. Учинчи фавж билан ўзим хировул бўлдим. Аввал камончиларга ҳукм этдим, ўқ отиб урушга кирдилар. Уларнинг кетидан баҳодирларга буюрдим, қилич билан майдонга кирдилар. Шу орада чап қўлини олиб эдилар, душман қаттиқ қаршилиқ кўрсатди. Мен ҳам ўн икки нафар баҳодир билан қилич тутиб от солдим. Шу пайт икки ўқ ке-либ бири эгнимдан жой олди ва яна бири оёғимга тегиб сирқироғи келди. Икки ўқ теккан бўлса ҳам асло хабарим бўлмади ва жангу жадалдан қўл узмадим. Шундай қилиб, у шўрпешоналарга шикаст бердим. Улар чекиндилар ва мен зафар қозониб, Гармсёр тарафга жиловни бурдим.

Ва Амир Ҳусайнга, бошимга не келган бўлса, сенинг тамангдан бўлди, дедим. Бу сўздан у шарманда бўлди, шундан сўнг ўзим Гармсёр вилоятида тўхтаб, яраларимни даволашга ҳаракат қилишни маъқул топдим ва Амир Ҳусайн, Бағлонот вилоятини олиш учун, Бағлон тарафга йўл олди. Шунинг учун унга юз отлик муҳайё этиб равона қилдим. Унга Бағлонни эл-улусини ўзига тарафдор қилиб, агар Жета лашкари келса, у билан жанг қилишни тайинладим.

Амир Ҳусайн Бағлон вилоятига киргач, Бағлон кўшини бир йўл билан унинг олдига келдилар. У йўлдан кўнгли тасалли топмай, баъзиларни олдига қўймади ва амир хизматида ҳаёт кечириши танг аҳволда бўлганидан ажралиб кетганларни хизматидан қувди ва душманлардан хотиржам бўлиб, тўла фароғат билан мол-дунё жамлашга машғул бўлди.

Бу орада Бекжекнинг укаси Ахвалбек Амирни гофил топиб, Жета лашкари билан устига лашкар тортди, шу билан икки тараф ўртасида уруш бўлиб, Амир шикаст топиб 8 отлик ва тўрт пиёда билан Шери Нав мавзеига қайтди. Бу воқеадан мента кўп малоллик келиб, Жета лашкарини Мовароуннаҳрдан чиқаришга фурсат ахтарар эдим.

Ва яраларимдан йиринги чиқиб бита бошлагач, Мовараун-

наҳрни эгаллаш тузукини қилдим. Ўша пайтда лашкарим паришонликдан тарқалиб лашкаримнинг ҳаммаси қирқ отликдан ортиқ эмас эди. Мовароуннаҳрни эгаллаш тузукида ўзимга мундай кенгаш этдимки, Балх вилоятининг теварагида жойлашган Карк мавзесида яшайман ва лашкар тўплаб, салтанат байроғини кўтариб, Жета лашкарига чопқин ясайман.

Темурхожа ўғлон менинг лашкарбошим эди, у билан бирга Гармсердан отландим. Гармсернинг каттаси бўлган Мир Маҳдий хизмат шартларини бажо келтириб, юртдан кўп озуқа етказди ва мен хотиримни жам қилиб, илғор тариқасида равона бўлдим. Қаҳтамарга етиб боргач, ўша манзилда тушдим. У ерда ёнимда қирқ отлик тўпландиларки, ҳаммаси асил-асилзодалар ва амирзодалар эди. Уларнинг орасида зоти пастлардан йўқ эди. Ва Тангри таолога шукр этдимки, бундай паришонликда бу тариқа асилзодалар, ҳар бири нўёнлардан эди, уларни менга мутеъ ва ҳамроҳ этди. Тангри таолонинг менга лутфи кўпдирки, ўзим билан тенг одамларни менга мутеъ этди. Шу уйда турганимда Сулдуз бинни Қорачор нўённинг наслидан Сиддиқ Барлос мени сўраб келаётган эди. Узокдан намоён бўлди. Ўша онда кўшиним уни илғор этиб келаётган душман гумон қилди.

Мен қоровул бегим Сўнжак Баҳодирни юбордим, токи бориб хабарини олиб келсин деб. Бироздан кейин келиб арзга етказдики, Сиддиқ Барлос беш юз отлик билан амирни мулозимлигига етиб келмоқдалар. Мен дарҳол у тарафга равона бўлдим. У менинг тенгдошларимдан бўлгани учун менга назари тушгач, кўнгли бўшашиб ҳолдан кетди ва Тангри таолодан менга зафар тилади, токи Мовароуннаҳрни Жета лашкари зулмидан халос этгайман. Ва Қаҳтамардан отланиб Арсаф дарасига юз тутдим. Йўл асносида Амир Ҳусайн юборган кишиси келди. Агар менга кўмак учун юз отлик юборсалар, мен ўзимни хизматга етказсам яхши бўларди, дебди.

Мен Сиддиқ Барлосни қирқ нафар баҳодир отлик билан юбордимки, илғор этиб ўзини Арсаф дарасига етказсин деб ва ўзим равона бўлдим. Йўлда бир баланд жойга чиқиб бир лашкар кўрдимки, соатма-соат кўпаярди. Шундан сўнг мен отимни жоловини тортиб лашкаримни тартибга солидимки, агар душман бўлса ҳужумга ўтаман.

Қоровулбегига амр этдим, ўзга қоровуллар ҳам у билан чо-пишиб келдилар. Ва қоровулбеги кўп баҳодир эди, ўша кў-шин турган баландга чиқиб бақирди-ки, «не тоифа одамсиз-лар?» Улар: «Бизлар Амир Темурни излаб юрган навкарлари-дирмиз», - дедилар.

Улар билан учрашиб, келиб хабар етказдики, Амирнинг қа-димги навқари Қиронжи Баҳодирдир ва юз нафар отлик би-лан Жета лашқаридан чиқиб, Амир мулозимлигига йўл ол-ганига ўн етти кун бўлибди.

Шундан сўнг мен Тангри таолога шукр этиб, ҳукм этдим-ки, олдимга келсин ва у хизматимга етиб келгандан сўнг, бу ҳолни ўзимга яхши фол кўриб, унга меҳрибонлик кўрсатдим ва рўмолимни унинг бошига солдим. Сўнг Арсаф дарасига йўл олдим. Бу дарага кирганимда икки эркак-урғочи шер пайдо бўлиб рўпара келдилар. Мен ният қилиб икки шерни икки ўк билан урдим ва фолим ўнгидан келгач, ўт-суви кўп ўша тўқайга тушдим. Иккинчи кун кўчиб, бир баланддан-ба-ланд жойга чиқиб, ўзим унда кузатувчи бўлдим. Бу баланд-нинг остида бир анҳор оқиб ўтарди. Баҳодирлардан баъзила-рига ўша анҳор лабига тушинглар деб айтдим, ўзим эса ўша баланд устида манзил тутдим. У ерда уч кеча-кундуз Амир Ҳусайнни кутдим. Ва бу уч кеча-кундузда баҳодирлар ов гўшти билан қуп кечирдилар. Сўнг овчиларни Балх тарафга юбордимки, пода йўликса эгаси билан олиб келсинлар. Икки кундан сўнг Балх одамларидан бир неча кишини кўп қўй би-лан ҳайдаб олиб келдилар. Қўй эгалари қаттиқ қўрқиб менга рўпара бўлдилар. Мен уларнинг қўйларини баҳолаб, қисам-да бор бир миқдор зарни уларга бердим ва қўйларни лашқа-римга тақсим этдим. Шундан сўнг ўша қўйларнинг соғин совлиқларини сақлаб, уларнинг пишлоқ ва қатигини бир не-ча кун ўзимга овқат қилдим. Менинг одиллигим хабари Балхнинг раияти ва чўлликларига етиб боргач, лашқаримга кўп буюм, ғалла ва озуқа келтирдилар, кўшиним ҳаммаси тўйдилар. Амир Ҳусайнни кутиб, сув-ўти кўп ва хушҳаво ўша ерда жойлашдим. Аскарлар ҳам анҳор қирғоғини манн-зил тутиб, дам олишга машғул бўлдилар. Мен ҳам бир неча уй ичи одамларим билан олочикда истироҳат қилар эдим.

Ўн тўртинчи кечаси олочик устига тўлин ой ёруғи тушгач, уйқум келиб ўзимни ойни тамошосига машғул қилдим. Қу-

ёш чиқишига яқин қолганда туриб намоз ўқидим ва намоздан фориғ бўлгач, жойнамоз устида ўтирар эдим. Ўша пайтда кўнглим бўшашиб Тангри таолодан тиладимки, менга толе ёр бўлиб, ғалаба билан қайтгайман. Шундан сўнг Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи насаллам саломларига машғул бўлдим ва кўнглим уйкуга мойил эди. Шу ҳолатда эшитдимки, бир одам «сабр қилгилки, зафар яқиндир» деди. Мен хушҳолликдан уйкудан уйғондим. Тўсатдан кўрдимки, бир тўда камончи лашкар, минг нафарга яқин эдилар, Балх тарафдан келиб, Қаҳтамар тарафга равона бўлдилар.

Мен уларни душман ҳаёл қилиб, ўзимча уларнинг йўли бошига бориб аҳвол сўраб келай дедим. Бир ўзим отланиб, улар тарафга бордим ва қайдан келурсиз ва қайда борурсиз, деб ҳол сўрадим. Бизлар Амир Темурнинг навкарларимиз, уни излаб чиққан эдик, унинг йўлини излаб кетаяпмиз, дедилар. Қаҳтамардан чиқиб Арсаф дарасига келганмиш, деб эшитдик. Шунда мен уларга, мен ҳам Амир Темур навкарлариданман, дедим. Агар истасанглар унинг олдига йўл кўрсатаман. Бу сўзни эшигач, от чопиб сардорларини олдига бориб, «Амир Темурни олдига олиб борадиган йўл бошловчи топдик», дейишди. Шунда сардорлар жиловларини тортиб мени чақирдилар. Улар уч кўшин эдилар. Биринчи кўшиннинг сардори Тўғлуқ Хожа Барлос, иккинчи кўшиннинг Сардори Амир Сайфуддин, учинчи кўшиннинг сардори Тумак Баҳодир эди. Бу уч сардорнинг назарлари менга тушгач, хушидан кетиб, отларидан тушиб келиб менинг узангимдан тутдилар. Мен ҳам отдан тушиб, уларни кучоқлаб рўмолимни Тўғлуқ Хожанинг бошига солдим ва қимматбаҳо заррин камаримни Амир Сайфуддиннинг белига боғладим, жубба ва дубулғамни Тумак Баҳодирга кийдирдим. Жанговарликда ҳар бири минг отликқа қарши чиқар эдилар.

Жета лашкарининг ҳаммаси сувдан ўтгач, мен ўзим турган ўша манзилда бесабрлик қилмай офтоб бот-гунча тўхтаб турдим. Кун кеч бўлгач, менинг амирларим Жета лашкарига чопқин ясаш вақти етди деган хулосага келди.

Лашкарим озрок бўлгани учун чопқин ясашни маъқул кўрмай, Тангри таоло кўялашига мунгазир эдим, Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи насаллам саловатига машғул эдим. Тонг пайти эдики Жайхун суви устидан уч кўшин пайдо бўлди.

Менинг хаёлимга, мени қуршаб олишга келаётган Жета лашкари бўлса керак, деган фикр келди. Мен ҳам кўшинни икки гуруҳга бўлиб, урушга тайёр бўлиб турдим. Шу онда бир отлик чопиб келиб: «Жета амирларига мухолиф бўлган Амир Сулаймон Барлос ва Амир Мусо ва Амир Жокуйи Барлосдирлар», - деди. Мен Тангри таолога сажда қилиб, уларнинг истикболига чиқдим ва учрашиб узр маросимин бажо келгурдим ва уларни баланд мартабаларга кўтардим.

Сўнги кун Манқали Нўғой ва Ҳайдар Андхудий ва Амир Абу Саид бинни Толқу кўрдиларки, менинг лашкарим кундан-кунга ортиб бораётир, жўшу хурушга келиб, ўз лашкарларини уч кўшинга бўлиб, мен тарафга равона бўлдилар. Ва Манқали Нўғой, Амир Абу Саид ва Ҳайдар Андхудий Жайхун суви лабида минг отлик билан менга лашкар тортдилар. Лашкаримнинг ҳаммаси уч минг отлик эди, урушни бундай бошладим. Қоидасини тузгандан сўнг буюрдим то менинг хазинамда нимаики нақд пул ва буюм бўлса ҳаммасини олиб келдилар. Уларни мансабига қараб амирларга, баҳодирларга ва аскарларга тақсим қилдим. Хазинада қанча кийим ва нақд пул ва буюм ва бош кийим ва ўзга асбоб-яроғдан ҳар неки бор эди, мажлис аҳлига совга қилдим. Шундай қилиб, кийимдан эгнимдаги кийганим ва отхонада икки отдан ортик қолмаган эди. Ва бир отни Амир Жоку тилади, унга бердим. Ва менда бир қилич, бир от, бир совут, бир қалқон, бир найза ва эгнимдаги кийимдан ўзга ҳеч нарса қолмаган эди.

Менинг бундай инъомимни барча амирлар кўргач, ҳамма тиз букиб иггифок билан дедиларки, салтанат ва хонлик сенга сўзсиз лойиқдир. Шунда маҳрамларимдан бири қайтулда ҳеч нарса қолмади, деди. Мен унга *«Агар мен подшоҳ бўлсам, оламнинг барча зару моллари менинг молимдир, ҳар қачон олмақ тиласам оламан ва агар подшоҳ бўла олмасам, ҳар нимаики ҳозир менда бордир, у ҳам менда қолмайди»*, дедим.

Ва бу вақтда мен шундай хабарнома туздимки, барча катта-кичик, турк ва ажам, қуйи табақа ва юқори табақа, ақобир ва аҳоли мендан амонда бўлгуси ва барча шаҳарлар ва чегараларга ёрликлар юбориб эълон этдимки, барча гуноҳкорларнинг гуноҳларини бағишладим ва менга тиг кўтариб, душманлик қилган барча кишиларни ўзимга дўст билдим ва

уларнинг кин ва қасдини кўнгилдан чиқардим. Ва ҳар бобдан кўнгиллари тўк бўлсинлар. Ва уруш-тўполон пайтида ҳар ким менинг мол-дунёمنى талон-тароҷ билан олган бўлса, унга бағишладим. Амир Ҳусайннинг навкарларидан ҳар ким ҳар ерда бўлса, Арсаф мавзеига тушурдим ва неча кун ўша манзилда ҳаёт кечирдим. Ва фурсатни душманат билиб, чопқин ясаш учун Амлус бинни Туман Баҳодирни Балх вилоятига икки юз отлик билан юбордим.

Унга рухсат бергач, Тамука Баҳодирни уч отлик билан Қаҳлақа тарафига юбордим, қоровуллик қилиб Жета лашкаридан хабар келтурсин деб. Ва у мардона одам ўзини Термиз сувига уриб, бир оти у ерда фарк бўлди. Ва у отга боқмай ўз яқинларига етиб олди ва ундан ўтиб Жета лашкарларидан пиёда ва ярамас одамларидан бир нечасини тутиб, ўз фарзандларини ҳам кўрмай илғор этиб, Арсаф дарасида менга етиб келди. Ва бундай хабар келтирдикки, Жета лашкарларидан олти минг отликка яқин ҳалок бўлипти ва Термиз вилоятини аксар жойларини ғорат қилибдирлар.

Бу хабар етиб келгач, лашкар сонини кўрсам ҳаммаси минг отлик эдилар. Жайхун суви лабидаги Дара Казда яшаб туришни маъқул кўрдим. Шундай қилиб Арсаф дарасидан кўчиб, Дара Казга келдим ва у ердан ҳам кўчиб, Жайхун суви лабидаги Майдонийда тушдим. Шу пайтда Балх вилояти чопқинига кетган Амлус Баҳодир келиб менга кўшилди. Ва ўша манзилда Амир Барлос, Амир Мусо, Амир Жоку, Амир Жалолуддин ва Амир Ҳиндуйи Барлоснинг хатлари етиб келдики, *«Сизнинг Арсаф дарасига келганингиз хабарини эшитиб, Жета лашкарига қарши чиқдик ва минг отлик билан уларнинг орасидан чиқиб Термизга келурмиз. Шундан сўнг Тўдон Нўғойни юбордикки, Жайхундан ўтиб, сизнинг хабарингизни бизларга етказар»,* - деб ёзибдилар.

Бу беш сардор келишидан лашкаримга қувват кирди. Шу аснода хабар етиб келдики. Амир Абу Саид бинни Толқуд, Манқали Нўғой Сулдуз ва Ҳайдар Анхудий Илёсхожа томонидан Улоҳу қалъасида эди. Илёсхожа олти минг отликнинг ҳар бирини бир вилоят амирлигига тайинлаб, улар билан юборди. Ва улар Балх вилоятининг ҳукуматини таъмаси билан менга ва Амир Ҳусайнга муҳолифлик камарини боғлаб, Термиз атрофига келиб, қатл ва ғоратга бошладилар ва у ер-

дан Балх вилоятига келиб мусулмонларнинг мол-дунёсини талашга бошладилар. Шу сабабдан Балхнинг эл-улуси қочиб, Жайхун сувидан ўтиб, менга паноҳ келтирдилар.

Уч кундан кейин тонг вақти олти минг отлик билан уч амир пайдо бўлиб, Амир Ҳусайн билан менинг қаршимда саф боғлаб, Жайхун суви қирғоғида тушдилар. Бизларнинг орамизда Жайхун суви тўсиб турарди. Сувдан ўтишга на уларнинг мажоли бор эди, на бизнинг сувдан ўтишга фурсатимиз бор эди. Вақт тақозоси билан ўта хушсурат киши бўлган Темур Хожани уларга юбориб хабар бердимки, биринчидан бир-биримиздан ажрашсак тузук, иккинчиси шуки сизларнинг мақсадингиз Амир Ҳусайнни тутиб Балх ва Шодмон хисори ҳукуматини олмоқчисиз, мен бу ерда тайёрман. Агар тута олсангиз мени тутишлар ва лекин мени тутиб қамайдиган бўлсангиз, неча минг кишининг қони тўкилади. Учинчи шуки, Жета лашкари бу вилоятда ҳамиша иқомат қила олмас, яқин кунларда уларни уриб чиқариб, бу вилоятда сизу биз яшамоғимиз керак. Темур хожа уларга хабарни олиб боргач, уларнинг қазабини ўти пасайди. Мен эртаю кеч сув бўйига бориб, Абу Саид ва Ҳайдар Андхудий ва Манкали Нўғойни талаб қилар эдим ва уларга таскин бериб, сув бўйидан юртга муурожаат қилдим. Ўша куни сув бўйида жойлашдим.

Сўнги кун у уч амир бир-бирларига таъна қилдиларки, бизлар Амир Темур ва Амир Ҳусайнни тутиб боғлаб олиб келамиз, деб белимизга садок боғладик, энди уруш қилмай қайтиб бориб, Жета лашкари орасида нечук бош кўтариб юра олурмиз. Шу сабабдан, сувдан ўтиб бизга ҳамла этмоқчи бўлиб, қуйиб-пишиб кечув ахтарар эдилар. Уларнинг қазаби қайнаб-тошгани менинг қулоғимга етиб келгач, Амир Ҳусайн билан кўчиб, уларнинг қаршисида турдим. Улар кечув излар эдилар. Шундай қилиб бора-бора Балх агрофига етиб бордим. Балх қаршисида жойлашгач, сўнги кун Манкали Нўғой, Ҳайдар Андхудий ва Амир Абу Саид ўз лашкарларини тартибга солиб, уч гуруҳ бўлдилар, бориб сувни қуйроғидан кечиб ўтиб, Абдуллоҳ Орифни олдиларига солиб йўлга тушдилар. Мен лашкаримни санадим. Ҳаммаси минг беш юз отлик эдилар. Ва лекин лашкарим ичида иш кўрган ва уруш кўрган мардона сардорлар бор эди. Кўшиннинг ичига

гулгула тушиб, менинг ҳам кўнглим бўшашиб, шу орада намоз вақти келди. Хотиржамлик билан намозни ўкиб, идтифоқ билан отланиб, ўша ўлкада жойлашдик. У ерда мажлис тузиб, тўйлар бердим. Кўп ов қилиб, мажлис аҳлига яхна гўшт тортдик, худонинг неъматини шукрини бажо келтирдик.

Арасаф дараси манзилгоҳ бўлди. Мажлис тузиб ўтирган чоғда, ён-атрофга юборилган қоровуллар хабар келтирдиларки, Кахтамардан бир гуруҳ лашкар келмоқда. Ўша заҳоти амр этдимки, лашкарларим ҳаммаси тайёр бўлсинлар ва мен танҳо отланиб, бир баланд жойга чиқиб назар солдим. Кўрдимки бир кўп сонли лашкар етиб келмоқда. *«Оллоҳ ёр»* деб лашкаримни уч қўшинга бўлиб, биттасига ўзим бош бўлиб, илгари равона бўлдим. Шу пайт қарасам, бир отлиқ отда чопиб келмоқда. Назари менга тушгач, отдан тушиб тиз букди ва *«Амирнинг мулозимлардан кейинда қолиб Ҳиндистонга бормоқчи бўлган Шер Баҳромдир. Энди пушаймон бўлиб, келиб Амирни мулозимлигини қилишга бош эгиб узр сўрайдилар»*, деди.

Мен унинг узрини қабул қилиб, истиқболига қадам қўйдим. Мени кўргач, олдимда хижолат ёшини тўқди. Мен уни қучоқлаб меҳрибонликлар кўрсатдим ва ўз бош кийимимни бошига кийдириб, садогимни белига боғлаб хижолатдан чиқардим. Манзилга етиб келгач, айш-ишрат бисотин ёздирдим.

Тўрт кундан кейин хабар келди. Сиддиқ Барлосни Амир Хусайн олти қўшин қилиб, ўша қўшинларни Абдуллоҳ кўпригидан ўтказди. Абдуллоҳ ариғи лабида тўхтадим. Уруш йўлини бундай топдимки, агар Худойи таоло хоҳласа олти зарб билан уларга шикаст бергайман. Лашкарни кўприкдан ўтказиб тартибга солгач, бу орада Жета лашкари ҳам ҳаракатга келди. Мен биринчи, иккинчи ва учинчи қўшинга амр этдимки, қилич билан уларга қарши майдонга киришлар. Икки тараф ўртасида жанг олови аланга олгач, эрта тонгдан то кечгача уришиб, гоҳ босиб, гоҳ босилиб ҳеч бирига зафар муяссар бўлмади.

Иккала тарафни ҳам султ кўрган ўша ҳолатда. Амир Хусайнни икки қўшини билан қарнай чалдириб, байроқларни баланд кўтариб, дўмбираларни гумбурлатиб, қилични қўлга олиб, Абдуллоҳ кўприги четидан *«Оллоҳ ёр»* деб хужумга

ўтдик ва бир ҳамла қилиб, иккинчи ҳамлада Жета лашкари тумтарақай бўлдилар. Ва лекин уларнинг сардорлари, уларнинг чап қўлига келиб, биров жангдан кейин, «алфарор» деб қаҳрга учраб қочдилар. Оила аҳли ва хизматкорларини ташлаб, майдондан чиқдилар ва мен майдон ўртасига келиб

тушдим. Амирлар ва сардорлар ҳаммаси биргалашиб муборакбодликка келдилар. Ва бир неча кун уша манзилда ҳаёт кечирдим.

Бу уч амирнинг шикаст топгани хабари Илёсхожага стиб боргач, Олжук Баходирни оғир кўшин билан менинг устимга

юборди. Мен гофил бўлиб у ерда хабар олмадимки, бу ғалабадан кейин Жета лашкари мен ҳақимда не хаёл қилдилар ва не маслаҳатдадирлар.

Шу аснода Амир Ҳусайнни Балх атрофида қолдириб, ўзим Қаҳлақа тарафга ҳаракат қилишни маъқул топдим. Ўз кўшинларим билан Жайхун қирғоғига етиб келгач, кемага тушиб Термиз гузаридан ўтиб, сув бўйида жойлашдим. Қаҳлақа қалъаси тарафга қоровуллар юбордим. Сув қирғоғидаги уч томонини сув қоплаган бир оролчага тушиб, ўша манзилда қоровуллар келишини кутардим. Қоровул ҳам менга ўхшаб гафлат уйқусига кетибди. Шу аснода Олжук Баҳодир уйқудаги қоровуллар орасидан ўтиб, тўсатдан менга ҳамла қилди. Мен икболим баландлигидан оролга кирган эдим. Оролдан ташқаридаги қанча чодирларни Жета лашкари ғорат қилди. Оролнинг ташқарисидаги одамлар ҳам қочиб саломат орол ичига кириб олдилар. Орол қирғоғида кемалар тайёр бўлгани учун баҳодирларга амр этдимки, бохабар бўлинглар ва ортиқча одамлар ва кўшинни кема билан ўтказинглар. Мен ўзим оролда қолиб, Жета лашкарини ўқ зарби билан тутиб турдим. Токи тамоми лашкарларим, ўлжа ва асбоб-анжомларни ҳаммасини сувдан ўтказдилар. Шундан сўнг ўзим ўтиб буюрдимки кемаларни яшириб, чодир тикинглар, деб. Шундан сўнг бир ой давомида Жета лашкари қаршисида ўтирдим. Менинг қайтганимни хабари Амир Ҳусайнга етиб боргач, менга келиб кўшилишни истади. Мен унга Ҳулм мавзеида жойлашсин, деб нома ёздим. Бир ойдан сўнг хабар келдики, душманлар кўчиб қайтиб кетдилар ва мен ҳам кўчиб Балхга йўл олдим ва Ҳулмга етиб борганимда Амир Ҳусайн кўшинлари билан истиқболимга чиқди. Мен Ҳулм воҳасига тушиб, у ерда ўн кун базм ва байрам қилдим.

Шундан сўнг бориб Бадахшонни олиб, Жета лашкарига чоповул этиш вақти келди, деб ҳисобладим ва кўшин ва Сардорлар биргалашиб шундай маслаҳат этдиларки. Бадахшон вилоятига азм ва янгидан тузук ясоқ этгайлар. Шундан сўнг **Бадахшон вилояти тузукини** шундай қилдимки, ниҳойи муддаом Турон заминини Жета лашқаридан холи қилиш бўлгани учун, ночор лашкар тўплаш воситаси ва Амир Ҳусайн иттифоқи билан Бадахшон тарафга йўл олдим. Қундуз атрофида осмонўпар чодирлар миҳи қоқилган пайтда, Элбўлди-

нинг сардорлари минг отлик билан келиб менга кўшилдилар ва мен уларга тасалли бериб, ҳар бирига бир кийим бердим ва уларнинг келганини ўзимга яхши фол этдим. Бадахшон шоҳларига менинг хабарим егиб боргач, саф тузишга киришдилар. Мен бундай кенгаши топдимки, тўхтовсиз Бадахшон шоҳларининг тарафига илғор этиб, то улар лашкар тўплагунча уларнинг ишини битираман. Шу сабабдан кечамакеча йўл юриб Толуқон мавзеига етиб бордим. Бадахшон шоҳларининг элчиси совға-саломлар билан келиб, тинчлик ва осойишталик дарвозаларини кенг очдилар. Уларнинг ярашуви нифок юзидан эмас, мувофиқликдан эди, мен уларга шу шарт билан ишондимки, Жета лашкарини Мовароуннахрдан чиқаришда минг отлик ёрдам бергайлар. Бадахшон шоҳлари икки минг отлик билан менга кўшилгач, Силобирой сувидан ўтиб, Хатлон вилоятига бориш ва Хатлон лашкарини йигиб, Жета лашкари билан урушга йўл олиш вақти келди, деб ҳисобладим.

Ва йигирма тўққиз ёшга (765/1363-1364) қадам қўйганимда Хатлон вилоятига бордим. Хатлон амири у вилоятнинг лашкари билан келиб менга кўшилди ва ҳар лашкар келса, улар олдига чиқиб, менинг олдимга олиб келар эдилар. Бу жихатдан Амир Ҳусайн ҳасадининг томири ҳаракатга кирар эди, аммо ноилож эди. Кулак даштига тушганимда олти минг отлик олдимга тўпландилар.

Шу кезде Пўлод Буғо ва Шер Баҳром келиб Амир Ҳусайннинг бадкирдорлигидан шикоят қилдилар ва ҳануз сўзи тугамаган эдики, Амир Ҳусайн келиб у икки таникли сардордан норозилик билдириб, шикоят қила бошлади. Ва мен Амир Ҳусайнга ҳар қанча таскин бермай мутлако тинчимасдим. Ва Шер Баҳром ва Пўлод Буғога ҳам қанча тасалли бермай, ҳеч бир вазимни қабул этмадилар.

Кулак дашти воҳасига тушгач, жосусларга тайин этдимки, бориб Жета лашкаридан ва Илёсхожадан хабар олиб келинглари. Ўн икки кундан кейин жосуслар бундай хабар келтирдиларки, Куч Темур бошлиқ Жета амирлари ва иккинчиси Темур бинни Бубакон ва Сорик Баҳодир ва Шукум Баҳодир ва Тўғлок хожа эдилар. Ҳазора амирлари ва йигирма минг отлик билан Жолой бошидан го Тошкўприккача келиб тушубдилар. Ва Тўғлок Сулдуз ва Қайхусрав менинг навкар-

ларимдан эди, Жета лашкарининг олти минг отлик ва баходир ва кўшинларига саркарда бўлиб равона бўлибдиларки, келиб менга ҳамла қилмоқчилар.

Шунда мен лашкарларимни hozir қилдим, ҳаммаси олти минг отлик эдилар. Амир Хусайннинг лашкари ҳам мингдан ортик эмасди. Ва унинг бадкирдорлиги ва хасислигидан, лашкарларининг аксари ундан ажраб, менга келиб кўшилдилар. Шу пайтда хабар келдики, улар Тошкўприкдан кўчиб, Амир Хусайн ва менинг тарафимга бир манзил йўл юрганмишлар.

Бу ҳолда шундай кенгаш қилдимки, Амир Хусайнни алдаб, урушбоз баходирларим билан илғор этиб, уларга етиб бориб, то улар хабар топгунча, уларни бир ёқли қиламан.

Жета лашкари тузукини бундай қилдимки, олти минг баходир кўз олдимда тайёр бўлгани учун ва менга хабар келган эдики. Жета лашкари уттиз минг отликдилар. Бу бобда Куръондан фол очдим. Фолимга бу ояти карима чикдики *«Кам мин фиатин қалилатин галабат фиатан касиратан; ба изни аллоҳи таоло»* («қанчадан-қанча кичкина гуруҳлар, аллоҳнинг изни билан катта гуруҳлар устидан галаба қозонган»). Бу фолдан башорати тамом топдим. Жета лашкари мен тарафга бир манзил йўл юргач, мен йўлни Тошкўприкдан Хатлонга бурдим. Ва улар мени Хатлон тарафга қайтганимни эшитиб, хотиржам бўлдилар. Мен Хатлон тарафга икки-уч фарсах йўл юргач, орқага қайтиб, Жета лашкари тарафга равона бўлдим. Ва тонг пайти уларни уйқуда топиб, чоповул этдим. Уларнинг чигдовуларининг кўзи менинг лашкаримга тушгач, тоб келтира олмай Жета лашкарига хабар бердилар. Кайхусрав ва Тўғлоқ Сулдузким, чигдовулда эдилар, менинг тузим уларнинг ёқасидан тутиб, менга келтирди. Мен уларнинг гуноҳларидан ўтдим.

Ва менинг аввалги кўшиминим байроқни олдиларига олиб бориб Жета лашкарига урдилар. Иккиинчи кўшин ҳам уларнинг кўмагига етиб келди. Шу аснода Жета лашкари тиладики, ўзларини тузатмоқчи бўлдилар. Ва мен ўзим билан бирга келган кўшин билан от солдим. Шунда Жета лашкари хабардор бўлиб, чап қўлга чикдилар ва икки килич алмашгандан кейин «алфарор» деб, Тошкўприк томонга равона бўлдилар. Мен уларнинг изларидан қувар эдим. Ва ярамас отлар-

дан кўп от тушириб, уларга омон бердим ва қувиб Тошкўприкдан ўтказдим. Ва улар қочиб бориб, Илёсхожанинг лашкарига паноҳ келтирдилар.

Кун кеч бўлгач, шу кеча сув киргоғида бўлиб, Амир Хусайнга киши юбордим. Тонг отгач, намозни ўқиб, сув ёқалаб равона бўлдим. Қоровул ва кузатувчилар тайин этиб, ўзим паст-баландликдан иборат бўлган Хатлонот саҳросида тушдим.

Ўша куни бу саҳрода аскарлар дам олиб, отлари ҳам ҳордиқ чиқардилар. Сўнгги кун то Амир Хусайн келиб қўшилгунча, ўша ерда турдим. Йўлларни шундай бекитдимки, ҳатто парранда-даррандалар йўл топмадилар. Шундан сўнг амирлар ва қўшинлар Жета лашкари билан жонимиз борича урушамиз, деб қарор қилдилар. Менинг тамоми лашкарим тўққиз минг эди. Амир Хусайн алданиб, мени хировул қилди. Ва мен ўзимнинг олти минг отлик лашкарим билан Жета лашкарининг урушига бундай кенгаш қилдимки, мен Хатлон саҳроси тарафига бурилганимдан сўнг Жета лашкарининг хотирлари жам бўлиб, кенгаш қилдиларки, менинг кетимдан неча қўшин тайин этиш лозим. Аммо Хоразм саҳросида олти миш отлик билан Тўнқал Баҳодирни мағлуб қилганим воқеасидан ибрат олган эдилар. Жета умаросидан ҳеч кимнинг журъати йўқ эдики, менинг кетимдан келса.

Бу хабар менга етиб келгач, Илёсхожа ва Жета лашкарининг урушига бундай тузук қилдимки: «Менинг саф боғлаб урушмоққа тоқатим йўқдурки, сафини бузиб, уларни мағлуб қиламан. Яхшироқ улдурки, гоҳо қочиб, гоҳо қувиб, ҳийла ва тадбир билан уларга шикаст бераман ва Мовароуннаҳр соҳасини уларнинг зулми хас-чўпидан пок этаман», - дедим. Жета лашкари билан уруш йўлини бундай топдимки, Амир Муаййид Арлот, Қаро Баҳодир ва Амир Мусони Тошкўприк бошидаги Илёсхожанинг лашкарининг рўпарасига тайин этдим. Ва мен беш минг отлик билан сувдан ўтиб, Жета лашкарига яқин бир тоққа чиқдим ва бош чодирни ўша тоғ эгагига қурдилар. Ва мен чодирга кирганимдан кейин, буйруғимга биноан, ўша тоғ чўккиларида ўт ёқдилар. Жета лашкари назари кўп ўтга тушгач, безовта бўлди. Ва ўша кеча тонггача ўша чодирда ожизлик ва ўтинч юзини ерга қўйиб дуо қилур эдимки, Тангри таоло золимларни жазоласин. Бир

пайт сахар вақтида кўзим андак уйкуга кетиб, на ухлаб ухламай ва на уйғокмас бир ҳолатда бир киши аниқ-тиниқ килиб: «*Эй Темура, фатҳ ва зафар сенгадир*», - деди. Мен бу овоздан уйғониб кетдим. Мажлисда ҳозир бўлган ҳеч бир одамни кўрмадим ва чодирнинг ташқарисида ҳам ҳеч ким йўқ эди. Текшириб кўриш учун: «*Ташқарида ким бор?*» - деб сўрадим. Ҳеч ким жавоб бермади. Чодир атрофи қоровуллардан ҳам холи эди. Билдимки ғайб тили менга башорат берди. Тангри таолога шукур айтиб, кўнглим тўқ ва хушхол бўлдим. Тонг отгач намозни жамоа билан адо қилдим.

Шу пайт Илёсхожанинг ногора садоси қулоғимга чалинди. Офтоб чиққач, кўрдимки Жета лашкари тўда-тўда равона бўлдилар. Шу пайт менга амирларим айтдики, уларнинг кетидан борсак биз зафар қозонамиз. Ва мен айтдимки, улар бизларни майдонга чиқариб уруш қилмоқчи. Сабр қилиш керак, охири уларнинг максоди маълум бўлади. Жета лашкари тўрт фарсах масофани ўтгач, кўрдик, менинг лашкарим тоғни ташлаб кетмаётпти. Иложсиз тушдилар, уларнинг хировул амирлари мендан мағлуб бўлишган эди, сўқиндилар ва кўрдиларки, мен бу тоғни ўзимга истехком қилдим.

Иккинчи кун тўда-тўда бўлиб, бу тоғнинг этагига ҳужумга ўтдилар. Ва мен тоғнинг устига чиқиб ўз қўшинларимни тайёрладим. Жета лашкари тоғ этагига етишгач, баҳодирлар юқоридан ўқ ота бошладилар. Жета лашкари бу тоғнинг камарига яшириндилар. Жета лашкаридан кўп киши ярадор бўлиб, кун кеч бўлгач иложсиз тарқалиб, тоғ атрофини қуршовга олдилар.

Мен ўз амирларимга дедимки, Амир Ҳусайн бизлардан йироқ тушиб, сув ва озуқасиз у тоғда яшаса, холи хароб бўлгусидир. Яхшиси тўрт гуруҳ бўлиб тонгга яқин Жета лашкарига чопкин ясаймиз. Агар уларни чекинтирсак зафар бизники, агар чекинтирмасак ҳам олдимиз очилур. Ҳар тарика билан тиларманки, бу ердан равона бўламиз. Ва бу кенгаш амирлар кўнглига маъқул бўлгач, қурол-яроғларни осиб, тонгга яқин отланиб тўрт тарафдан Илёсхожага ҳужум қилиб, то Жета лашкари хабар тонгунча, унинг лашкарини тумтарақай қилдилар. Кейин Жета лашкари яна Илёсхожа атрофига йиғилдилар ва менинг баҳодирларим тагин ҳужумга ўтиб, уларни пароканда қилдилар. Сал бўлмаса Илёсхожа-

ни қўлга олар эдим. Унинг ёнига етиб боргач «Йўл бўлсин?» деб қасддан тутмадим. Икки тараф лашкарларидан кўп киши ярадор ва мажруҳ бўлдилар. Ҳар иккала тараф жангдан қўл тортдилар. Шу аснода менинг овозим Илёсхожанинг кулоғига етиб борди. Шунда у ўзининг лашкарини койий бошлади. Шундан сўнг Жета лашкарининг баҳодирлари яна урушга киришиб, то куёш чикқунча икки тараф ўртасида жанг давом этиб, иш шу даражага етдики, садоклар ўқдан бўшаб, икки тараф жангчилари қилични ишга сола бошлашди. Ниҳоят Жета лашкарининг кўпи ўлиб, қолгани ярадор ва маъйиб бўлиб, ночор «алфарор» деб қочиб, тўрт фарсах наридаги юртга бориб тушдилар.

Шундан сўнг мен уларнинг таъкибидан жилов тортиб, ўша ерга тушдим. Амир Ҳусайн ҳам бу зафар хабарини эшитгач, муборакбодликка келиб менга қўшилди.

Жета лашкари ўзини мағлуб ва таҳқирланган кўриб, ғайратига чидай олмай телпақларини ерга уриб, шунча қатга лашкар билан озгина лашкардан мағлуб бўлиб, қочган бизларга лаънат бўлсин, дедилар. Илёсхожа ҳам шижоат ва жасорат кўрсатиб, онг ичдиларки, ё ҳаммамиз ҳалок бўламиз ёки Амир Темурни қўлга туширамиз.

Шу кунни сафларини тартибга солиб, Кеш шаҳрига тўрт фарсахлик ерга келиб тушдилар. Мен ҳам қурол-яроғларни такиб, ярадорларга даво пули бериб, ўлганларнинг фарзанд ва укаларига ҳар кунни емиш муқаррар қилиб, жангга тайёрланиб Илёсхожа қўшинининг рўпарасида қўшинимни кўрсатдим.

Шу аснода Илёсхожанинг назари менинг қўшинларимга тушиб, уруш бошлаш учун оёгини узангига қўйиб, бир-икки қадам юрган эди ҳамки, Улуғ Темур ва Амир Ҳайдар дашт тарафдан илғор билан келиб: «*Тўғлуқ Темурхон омонатини топишириб, Илёсхожани урнига тайинлади. Муборак бўлсин!*» - дедилар. Илёсхожа оддан тушиб, ўз лашкарини тартибга солиб, Дашти Қипчокқа равона бўлдилар. Ва мен Амир Ҳусайн билан кенгашдимки, Жета лашкарини таъкиб қилиб, уларни Мовароуннаҳр вилоятидан чиқаргаймиз. Амир Ҳусайн дедикки, шикаст топган лашкарнинг кетидан бормаслик керак. Мен, «агар таъкиб қилмасак боргунча қатл ва талон-тарож қилиб, вилоятларни хароб қилади», дедим.

Бу сўзим амирларга маъқул тушди. Шу пайт хабар келдики, Жета лашкари маслаҳат билан қайтиб, ҳоким ва доруға қўйиб, ундан сўнг даштга равона бўлдилар. Ва яна уларга ёрлик ёздиларки, ҳокимиятни мустаҳкамлаб сақланглар. Сўнг мен ўз лашкаримни тартибга солдим. Илёсхожа тарафга йўл олиб, Қаҳлақа мавзеида тушдим ва лашкаримни санадим. Саккиз мингдан ошмас эди. Кўпчилиги ярадор бўлганди. Мен уларга рухсат бердимки, ўз яраларини даволашга машғул бўлгайлар. Шунда эшитдимки, Илёсхожа Мовароуннаҳрга кириш учун Жета лашкаридан қўшинлар тайёрлабди. Мен ҳам лашкар туздим, токи уларнинг атрофида айланиб кўраман.

Қаҳлақадан отланиб, кечаси юриб Ҳарор мавзеига етганимда, у ернинг одамлари менинг истиқболимга чиқдилар. Илёсхожанинг лашкаридагилар ҳам тўда-тўда қочиб келиб, менга хабар етказдиларки, ўтган куни Илёсхожа бир бўлак қўшин билан Мовароуннаҳрга ҳоким ва доруға тайин килди.

Мен ҳам Амир Сулаймон Барлос, Амир Жокуйи Барлос, Баҳром Жалойир, Амир Жалолуддин, Амир Сайфуддин ва Тўк Темурни уларни даф этишга тайинлаб, ҳар бирига бир қўшин бердимки, отларини майдонга суриб, чанг-тўзонни кўпроқ кўтарсинлар. Улар рухсат олиб, равона бўлдилар ва дарахтларнинг шохини кесиб отларига бойлаб, роса чанг-тўзон кўтардилар.

Менинг буюк амирларим ва қўшинларим Кеш воҳасига киргач, Кешнинг ҳоким ва доруғаси кўркиб қочишга юз тутдилар. Кеш вилоятига кириб, қатл ва талон-тарожга қўл уриб, урушга киришган Илёсхожа лашкари менинг қўшинларимни кўриши биланок «алфарор» деб йўлга тушдилар. Шунда баҳодирлар таъқиб қилиб, уларнинг молларини тортиб олишга машғул бўлдилар.

Етти кун ўтгандан сўнг Жета лашкарига қарши тайин этган Амир Сулаймон ва ўзга амирларим келиб менга қўшилдилар. Ва Кешнинг борлиқ лашкари келиб менга қўшилди. Шер Баҳром Кулак даштида мендан ажралиб ўз элига кетган эди. Уз ваъдасига хилоф қилмай Хатлон лашкари билан келиб қўшилдилар. Кўнглим Амир Ҳусайндан хотиржам эмасди, уни Шамс Хожанинг мазорига олиб бориб онт ичирдимки, агар менга муҳолифлик килса, [балога] гирифтор

бўлгай.

Ўша йилнинг охирида Илёсхожа ортидан равона бўлдим. Шунда у ҳам эшитиб, сафларини тузатиб Амир Ҳайдарни жувонғар ва Амир Тўқ Темурни буронғар ва Амир Бекжекни хировул қилиб, Искандар Ёғлонни ўнг қўлга ва Амир Юсуфни чап қўлга муқаррар қилди.

Жета лашкарининг тузукини хабари менга етгач, Куръондан фол очдим. Ушбу ояти карима чиқдики: *«Инна фатаҳна лака фатҳан мубинан» («Биз сизни сўзсиз фатҳга етказамиз»)*. Шундан сўнг фатҳ фотиҳасини ўқиб, ёнимдаги лашкар билан жўнадим. Торс ариғи мавзеига тушдим ва лашкар сонини кўрдим. Амир Ҳусайнни ёнидаги лашкар билан ўша мавзеда колдирдим, токи менинг лашкаримга ёмон кўз тегса у қоровул бўлади.

Матин ерига етиб борганимда, Жета лашкарининг хировули Бекжек ниҳоят қалин лашкари билан назаримда худди тиг ёширилгандай кўринди. Шу аснода Куръондан фол очдим. Шунда *«ва жаъалнаҳа ружу-ман лиш-шайъатин» («биз шайтонларни лаънатладик»)* ояти каримаси чиқди.

Шу пайт ўз хировулимни Бекжек лашкари тарафига буюрдим. У тарафдан ҳам бир катта кўшин менинг кўшинимга қараб равона бўлди. Улар уғрукдан ўтгач, ўнг қўлимдаги чошовул кўшинини юбордим, ундан сўнг чап қўлдаги шақовул кўшинини равона қилдим. Бекжек кўшинига бу икки зарба етгач, қарнай чалдириб равона бўлди. Шу аснода буронғар ва жувонғар гуруҳларини ҳам югуртирдим. Шунда урушқирғин ўти баланд бўлиб, жанг денгизи тўлқинга келди. Мен ўз кўшинларимни саросимада кўриб, ўз байроғимни кўтаририб, қарнай чалдириб, шижоат тулпорини жасорат майдонига довьорақлик билан сурдим. Ёнимдаги тапикли шункорлар чап қўлдан кириб, кетма-кет ҳамла келтирдилар. Шу залда ўнг қўл ва чап қўлдаги найзадор баҳодирлар жонбозлик кўрсатиб кетма-кет ҳамла келтиргач, Бекжек саросимага тушиб, паришонҳол бўлди.

Шу орада Искандар Ёғлон, Амир Ҳайдар, Амир Юсуф ҳам ўз кўшинлари билан унга кўмак етказдилар. Ва мен ҳам жиловимдаги баҳодирлар билан от солгач, Бекжекнинг оти йиқилиб ўзи қўлга тушди. Шу пайт Амир Ҳайдар билан Амир Юсуф унинг қўлга тушганини кўриб, уни қутқаришга от

солдилар. Шунда отнинг жиловидаги Одил Амир Хайдарнинг жиловидан тутиб, қўлга олди. Ва Амир Юсуф ҳам отига ниқтов бердики бу тахликадан нажот топгай. Шу аснода отининг узангиси, баҳодирларнинг бирини узангисига илиниб қолди. оёғини узангидан чиқаргач отлар бир-бири билан тишлашишга бошладилар. Шу билан у ҳам отдан йиқилиб тутилди. Искандар ўғлон ўз қўшини билан рўпара бўлди. Ва мен ёнимдаги жонажон оға-иниларим билан тишимизни тишимизга қўйиб, оёқларимизни узангига тираб, унинг чап қўлидан киргач, чидаш беролмай босилиб, қочиб ўзини Илёсхожага етказди.

Хировул қўшинини мағлуб қилганимдан кейин карнай чалдириб, майдонда собит қадам бўлиб ўз байроғимни баланд кўтаргач, таркаб кетган ҳамма баҳодирлар тўпландилар. Шу пайт Илёсхожани саросимада кўриб, жиловимдаги уч юз ўн уч киши билан Илёсхожа байроғини кўзлаб от солгач, баҳодирлар унга етиб бориб байроғини ерга қулатдилар. Жета лашкари байроғи қулаганини кўриб, қочишга юз тутдилар. Ва мен Илёсхожанинг олдига етиб борганимда Искандар ўғлон мен билан Илёсхожанинг орамизга тушди. Шу билан Илёсхожа фурсат топиб қочиб, Искандар ўғлон тутилди. Шу орада баҳодирлар орқа-олдиндан ғулув қилиб, қочкинлар кетидан таъқиб қииб, кўп от, яроғ ва ўлжа олдилар. кўп кишини ҳалок қилиб, кўп ярадор ва маъйиб кишиларни тутиб келтирдилар.

Шу аснода бир қўшинни тайинладимки, бориб йўл бошини эгалланглар ва яна икки қўшинни чап-у ўнгдан тайин қилдимки, уларнинг кетидан тушиб, жойлашгани йўл қўйманглар. Ва яна амр этдимки, ҳар қанча киши тутсалар ўлдирмай, тирик хизматимга келтиринглар, токи ўз ҳолимга яраша уларнинг ҳолидан хабардор бўлайин. Шундан сўнг Фато воҳасига тушиб, фатҳ ва зафар мажлисин туздим.

Ва олти минг отлиқ билан Илёсхожанинг ўттиз минг отлиғига шикаст бериб, Мовароуннаҳр соҳасин ўзбеклар (мўғуллар) асоратидан пок этгач, фатҳ ва зафар жой бўлган Фато воҳасида кўп чодир курдирдик ва хилма-хил таомлар иширтириб, тамоми улус, қўшин, сардор ва аскарларга хукм этдимки бош чодирда тўиланинглар. деб. Шу орада Амир Хусайн ҳам етиб келиб, базм мажлиси тузалгач, тутиляган

Жета амирларини олиб келишга буюрдим. Ҳамма ҳозир бўлдилар.

Сўнг Жета лашкарининг лашкарбошиси ва қанча марталаб мен билан қилич солишган Бекжекка таҳсин айтдим. Илёс-хожанинг йўлида жон фидо қилиб, ўлимни бўйнига олиб, уни ҳалокат гирдобидан чиқарган Искандар Ўғлонга офарин, дедим. Ва улардан сўрадим: «Сизлар шунча катта лашкар билан ва мен шу озгина аскар билан нечук бўлдиким устингиздан зафар қозондим?» «Сенинг иқболинг Жета лашкарини мағлуб қилиб, бизларни қўлга тушурди!» - дедилар.

— Сенинг аскарларинг билан иштибоқлигинг бизларни мағлуб қилди ва бизларни нифоқ парожанда қилди». «Сизлар нима деб ўйлаётибсизлар, сизларга қандай йўл тутишим керак?» - дедим мен. «Бизларни ўлдирганинг билан Жета лашкардан ҳеч нарса қамаймайди ва неча минг эл-улус сен билан қондор бўлиб, сенга душман бўладилар. Агар ўлдирмай тирик қўйсанг, бу эҳсон этганингдирки, неча минг эл ва қўшин бу эҳсонингга таҳсин ва офарин айтиб сенга дўст булади. Дўст яхшими, душманми Амир яхшироқ билади. Биз ўзимиз ўлимдан қўрқмаймиз. Белларимизга садоқ боғлаб, қилич таққан ўша кундаёқ, қонларимизни тўкилган бошимизни кесилган, деб ҳисоблаб қўйганмиз», - дедилар.

Мен уларни хизматимга ўтишга тарғиб ва ваъдалар қилдим. Улар софдил ва девонасифат одам бўлганлари учун уларнинг туз ҳақини унутмаганлиги ва вафодорлиги менга хуш келиб, бу бобда бир қадар муболагага йўл қўйдим. Лекин рози бўлмадилар. Шундан сўнг уларга ва ўзга асирларга кийим-бош бериб жўнатдим. Жонбозлик кўрсатиб, қилич урган ўз амирларим ва баҳодирларимни ҳам риоятини қилдим. Амир Жокуй билан Амир Сайфуддинни Самарқанд забтига тайин этдим.

Шу аснода қоровул хабар келтирдиларки, Илёсхожа Жета лашкари билан Хўжанд суви лабида тушиб, сувдан ўтишга тўхтаб турибдилар. Дарҳол Шер Баҳромни хировул қилиб, ўзим ҳам отланиб равона бўлдим. Ва улар менинг хабаримни эшитгач сувдан ўтган эдилар. Мен у ерга бориб, улардан нишона топмай, ўша сув бўйида чодир тиктириб, тўхтадим. У ернинг хавоси ёқмай, шамоллаб, уч кундан кейин шифо топдим.

Шу билан Жета лашкаридан хотиржам бўлиб, ов қилишга жазм қилиб, ов овлаганча Самарқанд яқинига етиб борганимда Самарқанд аҳолиси истиқболимга чикиб *«Ва ражъал ҳава ила маканиҳи»* калимасини тилга олдилар, яъни *«Ҳаво ўз маконига қайтди»*, дедилар. Ва мен Самарқанд ўлкасида жойлашиб, Анжой Туркон билан Гармсер ва Сейистонда ярамай қолган одамларнинг талабига киши юбордим.

Ва *ўттиз ёшга* (766/1364-1365) *қадам қўйганимда* хотиримга келдики худо бирдир. Унинг мулкида ҳамма унга итоат қиладиган бир ҳоким бўлиши керак, токи фитнаю фасод мулкдан кўтарилсин.

Шу кезде Мовароуннаҳр ва Туркистон мамлакатининг амирлари Жета лашкари тугатилганидан хабардор бўлиб, ҳар ким ўз тегишлари ва қабиласи билан бир бўлиб, ўзича бош кўтариб чиқдилар. Шундан сўнг ўзимга вожиб ва лозим кўрдимки, аввал уларга эълон қиламан, агар итоат қилсалар, уларга маҳрибончилик кўрсатаман ва акс ҳолда уларни жазолайман.

Улус ва қўшинининг кўпчилиги, итоат бошини менинг тарафдорлигим хатига қўйиб, мени ўзларининг катталигига қабул қилишди. Шу пайт Амир Хусайннинг ҳасад томири ҳаракатга келиб, амирлар ва нўёнларни тўплаб маслаҳат қилдики Амир Тсмур ҳамманинг бошлиғи бўлмоқчи, деди. У тўра эмас - қорачадир. У нега бош бўлур?

Мен бу сўзни эшитиб:

*«Арус-и мулк касе дар кинор гирад чуст,
Ки буси бар дам-и шамшир-и обдор занад».*
*(«Мулк келинни ул киши қўйнига солгайки,
Тобланган қилич зарби билан мулк олгай.»)*

- дедим.

Мен ҳеч бир шериксиз мулк олдим. Жета лашкари билан Илёсхожани мағлуб қилдим.

Улар менга қасдма-қасд дедиларки: *«Бошчилик Чингизхоннинг наслига тегади»*. Шу билан Чингизхоннинг набираси Кобшоҳ Ўғлон бинни Элчикдой бинни Довудхонки, дарвишлик ихтиёр этган эди, уни дарвишлик либосидан чиқариб, шоҳона кийим-бош кийдириб, салтанат тахтига ўтказдилар. Шу орада мен ўзим билан иттифокдош амирлар ва нўёнлар билан қурултой ўтказиб, келиб Кеш қароргоҳида шон-шав-

шавкат билан жойлашдим. Амир Хусайн қадимги юртига бориб тушди.

Мен қишда Кеш мавзеида бўлдим ва баҳор фасли етиб келгач, эшитдимки, Жета лашкари яна даштдан чиқиб, Мовароуннахрни босиб олишга жазм этганмиш. Шунда Кобшоҳ хабар топиб, Амир Хусайн билан амирлар ва нўёнлар куп мас-тахатлар қилиб, охири шу қарорга келишибдики: Агар Жета лашкарига Мовароуннахрга йўл беришни истамасак, Амир Темурни бошчилигини қабул қилишимиз керак, токи Жета лашкари урушидан қутуламиз.

Шу билан ҳамма биргалашиб менга мязтуб ёздилар. Бу орада Малик Баҳодир Кобшоҳ амирларидан менинг хушомадим учун Кобшоҳни ноҳаддан ўлдириб, менга муборакбод айтишга келди. Мен унга танбех бериб: *«Подшоҳни ўлдирган киши тирикликка лойиқ эмасдир»*, - дедим. Шу билан уни Кобшоҳнинг ворисларига топширдим, улар қонини олдилар. Шундан сўнг лашкарни ҳозирлашга ҳукм этиб, Амир Хусайн ва амирлар ва нўёнларга киши юбордимки, улар мени бошчилигимни қабул қилган экан, энди мен кўшин билан илғор этиб бориб, Хўжанд суви қирғоғини мустаҳкамлайман, токи Жета лашкари сувдан ўта олмасинлар.

Учинчи марта Жета лашкари ясоғини бундай қилдимки, етти минг отликни етти кўшин қилиб, Жета лашкарининг истиқболига йўл олиб, Ақорум мавзеига тушдим. Шу аснода эшитдимки, Жета кўшини қатта куч билан ҳужум этиб келмоқдалар. Мен ўша кун Ақорум яйловида тўхтаб, Амир Хусайнга одам юбордим ва у яқин келгач, у жойдан кўчиб, Хўжанд сувидан ўтиб, шу сув бўйида истехком ясаб, жойлашдим. Жосуслар юборгач бундай хабар келтирдиларки, Жета лашкари келиб, сув бўйига аскарларини жойлаштириб, ўз лашкари тузуқини бундай қилдилар. Ҳарбу зарбга Хушқу Баҳодирни сардор этдилар. Ва Ҳожибекни даштга тайин этдилар. Илёсхожа баҳодирлар билан оёқларини узангига кўйиб, Қипчоқ Баҳодирни хировулликка тайин қилди.

Бу хабарни эшитгач, мен ҳам ўз кўшинимга тартиб бериб, чап қўлда Йилончи Арлотни сардор этиб, Анжой, Шер Баҳром, Фулод Буго, Фарход Абруй ва Малик Баҳодирни хировулликка тайин этдим. Амир Сариг Бугони қипчоқ кавми билан қалб (марказ)да муқаррар этдим. Амир Жоку. Амир

Сайфуддин, Амир Мурод Барлос ва Аббос Баходирни ва яна ўзга баходирларни жиловимда сақлаб, лашкар тарбиясидан фориғ бўлгач Амир Ҳусайн ҳам сувдан ўтиб, ўз кўшинларини тартибга солди.

Лашкар ишлари бир ёқли бўлгач, мен Амир Ҳусайнга: *«Бизлар саф тузиб уруш қилишимиздан фойда йўқ, мен ўз кўшинларим билан турктоз (хужум) қилганим маъқул. Сизлар менинг орқа томонимни сақлаб, жилов тортмайсизлар, бўлмаса сизлар хужумга ўтинглар, мен орқада борай»,* - дедим.

Жета лашкари ҳаддан ташқари кўп эди. Амир Ҳусайн билан менинг кўшинларим унинг олдида ҳеч нима кўринмай, Курьондан фол очдим. Бу ояти карима чиқди: *«Ва явма Хунайни иза ажабтукум касратукум»* (*«Ва Хунайн кунда, сизлар ўз кўпчилик бўлганингизга мағрур эдингиз»*.) Мен бу фолдан кўнглим далда топиб, Амир Ҳусайнга қатъий кўрсатма бердимки: *«Бизлар икки кўшин бўлиб, бирини олдинда ва бирини орқада қарор берамиз»*. Мутлақо рози бўлмай *«Бир биримиздан эжудо бўлмай Жета лашкари қаршисида саф бойлаб, улар билан жангга киришамиз»*, деди ва менинг сўзимга қўшилмади.

Иложсиз унинг айтганига кўндим. Шундан сўнг Амир Ҳусайн ўз кўшинини тартибга солди. Мен ҳам кўшинларни тузатиб турган эдимки, душман лашкарининг олд сафи яқинлашиб, икки тараф қоровули бир-бири билан аралашиб, жанг ўти аланга олди. Душман ҳировули саросимага тушгач, чап қўл қоровули сардори Ҳожибек, Амир Ҳусайн ҳировулининг ўнг қўлига от солгач, Силончи Баходир ва Зиндачашм Амир Ҳусайн билан тўзиб, қочишга юз қўйдилар. Ва лекин Шер Баҳром ва Фулод Буго майдонда собит кадам туриб, мардлик додин бердилар. Ҳожибек Амир Ҳусайннинг ўнг қўлини чекинишга мажбур қилгач. Амир Ҳусайннинг сардорлари Фарҳод Баходир билан Ўзбек Темур ўз кўшинлари билан майдонда туриб, бу ҳолни кўришдан ҳайратга тушдилар. Шу аснода Амир Шамсуддин бир йирик гуруҳ билан Илёсхожа томонидан рухсат олиб, жон-жаҳди билан Амир Ҳусайнга ташланди. Шу билан кўрдимки иш қўлдан кетди. Тўсатдан етти отлик билан ўзим бир мартаба хужумга ўтдим. Шу билан Амир Шамсуддин менинг савлатимдан кўр-

киб, саман от жиловини буриб, кочишга юз қўйди. Мен изидан қувиб, Илёсхожага етказиб, уни ҳам тўхтатдим. Шу аснода Тобон Баҳодирни Амир Хусайнга юбордимки, душман лашкарини орадан кўтардим. Амир Хусайн ҳам ўз қўшинлари билан келса, у келиши билан душман лашкари шикаст топиб, яксон бўлади.

Шу тобда Амир Хусайн разиллик қилиб, Тобон Баҳодирга дашном бериб, дедик: «*Мен қочибманлики, у мени талаб қилади?*» Мен яна Малик Ваҳмадунийки унинг яқинларидан эди унга юбордимки, тезроқ ўзини менга етказгай. У яна эътироз билдириб, сабр қилсин, тарқалган лашкарни тўплаб олай, дебди. Шу орада Малик Ваҳмадуний келиб, Амир Хусайннинг айтган сўзларини айтмай, шунчаки Амир Хусайн ўз ёнидаги етти киши билан ўз жонини ҳалокат гирдобидан халос этишни тилайди, деди.

Мен бу ишорадан, ўйлаб кўриб унинг кўнглидаги нифокни англадимки, унинг мақсади мени душмanning оғзига лукма қилишдир. Шу билан Амир Хусайндан умидни узиб, урушдан қўл тортиб, ўз қўшинимни тартибга солиб, ўша саҳрода ўзимни бир чеккада мустаҳкамладим. Ғаним гунча бўлиб турганимни кўргач, ёмғир доналаридан ҳам ортиқ лашкари билан ўша саҳрога ёпирилдилар. Ва мен ўша кеча эгар устида ухладим. Баҳодирлар ёйсимон атрофимни ўраб турдилар. Шу орада Амир Хусайн киши юбориб, келмаганига узр сўраб, ўз қилмишидан пушаймон бўлиб, мени яна жангга тартиб этди. Ва мен унга айтиб юбордимки фурсат бой берилди. Ғаним пароканда бўлганда, у билан урушмоқ осон эди. Энди улар қайтадан ўзларини тиклаб олишди. Энди уруш қилиш бекорчи одамларнинг ишидир.

Ўша жанггоҳда баҳодирлар билан нафас ростлаб тонг оттиргач, намозни жамоат билан адо қилдим. Офтоб чиққандан сўнг, Жета лашкарининг назари менинг қўшинларимга тушиб жоду тоши билан ҳийла ва макр кўрсатдилар. Шу пайт ёмғир қўл ёғиб ер лой бўлиб, отлар юролмай қолдилар, лекин амирлар ва қўшиним ниҳоят ғайрат ва баҳодирлигидан лой ва ёмғирга карамай, қилични қўлга олиб от солдилар. Ғанимлар бошларига кигиз ёпиб, қуролларини ёмғирдан сақлаб эдилар. Шу аснода шошилинч равишда мен ўзим етиб бориб, жодугар қўлимга тушиб, уни ўлдиргандан кейин

ёмғир тинди. Шу билан амр этдимки, баходир ва довюралар хужум этиб. Жета лашкарини тўзитиб юбордилар ва борлиқ лашкарим уларни орқасидан қувдилар. Мен майдонда туриб шодиёна бонгини чалдираётганимда, тўсатдан Амир Шамсуддиннинг туғи бир неча бўлим кўшин билан пайдо бўлди. Уша онда менинг ёнимда икки минг отлиқдан ортик киши йўқ эди. Минг отлиқни улар томонга буюрдим. Гарчи улар мардоналик билан биринчи ҳамладаёқ тукка етиб борган бўлсалар ҳам лекин ундан сўнг яна бир гуруҳ кўшин уларнинг ёрдамига келиб, у икки минг отлиқ билан Жета лашкари орасида эртадан кечгача жангу жадал давом этиб, менинг лашкаримдан мингга яқин киши талафот берилди. *«Ва кона аллоҳу қадаран мақдуран» («Оллоҳнинг амри иродаси тақдири азалийдир»)*. Кун кеч бўлганидан тарқалиб кетган одамларим тўплана олмай, менинг лашкаримга бундай ёмон кўз тегди. Шу пайт амирлар ва баходирлар, Кеш тарафга икки-уч манзил юриб жойлашиб, тарқалиб кетган лашкарни тўплаб олишни маъқул кўрдилар. Шундан сўнг Жета лашкарини олдини тўсиб, йўқ қилишга йўл оламыз. Шу билан бу кенгаш менга маъқул ва доно кўриниб Кеш минтақаси тарафга жўнадим.

Шунда мен тажриба орттирдимки, ҳар лашкарда икки сардор бўлса, албатта нифоқ пайдо бўлур. Унинг натижаси мағлубият ва чекиниш бўлади. Шундан сўнг Амир Хусайн билан ўртокчиликни йиғиштириб, бир лашкарга бир сардор тайин қилдим. Шундай қилиб, Кеш водийсига киргач, тарқалган аскарларим ҳамма атрофимда тўпланиб, уларнинг ярзларини тузатишга машғул бўлдим.

Шу орада Амир Хусайн мендан икки фарсах нарига келиб тушти, менга хижолатлик юзини ўгириб: *«Маслаҳат шуки, элу улусим билан Жайхун сувидан нариги тарафга ўтаман»*, - деди. Ва мен Амир Хусайнни кўрмай айтиб юбордимки, агар у менга ёрдам берадиган бўлса, вилоятни бутунлай Жета лашкарига оёқ ости қилиб ташлаб чиқиб кетаман. Мен ўзимга ихлосманд ва ишончли одамлар билан жангга кириб, Мовароуннахрни Жета лашкари топташидан озод этаман.

Шу билан Амир Хусайн менинг шерикчилигимдан умидини узиб, Сори Сарой тарафига йўл олди. Борлиқ элат ва қўл остидагиларни кўчириб, Жайхундан ўтиб, сув лабида жой-

лашди. Шу пайт Жета лашкарини сув бўйига йўл олганини эшитиб, кўча-кўч билан Ҳиндустон тарафга жўнади.

Мен ҳиммат қадамини шижоат майдонида собит қўйиб, Кеш ўлкасини мустаҳкамлаб, лашкар чакиришга амр бериб, яхши тадбир билан ўн икки гуруҳ кўшин тўплдим. Темурхожа Ўғлон, Чодури Баходир ва Аббос Баходирни уч гуруҳга сардор қилдим. Шу орада хабар етдики, Жета лашкари Самарқанд музофотидаги Куйик мавзеида жойлашди. Ва мен уч гуруҳ кўшинни мунқалай (олдинги кўшин) тариқасида Самарқанд тарафга жўнатдим ва Довудхожа билан Ҳиндушоҳни яна бир гуруҳга сардор қилиб, уларнинг орқасидан жўнатдим.

Улар бирбири билан учрашгач, базм мажлисини тузадилар ва шаробнинг кайфи миясида уриб, Ҳиндушоҳ билан Довуд гаразгўйлик билан Амир Темурнинг иродаси шуки, ушбу лашкар фатҳидан сўнг сизларни хароб этади, дедилар. Шу билан бу ақлдан озган уч маст, бу сўзга ишониб, мунқалайдан юз ўгириб, хавф-хатардан кўркиб қочдилар ва Жета лашкарига юз тутдилар. Ҳиндушоҳ менга бу воқеани хабарини етказди. Ва мен бу хабарни эшитгач, уларни лаънатладим. Шу билан улар неча кун саросима ва саргардон бўлиб, тақдири илоҳий қудрати билан мунқалай расми билан Жета лашкаридан чиққан Кийик Темур ва Улуғ Темурга дуч келиб, ораларида жангу жадал юз бериб, уларга чидаш беролмай, уларнинг ўзаро боғлаб турган иплар узилди.

Мен билдимки, шаробдан фитнаю фасод кўзгаладир. Амр этдимки, кимки шароб ишлаб чиқарса уни горат қилиб, ичган кишининг оғзига кўрғошин қуйишлар. Ва менинг кўшинимга ушбу ёмон кўз теккач, билдимки салтанат куёшимнинг чикиши ҳали эртарок. Шу орада тарқалиб кетган аскарларим тўпланиб, ёнимдаги кўшин билан кўчиб, йўлни Балх тарафига солдим. Омуя суви бўйига етиб боргач, Тумон амирларидан Кийикхон ва Элчи Нўғой Сулдуз борлик жамоаси билан келиб менга қўшилдилар.

Шу орада эшитдимки, Жета лашкари Самарқанд пойтахт шаҳрига кирдилар. Мен сувдан ўтиб кечувларда кўшинлар тайин қилдим. Шундан сўнг қочиб кетган Темурхожа Ўғлон қайтиб хизматимга келди. Ва мен унинг қатлига ҳукм эггач, амирлар ва нўёнлар унинг гуноҳини тилаб дедиларки, бу бу-

зукчилик бир тажрибали ғаразгўйни дастидан бўлди, дейишди. Ўшани жазолашимиз керак. Мен вақт тақозосига кўра унинг гуноҳини кечирдим. Шу пайтда Самарқанд мавлонозодаларининг мактуби келди: *«Жета лашкари келди ва Самарқандни қалъаси йўқ эди. Бизлар девор билан ўраб, ҳар кунни улар билан жангу жадал олиб бориб, уларни ушлаб турибмиз. Агар Амири Кабир шу ҳолатда эътиборларини иноят қилсалар, иншооллоҳи таоло Жета лашкари яқсон бўлади».*

Шундан сўнг етти минг отлик билан Омюя сувидан ўтиб кенгаш қилдим. Биринчиси шуки, Самарқандга кириб мусулмонларнинг ор-номуси ва мол-дунёсига посбонлик қиламан, иккинчиси шуки Жета лашкарига чопқин ясайман. Шу ўй-хаёлда эдимки, Самарқанд аҳлидан мактуб келдики: *«Оллоҳ таоло Жета лашкаридан мусулмонларга етказилган зулму ситам орқасида уларнинг отларини ҳаром қотириб, уларнинг орасида улкан вабо касали тарқалиб, кўпчилиги ҳаво оқибатидан бандаликни бажо келтирдилар».*

Шундан сўнг қўшинларимни тартибга солиб, Аббос Баҳодирни ҳировулликка тайинлагач, Жета лашкарига хабар етиб, қочишни ихтиёр этиб, чориқларини оёқларига боғлаб, қуролларини танғиб, баъзи отлик, баъзи пиёда туёгини шикиллатишни душманат билдилар. Мен яширинча уларга қарши лашкар тайин этдимки, то тезлик билан вабо текканларни Мовароуннаҳрдан ҳайдаб чиқаргайлар.

Мен ўзим ҳам ўша тарафга йўл солиб, лашкарга етиб боргач кўрдимки ўлган ва нимжон одамларни йўлда ташлаб, таърифлаб бўлмайдиган аянч аҳволда кетиб бормоқдалар. Уларга раҳмим келиб, ўз холига қўйиб, жиловни Боғлон водийси томон бурдим. Ва Амир Жоқуй, Амир Сайфуддин, Амир Ок Буғо, Илки Баҳодир ва Давлатшоҳ Баҳшани Самарқанд забтига тайин этдим. Ва Бағлон водийсига етиб боргач, Амир Ҳусайн унинг қишлоқ жойидаги Шери Нав мавзеида одамларни қолдириб, ўзи келиб мен билан учрашди. Шу вақтда қишнинг боши эди, кенгашлар шунга қарор топдики, мен бориб Қаршида ва Амир Ҳусайн Сори Саройда қиллаймиз. Ва лекин амирларимни Самарқанд забтига муқаррар қилганимдан Амир Ҳусайн ҳасадиниинг томири ҳаракатга келиб, илож топмай кин сақларди.

Шундай қилиб, мен бориб Қаршида дам олиб, лашкар аҳлини ҳам дам олишга рухсат бердим.

Ва *ўттиз бир ёшга* (767/1365-1366) қадам қўйганимдан кейин, баҳор аввалида йилни янгилаб Самарқанд азмини жазм этдим. Турк тилида Қарши деб аталадиган Кийикхон қасрини таъмирига ҳукм этдим, ўзга бинолар ҳамда Қарши атрофини ўраган девор бино қилдирдим. Шундан сўнг Амир Хусайн билан ваъдага биноан йўлни Самарқанд тарафга солдим.

Самарқанд атрофига осмонўпар чодирлар тикилгач, Амир Хусайн ҳам келиб Самарқандга кирди. Шу кезде унинг аввал қилган иши шу бўлдики, отлари илгари зикр этилган Самарқанд забтига тайинланган амирларим мол-мулкига тама кўзини тикиб, лашкар тортди, токи уларнинг мол-дунёсини тортиб олса.

Шу онда унинг бешармлигидан қилични қинидан суғурсаммикин хаёли келди, лекин қариндошлик алоқаларини сийлаб, унинг ҳамма сўзларини ичимга ютдим. Амирлар топганини қўшинга йўқ қилиб қўйишганди. Шу вазиятда Амир Хусайнга Самарқанд молининг ярмини ва синглиси Анжой Турконга ҳам зару зевардан бир нарсалар юбордим. Шунда у ҳамма молларни олиб, азбаройи тамагирлиги ортиклигидан, синглисини баҳона қилиб, яна қайсарлик қилди. Мен яна бироз маблағ юбордим. Шундан сўнг амирларим унинг ўжарлигидан дили оғриб, унга нисбатан кин ниҳолини кўнгиллари боғига экиб, тарқалдилар. Амир Хусайннинг тама олови аланга олиб, Самарқанд аҳлидан мол-дунёсини зулим-зўравонлик билан олмоқчи бўлди. Шунда Самарқанд аҳли унга ариза ёздиларки, Муллозода, Мулло Хўрдак ва Мавлоно Абу Бакр Калавий бизлардан маблағлар олдилар. Амир Хусайн уларни келтиришга ҳукм қилди. Шунда улар келиб, менинг ёрлигимни чиқариб, дедиларки: «*Бизлар Амир Темурни фармони билан Жети лашкаридан мудофаа ишларига бир қадар маблағ олиб, қуршов пайтида Самарқанд атрофини девор билан ўрашга сарфладик. Агар бизлар бирон нотўғри иш қилган бўлсак биз билан ҳисоб-китоб қилиб, ҳар нима олсанг ҳисоб юзасидан олинглар*».

Шу аснода бир қатор тухматчи галамис одамлар уларга даъво қилиб, шикоят ёза бошладилар. Шу билан Амир Хуса-

йи ҳисоб-китобга боқмай, пора олган, деб ноҳақдан Муллазода ва неча кишиларга ўз кўли билан сиёсат қилди. Бу Амир Ҳусайн келтирган кулфатлардан биринчиси эди. Шундан сўнг жавру зулмга бошлаб, ҳеч кимга мурувват ва шафқат кўрсатмай мазлумларни ўз ҳузурида сиёсатга етказди. Иккинчи кулфат шу эдики, бор ҳамиятини мол-дунё тўплашга сарфлади. Учинчи кулфат шу эдики, менинг амирларим ва аркони давлатим мол-ҳолига тама кўзини тикди. Шу сабабдан унинг меҳри халойиқ замиридан кўтарилиб, барча улус унга қосид ва душман бўлдилар.

Аввал унинг бошига тушган кулфат шу эдики, унга кин сақлаган одамлар, уни мен билан душман қилдилар. Мен гарчи муболаға ва ўтинч юзидан онт ичиб: «Менинг ойинайи хотиримда сенинг дўстлигингдан ўзга нарса жилвагар эмасдир», деган бўлсам ҳам, бу сўзимга ишонмай, менинг душманлигимда қатъий ва собитқадам бўлди. Ахири Амир Ҳусайн кинини хотирида жой берган бир гуруҳ кишилар унга душманлигидан амирларини ундан юз ўгиртириб, менга рўпара қилдилар. Мен уларга тавсия қилдимки тезлик билан унинг олдига қайтгайлар, улар кўнмадилар. Шу кезде мен бу воқеани Амир Ҳусайнга муқаррар ёздимки ўз амирларига тасалли бергай, Амир Ҳусайн ниҳоят ғазаб ва шиддат мақомида эди. гапимга ишонмади.

Амир Мусо, Али Дарвиш бинни Боязид Жалойир ва Фарход Баҳодир Амир Ҳусайннинг қайин инилари қасд қилдиларки, Амир Ҳусайннинг мен билан душманлигини кучайтириб, менинг душманлигим орқали уни йўқ қилгайлар. Шу мақсадда Амир Ҳусайннинг яхши кўрган хотини билан тил бирикгириб, ёлгон тухмат ва бўҳтонга тўла хат ёздиларки: *«Амир Темур сенга қарши чиқиб, адоват камарини белига боғлаб, жанг асбобини ҳозирлаб қўйди. Яқин кунларда ўз амирларинг иттифоқи билан сени қўлга олади».*

Амирларининг макгуби унга етиб боргач, у менга нома ёзди. Мен Амир Мусо, Али Дарвиш ва Фарход Баҳодирни чакириб олиб келишга ҳукм этдим. Улар ёлгон тухмат қилувчи ва хоин эдилар, қилмишидан хижолатманд бўлиб, қочиб Хўжанд тарафга йўл олдилар ва уларнинг қочгани ёлгон тухматига гувоҳ бўлди. Ва лекин бу маънидан Амир Ҳусайн жигарида жароҳат пайдо бўлиб, унинг кин-адовати янгилашиб,

мени йўк қилишга иш бошлади.

Мен Амир Хусайн адоватини баргараф этиш бобида Шер Баҳром Жалойир билан маслаҳат қилдим. Унинг ҳам Амир Хусайн билан нифок ва адовати бор эди, мендан кезламай (яширмай) очикдан-очик айтдики: «Амир Хусайн софдил киши эмасдир. Амир Кабир билан ҳам адоват ва нифок мақомидадир, шунингдек бизлар билан ҳам хиёнат ва макр йўлида собит қадамдир. Агар қўли етса, аввал бизларни қатл этгусидир ва бизларнинг ҳам ҳар жиҳатдан унга ишончимиз йўқдир».

Шунда Шер Баҳромнинг сўзларидан кўнглимга гулгула тушди ва лекин Шер Баҳромга изҳор этмай дедимки: «Неча муддатдирки, Амир Хусайн билан орамизда ога-инилик ва қариндошлик мавжуддир. Нечук бўлгайки, унинг муҳолифлигини кўнглимда жой бериб, унинг адовати байрогини кўтараман. Сенинг сўзларингга ўшанда ишонаманки, агар у сўзларингни сувоҳ билан исботласанг». Шунда Шер Баҳром дедики: «Амир унинг душманлиги ва хиёнаткорлигига ишонмас имтиҳон этмак керакдир. Мен унга бир мактуб ёзай. Агар хотирида адоват ва нифок бўлмаса, менинг гуноҳларимни афв этади ва акс ҳолда эътироз билдиради». Шер Баҳромнинг мактуби унга етиб боргач, унинг аризасини пора-пора қилиб, дедики: «Иншооллоҳ сизларни боисингизга қаро кунларни соламан».

Бу хабар менинг қулоғимга етиб келгач билдимки, Амир Хусайн кек саклаб юрибди. Ўз лашкаримни тўплаб, Одил Баҳодирни Шер Баҳромга кўшиб, Хатлон тарафга руҳсат бердимки, лашкарини жам этгай ва Шер Баҳром ҳам ўз ўглининг хизматкорини менинг мулозимлигимга қўйиб, Хатлонга етиб боргач кўшинини жамлаб Сарак яйловида жойлашиб, Амир Хусайн муҳолифлиги байрогин баланд кўтарди. Ва Амир Хусайн урушдан фойда кўрмай, унга фириб бериб, уни ўз тарафига оғдирди. Шу билан Шер Баҳром мен билан тузган иттифоқини унутиб, унинг тарафига ўтди. Шу жиҳатдан Шер Баҳромга ёздим-ки: «Аҳди дуруст – имони дурустдан яхшироқдир. Беймоннинг аҳдига вафо бўлмагусидир. Шу жиҳатдан беймонга юз ўгириб, у билан бирлашгусидир. Менинг билан Амир Хусайн ўртасида муҳолифлик оловини сен ёқдинг. Ёвуқдирки ул ўтга ўзинг ўртаниб. Танг-

ри таоло сенга жазо беради. Сўнгроқ пушаймон бўлиб фойда топмайсан».

Менинг кўнглимга солганидай бўлди. Амир Хусайнни менга қарши адоватини жиддий экалигини билгач, ўз ҳимоямни лозим билиб, Баҳром Жалойир, Амир Жокуй, Аббос Баҳодирни Хўжанд йўлига тайинладимки, жалойир элатини ўзларига бўйсундиргай. Ва Амир Мусо, Али Дарвиш ва Боязид Жалойирнинг ўғлиники, мен билан Амир Хусайн ўрта-сида фитна ва мухолифлик бошлаган эдилар, уларнинг кўмаги учун тўхтовсиз жўнатдим, токи Амир Хусайн мухолифлиги уддасидан осонлик билан чиқа олсинлар.

Ўттиз икки ёшга (768/1366-1367) қадам қўйгач, кўшин тўплашга киришиб, ўзимга итгифокдош бўлган жамоа билан Қаршидан отланиб, кенгашдан сўнг Самарқанд тарафга бориб, ўша ерда кўшин тўплашни маъқул кўрдим. Бир манзил йўл босгач, мен билан Амир Хусайн ўртамиздаги қарама-қаршилик занжирининг сабабчиси бўлган Амир Сулаймон хизматимдан қочиб, Амир Хусайнга бориб қўшилди. Шу кезде Амир Хазар вафот этиб, унинг укалари Али Дарвиш, Хожа Илёс ва Ҳожи Маҳмуд бир жамоа пешоварийлар билан менинг итоат камаримни жонлари белига боғлаб, уч катта кўшин билан келиб менга қўшилдилар. Ва мен лашкар йиғилгандан сўнг Самарқандга йўл олиб, Самарқандга кириб боргач, унинг аҳоли ва улуғлари истиқболимга чиқиб, ҳоким тайинлашни сўрадилар. Шу билан мен Қаро Ҳиндуйи Барлосни Самарқандга ҳоким қилиб, юрт тарафга қайтиб кетдим. Икки манзил йўл босганимда, у ҳиндусифат Самарқанд ҳукуматини ташлаб, Амир Хусайн қошига борди.

Шу аснода хабар келдики, улуг аёл Анжой Туркон оғоким, касалманд бўлиб колган эди, Ҳақ ёнига йўл олди. Ва мен *«Инна лиллоҳи ва инна илайҳи рожиъун» («Биз Оллоҳникимиз ва унинг наздиги қайтамиз»)* дедим. Амир Хусайн ҳам синглиси вафотини эшитиб кўп гам-алам чекди. Ундан сўнг мен билан қариндошлик алоқаси бутунлай узилиб, мухолифликни кучайтиришни ўзига лозим билди. Ва мен ҳам жангу жадалга бел боғлаб, кўшин тарбиясига киришдим.

Амир Хусайн билан уруш тузукни бундай туздим. Аввал Чағониён мавзеида турган Амир Хусайн лашкари тарафга Амир Сайфуддинни жазоловчи гуруҳ сифатида жўнатдим.

Ва у менга хабар юбордики: Амир Хусайн жангу жадалга катъий бел боғлаган, лекин макру хийла ишлатиш нияти бор. Унинг кирдикоридан Амир беҳабардирлар. Амир Хусайн менинг Қаршидан чиқганимни ва Амир Сайфуддин мункалай йўсуни билан етиб келганини хабарини эшитиб, Абдуллоҳни аҳднома билан Қаҳлақа мавзеига юборибдики, зафар-ёр лашкар у ерда жойлашган эди. У бир неча ёлгон-яшиқ сўзларни хабар етказиб ёзибдики: *«Тилдан эмас, кўнгилдан аҳд этдимки, Амир Темурга жон билан иттифоқдош бўлман. Бу аҳдномага ишонч қилсин».*

Бу хабар амирлар қулоғига етиб боргач, пешоварийларнинг амирлари, Амир Хусайндан юз ўгириб, менга мулозим бўлган эдилар, изтиробга туша бошладиларки, мабодо у билан тинчлик битими тузиб қояса нима бўлади, деб. Ва дедиларки: Амир Хусайннинг мақсади шуки, бизнинг сунбуладай чамбарчас жамоамизни, ёввойи ўтдек тарқатиб юборишдир. Мен бу маънини фаҳмлаб, ўша аҳдномани ўқиб, унинг мактубига қулоқ солмай пешоварийлар амирларини чақирибдики, уларга айтдимки: *«Амир Хусайн тинчлик битими эшигини коқар, мақсади будирки, сизларни ўзига мойил қилиш. Мен билан унинг орасида қиличдан бошқа нарса қолмаган».* Ярашувдан хавфсираган кишилар, менга муҳолиф чиқишни ўйлагандилар. Мени урушга аҳдим катъийлигини кўриб, кўнгиллари тўқ бўлди. Ва тамоми пешоварийларга меҳрибонлик кўрсатиб, сийладим. Амир Хусайн ҳам ярашувдан умидини узиб, урушдан қўл тортди. Мен ҳам жиловни орқага буриб, келиб Қаршида жойлашдим.

Амир Хусайн унинг ваъда ва аҳдига ишонмаганимни кўргач, яна лашкар тўплаб, шер Баҳромни хировул қилиб, мен томонга йўл олди ва мени макру хийла билан қўлга туширмоқчи бўлди. Мен Чағониён мавзесини ғалаба ёр подшолигимга қарортоҳ қилган чоғда, ўз хазиначиси Хизрни ўша ўзи касамёд қилган Қуръон (Қуръон) билан юборди. *«Шу Қуръон билан оит ичдимки, менинг хотиримда сеннинг муҳолифатинг асари йўқдир. Агар булса Қуръон мени сенга гирифтор қилсин. Энди яхисиси шуки, аҳду иттифоқни мустаҳкамлаш учун сизу биз Чак-чак дарасида бир-биримиз билан учрашиб, шундай аҳдимизни янгилашимиз керакки, бундан кейин бизларнинг оралиғга бузуқ кишилар йўл топмасинлар».*

Маълум бўлишича хошилик ва макр ишлатиб, ўша даранинг икки тарафига икки гуруҳ кўшин юбориб яширади. Мен бу дарага киргач олд ва орқа тарафимдан келиб, мени қўлга туширмоқчилар. Ва мен бу хабарни эшитиб, аввалги дарага етиб боргач, ўша ерга тушдим ва кечаси бир гуруҳ баҳодирларни буюрдимки, бориб уларнинг орқа томонида бекининглар. Бу аснода Амир Ҳусайндан киши келиб дедими: «Сиз лаикирингизни Ҳарр мавзеида қўйиб келинг, мен сипоҳимни Чағониёнда ташлаб, юз отлик билан келаман. Сиз ҳам юз отлик билан келинг. Ўша даранинг ўртасида хуш обу ҳаво бир манзил бордир, ўша манзилда ҳамсуҳбат бўлиб, аҳдни янгилаб, Мовароуннаҳр вилоятини ака-укалик йўли билан бўлишимиз».

Мен унинг макру хийласидан хабар топгач, уч юз отлик билан ўша дарага қадам қўйдим ва Амир Ҳусайн минг отлик билан мен тарафга йўл олди. Ва мен манзилгоҳга етиб боргач, Амир Ҳусайннинг яширин қўйган кўшинларини кўриб от жоловини тортдим. Улар мени кўргач, мен томонга селдик равона бўлдилар. Шу аснода менинг қўшинларим ҳам махфий жойлардан чиқиб, уларнинг йўлини тутдилар. Шу билан биринчи ҳамлада уларга ғолиб келиб, менга киши юбордилар. Мен ҳам ўзимни уларнинг мададига етказгач, қочиб қолишни душманат билиб, кўпчилиги халок бўлиб, баъзиси қўлга тушиб, асирлик тутқинига гирифтор бўлдилар. Амир Ҳусайн ўша дара чеккасида мени қўлга олинишимни кутарди. Кутилмаганда кўрдими, кўшинлари мағлуб бўлиб, қочиб келиб унга қўшилдилар. Шу билан бошига тушган бу ходисадан кўнгли хира бўлиб, хижил бўлди. Шундан сўнг билдики, унинг макр пардаси йиртилди. Мендан қочиб унга борган Шер Баҳромни менга қарши хировул қилиб юборган эди, ундан бадгумон бўлиб ўлдирди. Шу билан Шер Баҳром ҳақида менинг тилимга келган сўз, ою йилга етмай Шер Баҳром ўз қилмишига гирифтор бўлди. Мен эса аста-секин юриб, зафар қучиб Қарши волийсини ҳашаматли чодирларга жой қилдим.

Шундан сўнг Амир Ҳусайн адоватига ишончим комил бўлиб, лашкар интизоми ва аскар саранжомига киришиб, амирларни танҳо-танҳо чақириб, уларни содикликка қасамёд қилдирдим: «Сизлардан ҳар киши мен билан ҳамроҳлик их-

тиёр этса, модомики ҳаётдир мен у билан ога-иниларча йўсинди иш тутаман ва ҳар нимаики ҳозир олдимда мавжуд бўлса, ака-укаларча тақсим этаман ва ҳар нимаики энди қўлимга кирса, уни ҳам улашаман. Ҳар ким мен билан ҳам-роҳидан бош тортадиган бўлса, шу бугун жудо бўлсинки, сизларни Худои Жабборга топширдим», - дедим.

Шундан сўнг уларнинг ҳаммаси тарафдорлигимга бош эгиб, ўз отларини бир тумор этиб аҳднома ёздилар. Унинг мазмуни шундай эдики: «*Бизлар садоқат ва ихлос тили билан ваъда ва аҳд қилдикки, модомики руҳларимиз амирлари бадан мулкида чордона қуриб ўтирар ва ҳукмфармо экан Амир Темур итоати катта йўлидан ташқари қадам қўймаймиз. Агар ушбу аҳдимизга қарши иш қилсак подшоҳи ҳақиқий газабига гирифтавор бўлайлик».*

Шундан сўнг йўлни ёғийлар устига солишни маъқул топдим ва санжарий эли, у мавзеда эдилар, уларни ўзимга мулозим қилиб, саф тузиб Амир Ҳусайнга рўнара бўламан, токи тақдир пардасига яширинган нарса рўёбга чиқсин.

Шу орада эшитдимки, Амир Ҳусайн оғир лашкар тўплаб, Амир Мусо Баҳодирни ўн икки минг отлиқ билан Қаршига тайин қилдики, келиб менинг йўлимни тўсмоқчилар. Шунда менинг аскарларим саросимага тушдилар ва мен яна амирларни чақиришга амр этдим ва уларнинг аҳдини янгиладим. Улар узрини айтиб: агар бизларнинг кўч ва озуқамиз учун ҳамма нарса муҳайё бўлса, хотирингиз жам бўлсинки, бизлар сенинг қадамингга жонбозлик қилгумиздир. Шундан сўнг менинг неъматим илгаридан собит бўлган санжарийлар амирларига ёрлиқ юбордим. Улар менинг неъматим ҳаққини унутмай, минг отлиқ юбордилар. Барлос уруғи ва менинг амирларимга куч ва озуқа беришга рози бўлиб, уларни ўз чегара жойларига йўл бердилар. Амирларим хогири кўч ва озуқадан жам бўлгач, менга вафодорликка кўнгил қўйдилар ва лекин мен улардан хотиржам эмас эдим.

Менинг хотиржам эмаслигим халойиқ қулоғига етиб, амирлардан йигирма киши бўйишларига Қуръон ва шамшир осиб, кошимга келиб дедиларки, мана бу Қуръон, мана бу шамшир. Уларнинг биринчиси Амир Жоку, иккинчиси Темур, Амир Сориг Буго Жалойир, Амир Довуд, Амир Муаййид, Амир Сайфуддин, Суюргатмиш Уғлон Баҳодир, Амир

Аббос, Ҳасан Баҳодир, Оқ Темур Баҳодир, Илки Буго Баҳодир, Аббос Баҳодир, Қипчоқ Баҳодир, Нўйман ва Маҳмудшоҳ Нажжорий эдилар.

Бу ҳолни кўргач, менинг кўнглим бўшашиб, улар ҳам кўнгли бўшаб, жонини фидо қилишга хат бердилар ва мен уларга таҳсин айтиб, хотиржамлик билан Амир Ҳусайнни ер билан яксон қилишга отландим. Қарши водийсидан кўчиб санжарийлар тарафига йўл олдим, токи партални (кўч) кўйиб, яланг отлиқ бўлиб, Амир Ҳусайн устига ҳамла этгайман.

Уч манзил йўл босгач, Амир Ҳусайн томонидан тайинланиб келаётган Амир Мусо ва Малик Баҳодир, менинг кетганимни душманат билиб Қарши ҳисорига кириб жойлашдилар ва Амир Ҳусайнга ёздиларким: Амир Темур Қаршидан қайтиб кетди. Ва мен Хуросон йўлига жазм қилиб, орқада қолганларни тўплаш учун санжарийлар томонга йўл олдим. Ўша мавзедан йўлни чап солиб, лашкар тўплангандан кейин Моҳон тарафга йўл олдим. Ва сув бўйида тушиб, ўша кеча Ому сувидан ўтдим. Шу орада менинг Ому сувидан кечиб ўтганимнинг хабарини Қаршининг ҳокими Амир Мусо ва Амир Ҳиндушоҳ эшитиб, хотиржамлик билан дам олишга машғул бўлдилар. Мен то лашкар аҳли сувдан ўтганча ўн икки кун сув бўйида турдим.

Шу орада Ҳирот мулкига ва Муҳаммадбек Жониқурбонийга хат ёзиб, бир неча ақли-хушли киши билан жўнатдимки, Хуросонга бориб уларнинг мен билан қандай муносабатда эканлигини аниқлаб келсинлар, деб. Уларга ишончим йўқлигидан сув лабидан кўчиб, чўлга кириб бир шўр қудук бошига тушдим. Бу чўлда икки ярим ой яшаб, кўп ваҳший ҳайвонларни ов қилдим. Шу орада Ҳиротга юборган элчилар ҳам муҳаббат изҳор қилинган мактуб келтирдилар. Ва Ҳирот аҳли баҳоли қудрат жуда кўп аслаҳа, қилич-камон ва садок жўнатдилар. Мен ўша кунни ўзимга бир қабза қилич ва бир қабза камон сақлаб, қолган бор-йўқ нарсани амирлар ва аскарларга тақсим этдим. Шу онда эшитдимки, Хуросондан Қаршига мол ва буюм-тайим олиб кетаётган қарвон етиб келаётир. Дарҳол отланиб йўл бошига чиқдим. Қарвон аҳли мени кўриб совға-тортиқлар олиб келдилар. Мен от устида улардан сўроқ қилдимки, Ҳиротдан не хабарингиз бор ва менинг Хуросонга йўл олганимдан не хабар бор эди. Улар

айтдиларки, бизлар эшитдикки. Амир Темур Ҳирот мулкини даъво қилиб, Омуя сувидан кечиб ўтиб, Хуросон тарафга йўл олибди. Халойик ишонгиси келмас эди. Энди ўз кўзимиз билан кўрдикки Амир давлати билан Хуросонга йўл олибди. Мен: «*Амир Ҳусайннинг зулму ситами ҳаддан ошиб, менинг устимга лашкар юборди. Зарурат юзасидан ватанини ташлаб Хуросонга жўнадим*», - дедим. Шу билан улар менга дуойи хайр қилиб, мендан йўл бошловчи сўрадилар, то лашкаримдан уларга зарар ва нуқсон етмагай, мен уларни хавфли жойлардан саломат ўтказиб, Хуросон тарафга йўл олдим ва қарвондагиларга жосуслар кўшиб юбордим.

Шу билан қарвон аҳли Қаршига яқин етиб боргач, Қаршининг ҳокими Амир Мусо қарвон аҳлини талаб қилиб, улардан менинг аҳволимни сўради. Улар дедиларки: «*Бизлар Амир Темурни чўлда кўрдик. Мулки Ҳирот билан учрашувни талаб қилган эди, шу жиҳатдан Ҳирот тарафга жадаллик билан борур*». Амир Мусо билан Амир Ҳиндушоҳ бу хабарни эшитгач Қарши қалъасидан чиқиб, етти минг отлик билан бориб Ҳамроҳ воҳасида тушиб, етиб боришлари билан осуда ҳол ва бепарволик билан айшу ишратга киришиб кетдилар. Ва Амир Мусо қалъани мустаҳкамлаб, ўз ўгли Муҳаммадбекни у ерда ҳоким қилиб, вазият хабарини Амир Ҳусайнга ёзди. Амир Ҳусайн улардан бурунроқ менинг Хуросонга кетганимни эшитиб, беш минг отликни Қаршига жўнатган эди. Улар хотиржамлик билан келиб Кўрғошин мавзеини асқар билан ёпдилар.

Қарши лашкарининг хабари менинг қулоғимга етиши билан мардоналигим гайрат томири тугёнга келиб, қасос тигини киндан чиқариб, бориб Қарши қалъасини эгалламоқчи бўлдим. Шу орада жосуслар муборак манзилга хабар етказдиларки, Амир Ҳусайннинг ўн икки минг отлиги Қарши водийсида тарқалиб кетган. минг пиёда Қарши қалъасига кириб мустаҳкамламоқда. Шу билан амирларни чақириб келишга ҳукм этиб, кенгаш тиладимки: Хуросонга йўл олайми ёки бориб Қаршини босиб олайми? Баъзилар дедиларки, агар Хуросонга борсак ушланиб қоламиз ва одамларимиз тарқалиб кетадилар. Дарҳол орқага қайтиш керак. Иншооллоҳ ғалаба дарвозалари очилгусидир. Шу билан ушбу кенгашни маъқул топиб, Қаршига йўл олишга жазм қилдим.

Бу борада ўзимга дедимки: Шижоат ва мардоналиги неча марталаб диққат-эътиборимга лойиқ бўлган уч юз қирк баҳодирни ўзим билан бирга олиб, Қарши қалъасига илғор эгаман, токи ҳар нима тақдир пардасида яширин бўлса рўёбга чиқади.

Бу бобда Қуръони Каримдан фол очдим. Шунда фолимга бу ояғ чикдики: *«Йансуру ман пашау ва ҳувал азиз ул-ҳаққи»*. (*«У ўзига хоҳлаган кимсага ёрдам беради ва у қудрат ва ҳикмат эгасидир»*.)

Ушбу фолдин нусрат башорати топиб, Қарши қалъасини эгаллаш тузугини бундай қилдимки, уч юз қирк отлик довурак киши билан худога таваккал қилиб, шох чодирдан чикдим. Шу соатда менинг синглим унинг никоҳида бўлган Амир Муаййид Арлот, Таваккал Баҳодир, Амир Жоку Барлос, Самурғиш Ўғлон, иккинчи синглим никоҳида бўлган Амир Довуд, Амир Сориг Буго Жалойир, Ҳусайн Баҳодир, Қипчоқ Баҳодир, Оқ Буго Баҳодир ва Маҳмудшоҳ менга кўриниш қилдилар. Биринчи бўлиб Амир Муаййид Арлот салом қилгандан сўнг мен унинг отини ўзимга яхши фол этдимки, Худонинг ўзи қўллайди. Ундай кейин Таваккал Баҳодир салом қилди. Унинг отини ҳам фол этиб Қуръон очдим. Бу ояғи қарима чикдики: *«Ва ман ятаваккалу алаллаҳи фаҳува ҳасбуҳу»* [*«Ким Оллоҳга тавакқул қилса, бас; (Оллоҳнинг) ўзи унга етарлидир»*]. Бу фолдан кўнглим тўқ бўлиб, ўша кеча Ому сувидан ўтиб, Ражаб кишлоғида тушиб, шу кеча Қарши йўлига қоровуллар тайинладимки, Қарши йўлини тўсиб, борган кишини юбормасинлар ва келганни тутсинлар.

Мен ўзим яшаш жойидан йироқ бир мавзеда тушдим, бир авлоқ мавзегга етиб бориб, Амир Мусонинг навкарлари турган жойда дам олиб, офтоб чикқач отланиб, Фард мавзеига кириб, йўлларни тўсишга қоровуллар юбордим. Шундан сўнг отланиб, Шерканд мавзеига кириб, тиладимки, ундан ҳам ўтгайман. Шу аснода Амир Жоку келиб арз қилдики, баҳодирларнинг кўпчилиги орқада қолишдилар. Агар Амир зафарёр қадамларини андак фурсат узангига кўйиб, тўхтаб гурсалар, токи кўшин етиб олсин. Шу билан жиловни тортдим.

Бирдан хаёлимга баҳодирлар келгунча богнинг дарахтла-

ридан бир неча зина ва нарвонлар ясаптириш келди. Баҳодирлар нарвон яшашга машғул бўлган пайтда миямга якка ўзим бориб Қарши қалъасини кўриб келиш фикри келди. Ёнимдаги мавжуд қирк нафар баҳодир билан кечалаб юриб, бир қоронғи кечада Қарши атрофига етиб бориб, қалъанинг қораси кўрингач, баҳодирларга амр этдимки қатор бўлиб туришлар ва мен ўз хонадонимиздан бўлган йўл бошловчи Абдуллоҳни ҳамроҳ олиб хандақ лабига борсам, хандақ сув билан тўла экан. Хандақ атрофини айланиб бир кўприк топиб, отни Абдуллоҳга топшириб, ўзим пиёда қилишни бўйнимга осиб кўприкдан ўтдим, қалъанинг хокрезидан ўтиб дарвозани тақиллатдим, ҳеч ким жавоб бермади. Билдимки, дарвозабонлар ҳаммаси уйкудадирлар. Шундан сўнг хотиржамлик билан қалъа атрофини эҳтиёт назари билан кўрдимки, нарвон қўйгудек пастдир. Шундан сўнг қалбим қувонч ва шодлик билан тўлиб, келган йўлимдан қайтиб, Абдуллоҳнинг олдига келдим, сўнг отланиб баҳодирлар олдига етиб бордим.

Бу орада орқадаги баҳодирлар ҳам қуролланиб, қўлларига нарвон олиб, етиб келдилар ва мен уларга Қарши қалъасининг деворларини кўрганимдек баён этдим. Шунда улар ёлғиз бориб қалъани кўрганимни билдилар. Уларнинг бир қисми ҳайратдан бармогини тишлаб, мардоналиги юз ҳисса бўлди, баъзиси мени довураклигимдан ажабланиб, баъзилар мени маломат қилиб, баъзилари ўзларини жонини садақа қилдилар. Шу аснода фотиҳа ўкиб, равона бўлдик ва қирк кишини отларни кўриклашга тайинладим.

У ерда икки юз уч нафар баҳодир бўйинларига камарларини осиб, жиловимда пиёда йўлга тушдилар. Мен отлик борган йўлимдан равона бўлиб, хандақ лабига етиб боргач, ўша кўприкдан ўтиб бориб, баҳодирлар билан хокрездан ўтдик ва қалъага чиқиб, баҳодирлар нарвонларни ҳикмат билан қалъа деворига қўйишди. Қирк нафар таникли шерюраклар ва Рустам каби жасурлар нарвондан чиқиб қалъага кирдилар. Мен ҳам нарвон билан девор устига чиқиб, жой олдим ва қолган баҳодирлар ҳам деворга ёпирилиб чиқдилар.

Тангри таоло қалъа иосбонларини шундай гафлат уйқусига солдики, бир киши уйғонмади. Қалъа дарвозасини маҳкамлаш учун бир неча киши юбордим. Баҳодирлар қалъа дарво-

засига етиб боргач, дарвозабонларни уйкуда катл эта бошладилар. Шу онда посбонларнинг дод-фареди қалъа аҳли қулогига етиб, титраб-қалтирадилар, кейин ёрғу ва қарнай чашишга амр этдим. Қалъа аҳли ёрғу ва қарнай овозини эшитгач, қўл-оёғи бўшашиб, саросима денгизига фарк булдилар.

Қалъа ҳокими Муҳаммадбек бинни Амир Мусо бир неча одам билан бир ўчоқ устига чиқиб, жангу жадалга киришдилар. Тонг отгач, менинг қўшинимга назари тушиб, қочиб бир болохонада яшириндилар. Баҳодирлар бориб, ўша уйга ўт

кўйгач, Амир Мусонинг фарзандлари омон тилаб, менга паноҳ сўраб келдилар.

Мухаммадбек эса ёш йигит эди, унинг шижоат ва жасоратига таҳсин ва офарин айтиб, уни ўзимга фарзанд агаб. кўшин ва раияти омон тилагач, уларга ҳам омон бердим. Буюрдимки, қалъани ўзига бўйсундирдилар ва ҳар қадар озик-овқат, асбобу аслаҳа, камону ўк, садоқу қилич бўлса тўплатиб, кўшинга тақсим этдим ва қалъа истехкомига киришдим.

Ҳарор тарафидаги дарвозани Амир Сориг Буго ва Амир Сайфуддин ва Амир Муаййид Арлогга топширдим. Бошқа дарвозаларни Самурғиш Ўғлон, Амир Аббос, Ҳасан Баҳодир ва Оқ Бугога ҳавола қилдим. Ўзга баҳодирларни буржларда муқаррар қилдим. Яна донгдор шижоатпеша баҳодирлардан қирқ кишини дарвозадан ташқарига тайин қилдим.

Қалъа истехкоми охирига етгач, Амир Мусонинг фарзанд ва уй ичини мурувват кўрсатиб, унинг олдига юбордим. Бу хабар Амир Мусонинг қулоғига етгач. Малик Баҳодир билан бирга ўн икки минг отлик билан Қарши қалъасини қуршовга олишга келишдилар, лекин келишга журъат эта олмадилар. Мен уч юз ўн уч киши билан қалъада жойлашиб бундай тузук қилдимки, дарвозаларни очиб баҳодирлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб дарвозада турдилар. Амир Муаййид Арлотни қирқ киши билан бир гуруҳ қилдим ва Элчи Буғони яна қирқ киши билан бир гуруҳ қилиб, сешанба куни ярим кечада Амир Мусо юртига югуртирдим. У марди майдон Амир Мусо доирасига кириб, баъзини ўлдириб, бир тўдани кўлга олдилар. Менинг кўшинларимдан ҳам бир неча киши ярадор бўлдилар. Кўлга тушган ва хизматимга келтирилган амирларга кўп эҳсон қилдим ва иззат-икром билан ўз ихтиёрига қўйдим. Амирларим мени уларни қатл этишга ташвик қилдилар. Мен айтдимки, уларни эҳсон бандида сақларман, токи ўзгалар ҳам менга рағбат кўрсатсинлар. Дўст-душманнинг макри билан белгиланади.

Шунда у менинг эҳсонимдан уялиб, менга мулозимликни танлади ва кейинги куни ўз кўшинларини чақирди. Кейинги кечаси жонбозлик кўрсатган Оқ Темур Баҳодирни икки юз отлик билан Амир Мусонинг устига буюрдим. Шу аснода Бараки Баҳодир Малик Баҳодир тарафидан келиб, қалъа дарвозасини қуршовга олиб, девор паноҳида турдилар. Шу би-

лан икки кун уруш-қирғин қилдик. Учинчи куни Элчи Буғо Баҳодирни олтмиш отлиқ билан амр этдимки, тахта кўприкни солиб, ўша гофил ётган икки юз отлиқнинг устига бориб, уларнинг аксарини қиличдан ўтказдилар. Шу пайт Тоғай Буғо Баҳодир душман тарафидан бир гуруҳ билан келиб, кўмак бердилар. Шу билан уруш-қирғин олови аланга олди.

Шу лаҳзада Алишоҳ билан Дарвишак Ёргучини йигирма нафар баҳодир билан ёрдамга тайинладим. Дарвишак Ёргучининг овози Тоғай Буғо қулоғига чалиниб, қилич тортиб ҳамла қилди. Ок Темур Баҳодир унинг йўлини тўсиб, биринчи ҳамладаёқ оёқдан қулатди. Шу пайтда Амир Мусо кўшинидан бир ўзбек йигити, ўзи ҳам бағоят баҳодир ва оти ҳам Гурур номи билан машҳур эди, кўлига бир гурзи олиб ҳамла қилди. Шунда Фаррон Буғоки, менинг номи чиққан баҳодирларимдан эди, унга осилиб жасорат ва мардоналик билан унинг икки қўлини қайириб, судраб қалъа дарвозасига келтирди. Шу ҳолда менинг баҳодирларимдан Беки отлиқ йигит, бадмаст Гурурни бир қилич зарби билан у дунёга равона қилди.

Душман кўшини бу ҳолни кўргач, дедиларки, Рустам ва Исфандиёрни эшитар эдик, энди кўрдик. Шундан сўнг бошларига қалқон тутиб қочишга юз тутдилар. Бориб хандақ паноҳига кирдилар. Шундан сўнг улар билан жангу жадал қилаётган баҳодирларимга ёрдам юбордим. Улар биргалашиб душманга ҳамла қилиб, хандақдан чиқардилар. Душманлар қочиб шаҳарнинг кўчаларига бекиндилар. Шу пайт Амир Мусо ва Малик Баҳодир бу ҳолатни кўриб, шаҳарнинг кўчаларидан ҳам кўчдилар. Таваккал Баҳодирни икки юз отлиқ билан уларнинг кўмагига тайин этди. Таваккал Баҳодир душманни орасидан чиқиб ҳамла қилиб, ўққа тутдилар ва менинг баҳодирларим ҳам душманни уриб хандақдан чиқарган эдилар. Яна ўқ отишиб-қочиб уруш қилдилар.

Бир пайт ярадор ва маъйиб бўлганлар кўзи менга тушиб, кўнгли далда тошиб, душманга ҳамла қилдилар. Бу аснода Элчи Буғо ва Баҳром Баҳодирни койигандан сўнг Таваккал Баҳодир сари юз тутдилар. Бу баҳодирлар мардоналик кўрсатгач, Таваккал Баҳодир девор панасига бекинди. Элчи Буғо ҳам девор устига чиқиб, тоб беролмай яна у ёққа тушди, лекин юз ўғирмади. Шу кезде Баҳром Баҳодир девор устига

чиқди ва Элчи Буғо девордан тушиб қилич солғач, кочмокқа юз қўйди. Баҳром Баҳодир уни кетидан қувди. Шу пайт менинг сардорларимдан Мансур Хуросоний, унинг кетидан равона бўлди. Баҳром Баҳодир етиб келгач, уни душман ҳаёл қилиб, бир қилич тортиш билан ҳаёт либосидан яланғоч қилди.

Амир Мусо менинг баҳодирларимнинг довжураклиги ва мардоналигини кўргач, ўз қўшини билан қалъадан ажралиб, баҳодирларини Ҳарор дарвозасини олишга юборди. Мен Сариг Буғо ва Амир Сайфуддинга хабар бердим. Улар ҳам дарвозани маҳкамлаб, ўзлари қалъадан чиқиб мардона жанг қилдилар. Амир Мусо Малик Баҳодирни ўз қўшини билан Ҳарор дарвозасига юборди. У тўрт минг отлик билан менга юзланди. Мен илгарироқ кадам қўйиб, юз отлик қўшинни бир гуруҳ қилиб унга югуртирдим. Бу баҳодирлар кўчадан чиққач, Амир Мусо назарга илмай уларга қараб, шамширга ет қилмоқчи бўлди. Шу аснода мен ҳам дарвозадан от солиб кўчани тўсиб чиқдим. Шу билан икки қўшин саваш-қийкириқлари авж олиб, менинг қўшиним уларни ўққа тута бошладилар. Кутилмаганда Амир Мусонинг пешонасига бир ўқ тегиб, юз ўгириб етти минг отлик билан чекинди ва юрти тарафига қайтиб кетди. Менинг баҳодирларим уларнинг кетидан таъкиб этишни тиладилар, мен эса рухсат бермадим.

Бу аснода Амир Сори Буғо ва Амир Сайфуддиндан киши келдики, бизлар беш минг отлик билан Малик Баҳодирга илашиб бормоқдамиз. Амир Темур пайдо бўлиши биланок фатҳ насибимиз бўладир. Мен жиловимдаги мавжуд пиёда ва отликлар билан Ҳарор дарвозасига етиб бордим. Кўрдимки, Малик Баҳодир етти минг отлик билан қалъа атрофида ва Амир Сори Буғо ва Амир Сайфуддин қалъа кўчаларининг девори орқасига паналаб жанг қилмоқдалар.

Мен ҳам ўз қўшинларим билан етиб келиб, баланд овоз билан «тут» дегач, Малик Баҳодирнинг кўзи менинг салтанатим юлдузларига тушиб, билдики унинг сафларига юзландим. У ҳам менга рўпара бўлиб, илгари кадам қўйди. Шу пайт менинг ғайрат ва шижоатим томири жўш уриб, қирк отлик билан от солдим. Улар ҳам уч юз отлик билан менинг ўнг қўлим тарафдан от солдилар. Малик Баҳодир мени кўргач таниб, юз ўгириб Амир Мусо ёнига борди. Амир Мусо

ҳам жойида коллолмай равона бўлди. Мен Амир Жоку ва Амир Сайфуддинни унинг ортидан буюриб, ўзим ҳам кетидан равона бўлдим. Малик Баҳодир менинг қўшиним қораси кўрингач, безовта бўлиб қочишга юз тутди. Мен Амир Довудни бир гуруҳ билан унинг таъқибига тайин этдимки, уларнинг молидан бақадриҳол қўлга киритинглар, деб. Шу билан Амир Довуд етиб боргач, душман лашкари орқага қараб от солди. Шу аснода мен ҳам етиб бориб, уруш-қирғин шиддатли тўлкини авж олиб, бир-бирининг ёқасига қўл егач, тоб келтира олмай янчилдилар.

Уларнинг етак отлари баҳодирлар қўлига тушиб, ўз саодатли иқболи билан менга қарши турганларнинг шавкатли туғини юз тубан қилдим. Ғаним сардорлари ғоят заруратдан қочишга юзландилар. Озод Малик оғо билан Амир Боязиднинг қизини ва Амир Мусонинг хотинини, азбаройи кўркқанидан, ўша саҳрода ташладилар. Мен уларни кўргач жиловдорларимни юбордимки, бошига бир нарса ташлаб хижобга киритинглар, деб. Амир Мусонинг аёлини Давлатишох Бахшига топширдим. Бу аёл ҳомила эди ва ўша саҳрода киз туғди.

Қарши саҳроси душманлар ёмонлигидан тозалангач, Амир Жоку ва Амир Сайфуддин уларни таъқиб қилишарди. Сўнг қайтиб келиб, муборакбод қилдилар. Шу аснода бундай кенгаш қилдимки, қиш киргач Қаршида қишлайман. Амирлардан баъзилари айтдиларки Бухорода қишлагин. Мен дедимки: Амир Ҳусайн қўшинлари мағлуб бўлиб кетдилар. Агар Амир Ҳусайн мени шу мавзеда қишлаганимни эшитса, албатта ғайрат ва журъат билан менга лашкар юборади. Бухоро ҳам аҳволи хароб, озуқа кам топилади. Яхшиси Қаршида қишлагайман. Муҳаммадшоҳни Бухорога юборгайки, унинг ҳар не ҳосилогини газнага юборсин. Хуросонда саргардон юрган Беклишохга нома ёзаманки, ўз куёви Муҳаммадшоҳга келиб қўшилсин.

Кенгашдан сўнг Қаршига йўл олиб, Фатҳобод мавзеига тушдим ва дам олишга машғул бўлдим. Шундан сўнг Амир Ҳусайннинг баҳодирларидан Амир Мусо ва ўзга сардорлар эгари қийшайиб, Амир Ҳусайн олдига бордилар ва телпақларини ерга отиб, дод-фарёд солдилар.

Амир Ҳусайн порозилик билан эътироз билдирадими, сизлар шунчалик ҳам ғафлатда қолганмисизларки, Амир Темур

икки юз қирқ киши билан қалъага кириб эгалласа, сизлар ўн икки минг отлик бўлсанглар, унинг икки юз қирқ кишисидан мағлуб бўлиб келсанглар.

Шу билан Амир Ҳусайннинг ғайрат томири жўш уриб, менинг устимга лашкар юбормоқчи бўлди. Ва охири ўзи Сари Саройдан чиқиб, Амир Анжой, Жаҳоншоҳ, Амир Мусо Бойгуз ва Амир Фулод Бугони ўн минг отлик қўшин билан Амир Мусога қўшиб юборди. Амир Мусо тагин жасорат тигини қасос қинидан чиқариб, мен тарафга йўл олди.

Амир Ҳусайн Қахлақа қалъасидан ўтиб, Бекжек мавзеини аскарларга жой қилган эди. Мен ҳам Қаршидан чиқиб, жиловимдаги икки юз отлик билан кенгаш қилдимки, илгор этиб уларнинг устига чопқин ясайман. Дашт ва тоққа чиққач, тўхтаб, Турунтой қоровулни юбордимки, душман қўшини тушган жойни бориб кўриб, унга кириш ва чиқиш йўлини кўриб келсин. Шу аснода душман лашкаридан бир неча одамни тирик тутиб келди. Улар арз эгдиларки Амир Ҳусайн амирлари Бекжекдан ўтиб, Жигдалик мавзеига тушдилар. Шундан сўнг мен у кунни ўша тоққа жойлашиб, офтоб ботгач отланиб, икки юз отлик билан душманнинг чап қўлидан кириб, ўнг тарафидан чиқдим. Шу билан улар ваҳимадан калтирашга тушгач, чонкин ясаб уларнинг кўпчилигини йўқ қилдим. Бу орада тонг отиб, Амир Ҳусайн ва Амир Мусо саф бойлаб, менга кўз тикар эдилар. Мен Жигдалик саҳросига тушиб, бомдод намозини ўқиб, *«ал-ма`уду Аҳмаду»* (*«Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам ваъдаси»*) жавоҳирларга тўла мазмуни тақозосича отланиб, орқага қайтдим. Қарши қалъасига бориб, уни мустаҳкамлайман, ундан сўнг Бухорога ўтиб, Бухоро лашкарини ўзим билан бирга олиб, Амир Ҳусайн устига лашкар тортаман. У саҳро тарафга йўл олгач, ўзим Бухорога ҳоким тайин қилган Маҳмудшоҳ Али Пешоварий билан истиқболимга чиқиб, куллуқ бажо келтирдилар. Бухорога жойлашганимдан сўнг Амир Жоқунинг Маҳмудшоҳга ишончи йўқ эди. Мендан Хуросонга кетиш учун яширинча рухсат сўради. Мен, кенгаш ўртада бўлади, ҳамма не маслаҳат қилсалар, унга амал қиламан, дедим. Шу аснода Маҳмуд, Али Пешоварий, Амир Жоқу, Амир Сайфуддин ва Аббос Баҳодирни чақириб кенгаш сўрадимки, Амир Ҳусайн олдинги бўлинмаси етиб келмоқда, гарчи мен

уларга зарба берган бўлсам ҳам, аммо сизлар ҳам Бухоро кўшини билан бирлашсанглар, ҳамма иттифоқ бўлиб унинг истикболига чиқсак, бир қилич айланмай, мулк келинини огушга киритамиз.

Шунда баҳодирларга ва довжурларга ушбу кенгаш маъқул келди. Лекин Маҳмудшоҳ ва Али Пешоварий юраксизлик билан Бухорони мустаҳкамлаганимиз яхшироқ, дедилар. Иншооллоҳ Амирнинг ўзи душман кўшинини пароканда қилади. Уларни иккиланганини кўриб, Амир Жоқуни Хуросонга Амир Сайфуддин билан Аббос Баҳодирни Моҳонга боришга тайинладим ва Муҳаммадшоҳ билан Али Пешоварийга Бухорони топшириб, агар бошингларга мушкул тушса ташлаб чиқинглар, деб тайинладим. Мен у мавзедан отланиб, равона бўлдим ва душман яқинига етиб боргач, аввал саҳрода ўтлаб юрган элатнинг отларини пиёда баҳодирларга таксим қилиб, Хуросон тарафга йўл олдим. Кечама-кеча йўл босиб, Омуядан кема билан ўтиб, Марв чўлидан ўтиб, зафарнишонли кўшинга кўшилдим. Моҳон саҳросида сайру ов билан шугулланиб, Маҳмудшоҳ билан Али Пешоварийнинг хабарини кутардим. Уларнинг арзлари етиб келдики, «Бизлар Амирни иқболи билан Бухорони мустаҳкамлаган эдик. Аммо бир ишни хато қилдикки, Бухоро ахлига ишондик. Амир Хусайн макру ҳийла юзасидан Ҳазрати Шайх Сайфуддин Бохарзийнинг файз осор мазорига бориб онт ичдики, Бухоро ахли мендан омонда бўладилар, деб. Улар бу фирибга учиб, унга юз ўгирдилар. Бир вақт эшитдимки Бухоро ахли қалъанинг бир неча минораларини мустаҳкамлаб, бизларга душман бўлибдилар. Ҳар қанча уларга мойиллик қилиб, панднасихат қилдик, фойдаси бўлмади. Шундан сўнг ноилож белларимизга садоқ осиб, кечаси қалъадан чиқиб, гиламларини ўпишга йўл олдик.

Мен бу воқеадан ранжиб жосус юбордим. Шу орада Муҳаммадшоҳ ва Али Пешоварий Марв саҳроси томонидан келиб, узангимни ўпишга мушарраф бўлдилар. Уларнинг барча талон-тароҷ бўлган мол-дунёсини қайтардим. Шу орада жосуслар хабар келтирдиларки, Амир Хусайн амирзода Ҳалил ва бошқа амирларни сон-саноксиз лашкар билан Бухорода қолдириб, ўзи Сори Саройга қайтиб кетибди.

Шунда бундай кенгаш қилдимки, менинг эҳсон қарзим

унинг бўйнида собит бўлган, уни Амир Қазағон урушидан кутқариб Ҳиротга олиб келиб салтанат тахтига ўтказган Малик Ҳусайн билан биргалашиб, амирзода Жаҳонгирни Мохонда қолдириб. Бухорога ҳужум қиламан. Лекин, мободо Амир Ҳусайн билан ўзаро келишиб менга қасд қилмасин, деб Малик Ҳусайнга ҳам ишонмасдим. Шу пайт эшитдимки, Малик Ҳусайн Сарахс тарафига тушиб келмоқда экан.

Дархол Амир Жоқуни элчи килиб юбордимки, бориб Малик Ҳусайн аҳволини суриштириб, мен билан муносабатини аниқласин. Агар кўнглида гарази йўқ бўлса, ўзаро битим ва ихлос занжирини мустаҳкамлаб, тезлик билан орқага қайтсин. Шу билан Амир Жоқу Малик Ҳусайндан мухаббат ва иттифоклик мазмунига йўғрилган бир мактуб келтирди. Шундан сўнг унинг софдиллиги менга таъсир килиб унга ёздимки: *«Бухоро амирлари ва Мовароуннаҳр лашкари мени талаб қилибдилар. Мен эсондан азиз фарзандим Муҳаммад Жаҳонгирни Мохон саҳросида қуйиб, равона бўлдим. Энди уларнинг аҳволи ҳимоясига яхши ахлоқ тақозоси юзасидан амал қилгайлар. Вассалом».*

Хуросон ва Мохондан Мовароуннаҳрга жўнаш тузукини бундай қилдимки, жосуслар учинчи марта Мовароуннаҳр амирлари гофил ўтирибдилар ва лекин ҳар мавзеда йирик гуруҳ билан жойлашганлар, деб хабар келтиргач, лашкарни сонини кўрдим. Минг отлик эканлар.

Саодатли соатда Қуръондан фол очдим. Бу ояти карима чикдики: *«Ва ман ятаваккалу алаллаҳ фаҳува ҳасбуҳу»* [*«Ким Оллоҳга таваккал қилса бас. (Оллоҳнинг) ўзи унга етарлидир».*] Шундан сўнг таваккал килиб, Муҳаммад Жаҳонгирни худога топшириб, кўч ҳимоясини унга топширдим ва Муборакшоҳ Санжарийни унга оталикка тайинлаб, ўзим илғор билан Жайхун суви бўйида жой олдим, токи кейинда қолганлар етиб келсин деб. Кечаси сувдан ўтиб, йўлни чалкаштириб, бир қамишзорни манзилгоҳ қилдим. Уша кунни қамишзорда тўхтаб, кенгаш қилдимки, Бухорога илғор этайми ёки Самарқанд калъасига кирайми. Кенгаш шунга қарор топдики, бу шаҳарнинг бирига қираман. Шу пайт эшитдимки Амир Мусонинг қўшини Қарши теварагида жой олган.

Мен иккиланиб Қуръондан фол очдимки, аввал Амир Мусо қўшинини яқсон қилайми ёки Ҳиндушоҳга зарба берай-

ми?

Зикр этилган фолдан хушхол бўлиб, кечаси Жўйбор боғига келиб бекиниб турдим. Ярим кечада илғор этиб, уларнинг сардорларидан бири Қайсар ва бири Ирдушоҳни кўлга туширдим ва кўшинини яқсон қилдим. Шу кезде бир тўда савдогарлар йўл устида эдилар, уларни тутиб олдимга олиб келдилар. Мен Шайх Али Баходирга амр этдимки, уларни хатарли жойдан ўтказиб қўйди. Амир Мусо зарба егани хабари ўзга сардорларга етиб боргач, Ҳиндушоҳ ва Амир Сулаймон Пешоварий Амир Хусайн амирларидан эди, менинг олдимдан кочиб борган ўша гуруҳ билан кўшилиб Қари Мундок мавзеида бекиндилар. Бу хабарни эшитгач, шундай кенгаш қилдимки, улар устига илғор қилиб, то улар хабар топгунча уларни яқсон қиламан.

Шу билан ўз лашкаримни етти гуруҳга бўлдим. Биринчи гуруҳга Шайх Али Баходирни сардор этиб тайинладим. Яна бир гуруҳга Оқ Буғо ва Сори Буғони тайинладим. Амир Жокуни чап кўл кўшинига ҳировул қилдим ва икки бошқа гуруҳга Амир Довуд Барлос ва Амир Хусайнни сардор тайинладим. Мен ўзим Амир Сайфуддин, Амир Аббос, Сариг Буғо Баходир, Ҳиндушоҳ, Элчи Баходир, Али Пешоварий ва Махмудшоҳни ўзим билан бирга олиб еттинчи гуруҳ бўлдим.

Шу пайт эшитдимки, душман ҳам лашкар тузиб келмоқда. Мен ҳам отланиб, гуруҳларнинг сардорларига, душман лашкари бизларнинг ҳар гуруҳдан бир зарба еса, етти зарбада мағлуб бўлгусидир, дедим.

Мен коровул йўсинида бориб, уруш жойини диққат билан кузатаётганимда душман кўшини кўринди. Қарасам душман кўшинлари тарқалиб келурлар. Шу пайт Али Пешоварий уларга ҳамла қилгач, жуфтакни ростладилар. Ундан сўнг Амир Жокуга ҳамла қилишни буюрдим. Чап кўл ҳировулни ҳам ҳужумга ташладим. Шу орада душманни чекинтирган Амир Жоку қаҳри-ғазаби шиддатидан отдан йиқилди ва яна чапдастлик билан ўзини от устига олди. Мен унга мўмиё едириб турган пайтимда душманнинг ўнг кўли босиб келди ва мен чап кўлдаги гуруҳларни ишга солиб ўзим ҳамла қилдим. Шу залда чоштгоҳдан пешингача жангу жадал ўти аланга олиб, оламни ёритган офтоб бошларимиз устига келган эдики, душман кўшини тўзиб, қочишга юз тутдилар.

Шу онда мен пиёда бўлиб, уруш жойида намоз ўкиб, Тангри таоло шукрини бажо келтирдим. Баходирлар уларни таъкиб қилиб, Амир Ҳусайн амирларидан Ўлжайту Султонни тутиб мажлисга келтирдилар. У мени кўргач «*Ё Амир! Амир Ҳусайннинг тузини ҳалоллаб, унинг душмани билан жангу жадал қилдим! Хоҳла ўлдир, хоҳла озод этгил!*» - деди. Мен амирларга дедимки, бу киши ўта ҳақиқатгўй ва вафодор кишидир. Уни қайта-қайта Ўз мулозимлигимга ташвик ва тарғиб қилдим. У дедики: «*Ҳар вақт сени тузингни есам, ундан сўнг эвазига жонимни нисор этаман*». Амирлардан баъзилари, бу киши эътиборга лойиқ эмас, дедилар. Мен уларга: «*Унинг мардоналигида шак йўқ, чуқи, боши кетса ҳам сўздан қайтмайди. Уни тирик қолдирилса анча фойда бордир, уни ўлдирмоқлик дунё ва оқибатда зарардир*», - дедим. Унга амирлик мартабасини бериб, тарбиялар қилдим. У ҳам жиловимда тиг уриб, жонбозлик кўрсатди. Шоҳ Мансур менга келиб, ўғил тутинганда амирларга айтдим: «*Хоҳ дўст, хоҳ душмандир, унинг қадрини билмоқ керак. Агар дўст бўлса мартабасини орттириш керак! Агар душман бўлса мадоро билан уни дўст этмоқ керак. Мард ва аслзодадан ёмонлиқ чиқмайдир. Аввал душман бўлса ҳам кейин дўстлик кўрсатади*». Шунда мажлисда ҳозир бўлганлар ҳамма тиз чўкиб, давлатим дуосига сўз очдилар. Амир Ҳусайн лашкари кочиб кетгач, бундай кенгаш қилдимки, Самарқандга йўл олиб, Кеш ўлкасига бориб, Тағойшоҳни у ерда ҳоким қилдим.

Сўнг кўшин билан Самарқанд атрофида жойлашиб, у ерда Амир Ҳусайн томонидан тайинланган Чақар Баходирга ёрлик ёздимки: «*Агар менга мутеъ бўлсанг қалъадан чиқгин, йўқса ҳалок бўласан!*» Ёрлик жавобида ёздики: «*Агар Амир Темурга чиқсам, Амир Ҳусайннинг тузи ва эҳсони мени ёққамдан тутади! Аҳли олам ҳамма мени ҳаромхўр, бемурувват ва бедийнат дерлар. Бир мусулмон менга амонат топширибдир. Мен бу амонатга хиёнат қилиб, қалъани Амирга топширсам, мусулмонлик йўлида бу қачон раво бўлган? Амир ва унинг амирлари менга нечук эътимод этарлар? Амир олдидан менга не қадру эътибор бўлади? Амонатга хиёнат қилгандан кўра, мардоналик билан ўлганим ундан яхшироқдир!*»

Унга таҳсин ва офарин, дедим. Бир пайт кўшинини сафга тизиб, қалъадан чиқди. Жиловимдаги баходирлар ҳали ҳам-

ла қилиб от қўйишга улгурмаган ҳам эдиларки, Чақар Баходир қочишга тушди. Ва Оқ Темур Баходир изидан тушиб, садоғини олди.

Чақар Баходир бир амаллаб дарвозага етиб олди ва омон топди. Оқ Темур Баходир унинг садоғини келтиргач, унинг мардоналиги эвазига уни амирлик ва волийлик даражасига қўтардим ва жиловни Рай томонига бурдим. Бағоят хуш обу ҳаволик Соғарж мавзеида нафас ростладим.

Шу орада эшитдимки, Амир Ҳусайн Ўлжойту ва Фулод Буғони ўз қўшини билан Самарқанд кўмагига юборди. Кеш хокими Тағойшоҳдан ҳам ариза келдики, Амир Ҳусайн қўшини Кеш атрофига кириб келдилар. Ўзи ҳам кетидан етиб келмоқда.

Шундан сўнг уч ишга кенгашни қарор бердим: биринчи кундуз бир жойда кечаси бир жойда бўлиб, душманга ҳужум этаман, иккинчиси Амир Ҳусайн қўшини сари илғор этиб, чопқин ясайман, учинчи Хўжанд тарафга йўл оламан. Шу билан отланиб Бом сувидан ўтиб тушдим. Шунда менинг мулозимлигимдан юз ўгириб, Амир Ҳусайн сўзи билан унга кў-шилган Кайхусрав ва Баҳром Жалойир билдиларки Амир Ҳусайн улардан ўч олиш қасдида ва уларни қатл этишга ҳаракат қилмоқда. Кечама-кеча қочиб Жета хонига паноҳ келтириб, менга аризалар жўнатдилар. Бу мазмунда: *«Амир Ҳусайн бизларнинг укаларимизни ўлдириб, мол-дунёмизни талади. Бизлар укаларимизнинг қонини талаб қилиб, Жета хонидан етти минг отлиқ кўмак олиб Тош мавзеига бориб тушдик. Амир ҳар ерга буюрсалар ўша тарафга йўл оламиз»*.

Мен кенгаш билан Тошканд сари йўл олдим. Улар ҳам эшитиб, Кайхусрав шодлик ва сурур билан истикболимга чикиб, мени ўз манзилига элтиб тўй берди. Тўғлуқ Темурхон ўз қизини Кайхусравга турмушга берган эди, у қизини менинг севимли фарзандим Мухаммад Жаҳонгирга унаштирди. Мен ҳам қабул қилиб бир ой муддатда Тошкентда айш-у ишрат бисотини ёздим. Тузимни ичган Баҳром Жалойирни волийлик ва ҳукумат мартабасига қўтарган эдим. Ўзига мағрур бўлиб мендан юз ўгирган эди. Яна Тангри таоло уни менга муҳтож этиб, тавба ва гуноҳларидан ўтишни тилади. Мен унинг аввалги хизматларини назарга олиб, олдинги

мартабасини ўзига қайтардим.

Шу кезде эшитдимки, Амир Ҳусайн катта лашкар билан Кеш ўлкасидан ўтиб, етиб келмоқда. Шу пайтда Амир Кайхусрав билан бирга улар тарафга илғор этгани бел боғлаб фотиҳа ўқидим ва Баҳром Жалойирни лашкарнинг орка тарафига тайинладим. Шу пайт эшитдимки, Амир Мусо, Шайх Муҳаммад Сулдуз, Ўлжойту ва ўзга амирлар ўн икки минг отлик эдилар, уруш оҳангини тузиб, Самарқанддан ўтиб Булғур суви бўйига етишдилар. Уларнинг хировули Малик Баҳодир уч минг отлик жангчи билан келиб Сўзангарон мавзеида жой олдилар ва Жаҳоншоҳни тўрт минг отлик билан Малик работига юбордилар.

Шу аснода икки кенгаш хотиримга келди: бири буки йўлни чалкаштириб Амир Ҳусайн устига илғор этаман, иккинчи шуки хировул кўшинини илгари юбораман. Ниҳоят Амир Кайхусрав билан биргалашиб уч минг отлик билан Малик Работида Жаҳоншоҳ кўшинига чопқин ясаб, унинг кўшинини тўзитдим ва лашкар аҳли уларнинг молини таладилар. Шу пайт Амир Кайхусрав етиб келди. Ўша куни шу мавзеда тунадик ва отларга дам бердик. Кун кеч бўлгач, Амир Кайхусрав билан бирга Малик Баҳодир тушган Сўзангарон тарафга худога таваккал қилиб равона бўлдим.

Лашкарни уч гуруҳ қилиб тузиб, уларнинг байроқарини мўғуллар байроғига ўхшаш баланд кўтардим ва буюрдимки «мўғул лашкари келди» деб фарёд солинглар. Менинг уч гуруҳ кўшиним Сўзангарон ён-атрофига етиб боргач, бу мавзенинг раияти Малик Баҳодирга хабар етказишдики, мўғул лашкари етиб келди.

Шу аснода Малик Баҳодирнинг назари мўғул аломати ва нишонасига тушиб, тоб келтира олмай қочиб, зўр машаққат билан ўзини Амир Ҳусайнга етказди. Менинг ўша уч гуруҳим уларни таъқиб қилиб, зафар қозониб қайтдилар. Сўнг Малик Работдаги Амир Кайхусравга хабар юбордимки, душман лашкарини янчиб, Амир Ҳусайнга олиб бориб қўшдим. Агар Жета лашкари билан келсалар Амир Ҳусайнни қўлга оламиз. Амир Кайхусрав ёздики: «Амир хаёл этмасинларки, Жета лашкари жанг қилдилар, уларнинг қўлларига бир нарса тушса олиб ўз мамлакатларига равона бўладилар». Мен бу сўзни маъқул кўриб, Малик Работи томонга йўлни бурдим.

Амир Кайхусрав муборакбодлик учун истиқболимга чиқди.

Шу чоғда эшитдимки, Жета лашкаридан баъзи мол-мулкни талон-тарож қилиб борурлар. Мен киши юбориб уларни йўлдан қайтардим. Ўз ҳировули мағлуб бўлгандан кейин не иш қилди, деб Амир Ҳусайн хабарига мунтазир эдим. Шу пайт жосуслар бундай етказдиларки, Амир Ҳусайн амирларини койиб, танбиҳ бериб, унинг ғазаб ўти аланга олиб, кин тигини белига боғладики, ўз баҳодирлари билан келиб менга хужум қилмоқчи. Мен ҳам Амир Кайхусрав билан кўшимини тартиб бериб, унинг истиқболига йўл олдим.

Борсин мавзеига етиб борганимда, эшитдимки Амир Ҳусайн яланг отлик бўлиб келмоқда ва мен ҳам карнай чалдириб отлангач, қор ёға бошлади. Шу билан уларнинг қордан бўлак кийими ва ейиш-ичиши йўқ эди. Безовта бўлиб кўрқдиларки, қорнинг остида қолиб ҳалок бўлгайлар. Хавф-кўрқувдан орқага қайтдилар ва мен Амир Кайхусрав билан Борсин мавзеидаги уйларни паноҳ тутдим. Кейинги куни отланиб Тошкандга жўнадим. Шу пайт эшитдимки, Баҳром Жалойир Жета лашкари билан Тошканддан қайтди ва менинг Тошкандда кўйган одамларим истиқболимга чиқдилар.

Шундан сўнг Амир Кайхусрав Ўтрор тарафга йўл олди. Мен Тошкандда қишладим. Ўша йили шундай қаҳратон киш бўлдики, саҳродаги қушлар шаҳарга юзландилар, қор ва совук шиддатидан кийиклар уйларга кирдилар. Ўша йили Тошкандда қишлаб ҳузур қилдим. Тошканд маҳалласининг оқсоқоли Якурбек ҳар кун менга қирк товук тухуми билан бир коса қатик келтирар эди. Мен унинг бу хизматини бўйнимда қарз билар эдим. Ўша орада севимли фарзандим Муҳаммад Жаҳонгирга фатҳнома юбориб, унга меҳрибонлик кўрсатдим. Шу орада Амир Ҳусайн зуям-ситамини ҳаддан ошиб кетганидан бундай кенгаш топдимки, киши юбориб Жета хонидан кўмак талаб қиламан. Аркони давлат ва аъёни ҳазрат ушбу кенгашни маъқул кўрдилар.

Жета хонига кўп совға-салом юбориб кўмак талаб қилгач, эшитдимки, Амир Ҳусайн Самарқандни мустаҳкамлаб, Фулод Буғони унинг ҳукуматига тайинлади. Мен Тошкандда Жета лашкари хабарига мунтазир бўлиб турган эдим, Ок Буғо Баҳодир етиб келди. Жета хони ўн минг отликни Амир Шамсуддин, Сориг Буғо ва Ҳожибекка кўшиб муқаррар қил-

ди, яқинда етиб келади, деди.

Бу хабарни эшитиб Амир Хусайн безовта бўлиб, ўз лашкар-бошиси Амир Мусонинг кўлига бир Қуръон бериб, Тошканд ва Андижон уламо ва машойихига юбориб илтимос этдики: *«Амир Темур олдига бориб «ас-сулҳу хайрун» («тинчлик хайрли иш») калимаси мазмунини орага соласизлар. Мен Амир Мусо ва Мав-лоно Олимни юбордимки, Амир Темур ҳар иш кўнглига тўғри келса, мен рози. Мен улар ҳузурда оит ичган Қуръон гувоҳлигида улар ҳам оит ичсинлар».*

Шу учун Амир Хусайн билан ярашув мажлисини бундай туздимки, аввал баҳорда Хўжанд, Андижон ва Тошканднинг уламо ва машойихи тинчлик йўлини танлаб, ўртага сўз солиб Қуръонни чиқариб кўйдилар. Мен *«Бу Қуръон менга иккинчи бор келишидир»*, дедим. *«У ҳам ушбу Қуръондан оит ичган эди, аҳдини бузди, энди унинг аҳди паймониغا ишончим йўқдир»*, - дедим.

Шу билан кўп музокарадан сўнг Мулло Олим дедикки, Қуръондан фол очилсин, не турлик мазмун чикса ўша ҳукм чиқарилсин. Қуръон очилгач, бу ояти карима назарга тушдики: *«Ва итти тоифатани минал муминин. Ақталу фааслиҳу байнуҳума» («Агар мўминлардан бўлган икки тоифа урушиб қолсалар, дарҳол уларнинг ўртасини ўнглаб қўйинглар»)*. Ундан сўнг уламо ва машойих дедиларки: *«Тангри таолонинг ҳукми билан ярашмоқ керакдир»*. Шу билан ярашувга рози бўлдим ва *«аввал бир-икки ишончли кишиларни Амир Хусайннинг олдига юбориб, аҳду паймонни мустаҳкамлаб, ундан сўнг ҳар жойда учрашсам учрашарман»*, - дедим. Амир Мусо, уламо ва машойих дедиларки, бизлар ҳам Амирнинг зафарёр жиловиди Самарқандгача бирга бориб, ярашув биносини барқарор ва давомли этамиз.

Мен уларнинг сўзларини манзур тутиб, отланиб Самарқанд теварагига кириб борганимда, Амир Хусайн мени синамокка халойиқ орасида шундай хабар таркатдики, Амир Хусайн мараз касалидан олам билан видолашди. Бу сўз унинг макрларидан бири эдики, агар мен Самарқандга тап тортмай асаса ва дабдаба билан кирсам мени айблайди. Мен бу сўзларга мутлақо парво қилмай, от устида кенгаш қилиб, Хисори Шодмонга жўнашга қарор қилдим. Шундан сўнг уламо билан Шодмон саҳросига юзланиб, Панжшанба Баходирга

мактуб бериб Сори Саройга Амир Хусайннинг олдига юбордим, то унинг ўликтириклигидан хабар келтиргунча. Амир Мусо бориб, Самарқандга кирди. Мен йўлга тушиб, Хисори Шодмонга кириб, кутиб турган эдим, тўсатдан Амир Хусайн кўшинидан бир гуруҳи келиб, дабдурустдан жангу жадалга тушиб кетдилар. Мен ҳам ўз кўшиним билан бир баланд устига чикиб, Амир Сайфуддин ва Хитой Баходирни икки гуруҳга бўлиб, уларнинг истикболига жўнатдим. Улар ўнг қўл ва чап қўлдан кириб ҳамла қилдилар. Мен ҳам ёрғу чалдириб, майдонга киргач, Амир Хусайн кўшини қочишга юз тутиб, кўпчилиги қўлга тушдилар. Мен қўлга тушганларни озод қилиб, уламолар билан биргаликда кенгаш қилдимки, Кўшк сувидан ўтиб кутиб тураман, токи Амир Хусайннинг ўлик-тириги хабари етиб келгунча. Шу аснода Панжшанба Баходир Амир Хусайннинг тириклиги хабарини келтириб дедикки, Амир Хусайн мухолифликни тарк этиб, янгидан аҳду паймон этишга интизордир. Мен Амир Хусайн мажлисига борган чоғда, Амир Мусо хабар олиб келдики, Амир Темуру билан бирга Самарқандга етиб боргач, даҳшатли хабар эшитиб Самарқандга кирдимки, аҳвол-кайфиятдан вокиф бўламан.

Амирнинг Хисори Шодмон томон йўл олганини Амир Хусайн эшитгач, таҳликага тушиб Туроншоҳни мулозимлигимга тайин этди, ўзи ҳам орқадан етиб келмоқда эди.

Туроншоҳ келиб менинг мажлисимга киргач, ўтган воқеаларни гапириб берди, унинг сўзларига бошдан-оёқ қулоқ солгач, менинг аҳдим маҳкамлигидан хотиржам бўлди.

Сўнг унга рухсат бериб, кимматбаҳо тўн кийдирдим. Шу аснода у илтимос этдики: «Амир томонидан бир ишончли киши менга кўшилиб бориб, Амир Хусайн билан янгидан аҳду паймон этаман». Менинг ишончли кишиларимдан Аббос Баходирни унга қўшиб дедимки: *«Агар Амир Хусайн ўз аҳдида қатъий бўлса, Шайх Али (ул азизнинг сиррини муқаддас қилсин) файзли мазори бошида ҳозир бўлсин. Мен ҳам ўша ерга бориб, аҳдимизни янгилаймиз».*

Аббос Баходир менинг хатимни Амир Хусайнга етказгач, у ҳам ишончли кишиларидан Амир Мусо ва Ўлжайтуни менинг истикболимга юборди. Улар менинг мажлисимга киргач, менинг амирларим арз этдики, бу икки киши Амир Ху-

сайн салтанатининг устунларидир. Бу икки кишини кўлоёғини боғлаб, Амир Хусайн устига ҳужум этганим авлодир. Мен уларга *«Аҳдни бузмоқ менинг шаънимга лойиқ ва муносиб эмасдир, Худога душман бўлиб қоламан»*, - дедим. Шундан сўнг улар хомуш бўлдилар.

Амир Мусо ва Ўлжайту Амир Хусайн тарафидан узр сўрашга тил очдилар. Кейин бориб Амир Хусайнни юз отлик билан Шайх Алининг нурга гўла мозори олдида ҳозир қилдилар. Мен ҳам эллик отлик билан отланиб бораётганимда Гулшан мавзеида Амир Хусайн билан учрашиб қолиб, биргаликда мозори шарифга бордик. Ўша жойда Амир Хусайн менга боқиб, ўтган воқеалардан гап очди. Сўнг: *«Энди идтифоқ тузайликки, бегонанинг бизга қўли етмасин»*, деди. Бу менга нисбатан киноя эди. Мен унга: *«Агар бегона дўст бўлса ўзники бўлур, ўзники душман бўлса бегона бўлур»*, - дедим. Шу билан кўлимни Қуръонга кўйдим, токи Амир Хусайн аҳдини бузмагунча, агар бузса уни ўлдирмоғим лозим бўлади. У ҳам молу жон химояси учун кўлидан келган ишни қайтармайди ва менга зарар етказмайди. Шу билан биргалашиб отланиб, от устида видолашиб. Амир Хусайн Сори Сарой томонга жўнади ва мен Кеш тарафга отнинг жиловини бурдим. Кеш Ўлкасига етганда амирзода Жаҳонгирга жаҳонни очиш ёрлиғини юбордимки, лашкарни Марвдан олиб Шаҳрисабзга йўл олсин, деб. Шу орада Амир Хусайн номаси келдики, *«Бадахшон шоҳлари мухолифлик байроғини кўтардилар. Мен уларни бартараф қилишга шошилишим лозим»*. Шу аснода Хирот волийси Малик Хусайн Амир Хусайн устига сон-саноксиз лашкар сурди, токи Балх элатини талаш учун.

Бу хабардан сўнг мен тўхтовсиз оёғимни узангига кўйиб, Термиз кечувидан ўтиб илғор билан ўзимни етказдим. Хуросон лашкари талаб кетаётган мол-дунёни кўлларида олиб, Амир Хусайнга аҳвол кайфиятни ёзиб, Бадахшон тарафга йўл солдим. Бу хабарни эшитиб, Бадахшон шоҳлари Амир Хусайн билан ярашиб, узр эта бошладилар. Амир Хусайн қайтиб Қундузга келиб тушди. Мен унинг истикболига чиқиб, от устида учрашиб, биргалашиб келиб тушиб шоҳ чондирга киргач, у билан жудоликда кўнглимизда йиғилган гина-кудурат бутунлай кўтарилди.

Шу пайт Кобулистон тарафидан Амир Хусайнга мактуб

келдики, Ок Буғо ва Фулод Буғо Кобул калъасини бекитиб мухолифлик байроғини осмон баравар кўтардилар. Амир Ҳусайн ожизлик ва нотавонликдан илтижо қилдики, биргалашиб бориб Кобулистонни эгаллаб, ака-укаларча бўлишамиз. Шундан сўнг у билан Кобулистонни эгаллаш тузукини бундай қилдимки, ўзим лашкарга ҳировул бўлиб, отланиб Кобулистон вилоятига кириб боргач, Ок Буғо гурур ва тақаббурлик билан лашкар тузиб кутиб олди. Шу пайт Хитой Баҳодирни унга рўпара қилиб, Шайх Баҳодирни унинг таъкибига тайинладим. Ўзим ҳам улар кетидан майдонга киргач, Чақирбек Баҳодир бир қилич зарби билан Ок Буғонинг миясини катигини чиқариб, асирлик қайдига киритди. Фулод Буғо кўп машаққат билан ўзини калъа ичига олди. Мен баҳодирлар билан аста-секин дарвоза тарафга юриб, амр этдимки, ўк зарби билан дарвозани парча-парча қилдилар. Мен калъага кириб кўшинга омон бердим.

Икки кундан сўнг Амир Ҳусайн етиб келиб, мени кучоклаб муборакбод қилди. «Бу икки тубаннинг қилган қилмишидан кўзим тўла ёш, жигарим кабоб эди. Агар ушбу фатх муяссар бўлмаса эди. Кобул шаҳри яқинида қандай тушар эдик», - деди.

Шунда Ок Буғо, Фулод Буғони олиб келишга ҳукм этдим. Уларни бўйнига ип боғлаб олиб келишар эди. Менинг назарим уларга тушгач, тажриба орттирдимки, навкарни у қадар баланд мартабага кўтариш керак эмаски, миясида ғусур пайдо бўлади, балки кўрқув ва умид ўртасида тарбия қилиб, гоҳо лутф, гоҳо қаҳр кўрсатмоқ керак. Аммо кўнгулга, *«асилзодадан ҳеч қачон хато содир бўлмас»*, ҳаёли келарди. Агар Ок Буғо аслзода бўлса эди, хато қилмас эди. Шундан сўнг Ок Буғога боқиб хитоб қилдимки: «Ўзинг қаро бўлсин. Агар сен ҳалолзода бўлсанг эди, ўзингнинг валинеъматинг Амир Ҳусайнга қарши чиқмас эдинг. Сени шунчалик улуг мартаба ва юксак даражаларга кўтарган эди. Бу орада Амир Ҳусайн ўз гумашталарини Кобулистон забтига тайин этиб, менинг жапғимни ва талошим ҳақини унутиб, менга «Марҳабо» деди. Шундан сўнг мен унинг Кобулни улашмоққа берган хатини чиқариб кўрсатишга ор-номус кучлилиқ қилди. Шу билан уни Жаббор Худога солдим.

Амир Ҳусайн мендан кеңгаш тиладики. Балҳда ҳокимлик

қароргохи қилгай. Мен Балхга боришни ман этдим. У менинг айтганимга қарамай, Балхга йўл олди. Ҳиндулар кўрғонини талон-ғарож қилиб, Балх аҳолисини тўплаб қалъага киргазди. Мен ўз салтанатим қароргохига йўл олиб, Кеш воҳасида жойлашдим. Амир Ҳусайн Кобул вилоятини тартибга солишга киришди.

Ўттиз уч ёшга (769/1367-1368) қадам қўйганимда кўнглимда вилоятлардан бирига чоповул қилиш ўйи туғенга келди. Шу пайт жосусларим Жета лашкари бостириб келмоқда, деб хабар етказдилар. Шундан сўнг лашкар тузиб турган эдим, Амир Ҳусайннинг «мадад вақти ва кўмак бериш замонидир, чунки Жета лашкари бу тарафга йўл олдилар» деган мактуби келди. Шунда Амир Ҳусайннинг Кобулни тақсим этмак бобидаги берган хатини мактуб келтирувчига кўрсатиб: *«Кобулни фатҳ этдим ва Амир Ҳусайн ваъдасига вафо қилмади»*, дедим. Менинг хабаримни Амир Ҳусайнга етказишгач, Амир Мусони юбордики, Кобулистон Амир Темурга тааллуқли бўлсин, деб. Мен унинг ваъдасига ишонмай: *«Иншооллоҳи таоло Амир Ҳусайн миннатини чекмай, у мамлакатни Жета лашкаридан оламан»*, - дедим. Шундан сўнг ўзим билан кенгаш қилдимки, Жета лашкарининг у вилоятга киришига монелик кўрсатмайман. Шунда Амир Ҳусайн Амир Мусога ёрлик ёздики, Жайхундан ўтиб Жета лашкарига хужум қилсин, деб. У сувдан ўтиши билан Жета лашкари Амир Мусога хужум қилди. Амир Мусо катта талафот бериб орқага қайтди.

Бу кулфатли хабар Амир Ҳусайнга етгач, ўзи Балхдан чиқиб, кўча-кўч билан Кеш воҳасига келиб тушди. Жета лашкари мағрур бўлиб, унга зўравонлик кўрсатдилар. Амир Ҳусайн саросимага тушиб, менинг қароргоҳимга келиб: *«Энди Жета лашкари мени мағлуб қилиб, ер билан яқсон этади. Сен не иш қилурсан?»*, - деди. Мен унга: *«Ҳар нимани худдо хоҳласа, ушандай қиламан»*, - дедим. Шунда Амир Ҳусайн тинимсиз: *«Сен кўнглингни тўқ қилиб, унинг истиқболига чиқсанг, мен сенинг орқангда турсам, Тангри таоло сенга фатҳ насиб қилади, зафар ва нусрат нишонасини сенинг манглайинг томирида ошкоро кўриб турибман»*, - деди. Шу онда амирларим қайнаб-тошиб: *«Бизлар тиг уриб яридор бўлурмиз, хирқа ва дўқма ўзгалар кийиб ерлар»*, - де-

ди. Шундан сўнг Амир Ҳусайн ўша мажлисда хат бердики: «Аввалгидек Самарқанд Амир Темурга мутааллиқ бўлсин!» Мен унга: «Самарқандни сендан олмасман! Иншоолоҳ уни қилиш зарби билан олурман», - дедим.

Шу билан фотиҳа ўқиб, Кеш водийсидан отланиб, Жайхун бўйига йўл солдим. Амир Ҳусайн ташқаридан яхши муомала қилса ҳам лекин кўнглида мен ҳам Амир Мусо каби шикаст топишимни тилар эди.

Мен инояти илоҳий ва рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам руҳонияти ёрдамига таяниб, Жета лашкари урушига жазм қилдим. Жайхундан ўтган чоғда хаёлимга келдики, Жета лашкари ичидаги Қамаруддин Ўғлон билан Ҳожибек орасида аввалдан низо бор эди. Агар муҳолифат пайдо бўлса, Жета лашкарининг иши тезда бир ёкли бўларди. Бу аснода Ҳожибек Қамаруддин устига отланди. Ораларида уруш-киргин бўлиб, шу билан лашкардагиларни баъзилари Қамаруддин тараф, баъзилари Ҳожибек тараф бўлиб, ўзлари билан овора бўлиб қолдилар. Шундан сўнг фурсатни душманат билиб мен уларга чоповул ясагач, ўз юртлари томонга қайтдилар. Мен Борий таоло инояти билан музаффар бўлиб қайтдим.

Бу хабар Амир Ҳусайннинг қулоғига етиб, менинг истиқболимга чиқиб, бир-биримизни кучоқлаб айш-ишрат бисотилини тўшаган ҳам эдикки, Бадахшон шоҳлари исён водийсига кадам қўйиб, Қундузни талон-тарож қилдилар, деб эшитдик. Бу хабардан Амир Ҳусайн дили сиёҳ бўлиб, ожизлик ва ёлвориш юзини менга келтириб, ўзининг ярашмаган қилиқларидан тавба қилди ва гуноҳини кечиришимни сўради. Унинг ёмон одатларидан бири бу эдики, бошига иш тушган чоғда муҳтожлик юзини оёғимга қўйиб, иши битгач мардлик лофин урар эди. Иккинчидан ҳасадгўй ва навкарларини тарбия қилмай, уларни эзиш пайидан эди. Учинчидан бадфеъл, тамагир ва бадгумон эди. Тўртинчидан ўз феъли торлиги ва хомтамалигидан ўз навкарларини ўзига итоатсизлик қилар эди. Ҳар мулк ва чегарада ҳоким қўйса тилар эдики, унинг топганини қўлидан олса. Бешинчидан ҳеч кимни бир йил тўлик вилоятда қўймас эди. Бўлмаса Бадахшон шоҳлари унинг итоати йўлидан ташқари кадам қўймай, унга тортиқлар берар эдилар. Ўша йили бир нодон вазирга букордики, улардан

хисоб олгин деб. Бу вазир эса улар чидай олмайдиган маблағ талаб қилди. Уларнинг харажатлари учун тайинланган Қундуз тушумларини яна қайтиб олди. Шундан сўнг улар ҳам қарши туриб. Амир Ҳусайн вилоятларини талай бошладилар.

Амир Ҳусайн уларни қайтариш учун кўшинлар юборди. Улар зарба бердилар. Мен билан Амир Ҳусайннинг ундан норози сардорлари, унинг сўзига ҳам ишончлари йўқ эди. Бадахшон шоҳлари билан Амир Ҳусайнни салтанатдан четлаштиришга тил бириктирдилар. Бу аснода менга хат ёзиб, Амир Ҳусайндан шикоят қилдилар.

Бу хабар Амир Ҳусайнга етиб боргач, кечама-кеча юриб, менинг олдимга келиб, мени ва салтанатимни ҳимоя қилгил, деб ялиниб-ёлворди. Мен ўша хатларни унга кўрсатдим. Шундан сўнг унга тасалли бердимки, хоҳ тинчлик, хоҳ уруш билан Бадахшон шоҳларини сенинг олдинга келтиурман. Сенинг лашкаринг уларга қўшилиб кетгани учун, энди кенгаш шуки, мен олдинроқ зафарёр аскаримни сафлаб, Бадахшон шоҳларининг устига юриш қиламан. Сен ўз қўшининг билан бир манзил бирга бориб, менинг юришимни ўз кўзинг билан кўриб қоласан, дедим.

Шу билан фотиҳа ўқиб, илғор этиб, Жайхун сувидан ўтиб, Бадахшонга карашли бир саҳрони ўз шавкатли подшоҳлигимга қароргоҳ қилдим. Шу пайт Амир Ҳусайн мактуби келди. Толеи баланд фарзанди Жаҳон Маликни у тарафга юбордим. Шу орада Бадахшон шоҳларининг қўшинлари Каркас кишлоғини тўсдилар. Шундан сўнг орқамдан келаётган Жаҳон Маликка илгарироқ бориб Каркас кишлоғини Бадахшон шоҳларидан тозала дедим. Шу билан Жаҳон Малик қуюн тезлигида ўша мавзегга кириб бориб, ўлжа ва ғоратга машғул бўлди.

Каркастан Бадахшон шоҳларининг қўшинлари пиёда бўлиб, Жаҳон Маликни йўлини тўсиб жангу жадалга киришгач, Жаҳон Малик уларга бас келолмай қочишга юз тутиб, бор асбоб-анжомини бой берди. Жаҳон Малик ёнидаги Амир Ҳусайннинг тўрт юз отлиғини қўлга тушириб, асирлик тутқунига солдилар.

Жаҳон Малик мағлуб бўлиб, менга суянди. Мен отланиб ўша мавзегга етиб боргач, Каркас Дарбандини бадахшоний-

лар палакатидан тозалаб, улардан Алишоҳни қўлга туширдим. Шу аснода бадахшонийлар ўзларини ер билан яқсон бўлганини кўриб, «алфарор» деб кочиб, Дарбандни ўзларига истехком қилиб, урушга қўл урдилар. Мен отланиб Алишоҳ Бадахшонийни бир отга тонгиб, бир гуруҳ билан орқага қайтардим. Ўзим ёрғу ва карнай чалдириб равона бўлдим. Шу аснода Амир Темур таъқиб қилиб етиб келмоқда, деб эшитдилар. Шу билан менинг қурол-яроғимга кўзлари тушиб, урушдан қўл тортиб, элчи юбориб омон тиладилар.

Кейинги куни яна Бадахшоннинг улуғ оқсоқоллари келиб, тавба-газарру қилиб, бориб Бадахшонга тушишимни сўрадилар. Мен уларнинг илтимосини маъқул кўриб, орқага қайтиб Бадахшон пойтахтида жойлашдим. Бадахшон шоҳлари совға-саломлар ва Жаҳон Маликдан ўлжа йўсинида олган нарсаларини олиб келдилар.

Мен шундан сўнг Бадахшон шоҳларини Амир Ҳусайн билан яраштириб қўйишни истадим. Ва Амир Ҳусайн менинг бу ерда тўхтаганимдан, мабодо Бадахшон шоҳлари билан келишиб олмадими, деб ҳадиксиради. Менга элчи юбордики, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав элу улуси билан муҳолифлик байрогини кўтардилар.

Бу хабарни эшитиб Амир Ҳусайннинг салтанати Сори Саройга қайтдим. Ундан ўз манзилимга етиб келгач, улардан мактуб келди: «Биз Амир Ҳусайннинг макр-ҳийласидан каттик дилхира бўлдик. Амир Темур ўта содда одамдир. Яқинда Амирни ҳам хийла-найранг билан ўзига мафтун қилади. Амирни унинг қилмишларидан огоҳ қилурмиз. Ҳар не кўнглимизда эди, тилга келтирдик», - деб ёзибдилар. Шу пайт эшитдимки, Амир Ҳусайнга ҳам улар мактуб юборибдилар. Мен ўз мактубим мазмунини унга билдирдим ва садоқат юзасидан у ҳам ўзидаги мактуб мазмунини менга билдиришни тиладим. Амир Ҳусайн бу сўзни мендан яширди. Мен фаросат билан англадимки, мен билан Амир Ҳусайн ўртамызга раҳна солиш мақсадида, менга ёзилган сўзни унга ҳам ёзган эканлар. Амир Ҳусайн менга нисбатан гина-кудуратини кўнглида яшириб, узрлар айтди.

Шу аснода эшитдимки, ўз маҳрамлари билан кенгаш қилиб, *«токи Амир Темур тириклик масканида ором оларкан, салтанат ва мамлакат иши бизларга мушкулдир»*, дедилар.

Шундан сўнг мени қўлга тушуришга қасд қилдилар. Мен бу сўзни ёлғон деб қйладим, чунки, менга қасд қилмайман, деб Қуръондан оит ичган эди. Агар мусулмонликдан қайтса, уни Қуръон уради.

Шу орада Амир Хусайн Чингиз тўраларидан билиб, хон кўтариб, халқни унинг амр-фармониغا киритган Одил Султондан қогоз келди: Амир Хусайн хиёнатга қўл урди. Бу қогоз мазмунидан хабардор бўлгач, ишонч ҳосил қилдимки Амир Хусайн худони унитибди.

Шундан сўнг ўзимни эҳтиётимни қилиб, биргалашиб Жайхун суви бўйига бориб тушдик. Амир Мусога Жайхундан ўтиб, ҳийла билан муҳолифлар устига лашкар тортишни таклиф этгач, у *«мен бу ишни қилмайман»* деди. Иложсиз Амир Хусайн менинг манзилимга келди. Мен билдимки, Амир Хусайн усиз бирон ишни битира олмайди ва ёнида Шайх Муҳаммад Сулдуз ва Амир Қайхусрав ҳам йўқ эдики, бир иш битирсалар. Шундан сўнг уларни бир тараф қилишга бор жон-жаҳдим билан киришишга қарор қилдим. Ўша заҳоти отланиб сувдан ўтдим. Ва мен улар қутганидан бошқа ишга машғул эмасдим.

Уларнинг яқинига етиб боргач, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Қайхусрав бир-бирига *«ғалаба Амир Темурга насиб қилади. бизларни у билан қилич чопишга чоғимиз йўқдир»*, - дейишди. Яхшиси сен Хўжанд тарафга, мен эса юқорига кетамиз, деб равона бўлдилар. Ва мен бу хабарни эшитгач, уларнинг орқасидан илғор билан жўнаб, улардан асар топмай, жиловни Тошканд тарафга буриб, ов овлаганча келиб Кеш соҳасида тушдим.

Шу орада Амир Хусайндан мактуб келдики, шундай кенгашга тўхтадимки, Балх тарафга йўл олиб, Кеш ва Балх юртини салтанат қароргоҳи қиламан. Иттифоқ билан мамлакат сайрига бел боғлаб, Хуросон мамлакатини эгаллаб, тенг бўлишсак. Шундан сўнг Амир Хусайн мажлисидаги бир дўстим менга нома ёздики, Амир Хусайн мактубининг жавобида: *«Мен ўз жонимни ҳуш қўрарман»* деб ёзгил. Шундан сўнг Балхга юришдан бош тортдим. Шу билан бу маъни Амир Хусайн муҳолифлигига ишора бўлиб, у мени йўқ қилиш мақсадини олдига қўйиб, ҳийла-найрангга қўл урардики, ҳар қандай йўл билан мени қўлга туширса. Ҳийла билан

иш битказа олмагач, ўзининг кариндошларидан Фулод Буго ва Амир Халилни мени эл-улусимни кўчириб, Балх вилоятига элтишга юборди.

Амир Хусайннинг хиёнат ва душманлиги ошкор бўлгач, уни Куръонга ҳавола қилдим. Шу аснода менинг ўн икки мўътабар амирим бўлган Амир Довуд, Амир Сориғ Буго, Амир Жоку, Амир Сайфуддин, Аббос Баходир, Амир Ок Буго, Элчи Буго, Али Баходир, Давлатшоҳ Баҳши, Олғур Баходир, Амир Жоку ва Амир Мусо олдимга келиб: *«Бизларга жавоб бергинки, қўлдан келганча ҳаракатимизни қилайлик, йўқса амирлик ва ҳокимият сенинг қўлингдан кетади. Чунки, Фулод Буго билан Амир Халил келиб, бизларни раиятга ўхшатиб бўйинларимиздан боғлаб судраб Балхга элиб, қатл этадилар. Уларнинг сўзларини чиндан хавфли санаб, олт ичдимки, улар маъқул кўрган ишдан ташқари чиқмайман. Ушбу сўздан уларнинг кўнгли таскин топгач «Амир Хусайн менга аҳду наймон қилган эди, қандай қилиб аҳдни бузиб душман бўлурсизлар, хотиржам бўлингларки, аҳдни бузган эвазига менга гирифтор бўлади», - дедим. Мен айтганимдай бўлди.*

Амир Хусайннинг зулми ҳаддан ошиб, феъл-атвори айниб, такаббур ва ғурурни ўзига шиор этиб, мени йўк қилиш пайига тушгач, мен унинг зиёнидан кутулиб, ўзимни тинч-осуда қилишга интилдим. Бу жиҳатдан лашкар тузукини қилдим ва ҳиммат қадамини азимат узангисига қўйиб, Фулод Буго ва Амир Халилни ҳузуримга келишга ҳукм қилдим. Улар мажлисимга келдилар. Уларга хитоб қилиб: *«Амир Хусайн мусулмонликдан қайтиб, насроний бўлибди, Худойи таолонинг Қуръонини ва ўз оитини унутиб, менинг эл-улусим қасдига қасос тизини белига боғлабди! Иншооллоҳи тиоло ҳеч иш битказа олмасдир!»* – дедим. Шу ҳолда уламо ҳузуримга келишига ҳукм қилдим. *«Аҳдни аввал у бузгани учун иккала томонга зарари бўлса ҳам иншооллоҳ Амирнинг қўлига гирифтор бўлгусидир»,* - дедилар.

Амир Халил билан Фулод Буго бу сўзларни эшитгач, аъзойи баданига титроқ туриб, мен уларга рухсат бердимки, Амир Хусайнга хабар етказсинлар.

Амир Хусайн бу воқеани эшитгач, таблу нағора коқтириб, жангу жадалга фурсат тилар эди. Лекин мен яна ростлик ва

мардоналик йўлини танлаб, кўнгилдаги сиримни ошкор қилдим. Шу аснода инояти илохий ва ўз истиқболимга таваккал қилиб баланд овоз билан: *«Мувофиқлик бобида аҳдимиз қатъий пайтида у билан бир хил ниятда эдим, ҳозир орага нифоқ тушган, шунинг учун мен аҳдимдан қайтдим. Амир Ҳусайнинг ўзи сўздан қайтиб менга қасд қилди, энди мен ўз жоним ва ор-номусимни ҳимоя қилишга имкон борича ҳаракат қиламан»*, - дедим.

Бу сўздан амирлар хурсанд бўлиб, жонбозлик қиличини бирдамлик белига боғладилар. Ва мен кўшинни тузиб соадатли соатда Қуръондан фол очдим. Бу оят чикдики: *«Кул ла ас' алакум алайҳи ажран илло ал муваддат»* (Айтинг: *«Мен сизлардан бу учун ажр-мукофот сўрамайман, фақат меҳроқибат сўрайман»*.) Шунда уламо айтдики: бу оятнинг маънисини шундайки, Худойи таолонинг амридурки пайғамбар саллаллоҳу алаҳи васаллам фарзандларини дўст тутадилар. Амирлар ҳам Ҳақ таоло амрига итоат қиладилар, токи ўша тузук ва ясоқда пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг фарзандларидан етарли фойда топади.

Худди улар тафсир қилгандай бўлди. Амир Ҳусайнни бар-тараф қилишга бел боғлагач, Термизга бориб тушдим. Шу орада улуг шон-шавкатли саййидлардан яхши сифатли ва буюк даражали Амир Абул Баракот, кўп муддатдан сўнг истиқболимга чиқиб Амир Ҳусайннинг табл ва байроғини менга келтириб берган эди. *«Расули рабб' ул-оламин амри билан менинг уйқумда кўрсатдилар. Шундан сўнг Амир Ҳусайннинг табл ва байроғини сенга келтирдим»*, - дедилар.

Мен унинг келганини хайру баракот англаб, Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг олий даражали саййидлари ва саҳобаларининг таъзим ва иззат-икромга бор саъйи-ҳаракатимни ишга солардим. уни ўзимга яқин олиб, ёнимдан жой бердим. Ҳеч бир сабаб билан унинг амрига қарши чиқмас эдим ва унинг келганини Тангри таоло қўллаганининг аломати, деб билдим. Унга ирода қўлини бердим, сафар ва хузурда менинг шафқатли йўлдошим эди.

Амир Ҳусайннинг салтанати нишонаси бўлган табл ва байроғини менга келтирганларининг хабари оламнинг атроф-теварагига, хусусан Туронзаминга тарқалди. Амир Ҳусайнга қарши чиққан биринчи одам Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз

эди. Амир Хусайндан кочиб сахроларда саргардон бўлиб юрарди. Мени Амир Хусайн касдида йўлга тушганимни эшитиб, элат ва кўшини билан келиб менга кўшилди ва димоғига салтанат ҳиди уриб, ўзини буюк шон-шавкатли амирлардан бири хаёл қиларди, ўта тўпори ва тили аччиқ киши эди. Бир кун менинг олдимга келиб Хатлонни тилади, мен ҳам унга бердим. Шу заҳоти Амир Кайхусрав Хатлоний келиб, бор эл-улуси билан Хатлон лашкарини тўплаб, менга ариза ёздики: *«Агар Амир ваъдасида барқарор бўлса, Хатлон лашкари билан хизматларига етиб бораман»*. Мен унга ёздимки: *«Амир Хусайн уч мартаба Қуръондан оит ичиб, аҳдини бузди. Сен биласанки унга етти марта ёрдам кўрсатдим. Ҳар гал менга ҳасад қилиб, мени улдиришни истарди. Ҳозир Фуод Буго билан Амир Халилни юбордики, менинг элатимни кучириб, улусимни тўзигай. Аниқ билдимки менинг қатлим қасдидадир. Мен уз бошим биландирман. Уни ичган онтига ҳавола қилдим. Иншооллоҳ таоло Худонинг Қуръони уни бир иш йўлиқтиради»*.

Бу ёрлик Амир Кайхусравга етиб келгач, шодон ва хушхол бўлиб, бор эл ва кўшини билан мен томонга йўл олди. Мажлисга кириб келгач, кучоқлашиб кўришиб, унга тасалли бердим. Кўчишга отланиб, зафар узангисига кадам кўйиб, Чағон суви бўйини ёкалаб Чағонободда жой олдим. Ундан ҳам отланиб, Жайхун сувидан ўтиб, Хулм мавзесига тушдим. Ўша жойда Амир Хусайн томонидан Қундузда ҳоким бўлган Ўлжайту унинг ёмон муомаласидан кочиб, Қундуз лашкари билан менга кўшилди. Мен Худойи таолога шукр этиб дедимки: *«Умидворманки амир давлати ва шавкати баракатидан Амир Хусайн урушидан нажот ҳосил бўлади»*.

Шу орада Бадахшон волийси Шох Муҳаммаддан ариза келдики, унда Амир Хусайндан шикоят битилган эди. Мен унга ёрлик ёзиб юбордимки, *«Амир Хусайндан шикоят қилиш керак бўлса, мен сизлардан ортиқ шикоят қилурман, чунки, у менинг жонимга қасд қилган. Мен ўз жонимни ҳимоя қилиш зарурати билан, ишжоат юзасидан қураш узангисига қадам кўйдим. Агар Амир Хусайндан сизларда ҳам шикоят бўлса, иншооллоҳи таоло сизларнинг шикоятингиз шукрга айлансин»*.

Бу ёрлик унга етиб бориши билан у дарҳол хизматимга бел

боғлади. Бадахшон ва Моварауннахрнинг қабила ва эллари жам бўлиб, Амир Ҳусайнни бартараф қилишга химмат камарини боғладилар. Аризалар ёзиб мендан сардорлик тиладилар.

Мен Амир Жокуни уларнинг сардорлигига тайинладим. Амир Ҳусайндан безор бўлган барча қабилалар Амир Жоку ёнида жам бўлдилар. Мен бу маънони ҳазрати Рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам руҳонияти мададидан билдим ва Амир Абу Бараканинг ҳам қадамини муборак англаб, савот айтиб, Қуръондан фол очдимки, бу жамият менга доимо садокатли бўладими ё йўқми. Фолимга бу оят чиқдики, *«Иннамо йуриду-ллаҳу лиюзҳибу анкуму-ррижса аҳ-ла-лбайти ва йутаҳҳиракум татҳиран»* («Оллоҳ сизлардан гуноҳни ювишни ва сизларни бутунлай поклашни истайди, холос»). Уламо шундай тафсир этдиларки, бу оят пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам уй аҳлининг поклиги ва исмати бобида нозил бўлгандир ва Амирнинг муносиби ҳолидир, негаки саййидлар руҳлари нопоклик, нажосат, бутпарастлик, ширк ва исёндан покдурлар. Уларнинг арвоҳи либосидан чиққач, ўзларининг зоти поклиги билан жам бўладилар. Амир ҳам душманларнинг исён ва душманлигидан фориғ бўлади.

Шу билан уламонинг ушбу тафсири мазмунидан пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг уй аҳлига менинг муҳаббатим ва ихлосим янада ошиб, Амир Абул Баракотнинг келиб ёнимда бўлганини Худойи таолонинг менга қилган аъто ва карами билдим.

Ўша пайтда ўзимча қарор қилдимки, ҳар ишда Қуръондан фол очиб, Тангри таолонинг амру фармониغا амал қилгайман. Олдимга турли хил аскар, уруғ-аймоқ йиғилгандан сўнг, ўз ишончли амирларимни ҳузуримга чақириб, уларга: *«Амир Ҳусайн макр ва ҳийла курсатиб бу гирдобдан қутулиб қолмоқчи, бўлмаса унинг эл-улуси тезда тарқаб кетади. Жумладан, Амир Мусо таҳликага тушиб қочиб Самарқанд тарафга қайтди. Энди яхияиси шуки, мен бу одамларга андик мулоиймлик ва меҳрибонлик курсатай, токи ҳамма иттифоқ бўлиб, Амир Ҳусайнни даф этишга Қуръон билан оит ичиб ваъда берсинлар».*

Шундан сўнг аймоқнинг эл ва амирлари бир мажлисда йи-

гилиб, янгидан аҳду наймон этдилар. Чигатой улусининг барча буюк амирлари, кўшин ва эллари менинг итоатим камарини белларига боғлагач, менинг аввалги қилган ишим шу бўлдики, Шайх Али Баҳодирни бир неча жанговар баҳодирлар билан мункалой расми билан олдинга юбордим. Шу аснода эшитдимки, Амир Ҳусайн бир гуруҳ лашкарга Чўпон Баҳодирни сардор қилиб, менинг лашкарим истиқболига тайинлади. Мен ҳам кўч ноғорасини чалдириб, Шодмон тоғи этагидан ўтиб, Газсув лабини ёкалаб Албурзкух яқинига тушганимда эшитдимки, Амир Ҳусайн умаро ва фуқароси билан келиб халойикни бу тарика игво қилдики: сизлар бу замонгача туркларнинг исм ва қонунини бузиб хонлардан бўлмаган кимсага бўйсуниб келмоқдасизлар, бурунги тузук ва қонундан ташқари чиқибдурсизлар. Хонлик мартабаси Чингизхон авлодига тегишлидир, ўзгага тегишли эмас.

Кейин бу хабар менинг қулоғимга етди, сўнг умарони жам этиб дедимки, Амир Ҳусайн урушидан менинг ғаразим мусулмонларнинг аҳволини яхшилаш ва фароғатидир, кўшин ва раият, фуқаро ва амирлар ундан юз ўгурганлар ва бизларнинг орамизда бу кун Тўра Суюргатмиш Ўғлондурки, уни хон қилурмиз. Агар умаролардан бири Амир Ҳусайн сўзи билан хотирида хонлик ҳаёли бўлса ва ёки кўнглига келтирса, ақлдан йироқ бўлмай.

Шундан сўнг кўч нағорасини чалдирдим, токи Амир Ҳусайн халойикни алдаб ўзига оғдиргунча устига ҳужум ясагайман. Мункалай расми билан отда кетган Шайх Али Баҳодир ўзга баҳодирлар билан Амир Ҳусайн тарафидан лашкар тортиб келган Чўпон Баҳодирни қўлларини боғлаб, бўйнига ип тақиб менинг зафарёр жиловимга келтирдилар. Менга биринчи муяссар бўлган ғалаба шу эдики, Муҳаммад Хожа ўз лашқари билан Шибирғонотдан келиб, менинг зафар нишонли лашкаримга қўшилди. Шунда кенгаш қилдимки, тўхтовсиз Балхни қуршовга оламан. Агар Амир Ҳусайн қалъадан чиқса, қандай яхши бўлар эди. Агар қамалиб, қалъа истехкомига машғул бўлса, худо осон этгай. Ва менинг хотирим жамдурки, унинг душмани Худойи таолонинг Қуръонидир. Ўша пайт эшитдимки, Амир Ҳусайн Балх қалъасидан ташқари чиқибди. Мен амирларга амр бердимки, олдинга бориб жангга киришинлар, деб. Шу билан фармони қатъийни ба-

жариш юзасидан амирзода Умар Шайх дархол бориб, Балх қалъасига қилич ва камон билан ҳужумга ўтиб, жанг бошлади. Ўша пайтда оёғининг гўштига бир ўк тегиб, оёғини отининг корнига тикди. Шунда амирзода ўн олти ёшда эди. Бу ярага қарамай Амир Ҳусайн кўшинига шундай ҳамла қилдики, Амир Ҳусайн қалъа олди тўсиғини ташлаб, қалъа ичига кириб, дарвозани беркитди. Саодатли ёш амирзода оғир яра билан бориб қалъа дарвозасига қилич солиб, аста-секин орқага қайтди.

Шу аснода баҳодирлар дуо қилиб, ўзларини унга фидо қилдилар. Мен кейинги кун и отланиб, лашкарни тартибга солиб. Балх қалъаси тўсиғига чоповул қилдим. Амир Ҳусайн ҳам қалъа устига чиқиб, ўз байроқларини намоён қилиб, урушга бел боғлаб, бир неча кишини қалъадан ташқарига юборди. Ўша кун икки тараф баҳодирлари мардона жанглар ва жасурона чопишлар қилишди. Ва лекин Амир Ҳусайн ўзини узукнинг кўзидай қуршовда кўриб, ўзининг бошига тушган ғам-қулфатни очиқ-ойдин кўриб, то кечгача уруш қилди. Кун кеч бўлгач, саросимага тушиб хат ёзиб юбордики: «Мен сенинг адоватининг камарини белимга боғлагандан бери бир куним хуш кечмади. Билдимки, сенинг кин ва адоватинг менинг азоб-уқубатимга боисдир. Мен тажриба юзасидан билдимки, сен *«Оллоҳ ярлақгани» бандасан, давлат ва иқбол сенга юзланган, ғам-қулфат менинг гирибонимдан түтиб, сен тарафга судраб келтириб, менинг устимдан зафар қозондинг. Эй бузруквор, менинг гуноҳимдан ўтгилки, мен бошимни олиб бу диёрдан чиқиб, Макка томонга равона бўлайин».*

Мен унинг муддаосини қабул қилиб, унга ёздимки: *«Сенинг амир ва навкарларингдан барчаси сендан кунгли ранжиб, дилпорадилар. Фарзандларингдан бирини юборгинки, унинг ҳузурда уларга тасалли бераман, сенга зарар етказмайдилар».* Ва у катта ўглини ташқарига юборди. Мен амирлар олдида сўз бердимки, Амир Ҳусайн Балхдан чиқиб, Маккаи Муаззама томонга йўл олади. Яна унга айтиб юбордимки, йўлга керакли яроғини тайёрлаб, мендан кузатувчилар олиб, мақсад тарафига йўл олсин.

У менинг бу сўзларимга ишонмай, шундай кенгаш қилдики, ўзининг борлиқ нафис буюмлари ва жавоҳирини белига

боглаб, каландар қиёфасида ўзини бир манзилга етказди.

Шу билан оила аъзолари ва маҳрамларидан ҳеч кишига билдирмай, кийимини ўзгартириб, яширинча чиқгач тонг отди. Шунда у мени одамлар таниб қолмасин деб, масжидга яшириниб, миноранинг устига чиқиб бекинди. Масжид муаззини пешинда азон айтгани минорага чиқиб, кўзи Амир Ҳусайнга тушди. Уни таниди ва Амир Ҳусайн муаззинга бир шода марварид бердики, унинг сирини фош этмасин, деб. Ва муаззин менинг даргоҳимга келиб азон айтди.

Шунда мен уни олдимга чақиргач ваҳима босиб: *«Азон айтгани минора устига чиққан эдим, у ерда Амир Ҳусайнни кўрдим. Мен унинг сирини яширишим учун мана бу шода марваридни берди»*, - деди.

Шунда мен муаззинга: *«Амир Ҳусайнга хабар етказгинки, ҳар нима қилиб бўлса ҳам ўзини махфий тутсин, уни ҳеч ким кўрмасин ва бошини олиб шаҳардан чиқиб кетсин»*, дедим. Шундан сўнг Амир Ҳусайн жон хавфидан чиқиб, масжиднинг тагига яширинган эдики, ўзининг кондор навкарлари бу хабардан воқиф бўлиб, ҳужум билан масжидга юзландилар. Шу билан Амир Ҳусайнни боглаб девонхонада ҳозир қилдилар. Мен буюрдимки, уни ўша жойнинг одил қозисига топширинглар, токи амирлар ва улусдан ҳар кимнинг у билан даъвоси бўлса, даволашсинлар. Уша захоти Амир Ҳусайнга айтиб юбордимки: «Мен сенинг жонингга қасд қилмайман, деб сўз бериб, Қуръон ушлаганман. Ҳали ҳам аҳдимни бузмайман, ҳозир ҳам уша берган сўзимда барқарорман. Бу азоб ва балоларким, сенинг бошингга тушди Тангри таолонинг Қуръонига хилоф иш тутганиндандир. Менинг мутлақо сен билан ишим йўқдир, аммо амирлар ва улуским, сенинг конингга ташнадирлар, уларнинг ҳужуми уддасидан чиқа олмайман». Унга бу хабар етиб боргач, бошқа чораси қолмаганидан менинг ҳузуримга келадиган бўлди. Мен амирлар ҳузуримга келишига ҳукм этдим, токи барча амирлар ва раият жам бўлиб мажлис туздилар. Шу пайт амр этдим, Амир Ҳусайнни ҳам ўша мажлисга киритдилар. Мен унга хитоб этдимки: «Худойи таолонинг каломи ва ўзинг аҳдни бузганлигинг сени тутиб, бу ҳолга солиб, бу жойга келтирди. Аҳдни бузишнинг ҳосият ва натижаси шу бўлади». Шу аснода Саййид Абул Барақот бул байтни тилга ол-

ди:

*Киши яхши паймондан кўрмагай нуқсон,
Яхши паймон авлодурким, яхши имон.*

Мен амирлар ҳузурнда: «Амир Ҳусайнга омон бердим», - дедим. У ўта ғурур ва такаббурлик юзасидан: «Агар мен сен бўлсам эди, сенга омон бермас эдим, мен сен бўлмаганим учун омон тиламайман», - деди. Шу аснода мен унга: «Алҳамду лиллоҳки мен, сенга омон бермайдиган ва яна аҳдимни бузадиган Худо ва расулидан юз ўгирадиган инсон эмасман», - дедим.

Шу пайт Амир Кайхусрав укаси қонини талаб қилди. Мен уни тинчлантириб, кози, муфти ва шайх ул-исломни ҳузуримга чақиришга ҳукм этдим. Улар жам бўлдилар. Бир пайт Бадахшон волийси Амир Шоҳ Муҳаммад титраб-қакшаб, Амир Ҳусайн бизларнинг уйларимизни бузиб, тирикликни бизларга заҳар қилган ва Бадахшон шоҳларидан неча солиҳ кишини қатл эттирган, деди. Ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз фарёд солдики, менинг элатимдан минг уйлик одам неча йилдирки, Амир Ҳусайн зулмидан саҳро-биёбонларда Саргардонлар, бизнинг қанча мол-дунёимизни талон-тарож қилган, деди. Бошқа амирлар ҳам ҳужумга ўтиб, унинг қатлига бел боғладилар.

Амир Ҳусайн билан орамизда яқинлик бўлгани учун менинг коним қайнаб, шиддатли ғам-алам дилимни эзди, лекин иложим йўқ эди. Негаки Амир Ҳусайндан ҳамманинг кўнгли қолиб, ҳамма баравар ёпирилган эдилар. Шундан сўнг мен уламодан савол этдимки, Амир Ҳусайн қатлида не сўз айтурсизлар?

Уламо дедиларки, Амир Ҳусайн қатл қилган кишилари хунбаҳога кўнса кўп яхшидир, йўқса уни ўлдирмоқ керак. Уламанинг гапи даъвогарларнинг қулоғига етгач, улардан бири Амир Ҳусайн навқарларидан эди, дедики: «Ё Амир, Амир Ҳусайн Худойи таолонинг бандаларига чексиз озор етказар эди, оғир ишларга буюрарди ва уларнинг мол-мулкидан тама қиларди ва ҳалойиқни кўп вақт зиндонга солиб, маҳбусликда тутарди». Уша куни минг етти юз эркак ва хотин Амир Ҳусайн тутқинидан нажот топдилар. Мен унга, бу маҳбусларни олдинроқ бўшатсанг дуойи бад этмас эдилар,

дедим.

Шу пайт уламодан бири: «Муаззи, яъни одамларга жабр берувчи, бадхулқ ва баднафе одамни ўлдирмоқ, илон ва чаён қатлидан ҳам заруррокдир», деди. Бу сўз узоқ яқин кишилар қулоғига етгач, Қундуз ҳокими Амир Ўлжойтуки, Амир Ҳусайннинг лашкарбошиси эди, менинг афеус чекканимдан унинг қатлига норозилигимни англаб ғулув қилдилар. Мен уларга «Амир Ҳусайн менинг кўлимдадир, уни ҳар вақт хоҳласангиз ўлдирурсизлар», - дедим.

Шу пайт амирлар фарёд эта бошладиларки, *«Шариати набавий ҳукми билан қасос вожиб бўлди. Бу кун нечун кечга кўюрсизлар?»* Ва мен улардан муҳлат сўрадим, эҳтимол бир йўлини қилиб уни тирик сақлагайман. Ва лекин худони хоҳиши бошқача бўлди. Амир Кайхусрав укасининг қонини талаб қиларди, Амир Ўлжойту ва Шох Муҳаммад ҳам ҳужум қилдилар.

Амир Ҳусайн кўрдик, кўпчиликнинг ҳужуми ғолиб келди, жонидан умидини узиб, мажлисдан ташқари чиқиб муштлашмоққа киришди ва бирдан қочиб, ўзини Хожа Аккоша мазорига етказди. Ўша ерда ўзининг навқари Ўлжойту, Амир Кайхусрав ва Амир Муаййиднинг ишорати билан уни катл этдилар. У ердан қайтиб Амир Ҳусайннинг ўғиллари Саидхон ва Навруз Султонни ўлдирдилар.

Амир Ҳусайн воқеасидан ғамгин ва дил сиёҳ бўлиб, унга жаноза ўқиб, тупрокка дафн этдим. Амир Ҳусайн кизганчик ва бахл кўли билан жамлаган хазина ва дафиналарни ҳаммасини амирларга таксим этдим ва кейинги кун мажлис тузиб амр этдимки, унинг эл-улусини Самарқандга кўчиргайлар. Шу пайт мажлисга бир қора кийинган одам кирди. Ундан *«Сен не сабабдан қора кийдинг!»* - деб сўрадилар. *«Менинг бир ёрим бор эди, уни ўлдирдим ва унинг ғамидан қора кийдим!»* - деб жавоб берди. Уламодан бири: *«Агар ўлимга лойиқ бўлмаса, нечун ўлдирдинг ва агар лойиқ бўлса, уни ўлдирганингдан сўнг нечун ғам ерсан?»* - деди. Мен мажлис уламосига: *«Одам аҳлининг яхшироғи шундай кишидирки, яхши сифатлар билан ораста бўладиган, ва ёмонроғи шундай кишидирки, у ёмон феъллик, нафси бузуқ ва кишига озор беришига кўл урадиган бўлади. Амир Ҳусайн ҳам, зулм, бахл,*

жаҳл ва кишига озор берадиган ва худодан қўрқмайдиган сифатларга эга эди», - дедим. Ва аҳли мажлис бу сўзга таҳсин ўқидилар ва дуойи давлатимга қўл кўтардилар.

Салтанат тахтига ўтириб, Туронзамин соҳасини Амир Хусайннинг фасоди чўп-чоридан пок қилганимдан кейин, Туронзамин салтанати учун уч киши даъво қилдилар. Ҳар бири ўзининг уруғ-аймоғига мағрур бўлиб, салтанат туғини кўтаришни истадилар.

Улардан бири Шох Муҳаммад Бадахший эдики, ўзини Бадахшон шоҳларининг бири тутарди. Яна бири Амир Кайхусрав эдики, ўзини хоннинг куёви санаб, Хатлонда қарор тутган эди. Яна бири Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз эдики, ўзини сулдуз уруғининг минг уйлигининг эгаси билар эди. Уларнинг таронаси менинг қулоғимга етгач, мен бепарволикни шиор қилиб, ҳеч сўз демадим.

Бу хабар Амир Абул Баракотнинг қулоғига етгач, мажлис тузиб Термиз хони хонзода Абу Маъоний ва хонзода Али Акбарнинг иттифоқи билан тўй қилиб, салтанат даъво қилганларни чақирди.

Улар келгандан кейин Амир Абул Баракот сўз бошлаб: «Алҳамду лиллоҳиким, Турон мамлакати оқибатсиз ҳокимлар палид вужудидан пок бўлди. Энди агар иттифоқ бўлиб ўзларингиз орангиздан бировни улуғ оға билсангиз, иншооллоҳ жаҳонгир бўлурсиз ва агар иттифоқ бўлмасангиз, қабилалар маликларидек тарқалиб кетасиз ва тез кунда Жета кофирлари устингиздан ғалаба қозонгусидир. Энди сизларнинг кенгашингиз недур?» - деди.

Бадахшон шоҳларининг улуғи Амир Шох Муҳаммад: «*Бизлар тўрт оға-инимиз. Турон мамлакатини тўртга бўлиб, ҳар биримиз ўз қисмимизни бошқаришига машғул бўламиз ва ҳар вақт бир ҳодиса пайдо бўлса, тўртимиз иттифоқ билан душманни даф қилишига бел боғлармиз», - деди.*

Амир Абул Баракот: «*Агар ҳоким бирдан кўпроқ бўлса, нифоқ ва фасод боиси бўлади. Агар бир мулкда икки ҳоким бўлмоғи жоиз бўлса эди, худо икки бўлиб, бири ернинг ҳудоси, бири осмоннинг ҳудоси бўлиши керак эди. Бас, бир экан мулкда бир киши ҳоким ва юрт боши бўлиши керак, то бирлашмоқ аломатини юзага келсин», - деди.*

Амир Баён Сулдуз: «*Бизларнинг ҳеч биримиз тўри эмас-*

мизки, хонлик тахтида ўтирсак ва халқ бизларга итоат қилса. Аммо Суюрғатмиш, Чингиз авлдида ва тўрадир, уша хонлик тахтида ўтирсин ва Амир Темур унинг саркардаси бўлсин ва бизлар итоат қилайлик», - деди.

Амир Баракот: «Мусулмонликда сизларнинг ҳаммангиз бир Чингизий кофирбаччага мутеъ бўлишингиз раво бўладими? Чингиз ҳам даит кўчманчиларидан биридурким, қаҳр қиличи билан мусулмонларга золиб бўлди ва бу кун Амир Темурнинг қиличи Чингиз қиличидан кам эмасдир ва сизлар ҳаммангиз Амир Хусайннинг дастидан қочиб, саҳро кезиб, бекинган жойингиздан чиқа олмадингиз ва Амир Темур Амир Хусайнни тутмоқда сизларнинг мададингизга муҳтож эмас эди, ҳозир ҳам муҳтож эмасдир!» - деди. Яна кўп сўзлардан сўнг Амир Абул Баракот уларга қарата: «Сизларга туркони суз айтаман. Сизлар ҳаммангиз мусулмон ва ислом динида собитдурсизлар. Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳамма умматига зоҳирдурки, Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам мулкни муширик, кофирлар, яҳудий ва насронийлардан қаҳр қиличининг зарби билан олди. Бас, мулк Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам мулки бўлур. Ундан сўнг Йўл бошловчи Халифалар ва Оли Муҳаммаднинг ҳаққидурки, уларга ворислик тариқасида етди. Ва улар ҳар кишини хоҳласа ўзларига ноиб қилдилар. Бу кунки мен Хусайний саййидларидандурман, Мадина ва Макка саййидларининг жамоаси ва иттифоқи билан Амир Темурни Йўл бошловчи Халифаларга ноиб билиб, Турон мусулмонларининг иттифоқи билан уни барча ислом аҳлига ҳоким ва амир билурмиз!» - дедилар.

Улар хос кишилар ва омманинг иттифокидан огоҳ бўлиб, билдиларки барча халқнинг кўнгиллари менга мойилдир. Амир Кайхусрав туриб: «Қуръа таълаймиз! Ҳар кимнинг отига қуръа тушса, бизлар ҳамма унга итоат қилурмиз!» - деди.

Амир Абул Баракот учовини отини ва менинг отимни қозга ёзиб, жойнамозни остига қўйиб «Илик суқиб хатларни жойнамозни остидан чиқаринг!» - деди.

Уч мартаба шундай қилдилар ва ҳар гал салтанат рукъаси менинг отимга чиқди. Улар хижил бўлиб ўз сўзларидан кайта олмадилар. Кейинги куни барча улус ва қўшинларнинг амирлари менинг даргоҳимга тўпланиб, оломон ҳосил қил-

дилар. Салтанат даъвосини қилаётган Амир Кайхусрав, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Амир Шох Муҳаммад Бадахший менинг мажлисимга кириб, тиз букиб муборакбод қилдилар. Бу юксак шон-шавкатли амирлар мутеъ бўлгандан сўнг, Саййид Абул Баракот ва Термиз хонзодалари мажлисда ҳозир бўлган амирлар: Амир Сори Буго, Амир Жоку Барлос, Амир Муаййид Арлот, Амир Довуд Тархон, Зиндачашм, Аргун, Барлос ва Арлотнинг элу улусининг ўн икки амири билан биргаликда ўрнидан туриб, ўнг тараф ва сўл тарафда камондай ўраб турдилар.

Шундан сўнг Амир Абул Баракот ўртага чиқиб мажлис аҳлига хитоб қилиб: *«Эй мусулмонлар, гуруҳи пайгамбар салаллоҳу алайҳи васаллам дедики, уммат орасида икки оғир нарсани қўярман, бири Худонинг китоби ва бири уз фарзандларимдир. Бу кун у икки нарса Амирнинг уйидадир. Агар итоат кўрсатсангиз дунё ва охираат баҳрасини топарсиз, ва агар қаршилик кўрсатсангиз, дунё ва охираатдан бенасиб бўлурсиз!»* - дедилар.

Ундан сўнг менинг олдимда турган бир Қуръонни кўтарди ва уларнинг ҳар бирининг бошига текизди; ҳар киши бу Қуръоннинг паноҳига кирса, боши кўкка етади ва ҳар ким ундан бош тортса, юзтубан бўлиб срга йиқилади. Уларнинг ҳаммаси менинг салтанатимга жону дили билан рози бўлиб, аҳду паймон қилдилар.

Ва сана *етти юз етмиш бирдаким* (771/1369-1370), *ўттиз беш ёшга кириб эдим*, тўрт буюк шавкатли саййидким уларнинг бири Саййид Абул Баракот ва яна бири Абул-Маъоний, яна бири Амир Зиёвуддин ва яна бири Амир Али Акбар эди, саодатли соатда мени кўлимни тутиб, салтанат тахтига ўтказдилар. Тахтга ўтиргандан сўнг олдимда турган Қуръонни олиб, салтанатим давомли бўлармикин, деб фол очдим. Бу оят чиқди: *«Куллиллаҳумма малика-л мулки ту тил мулка ман ташау ва танзи а-мулка мимман ташау»*. (Айтинг: *«Эй мулку давлат эгаси бўлган Оллоҳим, Сен истаган кишингга мулк ито қилурсан ва истаган кишингдан бу мулкни тортиб олурсан!»*)

Менинг тахтим олдида йиғилган уламо, бу оят мазмунида печа турлик тафсир қилдилар ва давлатим то абад қолиши учун фотиҳа ўқидилар ва хосу омма ҳам қўл кўтариб

«омин» дедилар. Ундан сўнг буюк амирлар гуруҳ-гуруҳ келиб таъзим қилиб турдилар. Ва ол улус сардорлари ҳам тўда-тўда келиб шу йўсинда тик турдилар. Ўзга раият ва қўшин аскарлари ҳам овозини борича бакириб муборакбод қилдилар.

Мен тахтга минган кун, аввало **амирлар ва қўшиннинг ўтирмоқ ва тик турмоғи тузукни** қилдим: саййидлар, уламо ва машойихга ўнг тарафимда ўрин бердим, буюк амирлар, кариндош ва фарзандларга буюрдимки ярим доира бўлиб, менинг тахтим атрофида ўтирсинлар. Қўшин амирларига амр қилдимки, тахтнинг орқа тарафида жой олғайлар. Баҳодирлар, қўрчилар, шаковуллар, чоповуллар ва қоровулларга тахт олдида жой бердим. Ўн икки ясовул тайин қилдимки, уларнинг учтаси олдимда. Учтаси ўнг тарафимда, учтаси чап тарафимда ва учтаси орқа тарафимда оёқ устида турсинлар. Ўзга қўшинга амр қилдимки, ўз мартабаларига лойиқ саф-саф бўлиб турсинлар.

Ва салтанат мажлисининг кўмагига кутиб эрди, юз ўттиз отлик ва эллик пиёда билан келаётир. Мен унинг истиқболига чиқиб, у билан учрашиб, юртга тушурдим ва ўтган воқеаларни гапириб бердим, базм мажлисини ораста қилдим. Яна бир неча кун Арсаф дарасида туриб, Жета лашкари та-

тарафига жосус юбордим. Шу пайтда кенгаш қилдимки, Манкали Нўғой Сулдуз қўл остида бўлган қалъани эгаллаб, кўч-кўлоннинг ортиқчасини у ерда қўйиб, Жета лашкарига чоповул этаман. Ундан сўнг қадимий ошнои Шер Баҳромни унга юбордим, бориб Манкали Нўғой Сулдузни бир сўз билан раъйдан қайтарсин.

Шер Баҳром қалъа яқинига етиб боргач, Манкали Нўғой одам юбордики, гарчи Амир билан бизнинг орамизда қадимий ошнолик мавжуддир, аммо Илёсхожа Ўғлон ишониб, бу қалъани менга топширганди. Нечук бўлсинким, унинг тузи ҳақини унутиб, қалъани Амир Темурга бераман.

Шу пайтда менинг қадим навкарларимдан бўлган Дўлон кавмидан уч юз киши чиқиб, менга қўшилдилар.

Бу манзилдан кўчиб, Арсаф дарасининг иккинчи манзилига тушгач, Авлам Кули ва Маҳмудшоҳ Кобулий икки юз қуролланган отлик билан Кундуз ва Бадахшон вилояти томонидан чиқиб, икки фарсах ерга келиб тушиб, келганларини менга билдирдилар. Уларнинг кўзи менга тушиши билан отдан тушдилар ва мен ҳам отдан тушиб турдим. Улар ҳузуримга келдилар, ҳар бирига ўз тўнларимдан бир тўн бердим. Уларни ҳамроҳ келтириб, омон бердим ва Амир Ҳусайннинг мол-дунёсидан ҳар нимаики, ҳар кишида бўлса, унга инъом қилдим.

Шундан сўнг ҳукм этдимки, Ҳисори Шодмон, Кундуз, Бадахшон, Андижон, Туркистон, Кобулистон, Кашгар, Тошканд, Хўжанд, Ҳисор, Сарҳад, Дашти Қипчоқ ва ҳудуди Хоразм ва ўзга чегараларнинг амирлари ўз жойларида қолиб, бурунги дастурларида барқарор бўлсинлар ва ҳар ишдаки ўзгаришларга боис бўлса, кўнгилларига келтирмасинлар.

Ундан кейин рамазон ҳайитида Балх шаҳрининг жомеъ масжидига кириб ҳайит намозини адо қилдим ва мусулмонлар менга иктидо қилдилар. Мен уларга *«Мен ўзимни имоматга лойиқ билимасман»*, дедим. Балх мусулмонлари: *«Амирни Ўйўл бошловчи Халифаларнинг ноибни билурмиз ва дини исломнинг ривож бергувчиси санармиз. Оллоҳнинг мулкини ҳимоячиси, Оллоҳ бандаларининг галаба қилувчиси ва Оллоҳ авлиёларининг эҳтиром этгувчиси деб билимиз. Шундай кишига нечук иктидо қилмасмиз?»* - дедилар. Шундан сўнг имом-хатиб минбарга чиқиб, худо ҳамди ва расул наъти

ва хулафо йодидан сўнг хутбани менинг отим билан безади ва бу иборатни айтди: *«Оллоҳумма унсур жулусл ал-муминийна ва сарамахум ин кану васиятин мин машириқ ул-арзи ила мағриби-ҳа, мин ад-давлати ис-салтанат ил-аъдал ил-аъзами ва хан ил-муаззами ил-хақани ибн ул-хақани аб ул-музаффар Темур Кўрагонхон хулд ул-лаҳи таъала мулкиҳи ва султаниҳи ва афаза алал-аламийна барриҳи ва ихсаниҳи».* (*«Ё Оллоҳ, мусулмонларнинг ўтирганлари ва турганларига, улар мағрибдами, машириқдами бўлсинлар, энг буюк, энг одил давлат салтанатида бўлмиш хон ибн ҳоқон, соҳиби зафар Темур Кўрагон хонки қўлагил, уни бутун дунёда қўлини баланд қилиб, давлати ва жойини абадий қилгил».*)

Масжиддан чиққанимдан кейин улуғлар ва кичик аҳолининг ҳаммаси олдимга келиб муборакбод қилдилар, масжиддан жиловимда юриб, мени йўлгача кузатдилар. Мен уларни эхтиромини қилиб, ҳайит ошидан улушларини юбориб, ўз юртларига кетишга рухсат бердим.

Чугом Барлоснинг укаси Мурод Баҳодирни Балхга ҳоким қилдим ва унга кўшин билан раиятга не янглиғ йўл тутишни ва қандай яшаш кераклигини яхши билиши учун кўрсатма бердим.

Ва сана етти юз етмиш бирда (771/1370) шавволнинг иккинчи куни саодатли соатда Балхдан отланиб, жиловни Самарқанд пойтахт шаҳри тарафга бурдим. Ўша куни Жайхун бўйига тушдим. Бу ер билан Балхнинг ораси ўн фарсах масофадир. Балхдан уғрук ва кўш келгунча, Жайхун лабида тўхтаб мажлис туздим. Бу мажлисда Хоразмдан Ҳасан Сўфий келиб кўриниш топди. Ва мен ундан *«Худои таоло золимга не тариқи азоб қилгусидир?»* - деб сўрадим. У менга: *«Худои таоло золимга хитоб қилибдурки, сен мени адл билан ёд қилмасанг, мен сени лаънат билан ёд қилгумдир. Золимга бу азоб басдурким, дуне ва охиратда ўз зулмига гирифтордир».* - деди. Ундан сўнг дедик: *«Одил подшоҳ кофир бўлса ҳам азоби озроқ бўлади, мусулмон подшоҳга нисбатан, золимдир. Ва шу тариқада сахий кофир камроқ бўлади, у мусулмоннинг азобидан бахилроқдир».*

Мен бу икки сўзни эшитгач, адолат ва саховатни ўзимга шиор қилдим. Жайхун сувидан ўтиб, Шаҳрисабз водийсига етиб тушдим. Ҳамма эл-юртнинг улуғ-кичиклари ва дўсту

душман ҳамма келиб, мени паноҳ тутдилар. Ва Шаҳрисабз ўтлоғидан отланиб, Самарқанд тарафга йўл олдим. Самарқанднинг жумла аён ва акобири, саййидлар ва аҳолиси истикболимга чиқиб, сочқилар сочдилар. Ўша куни жума бўлгани учун ҳеч жойга тушмай жомеъ масжидига бориб, жамоат билан намоз ўқидим. Ва хатиблар салтанат хутбасини менинг номимга ўқидилар. Ва Хожа Убайдким, ўша пайтдаги халқнинг имоми эди, халойикни менинг дуойи давлатим фотиҳасидан манъ қилди. Ўша кечаси Ҳазрати Расули Акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам унинг тушига кириб, газаб билан дедики: *«Нечун халойикни Темур давлатининг янада кўпайиши фотиҳасидан манъ қилдинг?»* У деди: *«Ё Расулulloҳ, Темур сенинг неча минг умматингни қатл қилди, ул жиҳатдан манъ қилдим»*. Ул Ҳазрат деди: *«Агарчи Темур менинг умматларимдан кўп кишини ўлдирди, аммо авлодимга иззату эҳтиром кўргизиб, дўст тутади ва уларнинг дўстлик шартларини бажо келтиради»*.

Ва кечки пайт шоҳ чодирда ўтирган эдим, Хожа Убайд келиб ичкари кирди, тавба килиб узр айтди ва кўрган тушини баён этди. Хожанинг воқеасини эшитгач, менинг кўнглим бўшашиб, Тангри таолога шукр қилдим ва ўзимнинг молу мулкимни Расул саллаллоҳу алайҳи васалламнинг муқаддас мақбарасига вақф қилдим ва буюк саййидларнинг иззат-ҳурматини бажо келтиришда янада кўпроқ саъйи-ҳаракат қилдим. Уларнинг айтган сўзи ва йўл-йўриғидан асло тажовуз қилмадим.

Ва шу онда буюрдимки, Самарқанд шаҳрида жомеъ масжид ва дарвишлар учун хонакоҳ бино қилинлар, деб. Ўз салтанатимнинг қонун-қондасини шундай туздимки, Самарқанд пойтахт шаҳри тахтига ўтиргач, аввал умумий салом қилдирдим. Ҳар кишининг менда бир салом ҳақи бўлса, менинг олдимга келсин ва ҳар не хоҳласа мендан олсин. Болалик замонидан то салтанат замонигача кимни танисам, уни уйига кириб сийладим, ҳар кимни дўст ёки душман билсам, ҳаммасига барабар муомала қилдим ва уларни эҳсон ипи билан боғладим.

Шундан сўнг амр қилдимки, ҳар ҳукм ва ҳар сўзки, ҳар бобда мендан содир бўлса, ундан қайтиб, ўзгартирмас эдим. Агар амирлар ва вазирлардан ҳар киши уни ўзгартирса, сиё-

З.Ф.
сат қилар эдим, нединким мендан сўнг подшоҳларнинг ҳукми ва сўзи шу тариқа қатъий бўлсин. Буюрдимки, менинг ёрлигим унвонида «сўзимиз» лафзини ёзсинлар ва ҳукм қилдимки, амирлар ва қўшин учун «улүфа» (иш ҳақи) тайин қил-

линглар, токи вазирлар ва амирлар бу тузукни йўлланма ва қонун билиб, унга амал қилсинлар.

Ва шу йўсинда амр этдимки, базму урушда, отланмок ва тушмок, урушга кирмок ва чикмок тартиби бўйича тузук ёзсинлар. Ва шу каби буюрдим, токи раиятнинг юриш-туриши ва муносабати учун қоида тузсинлар. Бу мажлисда аввал буюк саййидларга суюргол (ер соғва)лар қилдим. Саййид Абдуллоҳни раислик ва бошчилик мансабига тайин қилдим. Шайх ул-исломликни Саййид Абдурахмонга бердим. Аскар қозилигини Саййид Зиёвуддинга муқаррар қилдим. Уламо, саййидлар ва машойихга ўнг тарафимдан ўрин Бердим. Бу мажлисда саййидлар ва машойих орасида юқорикуйи ўтириш борасида кўп баҳс ва мунозаралар бўлди.

Фатво уламози дедиларки, Муҳаммад хонадонидан ўзгаларнинг устунлиги, ҳалолдан ҳаромни устунлигидекдир. Менга бу сўз бағоят хуш келди. Уларнинг мунозараси ҳаддан ошгач, Хожа Абдуллоҳ уларнинг ўртасида қозилик қилди ва уларни шаръий далиллар билан мулзам этди ва деди: *«Тўрт имом ва Йўлбошловчи Халифалар ҳар намозда Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг хонадонига салавот юборибдурлар ва уларнинг риоясини қилибдурлар ва дин имомларининг авлод-аждоди салавотсиз намозни ноҳўя санабдурлар. Ва ҳар вақт сизлар беш вақт намозда Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг хонадонига салавот юборсангиз ва агар уларни юқори қўйиш ва улуглашда қалтабинлик қилсангиз, Муҳаммад авлоди ва уларнинг зурриётининг маърифатидан қамоли бегоналик ва нотанишликдир».*

Бу сўзлар менга қаттиқ таъсир қилди. Саййидларни улуглашига ҳаракат қилдим, уларни ҳақорат қилиш, қамаш ва ўлдиришни манъ қилдим ва ҳар киши уларга озор етказса, монелик қилдим. Ва Саййид Абу Маъъонийки, менинг давлатимга ҳалал истаб, неча марталаб менга шикаст етказиш қасдида эди, уни эҳтиромини қилдим ва ундан хафа бўлмадим. У ҳам мен раҳм қилганим учун ўз қилмишларидан пушаймон бўлди ва қилган гуноҳларини ювиш учун ҳаракат қилди. Ва мен уни пайгамбар арвоҳига солдим. Бу мажлисда Мозандарон волийси Амир Саййид Алининг элчиси келди ва хабар етказди. Амир Саййид Абул Баракот сўрдики, бу элчи кимнинг тарафидан келибдир? У деди: *«Саййид Али ибни*

Аби Толибнинг тарафидан келибдурман, токи Амирнинг суврат ва сийратини ўз кўзим билан кўргайман». Мен ундан сўрадим: «Менинг суврат ва сийратимни нечук кўрдинг?» У деди: «Адолатни жаврдан баландроқ кўрдим ва ростликни ёлгонга голиб кўрдим ва салоҳни фисқу фужурдан зиёдароқ кўрдим ва саййид ва уламони сенинг мажлисинга иззатикромда кўрдим».

Бу сўзлардан ишончим комил бўлдики зафар ва нусрат Амирнинг жиловида мулозимдир, чунки, шариатда ва ислом йўлида доим қатъий тураман. Дедим: «Элчи мундоқ керакдурким, барча ишни билса ва яхши-ёмонни ажратса, ўлчов билан сўз деса ва адаб билан сўз эшитса ва саволга мундоқ жавоб берса!»

Ва Амир Баракот деди: «Бу элчи илму ҳикматга мувофиқ сўз деди, чунки ҳар давлатдаки, шариат хор бўлиб, ривож топмаса ва ёлгон сўз ростдан кўп бўлса ва жавр адлдан зиёда бўлса ва бузуқчилик тўғрилиқдан кўпроқ бўлса, ва жоҳиллар олимлардан голиб бўлиб, улуснинг мол-дунёсини зулм билан ноҳақ олмоқ ривож топса, тез фурсатда салтанат биносига вайронлик етади».

Мен бу мажлисда Самарканд ҳукуматини Амир Довудга марҳамат қилдим. Амир Жоку, Амир Сайфуддин, Амир Ику Темур, Амир Аббос, Искандар, Олим Шайх Қавчин, Киморий Инок Баҳодирга довул ва байроқ бердим. Тавочиликнинг амирлигини Амир Сори Буғога топширдим. Амир Хусайн Барлосни амири девон қилдим. Катта муҳрни Ику Темур Баҳодирга топширдим. Хитой Баҳодирни баҳодирларга бошлиқ қилдим. Шайх Али Баҳодирни мантосийларга ва Ок Темур Баҳодирни нуртосийларга ва Тобон Баҳодирни антосийларга бошлиқ қилдим. Амир Буғони мажлис тузукига амир қилдим. Элчи Баҳодирни алоҳида кўрчиларга саркарда қилдим. Давлатшоҳ Бахшини мажлисга барча киргувчи ва чикувчиларга бошлиқ қилдим, то ҳар ким кирса ва чикса кунма-кун арзга етказсин. Самарканд ва Бухоро раиятини барча қўл остидагилари билан тархон қилдимки, уларнинг мол-дунёсини олмасинлар ва уларга ёрлик бердим.

Аввалги халалки, салтанатим бошида юз берди ва мен уни тадбир билан иложини қилдим. Зиндачашмнинг итоатсиз бўлиши эди. Зиндачашм Амир Хусайн томонидан Си-

мирғон (Шибирғон)да ҳоким эди. Мен уни ўз ҳукуматида қолдирган эдим. Амир Жоку қайта-қайта арз қилар эдики, Зиндачашм марҳаматга сазовор эмасдир. Мен дўст-душманга уч йилгача омон бердим дегандим. Агар келишиб иш тутсалар мартабаси баланд бўлади ва агар қаршилик кўрсатсалар юзтубан бўлади, деган эдим.

Амир Ҳусайннинг лашкарбошиси Амир Мусо мен Балх тарафга бораётганимда бир манзилгача бирга борди ва иккинчи манзилда қочиб, Туркистон тарафга борди. Амир Ҳусайн қатл этилгани хабарини эшитгандан сўнг гуноҳига узр айтиб, омон тилади. Мен унга омон бердим. Ва у кўп ҳийлагар ва ишончсиз киши эди. Икки-уч марта менинг лашкарим билан урушиб шикаст топгани ва кўп азоб чекканига қарамай, яна қайта журъат қилиб менга кўп озорлар етказган эди. Мен унга ёрлиқ ёзиб, Чанги Баҳодирни унинг олдига юбориб тасалли бердим. Унинг кўнгли соф бўлмагани учун урушга кириб мағлуб бўлиб, пиёда, оч-яланғоч, аёли ва бола-чакаси билан қочиб, Шибирғонотда муҳолифлик байроғини кўтарган Зиндачашмга бориб қўшилди. Ва ҳийла-фасодга қўл урди. Ва мен ўзимни билмаганга олиб, ҳеч сўз демадим ва Зиндачашм ва Амир Мусонинг яхши-ёмон ишига эътибор бермадим ва уларни ҳеч ҳисобга олмадим. Ва амирлар менга: *«Бу икки бузукни даф қилиш вожибдир»*, - дедилар. Мен уларга: *«Агар ўзим уларнинг дафига жўнасам, халойиқ кўзида улар улуглик касб қилишади ва улар менга қарши чиқсалар ва мен уларни тутиб жазоласам, Амир Ҳусайннинг икки навқарини тутиб жазога етказган бўламан. Бу гоят ҳақир ишдир. Яхшиси уларга ёрлиқ ёзиб юбораман, агар итоат кўрсатиб, қабул қилсалар хўп-хўп ва илло уларнинг сазосини бермак осондир»*, - дедим.

Ва Зиндачашмга тасалли ёрлиғини ёзиб, Амир Ўлжайту билан юбордим. У шодлик кўрсатиб, ёрлиғимга таъзим кўрсатиб, аҳд қилдики, ҳозир сенинг изингдан тўхтовсиз бораман, деб. Амир Ўлжайту қайтиб келиб, унинг келиши хабарини етказди. Мен унга: *«У ўта хиёнаткор кишидир»*, - дедим.

Амир Ҳусайнга душман бўлган, Амир Байрамшоҳ Арлот, менинг уни устидан зафар қозонганимни эшитиб, Хуросондан йўл олиб менга итоат юзини қўйган эди, Зиндачашм

унинг йўлини тўсиб, ҳамрохлари билан ўз манзилига тушириб, тўй бериб меҳмондорчилик қилди ва уни тугиб турди. Мен унга келишинг чўзилиб кетди, деб ёрлик юбордим. Ва Тумон Баҳодирни уни бирга олиб кел, деб юбордим. У оқибатини кўрмайдиган қайсар одам, Тумон Баҳодирни ҳам тутқунга солди. Мен унинг бундай сурбетлигидан хабар топгач, дарҳол газабим кўзиб амр қилдим, то кўшин ва угрукни Симиғон тарафга чиқардилар. Симиғон тарафига йўл олганим хабари Зиндачашмга етгач, Симиғондан Қалъаи Сафедни ўзига паноҳ этди. Ва Ўлжайтунинг этагига тавба ва истиғфор бошини уриб, ўзининг кафан ва қиличини даргоҳимга юбориб, Амир Ўлжайтуни гуноҳига шафиъ қилди. Бир неча кундан сўнг ўзининг иниси билан менга узр келтирган Амир Мусони кўлини боғлаб олдимга юборди. Ва мен Амир Мусони иззат-хурмат қилиб, сарпо кийдириб, ўзининг эл-улусига амир қилдим. Амирлар менга: *«Бундай хиёнаткор кишининг амир бўлгани яхши эмас»*, - дедилар. Мен уларга: *«Уларга қилган эҳсонини кўриб, кўп қайсарлар келиб тобе бўладилар. Зиндачашм Амир Мусони сингмоққа менга юборди, унга эҳсон қиламанми ё қасос оламанми?»* - дедим. Шу важдан Зиндачашмнинг сўзига ишониб, қайтиб салтанат макомида жой олдим.

Менинг салтанатимнинг бошида рўй берган **иккинчи халал** шу бўлдики, Зиндачашмнинг гуноҳидан ўтиб, қилмиш дафтарига афв қаламини чекдим. У яна салтанатимга халал етказмоқ учун ғурур-васвасага тушиб, исён йўлига қадам кўйиб лашкар тортди ва Балх ва Термиз саҳросининг улусига чоповул солди. Бу хабар менга етиб келгач, мажлисимдаги амирларга амр қилдимки: *«Дарҳол отланиб, ҳеч нарсага қарамай ўзингизни Зиндачашмга етказиб, улусини талон тароҷ қилиб, олган молларини кўлидан олине!»* Ва буюрдимки, Арғуншоҳ бир гуруҳ билан ўнг тарафда ва Хитой Баҳодир бир гуруҳ билан чап тарафда юрсинлар. Улар илғор қилиб, оз фурсатларда Омуя сувининг кўприги устида Зиндачашмнинг лашкарига етиб олдилар. Ўша манзилда улар сувдан ўтар эдилар. кўплари жон талвасасида сувга ғарк бўлдилар. Сув бўйида урушга тайёрланиб турган бир жамоа, ўқ ва найза зарби билан мажруҳ ва ҳалок бўлдилар. Арғуншоҳ Зиндачашм изидан қувди. Зиндачашм кўп машаққат билан қочиб,

Симиргон калъасига кириб, дарвозани беркитди. Шу билан Аргуншоҳ менга бундай арзу хол юбордики: *«Зиндачашм Симиргон қалъасига кирди. Мен Хитой Баҳодир билан атрофда қараб турибмиз. Агар яна бир жамоа кумакка келса, Зиндачашмни қалъадан чиқариб, қўлини ва бўйинини боғлаб, даргоҳга элтармиз».*

Мен дархол Амир Жокуга от ва яроғ-асбобни тайёрлаб бериб юбордим. Амир Жоку тезлик билан бориб Симиргон қалъасини қуршовга олди. Киш фасли эди. Уч ой муддат қамалда тутдилар. Қалъа ахлининг аҳволи танг бўлди. Охири Зиндачашм ўзининг ҳолини хароб кўриб, Амир Жоку паноҳига келди. Амир Жоку билан қадимий ошнолиги бор эди. Уни ўртага қўйиб, қалъадан чиқиб, унинг химояси остида тавба ва истиғфор билан даргоҳга келди. Ва мен буюрдим, барча амирлар истиқболига чиқиб, иззат-икром билан Зиндачашмни мажлисга келтирдилар.

Зиндачашм мажлисга киргач, бўйнига қиличини осиб хижолатдан бошини пастга эгди. Гумон қилдики, мен уни қатл этишга ҳукм этгумдир. Мен унга хитоб қилдимки: *«Агар сени ўлдирсам бир фойда қилгайман, агар тирик сақласам икки фойда топарман. Ва лекин мен сени бағоят мардона йиғит билурман. Шу мардоналигинг учун гуноҳингдан ўтаман. иш шарт биланки, ўтган ишларнинг ўрнини тўлдириш учун ҳозир Канг Темур улусининг устига юриш қилиб, уни бўйсиндирасан».* У менга: *«Мен жонимни Амирга тортиқ қилганман»*, - деди. Мен унга эҳтиром кўрсатиб, от, сарпо ва заррин камар инъом қилдим. У бориб Сайхун (Сирдарё) сувидан ўтиб биринчи ҳамлада Канг Темур элини қуллик ҳалқасига солиб, уларнинг оқсоқолини даргоҳга олиб келди. Мен унга яна иззат-икром кўрсатиб Симиргон вилоятини топширдим. Канг Темур эли ҳукуматини ҳам унга арзоний тутдим.

Учинчи халалким, менинг салтанатимда юз берди, Канг Темурнинг халали эдиким, мен уни асил билиб хорлик тупроғидан кўтардим. У асил бўлмагани учун ўзини ҳоким билди ва ўзининг зоти пастлигини кўрсатди ва қуфрони неъматга қадам қўйди, муҳолифлик туғини кўтариб, лашкар тузди. Мен унинг устига лашкар тортишдан ор қилдим. Баҳром Жалойир менинг хизматимни тарк этиб, яна қайта келишни

орзу қилар эди. Ва ҳозир келиб мулозимлар қаторида жой олган эди. У мардона киши эди. Шу жиҳатдан уни сийлаб амирлик мансабини бердим. У хижолат бўлиб, қиличини чиқариб: *«То ўтмиш гуноҳларимни ювмагунча бу қилични қинга солмайман ва Канг Темурниким, муҳолифлик тугини кўтарибдир, то бўйни ва илигидан боғлаб даргоҳга келтирмагунча, бир лаҳза тинчимайман»*, - деди.

Мен унга таҳсин айтдим ва бир гуруҳни Шайх Али Баҳодирнинг сардорлиги билан тайин этдимки, бориб Канг Темурнинг жазосини берсинлар. Баҳром Баҳодирнинг қошида бир жамоа улус бор эдики, пистирмада туриб Баҳромдан қасос олишни мўлжаллардилар. Улар бундай қулай фурсатни қўлга кирита олмадилар ва Баҳром уларнинг макридан нажот топди. Ва Шайх Али Баҳодирни ўзига паноҳ қилди.

Канг Баҳодир саф тузаб, борган лашкарнинг рўпарасида уруш тугини кўтаргандан кейин, Хитой Баҳодирнинг кўзи Канг Темурнинг лашкарига тушиб, ғазаб ўти аланга олди. Макина Хотун сувидан танҳо ўтиб, ўзини яшиндек Канг Темурнинг сафига урди. Шайх Али Баҳодир ҳам унинг изидан от қўйиб етиб келди. Канг Баҳодирнинг лашкари уларнинг забардастлиги ва мардоналигини кўриб ҳайрон бўлиб урушдан қўл тортдилар. Ва бу икки баҳодир музаффар бўлиб, ўз қайтулига келдилар. Шу орада Канг Баҳодирнинг лашкари ўз-ўзидан бузилиб, ҳар бири бир тарафга тарқаб кетдилар ва Канг Баҳодирни танҳо қолдирдилар. Баҳром Баҳодирга ҳалал етказган душманларини тутиб жазоладилар.

Тўртинчи халалким, менинг салтанатимда рўй берди. Жета лашкарининг келгани эди. Бу воқеа шундай бўлган эдики, Зиндачашм ва Амир Мусо ниҳоятда кўп нарсадан айрилганидан Жета тарафга хат юборган эдиларки, агар Жета лашкари Самарқандга йўл олса, бизлар Амир Темурни қўлга олиб Мовароуннаҳр вилоятини олурмиз. Жета лашкари хомтама бўлиб, кўп жамият билан менинг устимга юрдилар. Мен Жета лашкарининг йўлга тушганини эшитиб, бу воқеа иложини унинг юз беришидан олдин фикрини қилиб, ҳеч нимага қарамай Самарқанддан чиқдим ва Буқоҳ мавзеида Жета лашкарини қаршиладим. Улар тоб келтиролмай, қочишга юз тутдилар.

Зиндачашм, Амир Мусо, Абуллайс Самарқандий ва Амир

Абу Маъоний, менинг ҳақким уларнинг бўйнида собит эди, ўз ишларини яхши кетаётганини кўриб, кенгаш қилдиларки, овда мени қўлга туширмоқчи бўлдилар. Бир кун мен овга чиқиб қўлимга куш олган эдим, кўрдимки тўрт отлик баҳодир юзларига никоб тутиб, ов жойида менга ҳамла қилдилар. Мен дарҳол довул чалувчини олдимга чақирдим, килич ва қалқонимни қўлга олиб, қаттиқ наъра чекдим. Наърамни эшитиб душманлар қочдилар. Шу ондаёқ жиловимдаги баҳодирлар уларни тутиб келтирдилар. Мен уларни кўйиб юборманглар, деб буюрдим. Овни охирига етказиб, Самарқанд дор ус-салтанасига келгандан сўнг мажлис тузиб, уламо ва саййидларни чақирдим ва уламодан савол қилдим: *«Ҳар жамоақим шаръий важсиз бир мусулмоннинг қотини тўкишга қасд қилса, уларнинг жазоси не бўлғусидир».*

Уламо дедиларки: *«Уларнинг жазоси қасосдир ва лекин афв қилмоқ яхшироқдир!»*

Мен уларнинг тўртталасини чақирдим ва Амир Абул-Маъонийга хитоб қилиб дедимки: *«Мен сени ота-бобонгни дуосини қиламан, пайгамбарга тобе, умматиман ва мусулмонман. Сен пайгамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг наслдандурсан. Мен сенга эҳсон ва мурувват курсатганимга қармай, сен эвазига менинг жонимга қасд қилдинг. Шундай бўлса, ҳам гуноҳингни пайгамбарнинг арвоҳига солдим».*

Ва Шайх Абу ул-Лайс Самарқандийга: *«Сенинг гуноҳингни шайхлик отингга солдим»*, дедим ва Маккаи муаззамага кетмоқ рухсатини бердим. Амир Мусога: *«Сен билан менинг қариндошлигим бордир. - дедим. – Мен қариндошлик алоқасини узмайман, шу жиҳатдан сенинг гуноҳларингдан ўтдим».* Шибирғонни Табтулда эл қилган эдим, эл-улуси билан Баён Темур Баҳодирга бердим, билганини қилсин.

Менинг салтанатимга етган бешинчи халал Хоразм волийси Хусайн Сўфи томонидан юз берди. Хоразм ҳокими Хусайн Сўфи фасодга қўл уриб, менинг вилоятимга кўшин жўнатибди. Ўша пайтда Хоразм вилоятининг катта-кичик машойихи менга бу мазмунда ариза битиб юбордиларки: *«Қадимдан Хива вилояти ва Кот қалъаси Чигатой улусига тааллуқли эди. Хусайн Сўфи бу вилоятларни эгаллаб, зулму ситам ҳаддан ошибдир. Мазлумлар додин зolimдан олмоқ одил подшоҳга вожиб ва лозимдир».*

Мен Хусайн Сўфини даф этиб, Хоразм вилояти раиятини унинг касофатидан кутқармоқ ўйида кенгаш қилдимки. Хоразмни бостиришга ўзим борсаммикин ёки кўшин тайин қилсаммикан. Бу кенгашда хотирамга келгани бу эдики. чавандозлик оҳангини тузиб, Хуросон тарафга от соламан. Бадахшон тарафдан хотирим жам бўлмагани учун Амир Жокуи Барлосни Қундуз, Бағлон ва Кобулистон худудига тайинладим ва лашкардан бир қисмини унга бўлиб бердим. Ундан сўнг Хоразмни эгаллаш тузукига машғул бўлдим.

Хоразм вилоятида салтанатимга юз берган халаллар дафтини бундай тузукини қилдим: Амир Жокуи Барлосни Бадахшон ва Кобулистонга рухсат бериб юборганимдан кейин. Амир Довудни Эл Турдиниинг забтига тайин этдим.

Ва *сана етти юз етмиш учдаким* (773/1372) тахтга ўтирганимнинг учинчи йили ва ўзим ҳам *ўттиз етти ёшга кирган эдим*, Хоразмни эгаллашга жазм қилдим. Амир Сайфуддинни Самарқандга ҳоким қилиб кўйдим. Жайхун суви бўйига чиқишим билан Хуросон, Ғур ва Ғаржистон ҳокими Малик Ғиёсуддиниинг элчиси кўп тухфа ва хадялар билан даргоҳимга келди. Уни сарпо ва инъом билан улуғладим ва бошини осмонга етказдим. Малик Ғиёсиддин Изуддин Хусайн ўлгандан сўнг Хуросон, Ғур ва Ғаржистон вилоятларига ҳоким бўлиб, салтанат тахтига ўтирган эди. Унинг тахтга чиқиши табриги ва Малик Изуддин таъзиясининг номасини ёзиб, унга бериб юбордим.

Шу маҳалда эшитдимки, Хусайн Сўфиёнинг кўшинлари Мовароуннаҳр вилоятига келиб, чоповул қилмоқдалар. Амр этдимки, уларнинг дафъига қоровул кўшини борсин. Қоровуллар шитоб билан Хоразм лашкарига юз кўйгач, биринчи ҳамлада кўпчилиги қўлга тушиб, бир жамоаси қочиб. Қот қалъасини паноҳ этдилар. Байрам Ясовул билан Шайх Муаййидки, Хусайн Сўфи томонидан у ерда ҳоким ва доруға эдилар. ваҳимадан Қот қалъасига яшириндилар. Менинг зафарёр лашкарим уларнинг ортидан етиб бориб, Қот қалъасини камал қилиб менга ариза ёздилар. Мен тўхтовсиз оёғимни узангига кўйиб, илғор этиб етиб бориб, ўша қалъа хандагининг лабига тушдим. Лашкарим мени кўргач, ҳаммалари отдан тушиб, қўлларига каманд ва ёйларини олиб хандақга тушдилар. Аввал Шайх Али Баҳодир каманд ташлаб қалъа

деворига чикди. Қалъа аҳли унинг камандини кесдилар. У камандни тутиб қалъа деворидан боши билан ерга тушди. Оёғи ерга тегиши билан яна каманд ташлади. Жаҳон Паҳлавон ҳам темир занжирни отиб, қалъа деворига маҳкамлаб, занжирга осилиб қалъа деворига чикди. Шу пайт қалъа устидан бир найзадор келиб, Шайх Алига найза солди. Жаҳон Паҳлавон унинг кўлидан найзани тортиб олиб, қалъанинг кунграсидан тутиб, қалъа устига чикди.

Мен ўша онда довул урдим. Шундан сўнг лашкар ҳужумга ўтиб, қалъа ичига кирдилар. Қалъа ҳокими Байрам Ясовул омон тилади. Мен омон бердим, лашкар қалъа молини толон килдилар. Шундан сўнг Кот қалъасида уч кун бўлдим. Ғиёсуддин Тархон ва Ўлжайту Юсуфни икки гуруҳ лашкар билан Ҳусайн Сўфи қайтулининг ўнг ва чап тарафларига юбордим. Ўзим довул уриб, Кот қалъасидан отланиб илғор этиб Хоразм ерига кирдим. Ҳусайн Сўфи лашкарини сафлаб турарди. Амир Кайхусравни сардор қилиб, Ҳусайн Сўфи қаршисига тайин этдим.

Шу пайт Ҳусайн Сўфининг кўзи менинг жиғамга тушиб, Хоразм қалъасига кирди ва элчи юбориб, агар менинг хатоларимга афв қалами чекилса, амри фармонларини бажаришга бош эгармен. Унга омон бердим, аммо унинг кўнгилдан чиқариб бош эгканига ишончим йўқ эди. Синамоқ учун Амир Кайхусравга айтдимки, агар Ҳусайн Сўфи қалъадан чиқса, Хоразм унинг фасодидан тозаланарди. У мендан бу сўзни эшитгач, Ҳусайн Сўфига хабар бердики, Амирнинг сўзига инониб, қалъадан чиқмасин. Агар лашкарини тузаб чиқса, мен ўз кўшинларим билан унга кўшиламан. Ҳусайн Сўфи Амир Кайхусравнинг сўзига алданиб, кўп лашкар билан қалъадан чиқди. Саф тортиб, Хоразмдан икки фарсах йирокдаги Қорун суви лабида сурон солди. Ул вақтда Амир Кайхусрав келиб менга арз этдики, мен Ҳусайн Сўфини аллаб ов майдонига келтирдим. Мен Амир Кайхусравга амр этдимки, ўз кўшини билан бориб Хоразм шахри йўлини тўссин.

Шундан сўнг довул уриб отланиб, сув бошида уруш тузукини туздим. Аввал буюрдимки, Амир Муаййид ўз кўшинлари билан сув юкорисидан ўтсин. Ва Хитой Баходирга буюрдимки, у ҳам ўз кўшини билан сувнинг куйи томонидан

кечиб ўтсин. Шайх Баходир ҳам ўз кўшини билан сувдан ўтди. Элчи Баходир ҳам хавфсираб сувга тушди. Шу билан оти бир нарсага қоқилиб отдан айрилди. Мен амр этдимки, ҳамма лашкар сувдан ўтсин. Мен ўзим ҳам ўтаман деб отга камчи урган кезде, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз билан Шайх Баходир узангимдан тутиб кўймадилар. Ўзлари менинг байроғимни олиб равона бўлдилар.

Кўшиннинг назари менинг байроғимга тушгач, ҳамма бирдан от солдилар. Икки тараф орасида уруш қирғин бошланди. Пичоқ ва ханжарни ишга солиб, икки тарафдан кўп киши ўлди.

Хусайн Сўфи ўз ҳоли хароблигини кўргач, *«алфарор»*, деб кочиб Хоразм кўрғони томонга юзланди. Амир Кайхусрав ўз жойидан унга бемалол ўтишга йўл берди. Бизнинг зафар нишонли лашкар унинг кетидан бориб, Хоразм қалъасини қамал қилдилар ва қалъа аҳолисининг ҳолини танг қилдилар. Шу орада Хусайн Сўфи кўрққанидан жонини худога топширди. Унинг ўрнига ўтирган Юсуф Сўфи ожизлиги белгиси сифатида қиличини ташқарига чиқарди: *«Мен ҳам даргоҳ қулларидан биридурман, итоатларини сўзсиз қабул қилурман, шартти шуки икки томонлама алоқа ўрнатилиш учун насаби Ўзбекхонга бориб етадиган бир қизим бор. уша амирзода Жаҳонгирга мансуб бўлса ва шу восита ила итоат ва тобеллик этагини маҳкам тутта оламан»*.

Амирзода бу раъйга чин кўнгилдан рози бўлиб, менга арзнома юборди. Мен амирзода Жаҳонгирни бир неча кишилар билан Хоразмда қолдириш шартти билан рози бўлдим. Бу никоҳга ёрлик ёзиб бериб, Самарқанд тарафга йўл солдим. Ва Самарқандда адолат ва фароғат бисотини ёздим. Шу орада Амир Кайхусрав Хатлоний менга қарши чиқиб, Юсуф Сўфига хабар қилди. Уни шундай иғво қилдики, менга қарши кўзғолсин ва мен кўйган кишилар билан амирзода Жаҳонгирни Хоразмдан четлаштирсин.

Юсуф Сўфи аввал Амир Кайхусравнинг гапига ишонмай, итоат йўлида собит турди. Шу орада Кайхусрав ўз мақсадига етиш учун иккинчи марта ўз дўстларидан Шох Маҳмуд Бухорийни Хоразмга юбордики, бориб Амир Кайхусрав томонидан Юсуф Сўфини иғво қилсинки, у муҳолифлик байроғини кўгарсин. Улар орасида бу аҳд боғлангач, Юсуф Сўфи

мухолифлик созини тузди.

Салтанатимнинг тўртинчи йилида юз берган олтинчи халал Амир Кайхусравнинг миясига салтанат даъвоси уриб, нифок ва адоватга кўл ургани бўлди. Унинг нияти шу эдики, Юсуф Сўфига дўст бўлиб Хоразмга бориб ва хийла билан Хоразмни Юсуф Сўфидан тортиб олиш ва ундан кейин мен билан уруш ва саваш қилишдир. У ўзи тарафидан юборган Шох Маҳмуд Бухорий бориб Сўфи билан Амир Кайхусрав орасида келишув ипларини бир-бирига боғлади. Улар иттифок битими туздиларки, биргаликда менинг устимга лашкар тортмоқчи бўлдилар.

Юсуф Сўфи Амир Кайхусравнинг сўзларига алданиб, мен билан қилган аҳду-паймонини бузиб, сўзни бир жойга қўйиб келишдиларки, Юсуф Сўфи ўз лашкарини тузиб менга рўпара бўлган чоғда, Амир Кайхусрав менинг лашкаримдан юз ўгириб чиқади. Юсуф Сўфининг менга мухолиф бўлгани хабарини эшитиб таажжубда эдимки, Амир Кайхусравнинг бир маҳрами Юсуф Сўфи билан Амир Кайхусравнинг аҳдномасини бир нарсага ўраб, менга келтириб: «улар сенга қарши адоват камарини боғлаб иттифок туздилар», деди. Мен бу сўзни пинҳон тутдим.

Сапа етти юз етмиш олтида (776/1374-1375) қирқ ёшга кирган вақтимида ов қилиш мақсадида Самарқанддан чикдим ва кенгаш қилдимки, Юсуф Сўфи ўзига куч-қудрат ва мадакдор деб билган Амир Кайхусравни кулатиб, Юсуф Сўфининг устига от соламан. Қарши яқинига етгач, мажлис тузиб, уламо ва машойихни хузуримга чақиртирдим. Шундан сўнг Амир Кайхусравни олиб келиб, Юсуф Сўфи билан қилган аҳдномасини чиқариб, Кайхусравга «ўкигин» дедим. У ўз хати ва мухрини кўргач, шарманда бўлиб бошини қуйи солди. Мен унинг уялганидан уялиб, хижолат тортдим. Шундан сўнг у инсофга келиб: «Амир ҳар қандай сиёсат қилишни тиласа, ўшанга лойикман», - деди.

Мен унинг сиёсатини шунда билдимки, Хатлон ту-манини Амир Муҳаммад Шер Баҳромга бераман. У билан Амир Кайхусравнинг орасида бурундан адовати бўлгани учун Кайхусравни ҳам унга тоштираман, нима қилса билганини қилсин.

Шу мажлисдан сўнг отланиб, Хоразм тарафга илғор этдим.

Хоразм қумларидан ўтишим билан Кайхусрав воқеаси ва менинг етиб келганим Юсуф Сўфига маълум бўлди. У элчи юбориб амирлари билан амирзода Жаҳонгирни ўзига шафиъ этди. Амирзода Жаҳонгирга берган хонзода хотунни ўта безантириб, кўп тортик билан шафоатга юборди. Хонзода хотун ўта ёқимли ва тили бийрон аёл эди. Биринчи мажлисда

менга: «У киши шаҳаншоҳдирки, шоху гадога марҳамат қилиб, гуноҳидан ўтур. Уларнинг озгина калта ўйлаган ишларини ҳисобга олмас. афв этур. Душман ҳар қанча душманлик қилса тиз чуқиб, бош эггандан кейин уни душман билмас. Подшоҳ улдирки. Ҳар кимсани кўтарса ташламас, ҳар нима берса ўрнига ҳеч нарса олмас ва ҳеч кишининг душманлигига эътибор бермас ва душманни назар-писанд қилмас, балки уни ҳақиру бечора санар», - деди.

Шундан сўнг Юсуф

Сўфининг гуноҳини афвини илтимос этди.

Мен унинг сўзларининг эвазига Хоразмни унинг маҳр ҳақида бердим ва Юсуф Сўфини унга тайинладим. Юсуф Сўфига Жаҳонгирнинг ёнида кўйган кишиларнинг устидан назорат қилиб туришни тайинлаб, Самарқандга қайтдим. Амирлардан бир жамоасини тайинладим, то менинг орқамдан Хонзода хотунни Самарқандга олиб келсинлар.

Самарқандга етиб боргач, насаби Қорачор Нўёнга етиб борадиган Амир Ёдгор Барлос ва Амир Довудни ва Улжайтуни уни кутиб олиш учун Хоразм тарафга юбордим. Булар Хо-

разм яқинига етиб келгач, Юсуф Суфи уларни қаршилаб, иззат-икром қондасин бажо келтириб, ҳар бирига совға ва тортиқлар бериб, шоҳона зиёфатлар қилди. Итоат ва фармонга бўйсунуш аломати сифатида Хонзода хотунни даргоҳи олий тарафга жўнатди. Хонзода хотун ўша амирлар билан Самарқанд яқинига келгач, олий мартабали хотунларга амр этдимки, истикбол расмини бажо келтириб, катта байрам ва улуғ тўй ва зиёфат тузасинлар. Ва буюрдимки, бу базмда саййидлар, қозилар, уламо ва машойих ва бошқа аъёнлар йиғилишиб, тўй маросимини бажо келтирсинлар. Тўй маросими тузатилгач, амр этдимки, саййидлар ва қозилар Ҳазрат Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам шариасти бўйича ниқох ўқидилар ва худога шукрки барчаси бўлди.

Салтанатимнинг бешинчи йили юз берган ва мен уни тадбир ва қилич билан ҳал қилган **еттинчи халал** шу бўлдики, сана етти юз етмиш еттида **қирк беш ёшга қадам қўйганимда** Жета хонининг лашкарбошиси Қамаруддин Уғлон, мен Мовароуннаҳрни қилич зарби билан Амир Темурдан оламан, деб қилич кўтарибди. Ҳаво қаттиқ совук бўлишига қарамай, отландим. Ғайрат менга уйқу бермади. Шундай қаттиқ қаттиқ совукда илғор этиб Қатағон работида тушдим. Кун ниҳоятда совук бўлгани учун кўп ўтин йиғиб, гулхан ёқиб гўшт-қабоблар пиширишди. Бир пайт қор ёғишга бошлади ва қор кўплигидан отлар юролмай ўша работда кишладим. Ва амр этдимки, ҳамма ўзига бошпана топсинлар.

Амирлар келиб тиз чўкиб айтдиларки, Самарқандга қайтилса яхши бўлар эди, кўп отларни бой бермоқдамиз. Мен уларга *«Самарқанддан чиқмаганимизда бошқа гап эди. Энди орқага қайтишда неча нуқсондир ва бу ерда яшашда неча фойдадир. Худога шукр. ҳаммага ҳамма нарса етарли. Подшоҳларда бир одат борки, ҳар бир ишга киришса, орқага қайтмаслар. Агар бир ҳукм содир бўлса, бу ҳукмни ўз ўзидан бекор қилмаслар»*, - дедим. Мен Қамаруддинни тутишга жазм қилдим ва ўша работда қирк кун турдим.

Совук шиддати сал қамайиши билан амирзода Жаҳонгирни ҳировул қилдим. Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Жалойир улусининг волийси Одилшоҳ Баҳромни амирзода Жаҳонгирга қўшиб бердим. Улар Ҳорун мавзеига етганда, Қа-

маруддин Гурийлар Ховузи бўйида ўтириб, лашкар тўплаш билан банд деб эшитдилар. Ва амирзода Жаҳонгир илоҳий иноятга суяниб, илғор этиб хужум уюштирди. Шундан сўнг Қамаруддин саросимага тушиб кочиб, Ғурийлар Ховузи даразида қамалди. Тонг отгач амирзода лашкари Қамаруддин лашкаридан қолганларини йиғиштириб, Қамаруддин бекинган дарага йўл олдилар.

Ўша куни Қамаруддин лашкари хийлагарлик урушини қилиб, кун кеч бўлди. Сўнг тоб келтиролмаб, қочишга юз тутдилар. Улардан қолган барча Жета кофирлари ўк ва қиличга ем бўлдилар. Амирзода Жаҳонгирнинг аризаси менга этиб келгани ҳамано, оёғимни узангига қўйиб илғор этдим ва этиб борган пайтимда Жаҳонгирнинг лашкари Қамаруддиннинг элини талон-тарож қилиб тугатган эдилар. Мен Амир Довуд, Хусайн Баҳодир ва Жаъфар Баҳодирни Қамаруддиннинг кетидан қувдириб, унга ерга тушмак ва дам олмок мажolini бермасликни тайинладим.

Шундан сўнг Или дарёси бўйидаги тоғлик мавзегга тушдим. Шу кезде Хусайн Баҳодирнинг сувга гарк бўлганини эшитдим. Уларнинг Қамаруддиннинг таъқиб қилишини яхшиликка йўймадим. Бир гуруҳ лашкарни амирзода Жаҳонгирга бериб, Қамаруддинни тутишда ҳар қандай жидду жаҳддан дариг тугмасликни буюрдим. Амирзода Жаҳонгир Қамаруддиннинг кетидан тоғма-тоғ, дарама-дара қувлаб, барча яроғ, молу анжомларини олдилар. Унинг хотунлари ҳам қўлга тушиб, ўзи етти киши билан ўша тоғли жойларда саргардон бўлди. Амирзода ҳам ҳиммат камарини белга боғладики, то Қамаруддинни тутмагунча бу ишдан илик узмагай. Бу тоғликларда кўп даралик ва жарликлар бўлгани учун амирзода пиёда бўлиб ахтармоққа киришди. Бир булоқ бошида Қамаруддинни елкаси билан бир тошга суяниб ўтирганини кўради. Шу пайт қўшин аскарлари этиб келиб Қамаруддинни қўлга оладиган бўлдилар. Шу пайт қадду-комати худди Қамаруддинни ўзи бўлган бир йигит, Қамаруддин менман деб бақиради. Улар бунга қўйиб, ўша йигитни тутдилар ва унинг ёнидаги етгита ҳамроҳини ҳам қўлга олдилар. Уларнинг ҳаммаси ёлғондан гувоҳлик бердиларки, Қамаруддин ушбу йигитдир. Бу орада Қамаруддин кочиб, бир чуқурга яширинишга улгуради.

Амирзода зафар била кайтиб Қамаруддинга ўхшаш йигитни менга кўрсатди. Қамаруддинни кўрган ва таниган одамлар: «*Бу Қамаруддинга ўхшайди, аммо Қамаруддин эмасдир*», - дедилар. *Ўша йигитнинг узи ва ёнидаги одамлар: «Шундай, бизлар Қамаруддин берган туз ҳақи учун ўзимизни фидо қилдик*», - дедилар. Мен уларга офарин, таҳсин айтдим ва уларга: «*Сизларга туз ҳақини оқлаганингиз учун гуноҳингиздан ўтдим*», - дедим. Амирлар: «*Энди Қамаруддиннинг ҳоли хароб бўлгандир*», дейишди. Мен уларга: «*Ўтни ўчирдим, лекин чўғи қолди*», - дедим.

Шундан сўнг отлашиб Қора Сумоққа тушдим, у ердан ҳам кўчиб Рабоёзи саҳросига келдим. Рабоёзи воҳаси дилкаш жой эди ва баҳор фасли ҳам келгани учун у ерда икки ой ишрат бисотин ёзиб роҳат қилдим. У ердаги амир тайинланган Амир Муборақшоҳ келиб бисот ўпиш шарафига муяссар бўлди ва зиёфат ва меҳмон кутиш маросимини тақдим этди. Мен унинг зиёфати эвазига Элсолор Ўғлон ва Хусайн элатини унга бердим. Шундан сўнг Самарқанд тарафга қайтиб, амирзода Умаршайхни у ерга ҳоким тайинладим.

Саккизинчи халал сана етти юз етмиш олтида (776/1374-1375) ва салтанатимнинг олтинчи йили ва мен қирқ ёшга кирганда юз берди. Бу Сори Буғо билан Одилшоҳ халали эди. Қамаруддинни хаста ҳол ва паришон аҳвол кўрганларидан сўнг, Қамаруддин уларни тарбия қилганлиги вадан унга кўшилдилар. У Жета хонига киши юбориб, ўз ожизлиги ва холи хароблигини баён қилиб, кўмак тилади. Сўнг Сори Буғо ва Одилшоҳнинг игвоси билан Андижонга лашкар тортди. Амирзода Умаршайхнинг Андижонда минг казoки бор эди. Улар юз ўгириб бориб Қамаруддинга кўшилдилар. Шунда амирзода Умаршайх шундай кенгаш кўрдик, Қамаруддин билан лашкарини тоғликларга судраб, ўз томонига келтирмоқ эди.

Шу ният билан ўз лашкарини сафга тизиб Қамаруддинга кўрсатиб, секин-секин чекинди ва Қамаруддин буни кўриб изидан аста-секин кела бошлади. Хулоса шу зайлда Амирзода Қамаруддин лашкарини эргаштириб тоғ устига кадам кўйди. Шу йўсинда Қамаруддин лашкарини тузoққа туширди. Бу шундай рўй бердик, Қамаруддиннинг лашкари тоғ дарасига тушиши билан амирзода унинг орқага қайтиш йў-

З.Ф.
лини тўсиб. кўпчилигини ўк ва қиличга ем қилди. Сунг во-
кеа тафсилотини менга етказди. Шундан сунг мен тўхтовсиз
амр этдимки, лашкар тўплансин ва оёғимни узангига қуйиб

отланиб, Самарканддан чикдим ва От суви мавзеига етиб келдим. Қарасам Қамаруддин кочиб кетди, деган хабар келди. Унинг кочиши бир хйла эди. У тўрт минг отлик баходир билан менинг йўлимга пистирма қўйиб, тарқоқ аскарларини қочирганди. Мен Шайх Али Баходир, Ок Темур Баходир, Амир Муаййид ва Хитой Баходирга амр этдимки, Қамаруддиннинг кетидан боринглар. Амирлардан баъзилари тиз чўкиб арз этдиларки, сизни ёлғиз қолдирмаймиз, дедиларки мабодо Қамаруддин бир хйла қилган бўлса-чи? Мен уларни койидим. Шу билан улар кетдилар. Мен уларни койганимдан пушаймон бўлиб, шошилмай кетларидан кета бошладим. Менинг ёнимда қолган отлиқлар уч юз кишидан ортиқ эмасди. Лашкар қораси кўздан ғойиб бўлиши билан Қамаруддин пистирмадан чикди. Мени ёнимдаги лашкарим уни кўриб таҳликага тушдилар ва мен уларнинг кўнглига далда бердим. Шундан сўнг кўнгиллари тинчиди. Мен қуролларимни тўғрилаганлигимни кўриб, лашкарим ҳам якдиллик кўрсатдилар. Мен бир ўзим туриб, уларни олти гуруҳ этдим. Шу пайт Қамаруддин лашкарини сафлаб, мен тарафга ҳамла қилди. Уч марта ҳамла қилгандан сўнг, менинг олдимга етиб келиб, қилич солишга ҳозирлангач, бошига бир қилич урдимки саросима бўлиб, оти боши оққан томонга йўл олди. Шу пайт, навқарлари жиловидан тутиб, жанг майдонидан чиқариб, «алфарор» деб қочиб равона бўлдилар. Мен ҳам саф тузиб одамларимни жамлаб, Қамаруддиннинг кетидан юриш қилдим. Ва саккиз фарсах юргандан кейин унга етиб олиб, бир амирга унинг ўнгу сўли ва орқа-олдини қуршовга олинг, деб амр қилдим. У гоҳ урушиб, гоҳ қочиб орқага чекинарди, ахири унинг олдида етти кишидан ортиқ қолмади ва оқшом тушди. Сўнг Қамаруддин пиёда қолди, ўзи ҳам ярадор бўлганди. Бошқа от ҳам тополмай пиёдалар орасида яширинди. Сўнг қуролларини ташлаб, ўзи бир чуқурликда бекинди. Тонг отди, кейин Қамаруддиннинг отини тутиб олдимга келтирдилар. Қанча қидирмасин. Қамаруддиндан асар ҳам топмадилар. Барча амирлар Қамаруддин охират оламига равона бўлди, дедилар. Мен уларнинг гапига кўнмай, ўша ерни ён-атрофини қидиришни буюрдим. Ундан ҳеч асар топилмагач, Самарканд тарафга қайтдим.

Амирзода Жаҳонгир Самаркандда бемор бўлиб қолгани

учун кўнглим нотинч эди. Бир кеча туш кўрдимки, бир дарёда кемада кетаётган эмишман ва Жаҳонгир бир кайикка минибди. У қайик сувда ғарк бўлди, мен кўл узатиб уни олишга қанча уриндим, муяссар бўлмади. Уйқудан уйғониб, кўнглим паришон, дилим ғам-аламдан қон бўлди. То Сайхун сувидан ўтгунимча ҳам ҳеч ким Жаҳонгир хабарини бермади.

Самарқанд қораси кўрингач, истикболимга чиқишган бир жамоа амирлар ва аҳолини кўрдим. Ҳаммаси қора кийнган. Мен уларнинг ҳаммасини қора кийимда кўриб, яхшиликка йўймай, билдимки Жаҳонгир воқеаси ҳақиқатга айланибди. Қаттиқ ғам-аламда қолдим, подшоҳлик гайрати мени қора киймакликдан асради. Ғам-ҳасратдан неча кунлар узлатга чекилдим.

Мен икки нарсадан ғамгин эдим: бири шуки, у ҳали йигитликда, яъни йигирма ёшида (757/1356 - 777/1375-1376) бу олам билан видолашди, яна бири мен ўзим куч-қувватим бўлган шундай фарзанддан айрилганим учун, лекин ундан икки ўғил қолдику, деб ўзимга тасалли бердим. Уларнинг бири амирзода Пирмуҳаммад эди, унга ўз жамоатим соясида ер бердим. Ғамгинлигим боисидан бири шу эдики, унинг оталиғи зиммасида бўлган Амир Сайфуддин юз берган бу воқеалардан сўнг тарки дунё қилиб, дарвишликликни ихтиёр этди.

Бу воқеа *сана етти юз етмиш еттида* (777/1375-1376) рўй бергани учун бу йилни ўзимга ёмон фол кўрдим.

Қирқ бир ёшга (777/1375-1376) *қирганимда*, салтанатимда юз берган халал Қамаруддин халали эди. У икки марта ўлимдан зўрга қутилганидан ҳам хулоса чиқармай, Жева хонига бориб кўп лашкар жам этиб, менинг устимга лашкар тортди. Мендан юз ўгириб Қамаруддинга қўшилган Сари Буғо билан Одилшоҳ икки йил тоғларда сарсон-саргардон юргандан сўнг менинг даргоҳимга юз тутишдан ўзга чора топмадилар. Уларнинг шу муддао билан арзнома ёзиб, юборган кишилари келгач, мен уларни сўратиб, Кўқалтош билан Элчи Буғони юбодим. Булар шу ният билан у ерга боргач, Одилшоҳ кўркиб қочиб, Оқсумо мавзеига бориб тушди. У ердаги чўллик турклар унинг ёнидаги молини оламиз деб уни ўлдириб, молларини таладилар.

Бор овози билан менга қаршилик бонгини урган Сори Буго мардонавор сидк кадамини йўлга қўйиб, даргоҳимга ҳозир бўлди ва бўйнидан қиличини ерга қўйиб: «*Мана бош ва мана қилич, - деди. - Қамаруддиндан азоб-укубат, бадахлоқлик ва бахилликдан ўзга нарса кўрмадим. Беақлигимдан сендек Амирни ташлаб, унга қўшилиб, гумроҳлик қилган эканман. Энди ундан кўнгилни уздим ва сидку ихлос билан даргоҳи олампаҳога илтижо кўрсатдим*».

Мен унга ён босиб, элатини бердим. Сори Буго асру мардона йигит эди. Мардоналиги учун гуноҳидан ўтдим. У Қамаруддинни тор-мор этишга йўл кўрсатишга аҳд қилди. Мен амирзода Умаршайхни Қамаруддинга қарши юришга буюрдим. Сори Бугони унинг амири этиб тайинладим. Амир Ок Буго ва Хитой Баҳодирни кўп қўшин билан амирзода Умаршайхнинг жиловига ҳамроҳ қилдим. Ва Сори Бугони маслаҳати билан иш тутишни буюрдим. Ва Сори Буго менинг хузуримда бундай кенгаш бердики: «*Мен чавандозлик йўсинида Қамаруддиннинг устига илгор йўлини тузаман. Лашкар чиққанининг хабари унга етиб боради, негаки у олақарғага ўхшаган киши. Хушёрлик билан иш тутайди. Унинг юртига бир жамоа қўшин юбориб, яна бир қўшин билан унинг устига илгор этиши керак*».

Мен унинг кенгашини маъкул қўриб: «*Амирзода Умаршайх Қамаруддиннинг устига борсин ва Хитой Баҳодир унинг эл-улусининг устига илгор этсин*», - деб тайинладим ва фотиҳа бердим. Сори Бугонинг йўл бошловчиси амирзода Умаршайхни Куротун саҳросига шундай пайтда етказдики. Қамаруддин зиёфат пайтида овқат ейиш билан банд эди. Ва Қамаруддин қаддини ростлаб кўрдики, жазо қўшинлари унинг устига бостириб келмоқда. Саросима бўлиб яйдоқ отга миниб, биёбонга юз қўйди. Лашкари тузишиб қаёкка қочгани маълум бўлмади. Амирзода Умаршайх бу биёбонда Қамаруддинни кўп ахтариб, ундан ҳеч асар топмагач, Самарканд пойтахт шаҳрига қайтди. Хитой Баҳодир ҳам Қамаруддиннинг эл-улусини талон-тарож этиб, келиб амирзода Умаршайхга қўшилди. Шундай қилиб амирзода ўша жазо қўшини билан ғалаба қозониб, келиб Самаркандда этагимизни ўпиш шарафига муяссар бўлди.

Қамаруддин халайдан хотиржам бўлганимдан кейин.

Ўрусхоннинг ўгли Темур Малик Ўғлон оғир лашкар билан Жўжи улусига ҳужум қилганлиги хабарини эшитдим. Жўжи улусининг мустақил хони ва мутлақ ҳукмрони Тўқтамишхонни мағлуб қилибди. Тўқтамишхон пат-қанотидан айрилиб, беш отлик билан келишига мунтазир эдим. Тўқтамишхоннинг юборган кишиси келди ва хоннинг дуою саломини етказди. Уни ҳузуримга чақиришга амр этдим ва баъзи амирларни уни қарши олишга юбордим.

Самарқанд пойтахт шаҳрида Тўқтамишхон базм мажлиси шу йўсинда тузилди. Аввал мажлис аҳли, амирлар, саййидлар ва уламони ҳузуримга келишга амр этдим. Сўнг барча ичкилик ва егуликни муҳайё қилишни буюрдим. Тўқтамишхон менинг олдимга келиб, унинг назари менга тушгач, менга яқинлашди. Мен унга қучоқ очиб кутиб олдим. У мени қучоқлаганча дедик: *«Эй Амир, бу мазлумни додига етгил!»* Мен унга: *«Бош устига. Сизнинг додингизга етишга розиман!»* - дедим. Шундан сўнг барча ишларни менга арз этди. Мен ҳаммасига рози бўлдим. У кўп риёзат чеккан ва оч қолган эди. Зиёфат бошланиши билан кўп таом еди, қайси бирини ейишини билмай, шу қадар кўп овқат едики, егани оғзидан чиқди. Мен уни кўнглини кўтардим. Бу мажлисда унга кўнок жойи тайинлаб, унга чодир, қилич, от, туя, либос ва бошқа кераклик нарсаларни тайин қилдим. Унга бир гуруҳ кўшин бериб амр этдимки, бориб Ушоқда кишласин, токи у ерда атрофига лашкар тўплансин.

Унинг овозаси Жўжи элига етиб боргач, тарқаб кетган аскарлари келиб қўшилдилар. Уруш пайтида Темур Маликка асир тушган унинг укаси Ўзбек Темур пайт пойлаб қочиб, менинг олдимга келди. Жўжи эли менинг олдимга ариза ёзиб юбордиларки, Ўрусхоннинг ўгли Темур Малик зулму ситамни ўзига шиор этиб, мол-дунёميزга тама кўзини тикиб, шароб ичмоқдан кўз очмайди. Агар Тўқтамишхон қувватланса, у бу томонларга кела оларди. Агар шундай қилинса бизлар Темур Маликни тутиб асирга оламиз.

Мен Амир Сори Буго бошчилигида бир жамоа донғи чикқан амирларимнинг асбоб-яроғини тайёрлаб, Тўқтамишхонга ҳамроҳ қилдим. Амр этдимки, лашкарни етти гуруҳга бўлинглар ва аввал ариза битган Жўжи улуси олдига киши юборсинлар ва уларнинг маслаҳати билан иш қилсинлар.

Агар улар аҳдларига содиқ бўлсалар, тўхтовсиз етиб келадилар ва агар пайсалга солсалар, уларни ҳам Темур Маликка кўшиб ағдаринглар.

Амир Сори Буго кўпни курган ва ёши улуғ киши эди. менинг айтганларимни пухталиқ билан бажарди. Улус амирларининг ўзаро ҳамжихатлигини кўргач, илғор этиб Темур Малик устига шундай пайтда етиб бордики, у қаттиқ маст холатда кетма-кет шароб косасини тиларди. Унинг ҳамсухбатлари ҳам баъзиси маст, баъзиси чала маст эдилар. Уни отга миндириб Жўжи улуси орасидан чиқардилар. Жўжи элининг амирлари ҳам роса ҳаракат қилиб, ҳар кимнинг уйида Темур Маликнинг амири ё лашкари бўлса, унинг ўлжаси бўлди.

Амир Сари Буго Тўқтамиш етиб бормасдан бурун ҳаракат қилиб, Темур Маликни тор-мор келтиргани учун мен унинг ушбу хизматлари ажрига Чингизхондан қолган тилла безакли садокни бердим. Тўқтамишхон зафар қозониб, барча Жўжи улусига ҳоким бўлиб, у элни ўз ихтиёри доирасига киритди. Даштда мустақил ҳоким бўлгандан сўнг менинг кўшинларимга рухсат бериб менга: *«Тарбияси шарофати билан дашт тахтига ўтирдим»*, - деб нома ёзди. Ўша пайтда амирлардан бир гуруҳи менга *«Тўқтамишхон бизнинг қўлимизда бўлса, давлат манфаатига мос иш бўларди, энди яна қудратга миниб бизларга душман бўлиши мумкин»*, дедилар. Мен уларга *«Менга Дашт подшоҳлигини унга ато қилганимни ўзи етарлидир. Даврон саҳифасида олам аҳли мени «подшоҳларни тахтга ўтказган подшоҳ» деган сўзлари қолса бас. Агар мен билан душман бўлса, йиқилади. Менга Дашт подшоҳига раҳм қилиб, мазлумнинг додига етганим кифоядир. Агар мен уни тутиб турсам ё бошқа хаёл қилсам, бадном бўлар эдим. Олам аҳли менга наст, номард деган бўлардилар. Тўқтамиш мендан паноҳ сўраб келгандан кейин мен унга паноҳ бермасам, инсоф йўсинидан чет (чеки) ва муруват қондасидан йироқ кўринур эди. Тўқтамишхонга қилган бунча яхшичилигимни ҳамма маъқул ва мақтовга сазовор англагайлар»*, - дедим.

Ўрусхон элчиси етиб келгани ҳақида мажлис. Тўқтамишхонни менинг олдимга келаётгани хабари Ўрусхоннинг қулогига етгач, ваҳимага тушиб менга элчи орқали нома ёздики: *«Тўқтамишхон ўз ҳаддидан ташқари қадам қўйгани*

учун унга танбеҳ бериш мақсидида ўғлим Темур Маликни юборган эдим. Эшитишимча ҳозир Туктамышхон ўша томонларга борган эмиш. Унга жой бериш керакмас. Қонхўр турклар унинг издан тушиб, эртаю кеч излаб, ундан ному нишон тополмайдилар».

Ўрусхоннинг элчиси яқинлашгач, туркларнинг доно кишиларидан Амир Қорачор ва Амир Барлосни унинг истиқболига юбордим, токи унинг ҳол-аҳволини сўраб-суриштирадилар. Амир Қорачорга уни меҳмон қилишни буюрдим. Амир Қорачор унинг мезбони бўлгани учун менинг олдимга келиб шундай арз қилди: «Эгнига кўк ранг шолдан тўн кийган, белига бўздан белбоғ боғлаган, унинг устидан чармдан камар ва халта таккан бир одам бир тойсиз байталга минган ва байталнинг эмчаклари сутдан тўла, байталнинг устига бир кийгиз ёпилган, унинг устига бир мўғулча эгар урилган, эгарнинг икки ёнига ёғочдан узанги боғлаган. Бир аркондан унга айил билан қуюшқон ясаган, бир ёнида бир ёғоч товоқ, бир томонига қўбуз осган ва яна бир саноч тўла қурт ҳам осилган экан. Уни кўришим билан «Йўл бўлсин?» - дедим. Менга кингир караб ҳеч сўз демади. Шундан сўнг отнинг ёлига тикилганча йўлга тушди. Уни уйга келтирдим. Солган тўшагимнинг устига қадам босмай ерга ўтирди. Унга таом ва шароб келтирдим, кайрилиб бокмади. Шундан сўнг ўрnidан туриб, ҳовлининг атроф-теварагига караб, ҳовли атрофидан бир бузук чалдеворни танлади ва ўша чалдеворга кирди. Мен ўзимнинг юнон боламни юбордим, бориб унинг нима қилаётганини кузатиб тургай. Бир соатдан кейин келиб хабар бердики, элчи ўша харобага кирди. Сўнг аркондан бўлган байталининг айил ва қуюшқонини ечиб, у билан байтални боғлади. Сўнг устидаги эгарини ечиб олиб, эгарни остидаги кийгизни ерга тўшади ва эгарни орқасига қўйди. Сўнг ўша ёғоч карсончани байталнинг остига тугиб, унинг эмчакларини соғди ва сутига қурт солиб бир кўтаришда ичди. Шундан сўнг қўлига қўбузини олиб, қулоғини бураб созлади, кейин «ялла ҳо-ялла» деб ўзича ялла айтди. Бир соатдан кейин ўрnidан туриб байтали томонга йўналди. Байтални орқасига ўтиб, жимов оҳангин тузмоққа киришди».

Элчининг бу қилган ишлари ва юриш-туришини эшитгандан сўнг амирлардан «бу нечук элчи бўлди» деб сўрадим. Ҳар

кайсиси бир нарса дедилар, баъзилари масхара қилдилар. Мен эса уларга «*Ўрусхон менга ўз лашкарини кўрсатибдир, яъни айтмоқчиси менинг мана шу йўсиндаги чодир ва озуқа, созу навоз ва аёллик лашкарим бор. Буни чорасини ўйлаб қўйиш керак. Мен бу ишнинг бўлишидан бурун олдини олиш учун Тўқтамишни Ўрусхонга яқин қилган эдим*», - дедим. Кейинги куни Ўрусхоннинг ўша элчисини менинг мажлисимга келтирдилар. У ҳеч кимга бокмай менга қарарди. Мен унга тахт қаршисида жой бердим. У менга Ўрусхон томонидан салом айтди ва нома берди ва айтдики: «*Тўқтамишхон қочиб, сенинг олдинга келган экан. Сендан ҳам қочиб сенга душман бўлади. Агар сен мадад берсанг, унинг юзида ҳаёси йўқ, тез орада сенга итбатсиз бўлади*». Ўрусхоннинг элчиси қандай айтган бўлса шундай бўлди.

Темур Маликнинг мағлуб бўлгани Ўрусхоннинг қулоғига етиши билан юз йигирма минг отлик лашкарни менинг устимга сурди.

Салтанатимда юз берган ўзинчи халал Ўрусхоннинг лашкар гортмоғи эди.

Тўқтамишхонни деб қасос олиш мақсадида Ўрусхоннинг Мовароуннаҳрга юриш бошлагани хабари барча хосу ом қулоғига етгач, ҳамма бўшашиб дедиларки: «Агар бу яйдоқ отга минган ўзбеклар бу вилоятга келсалар, мўру малахга ўхшаб ҳеч нарсани қўймайдилар». Мен ундан илдамлик қилиб, Чигатой улусини чақиришга ҳукм этиб буюрдимки, улуг ва кичик, пиёдаю отлик ҳаммаси бу ясоқда ҳозир бўлсинлар. Шундай қилиб, лашкар йиғилгандан сўнг илғор йўсинида Самарқанддан чиқиб, Сайхун сувидан ўтиб, Ўрусхоннинг йўл бошига тушдим. Ўрусхон ҳам даштнинг барча эл-улусини жамлаб келиб, мандан йигирма фарсах нарига тушди. Шу лаҳзада шундай қилайки Ўрусхон лашкари атрофига уч гуруҳ қўшин юборайки, то улар хабар топгунча чопкин ясасин. Шу ўй билан бир гуруҳга Борик Темурни ва яна бирига Хитой Баҳодирни ва яна бир гуруҳ Хуросон аҳлига Мухаммад Султонни сардор этиб тайинладимки, ўзи ўша гуруҳга бош бўлиб келган эди. Булар биринчи марта хизматга келиши эди. Бу уч гуруҳни шу амирлар билан юбордим. Шу билан улар илғор этиб, кечама-кеча юриб, Ўрусхоннинг лашкарига яқин етиб бордилар. Тақдир Темур Маликни ҳам ўз их-

тиёри билан менинг лашкаримни устига юриш қилишга чорлаганди. Йўл ўртасида дуч келдилар.

АМИР ТЕМУР КЎРАГОН

ТУЗУК ЁРЛИҒИ

МАЪЛУМ БЎЛСИНКИ, БУ МАЖЛИСДАН «ВАСИЯТ МАЖЛИСИ»ГАЧА «ТУЗУК ЁРЛИҒИ» ЗИКРИДИР ИНШООЛЛОҲ ОХИРИГАЧА ЕТСИН

Абул Мансур (ғолиблар отаси) Амир Темур дебдурларки: омади ёр фарзандлар ва иктидорли набираларга маълум ва ошкор бўлсинки, менинг авлодим ҳамма салтанат ва ҳукумат мартабасига етадирлар. Менинг шунча меҳнат ва ранж ва савашлар ва раббоний кўллаб-қувватлаш ва Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам берган зафарлар орқали кўлга киритган давлат ва салтанатимга посбонлик қилиши ва бу тузукка амал қилишлари керак, то давлат ва салтанатим халалдан омон бўлсин.

Энди омадёр фарзандлар ва толеъ ёвар набираларга тузук-йўл шуки, мен бу йўлдан юраман ва мен ўн икки иш билан мулк олиб ва мулкни бошқариб, салтанатим йўл-йўригини безадим. Улар ҳам ушбу тузукка амал қилиб, менинг ва ўзларининг давлат ва салтанатларига посбонлик қиладилар. Ўз давлат ва салтанатимга тузган тузуқлардан **биринчи тузук** шу эдики, Худо дини ва Мустафо шариатиغا ривож бериб, исломга қувват бердим.

Иккинчиси шуки, ўн икки тоифанинг йигини ва игтифоклари билан мулк олиб, мулкдорлик қилдим, давлат ва салтанатимни улар билан мустаҳкамлаб, мажлисимни улар билан ўтказдим.

Учинчиси шуки, маслаҳат ва кенгаш, тадбир ва хушёрлик, эҳтиёт билан қўшинларга зарба бериб, мулкларни эгалладим ва давлат ишларида мадоро ва мардлик, чидам ва билсам ҳам билмаганликка олиб, йўл тутдим. дўстларга мурувват ва душманларга мадоро қилдим.

Тўртинчиси шуки, салтанатимнинг идора қондасини шундай мустаҳкам ва давомли этдимки, ҳар бир кишини мартабага қўйсам, ундан заррача тажовуз қила олмади ва ҳар киши ўз мартабасида туриб, ўзгалар мартабаси химоячиси бўлди....

Бешинчиси шуки, амирларим ва қўшинларимни жонбозликка ўргатдим, улардан тилло ва тангани аямадим. Уларнинг меҳнат ва машаққатларини ўзим кўтардим. Лашкарни

тарбияладим ва машаққатли иш буюрмадим. Захматларини ўзим чекдим ва миннатини кўтардим. Амирлар ва лашкарбоши мардоналикларини кўмаги билан қилич уриб, йигирма етти подшоҳнинг тахтини эгалладим. Эрон ва Турон, Рум ва Мағриб, Миср ва Илом, Ироқ ва Ажам ва Ҳиндустон мамлакатларини тасарруфимга киритдим. Салтанат жомини сипкоргач, роҳат тўшагида фароғат ва хотиржамлик билан ухламадим ва ўн икки ёшдан етмиш ёшгача азоб чекиб, тадбирлар қилиб, лашкарларга зарба бердим. Дўсту душман билан муросяю мадуро қилдим. Амирлар ва кўшин ахлидан қаршилик кўрдим, аччиқ сўзлар эшитдим. Ҳаммасини эшитмаган ва англамаганга солиб кўтардим. Ўз кўлим билан қилич чошиб, шаҳару вилоятларга ҳукмрон бўлдим. шуҳрат қозондим. донг таратдим.

Олтинчиси шуки, адолат билан халойиқни ўзимдан рози ва хушнуд этдим. Гуноҳлик ва гуноҳсизга раҳм қилдим. Ҳақ ишга ҳукм қилдим. Эҳсон билан кўнгиллардан жой олдим. Сиёсат ва инсоф билан аҳолини умид ва кўркув орасида тутдим. Раият ва ожизларга раҳм кўрсатиб, эҳсон бердим. Лашкарга инъом бердим. Зулмни пойини қирқиб, мазлум додини золимдан олдим. Золим ва мазлумга бир хил муносабатда бўлиб, зулму ситами исбот қилингандан сўнг шариятга мувофиқ ҳукм этдим. Умарнинг гуноҳи учун Зайдни тутмадим. Менга ёмонлик қилиб, қилич чошиб шикаст етказган қимсалар олдимга қайтиб келганларида, уларни эъзозлаб, мартабаларини ошириб, ёмонликларини унутдим. Уларга нисбатан шундай муомала қилдимки, кўнгилларидаги қаршилик ва хийла бутунлай йўқолди.

Еттинчиси шуки, саййидлар, уламо, машойих, донолар ва муҳаддисларни сийлаб, таъзиму эҳтиромларини бажо келтирдим. Баҳодирларни дўст тутдим, негаки Тангри таоло ботир кишиларни яхши кўрар экан. Олимлар ва донолар билан суҳбаг курдим. Соҳиб диллар кўнглидан ўрин олиб, улардан ҳиммат тиладим. Уларнинг муборак нафасларидан фотиҳа илтимос этдим. Фақир ва дарвишларни дўст тутдим ва ранжитмадим. Нафси бузуқлар, гийбатчилар, ичи қора ва ёмонларнинг сўзларига амал қилмадим ва уларга мажлисимда жой бермадим.

Саккизинчидан ўз ниятимга амал қилдим, ҳар ишни мақ-

сад килиб қўйсам, уни охирига етказмагунча ундан қўл тортмадим. Ҳамиша ўз гапимга ва тутган ишимга амал қилардим. Ҳеч кимга оғир кунларни бошига солмадим. Ҳозиргача дунёда ўтган подшоҳларнинг юриш-туриши, конун-қоидаларини бир-бир хотирга келтириб, уларнинг йўл-йўригини ўргандим.

Тўққизинчиси шуки, ўша ўтган подшоҳларнинг яхши хулқ ва мактовли сифатларидан ўрнак олдим. Бурунги подшоҳлар давлати завол топиш сабабларини суриштириб, давлат заволига боис бўлгудек нарсалардан ўзимни четга тортдим. Зулм-бузукликдан ўзимни тутдим, зеро, у наслни йўқ бўлишига олиб келади, қаҳат ва вабо ўшалар шумлигидан вужудга келади.

Унинчиси шуки, раият аҳволидан огоҳ эдим, уларнинг қариларини отам ўрнида, йигитларни ука ўрнида ва ёш болаларни фарзанд сифатида тутар эдим. Ҳар мулк ва шаҳар аҳлига ўз мизож ва табиатларига мувофиқ муомала қилиб мижозларига мувофиқ ҳоким тайинладим. Туну кун раият ва лашкар аҳволини сўрадим, эшитдим ва билдим. Ҳар мамлакатга диёнатли ва тўғри сўз хабар ёзувчилар қўйдим, токи кўшинни ўзини тутиши ва раият аҳволини, улар орасида ўтган воқеаларни менга ёзсинлар. Агар ҳақиқатга хилоф хабар берсалар, уларга сиёсат қилдим. Агар ҳокимнинг лашкар ва раиятга адолат қилмоғи ва жавр этмоғини эшитсам, инсоф билан унинг чорасини қилдим. Турк, тожик, араб ва ажам тоифаларидан ҳар кимса давлатхонамга келса, улуғларини иззатини қилиб, ўзгаларини ҳолига яраша сийладим. Яхшиларини-яхшиликка ва ёмонларини ўз ёмонлигига солдим. Ҳар кимса менга дўстлик қилса, дўстлиги қадрини унутмадим. Ҳар кимса менга душманлик қилса, ундан сўнг пушаймон бўлиб олдимга келиб тиз чўкса, унинг душманлигини унутдим ва дўстлигига харидор бўлдим. Масалан, Шербаҳром менинг ҳамроҳим ва улус амири эди. Иш вақтида мени ташлаб душманга қўшилди ва менга қилич кўтарди. Охири уни мени берган тузим тутиб, менга паноҳ сўраб келиб тиз чўкди. У бир мардона киши ва асил иш қилгани учун, ёмон ишларидан кўз юмиб, уни сийладим ва мартабасини баланд этиб, уни мардоналиги учун гуноҳидан ўтдим.

Ўн биринчиси шуки, фарзандларим, қариндошларим, Ош-

наларим ва кўшнилариимни давлат ва неъмат чоғи сийлаб, ҳақларини унутмадим ва қариндош-уруғлик алоқаларини инобатга олиб, уларни боғлаш ва ўлдиришга амр этмасдим. Ҳар бир таниган кишимни танишлигига лойиқ у билан муомала қилдим. Дунёнинг иссиқ-совугини кўп кўриб, тажриба орттирдим, ўзим қилич чопдим, кўшин ва раиятга қараму юмшоқлик, тўғрилиқ ва қаттиқлик билан иш тутдим.

Ўн иккинчиси шуки, кўшин, дўсту душмани азиз тутдим, чунки улар боқий матоларини (жонини) ўткинчи молга сотарлар ва ўзларини ҳалокатли жангу жадалга солурлар ва жонбозлик қилурлар ва жонини ҳовучлаб жон фидо қилурлар. Ҳар кимсаким душман тарафидан менга душманлик қилиб қилич чопди ва ўз валинеъматига эътиқоди маҳкам ва собит эди, уни ўта яхши кўрдим. Агар у кимса менинг олдимга келса, уни ўзимга ишончли киши санаб, вафодорлиги ва ҳақчиллигига ишончим комил бўлди. Ўз эгасининг туз ҳаққини унутиб, вафосизлик қилган жангчини душмандан ҳам баттарроқ билдим. Шундай бўлдики, Тўқтамишхоннинг урушида унинг амирлари менга хатлар битиб, аризалар юбордилар, унинг туз ҳаққини унутиб менинг олдимга келдилар. Улардан нафратландим, ўзимча дедимки, ўз туз берган кишига нима қилиб бердиларки менга қилсалар?!

Тажрибада синаб кўрдимки, дин ва миллат билан мустаҳкамланмаган, йўл ва тузук билан устувор бўлмаган давлатда тартиб ва барқарорлик бўлмайди ва бир яланғоч одамга ўхшайдики, уни ким кўрса кўзини юмади ёки томсиз уйга ўхшайдики, унинг ичида ҳеч нима омон қолмайди.

Кўнгил кошонасида биринчи қуёшдай чикқан тузук – Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам шариасти офтобининг ривожини эди. Исломи мамлакатларида шариятга ривож бердим ва салтанатимни шарият билан безадим. Шарият ривожини шу йўсинда қилдимки, мўътабар саййидлардан бирини ислом мамлакатлари раислигига тайин этдим. Унга вақфларни қўлга олиб, мутаваллилар қўйишни буюрдим. Ҳар мулк ва янаш жойларига кози, муфти ва мухтасиб тайин этдим. Саййидлар, уламо ва шундай ҳаққа эга бўлган кишиларга вазифалар муқаррар қилдим. Ҳар диёрга ислом аҳлини гуноҳ ва ёмон ишлардан қайтариш ва амри маъруф этиш учун шайх ул-ислом юбордим.

Ҳар мулк ва янаш жойларида масжид ва хонақоҳлар бунёд этгишни, йўллар бошида работлар куришни ва ўтиш жойларида кўприклар солишни буюрдим. Ислом аҳлига дин масалаларини ва шаръий акидаларни таълим берсин деб, шаҳарларда мадрасалар курдим.

Салр ул-ислом (дин раиси) билан козилар мамлакатларнинг шаръий ишларини менинг арзимга етказсинлар, деб амр

этдим. Қўшин ва раиятнинг анъанавий маросимларини менга етказиб турсин деб амири одил гайин этдим.

Барча улуғ ва кичикларнинг қулоғига етиши учун ислом уламози фатво ёздиларки *«Тангри таоло ҳар юз йилнинг бошида бир ривож бергувчини оламга келтирадики, Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг динига ривож беради. Сана саккиз юзда динга ривож бергувчи Амир Соҳибқирондир»*.

Менинг замонимда улуғ уламодан бўлган Амир Сайид Шариф бу бобда менга бир мактуб ёзди. Салафу-халаф уламози дебдурларки, Ҳазрати рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳижратидан ҳар юз йилнинг бошида дин ривожини учун бир «муҷаддид», яъни янгиловчи пайдо қилади. Амир Соҳибқирон сана саккиз юзда динга ривож берганлари учун ҳақиқатда у киши Ҳазрат саллаллоҳу алайҳи васаллам динининг ривож бергувчиси эканлиги аниқланди. Бу мактуб таржимаси шундай: *«Эй Бори Ҳуҷоё, Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг динига ривож ва ёри берган у кишига ёри бергил. Ҳижрат (Пайғамбарнинг кўчган) замонидан бу кунгача саккиз юз йил ўтган экан, ҳар юз йилнинг бошида бир ривож бергувчи пайдо қилурки, дини мубитини тозалар. Алҳамдулиллоҳки, саккизинчи юз йилда Оллоҳ таоло Соҳибқиронини пайдо қилибдур ва сулола тар уламози ўргатиб чиқиб, янгиловчиларнинг аҳволини битибдурлар»*.

Аввалги юзда дин янгиловчиси Умар Абдулазиздирки, хаворижлар минбарларда Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг қуёвларига таъна қилиб, лаънатлашларидан ожизланиб эрди, уни бир ёқли қилди. Ислом аҳли орасида бир адоват юзага келганди, яъни бир жамоа Йўл бошловчи Халифаларга таъна қилиб, яна Али, Ҳусайн ва Аббос ривонлоҳи алайҳим ажмаъинга лаънат ёғдирар эдилар, ҳаммасини йўқотиб, динни тозалади.

Ва иккинчи юзда динга ривож бергувчи Маъмун ар-Рошид эрдик, ислом динида етмиш мазҳаб юзага келганди. Ҳамма мазҳабларни бекор қилиб, тўрт мазҳабга қарор берди. Али ибни Мусо Жаъфарни Хуросонга чақириб, уни ўзига ворис гайинлади. Унинг руҳсати билан Муҳаммад Расулиллоҳнинг мулкини бошқарди.

Учинчи юзда Муктадир Аббосий эди. Абу Тоҳир бошчилигидаги қарматлар, яъни диндан қайтганлар жамоаси Мак-

каи Муаззамани эгаллаб олиб, арафа куни ўттиз минг махрамни, яъни эҳромликларни ўлдирди ва ҳажар ул-асвад (Қора тош)ни ўзи билан бирга элтиб, ислом юртини бузиб, қатл ва торож этдилар. Шундан сўнг ислом ожизланди. Муқтадир Биллоҳ ул қавмга лашкар тортиб, уларни ер билан яксон қилиб, мамлакатларида исломга ривож берди.

Тўртинчи юзда ривож берувчи Азд уд-Давла Дайлабий эди. Муте Биллоҳ Аббосийнинг фиску фужури ва унинг тобеларининг зулму жабридан ислом дини заиф бўлиб, ислом юртларида турли зулм ва бузукликлар тарқалган эди. Муиз уд-Давла уни халифаликдан четлаштириб, унинг ўғли Тобе Биллоҳни ворис қилди ва ўзи ислом дини ривожига бошчи бўлди. Мусулмонларга тўғри йўлни кўрсатувчи ваъз ўқиди ва шариатга ривож берди.

Бешинчи юзда дин ва шариат янгиловчиси Маликшоҳнинг ўғли Султон Санжардир. Шайх Аҳмад Жомий Ҳаким Санойи унинг ҳамасри эдилар. Уларга мурид ва мухлис эди. Бу юзда ислом жохиллари билан диндан қайтганлар жамоаси динни заифлаштиргандилар. Уларни тағ-томири билан сугуриб, дин итоатига шундай муболаға кўрсатдики, ундан шариатга хилоф иш зоҳир бўлмади. Дини исломга бу хилда ривож бергандан сўнг, бир куни дарвишлардан биттаси мажлисга келиб, унга деди: *«Эй дин ва шариатга ривож берувчи! Худога қайтгил ва Худони хушнуд этгилки, мулк Пайгамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг мулкидир. Насроний ва ёҳуд кўп худодлик тарғиботчиларидан баъзисини қаҳр билан баъзисини тинчлик билан олган эдилар. Ул Ҳазратдан сўнг Йўл бошловчи Халифаларга ва саҳобаларга тегди. Сен нечун берухсат ул Ҳазратнинг мулкини эгаллаб, унинг ҳосилини ўзингга ва лашкарингга ҳалол этибдурсан?»* Ва Султон Санжар бу сўздан таъсирланиб, Абдуллоҳ Асъийнинг хати билан Зинда Пил Аҳмад Жомийга бир нома ёзди: *«Эй раббоний маърифатлар орифи, аҳд қилганлар ва ҳақиқатга етишганлар жилваси, машоих шайхи Аҳмад Жомий! Ислом уламаси фатво ёзибдурларки, ер ҳақиқат ва ҳукм юзасидан Расул Худонинг мулкидурким кофирлардан қаҳр ва тинчлик билан олган эдилар. Ундан сўнг унинг халифаларига ва халифаларидан сўнг ул Ҳазратнинг авлод ва зурриётига етишди. Бас, ҳар кимса унинг мулкини эгалламоқ тиласа,*

унинг зурриётидан рухсат олмоғи лозим, токи ундан олган фойдаси ҳалол бўлсин».

Султоннинг бу ёзган хати шайхга етиб бориши билан у хошиясига ёздики: «Эй Султон! Бу фатво бир хотинга ўхшарким, унинг таиқи кўриниши салоҳ билан безанган, ботини ҳаром билан ҳомиладор, яъни бўғоздир. Агар ҳалол истасанг изн олгин, то эгачламоқ, бермоқ ва олмоқ сенга ҳалол бўлсин. Тўғри йўлга ҳидоят топган кимсага салом!»

Ва олтинчи юзда динга ривож бергувчи Ғозонхон ибн Арғунхон ибни Ҳалоқуҳон эди. Ислом дини Туркистон кофирлари истилосидан вайрон бўлиб эрди. Тангри таоло Ғозонхонни юз минг кофир турклар билан пайдо қилди. Барчаси Лоба саҳросида шайх Иброҳим Ҳамавий олдида имон келтириб, тавҳид калимасини тилга олдилар, куфр ва бузукчилик асарини йўқотиб, шариатга ривож бердилар.

Ва еттинчи юзда Ғозонхондан сўнг тахтга Утирган укаси Ўлжойтухон Султон Муҳаммад худо бандаларидандир. Дини Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом шу даражада заифлашдики шаҳодат калимасидан сўнг Пайғамбар саллоллоҳу алайҳи васаллом билан хонадони аҳлига саловот айтмаслар, деб эшитгандан сўнг, ўзи Султония жоме масжидига келиб, ислом уламосини йиғишга ҳукм этди ва Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом билан авлодига саловот айтмоқ фазилатларидан сўради. Шунда барча уламо бир овоздан айтдиларки, саловот Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом ва авлодига айтилув. Ва уламодин бир жамоа дедиларки: «Агар намозда Муҳаммад хонадонига саловот айтилмаса, намоз ботилдур». Ва баъзи дедиларки: «Имом Шофеий Муҳаммад хонадонига саловот айтмай, намоз ўқиганини фосид санабдур». Ва яна бир гуруҳ уламо айтибдурларки: «Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ айтган эканларки: «Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом хонадонига саловот айтилмаган намоз - намоз эмасдир». Шундан сўнг Султон уламодан савол этдики: «Не учун саловотда ўзга пайғамбарлар билан хонадонларини зикр этмаслар ва пайғамбарларнинг сўнгиини саловотида «Ё Оллоҳ Муҳаммадга ва унинг авлодига олқишлар бўлсин» дерлар?» Бунинг жавобида уламо ожиз бўлдилар. Шунда Султон дедики: «Бу савол жавобида хотирга бу далил келадик, бурунги пайғамбарларнинг дин ва

миллатлари завоқ ва ўзгариш жараёнидадир ва бизнинг пайгамбаримизнинг ҳукми авлоддан-авлодга ўтиб қиёматгача ўзгармагусидир. Бас ул Ҳазрат саллоллоҳу алайҳи васалломининг умматларига саловотда ул Ҳазрат билан авлодларини ёд этиш вожиб ва лозимдир, то умматлари Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом динининг ва барча пайгамбарлар имлларини ворислари эканини билгайлар. Улар инсу жинга ҳокимдурларки, барча инсу жин аҳли илоҳий ҳукмлар ва диний муомалаларни улардан олурлар. Уларнинг ҳурмат ва унга бўйсиниши фарзлар жумласидан саналар». Султон ушбу сўзларни тилга олгач, масжиди жомага йиғилган халойик ҳамма бирдан саловотга оғиз очдилар. Шундан сўнг дедики: «Муҳаммад авлодининг биринчиси Али (Аллоҳ унга қарам қилсин) ва охири имом Маҳди (Аллоҳ ундан рози бўлсин)дир, энди вужудга келиши ваъда қилинган. Бас, бизлар Муҳаммад мулкида авлодидан изн олмай эгаллашимиз керак эмас, агар қилсак гуноҳкор бўламиз!»

Бу сўзлар яхши-ёмоннинг қулоғига етиб боргач, ҳамма бош эгиб, унинг йўлидан юрдилар. Уламо йўлга киргандан сўнг Султон амр этдики, «иш ҳақиқати бу аҳволда бўлгач, хутбани унинг хонадони ва авлодларига ўқиш ва тангани ҳам уларнинг номи билан зарб қилиш керак». Шундан сўнг уламо «Дин ва шариатга ривож бергувчи ушбурдир», деб фатво ёздилар.

Саккизинчи юз йилнинг ривож бергувчиси Амир Соҳибкирондурки, Оллоҳнинг мамлакатларида шариатга ривож бериб, саййидлар ва уламога иззат-эҳтиром кўрсатиб, Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом авлодининг изни билан унинг мулкини ўз тасарруфига киритгандир».

Амир Саййиди шарифнинг битиги менга етиб келгач, Тангри таолога шукр этдим ва Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом билан авлодига илтижо этдимки, менга дин ва шариатни янгилаш мадади насиб бўлди ва бу битикни бир нафис жинсга ўраб пиримнинг олдига юбордим. Улар жавобида битибдурларки: «Дин ва шариатга ривож бергувчи Аллоҳ ярақоған Телмур билгики, ҳар шаҳарда бир соҳиби шавкатни ҳар юз йилда пайдо қиладики, у дину шариатга ривож беради. Уламодан бири тири саййид билан унинг мажлисида ҳозир бўлиб, Тангри таоло китобига олим бўлиб сифатлари-

ни билади. Шундай қилиб, аввалги юз йилда динни янгиловчи Умар Абдулазиздир ва ушбу юзда уламодан Ҳазрати имом Муҳаммад Боқир разияллоҳу анҳу дин аҳкомининг ривожлантирувчидир. Иккинчи юзда дин янгиловчиси Маъмулдир ва уламодан динга ривож берувчи Али ибни Мўсо Жаъфар разияллоҳу анҳудурки Тангри таоло китоби ва шариатига олимдур. Учинчи юзда ривож берувчи Муқтадир биллоҳдур ва уламодан ривож берувчи Абу Жаъфар Муҳаммад ибни Яъқуб Қалбийдир. Ва шофеий уламодан Аб ул-Аббос ва ҳанафий уламодан Абу Жаъфар ва моликий уламодан Абу Бақр ибни Аҳмад эди. Туртинчи ва бешинчи юзнинг ривож бергувчиси Султон Санжардир ва орифлардан Абул-Маъжд Ҳаким Саноийдир. Ва олтинчи юзда Ғозонхондир ва ваҳдатга етишганлардан Шайх Иброҳим Ҳамавийдир. Ва еттинчи юзда динга ривож берувчи Султон Муҳаммад Худобандадур ва уламодан Шайх Жамолиддиндир.

Ва саккизинчи юздаки, ушбу замондир, динга ривож берувчи Амир Соҳибқирондир ва уламодан Мир Саййид Шараф ва алломадан Журҷонийдир. Ва бу улус ҳада ва кумак Бермоқдурки, Тангри таоло у салтанат қутбига каромат қилмишдир».

Пиримдан ўз қўллари билан ёзилган хат етиб келгач, саййидлар ва уламо эхтиромини бажо келтириб, шариат ривожига кўпдан-кўп муболага кўрсатдим ва бу мактуб матнини воқеаларим дафтарига ёзиб қўйинглар, деб буюрдим.

Дину шарнат тузуқини қилиб бўлгач, салтанатим ишлари тузуқига бошладим. Ва салтанатим мартабасини сақламоқ тузуқини бу йўсинда қилдимки, аввал ўз салтанатимни худо дини, пайғамбар шариати ва Мужтабо (пайғамбар) авлодлари билан барқарор этдим. Ва давлатим мартабасининг ҳимоясини тузуқ ва тўра билан қилдимки, салтанатимга дахл этишга ҳеч кимда журъат бўлмади.

Иккинчи қўшин ва раиятни кўрқув ва умид мартабасида тутдим. Текис-нотекис, мулойим ва номулойим ишлар ва сўзларни чидам билан ўзимни тушунмаганга солиб кўтардим. Дўсту душмандан ҳар кимса кошимга келса, дўстларни бир мартабада тутдимки, дўстлигини оширдилар, душманларни бир мартабада сақладимки, душманлигини муҳаббатга айлангирдилар. Ва қилган ёмонликларини унутгандай ўзим-

ни тутдим ва ёмон амалларга афв қаламини чекдим, то ёмонлар ёмонликларини ва яхшилар яхшиликларини унутдилар. Ва ҳар кимсанинг менда ҳаққи бўлса, уни зое қилмадим ва ҳар кимники танидим, уни назардан қолдирмадим. Ҳар кимсаким, менга ёмон-яхшидан қўшилдилар, давлат тахтига минишим билан уни эҳсоним билан уялтирдим.

Учинчи шуки, ҳеч кимдан қасд олиш пайдан бўлмадим.

Туртинчи очик юз ва раҳму шафқат билан халойиқни ўзимга ром этдим ва ҳар нарсанинг ҳукмини ўз мартабасида жорий қилдим ва адолат қилиб, зулмдан йироқ бўлдим. Шу вақтларда пирим менга ёздики: *«Абул Мансур (ғолиблар отаси) Темур, уни худо қўлаганга маълум бўлгайким, салтанат ишлари шохий ишлардан бир намунадир, яъни ким Тангри таолога вазирдир. Вазирнинг ҳам вазирлару амалдорлари, иш қилувчиларию ноиблари ва ҳисобчию лашкарлари бордурки, ҳар қайси ўз мартабасида бир ишга машғулдурлар ва ўз ишидан тажовуз қилмаслар ва Тангри таоло амрига мунтазир бўлурлар. Сенга ҳам вазирю лашкарий, ишчи ва ходим ва лашкарбошилар керак бўлгайким, барчаси ўз мартабасида сенинг ҳукмига мунтазир бўлгайлар. Ҳар тоифа ва ҳар қавми ўз мартабасида тутғил, то давлатнинг мартабаси тартиб топгай. Агар ўзингни ва кимса ва нарсаларингни мартабаларини сақламасанг, салтанат мартабаси қуфр ва худодан юз ўгиришга айланади. Бис, сен ҳар Кимсанинг қадр ва ўрнини сақламоғинг керак. Аввал Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом авлодини барча мартабалардан баланд тутгайсан ва уларнинг иззат-икромини бажо келтиргайсан. Уларга нисбатан муҳаббатни ортиқча санамагайсан, ҳар нарса худо йўлига қилинса, бунда исрофгарчилик бўлмас. Ун икки азиз тоифа билан салтанатинг йиғинини безагайсан».*

Бу мактуб менга етиб келгач, ҳамма буюрганларини бажо келтирдим ва салтанатим мартабаси тартибини ўн икки тоифага боғладим ва бу ўн икки тоифани салтанатим қорхонасининг ўн икки сулоласига ўн икки бурж ўрнида қарор бердим.

Аввалги тоифа саййидлар ва уламою машоиху фузалодурларким, уларга ўз кошимга йўл бердим, мажлисимни безадилар ва диний илмлар масалаларини ва ақлий ҳикматлар-

ни зикр этдилар ва ҳалолу ҳаром масалаларини улардан сўрадим.

Иккинчи оқил кишилар ва кенгаш эгаларига, эҳтиёт ва хушёрлик арбоблари, кори ва кўп кўрган кишиларга хос мажлисда бор ва кўриниш бердим. Улардан наф топиб, тажрибалар ҳосил қилдим.

Учинчи тоифа дуо арбобидурки, уларни улуглаб, хилватда улардан дуо тиладим. Бу жамоадан базм ва уруш маслаҳатида кўп баракот топдим. Урушларда уларнинг таъсирини кўрдим. Чунончи, менинг лашкарим Тўқтамишхон лашкари кўнлигидан урушда изтиробга тушиб, бетоқат бўлган чоғда, соҳиб даъват бўлган Амир Зиёвуддин Сабзаворий бошини очиб, қўлини дуога кўтарди. Ҳануз дуоси охирига етмай туриб, дуо асари кўринди. Ва яна менинг бир маҳраим каттик бемор бўлганди. Ўн икки саййид дуоғўйликка жам бўлиб, келиб ҳар қайсиниси унга ўз умрларидан бир йилдан баҳшида этдилар. Шу билан сихат топиб, яна ўн икки йил яшади.

Тўртинчи тоифа амирлар, лашкарбошилар ва қўмондонларни юксак мартаба билан кўксини кўтардим ва улардан сўз сўраб, суҳбат тутдим. Улардан жанг майдони ва саваш жараёнига кириш-чикиш ва қўшинни мағлуб қилиш йўллари суриштирдим ва аскарлик мартабасида уларни ишончли билиб кенгаш сўрадим.

Бешинчи қўшин ва райатни тенг тутдим ва қўшин баҳодирларига бош кийим ва хоса сағдоқ (ўқдон) билан имтиёз бердим. Ҳар мулкнинг катталари ва оқсоқолларини азиз тутдим ва улардан наф олдим. Ҳамиша қўшин хизмат ҳақини ортиғи билан бердим. Рум ясоғида олдиндан етти йилик хизмат ҳақини қўшинга бердим. Аскарлар ва райатга бир хил кўз билан қарадим. Одамларнинг ҳар бирини ўзига яраша мартабаларида сакладим, улар ўз ҳадларидан ташқари қадам кўя олмадилар. Уларнинг мартабаларини на баланд этдим, на паст ва ҳар қайси бирон хизмат бажарса, уларга хизмат ҳақи ва инъом билан сийладим. Ўзга жангчиларнинг ҳам ақл ва шижоатини адл тарозуси билан ўлчаб, тарбия қилиб амирлик мартабасига етказдим ва қилган ишларига лойик мартабаларини кўтардим.

Олтинчи тоифа ақлли, хушли ва эътиқоди маҳкам кишилар эдики, ўзимга сирдош қилдим. Шунга лойик ва сазовор

кишиларга подшоҳлик ишларини топшириб, давлат ишларини маслаҳатлашиб, пинҳон сирларимни айтдим.

Еттинчи тоифа вазирларим ва салтанатим девонининг котиби ва мирзолари эди. Уларни мамлакатимга ойнадор этдимки, мулк ва қўшин ва раият воқеаларини менга ошкор қилдилар, раият ва хазиналаримга хизмат кўрсатдилар. Мулк ва лашкарга рахна тушишини тадбир билан олдини олдилар ва давлат идорасининг кирар ва чиқар жойларини маҳкамладилар. Мулк фаровонлигига ва маъмурчиликка интилдилар.

Саккизинчи тоифа ҳаким, табиб, мунажжим ва муҳандисларни олиб келдим. Бу салтанат ходимларидурлар. Ҳаким ва табиблар тоифаси билан касаллар муолажасини қилдим. Мунажжимлар тоифаси билан юлдузлар кунларини ва фалакларнинг сири ва айланишини аниқладим ва билдим. Муҳандислар тоифаси билан буюк иморатлар бино қилдим.

Тўққизинчи қиссахон, ҳадису хабар жамоасини ёнимга келишга йўл бериб, пайғамбарлар ва авлиёлар файзлари, ўтмиш султонларининг хабарлари ва улар давлатининг заволи ва подшоҳлик мартабасига етишмоқ сирларидан огоҳ бўлдим. Уларнинг қиссалари айтган сўзлари ва қилган ишларидан тажрибалар олдим.

Ўнинчи тоифа машоих ва сўфи ва ориф жамоасига қўнилиб, улардан фойдалар олдим ва ҳақ сўзларни эшитдим. Улардан каромат ва одатдан ташқари нарсалар кўрдим. Сухбатларидан сурур ва хушҳолликлар ҳосил қилдим.

Ўн биринчи, хунармандлар жамоасини давлатхонамга олиб келиб, ўрду (марказ)да ўрин бердимки, сафар ва тайёргарликда ҳозир бўлиб, лашкар ҳожатларини битирдилар. Ўрдуда керак жинс ва матоларни тартибга солиб, муҳайё қилдилар.

Ўн иккинчи ҳар мулк ва ҳар диёрнинг мусофир ва тарадуддаги кишиларига тасалли бердимки, мамлакатларнинг хабарларини менга етказдилар. Савдогар ва карвон бошиларга тайинладимки, турли юртларга бориб Хитой, Чинмочин, Ҳиндустон, арабу аҷам ва Фаранг мамлакатларидан нафис матолар кетирдилар ва ҳар мулкнинг аҳолиси аҳволини арзимга етказди. Ҳар ва мамлакатлар ҳокимларининг раияти билан қилган муомаласи ва тугган ишларини арз этдилар.

Даргоҳимга паноҳ сўраб келган арабу аҷам, турку то-

жик тоифаларни тузукини бундай қилдим: аввал амр этдимки, давлатхонамга ҳар тоифа юз келтирсалар, унга йўл беринглар. Агар улар уламо ва саййид жамоасидан бўлса, улари эъозлаб, ҳар мақсадлари бўлса битиринглар. Уларнинг ахволига риоят ва ҳар ишда ёрдам беришни вожиб ва лозим билинглар. Агар савдогар бўлса, унинг хушнудлиги билан иш қилинглар. Агар раият аҳлидан бўлса, ҳолига лойиқ риоят қилинглар. Агар санъат ва ҳунар аҳлидан бўлса, давлатхонада ишлатинглар. Фақиру мискинлардан бўлса, даражалари миқдорича вазифа тайинланглар. Ҳар савдогар бошланғич жамғармасини ва дастмойясини йўқотган бўлса, унга дастмойя беринглар. Ҳар деҳқонки, деҳқончиликка қудрати етмаса, унга асбоб беринглар. Ҳар тоифаданки, жангчиликни ихтиёр этса, уни жангчи қилинглар. Асил ва баҳодирларнинг фарзандларини ҳолига яраша тарбия қилинглар.

Ва амр этдимки, ҳар жамоа мажлисимга келсалар, уларни давлат ва салтанатим дастурхонидан маҳрум қўйманглар. Ҳар кимсани назаримга келтирсалар, назарим унга тушса, ҳолига яраша кутиб олинглар. Гуноҳли ва гуноҳсиздан ҳар кимса девонимга адолат сўраб келса, уни кечиринглар ва иккинчи-учинчи гуноҳига шарият буюрганига қараб иш қилинглар.

Лашкар тутиш тузукини бу тариқа амр этдим. Асил ва иш кўрган жангчилардан ўн киши йиғилса, уларнинг энг баҳодири ҳаммасининг ризоси билан уларга амир бўлсин ва уни ўнбоши деб аташлар. Ўнбошидан ўн нафар йиғилса, уларнинг бир иш кўрган ва иш қилганини уларга бошлиқ қилиб, уни юзбоши деб аташлар. Ўн юзбоши жам бўлса, уларга бир оқил бекзодани амир этишлар ва уни мингбоши деишлар. Ва мингбошига ноибларидан бири ўлса ё қочса ва ё давлат ишларида эътиборсизлик қилса, унинг ўрнига бошқасини олиш ихтиёрини бердим. Юзбошига ҳам ўнбошининг биронтаси ўлса, ё қочса яна бир бошқасини ўрнига ўнбоши қилиб тайинлаш ихтиёрини бердим. Мингбошига ихтиёр бердимки, ўнбоши ва юзбошиларнинг биронтаси ўз ишига совуққон бўлса, уни ишдан бўшатиб ўрнига бошқасини қўйсин ва бўлган ишни менга арз этсин.

Амр этдимки, жанг майдонида ва салтанат ишларида мингбошининг ҳукми юзбошига ва юзбошининг ҳукми ўнбошига

ва ўнбошинини ҳукми унинг қўл остидагиларга мажбурий бўлсин. Агар амрини бузсалар жазога етказсинлар. Агар уруш майдонида совуқконлик юз берса, уни чиқариб ўрнига яна бошқасини қўйсинлар.

Салтанатим истиклоли тузуқини бундай қилдим: ўзимга ўн икки ишни шиор этдим, то подшоҳлик тахтида истиклол билан ўлтуруман. Тажрибамда маълум бўлдики, то ҳар подшоҳ бу ўн икки ишни бажармаса, подшоҳликдан наф ололмайди.

Биринчи: ҳар не дегани ва қилгани ўзидан бўлиши керак. Яъни жангчилар ва раият билсинларки, ҳар нима деса ва қилса, ўзи топиб ёздирар ва ўзи деб, ўзи қилар ва ўзидан эшитар. Бас. ўзгаларнинг деган ва қилганларига салтанат мартабасига шерик бўлгандек амал қилмаслиги керак. Ҳар нечаки яхши сўзни барча кишидан эшитмоқ керакдир, аммо давлат ишлари ва сўзларида ғолиб бўлгудек мартабада бўлмаслиги керак.

Иккинчи: барча ишда одил бўлиши керак, хусусан вазирлар ва амирлар тутишда, агар подшоҳ зулм қилса, одил вазир унинг чорасини қилсин, аммо агар вазир золим бўлса тезда салтанат уйини ҳароб этади. Масалан, Амир Ҳусайннинг бир золим вазири бор эди, кўп ўтмай унинг зулмидан Амир Ҳусайн давлати заволга учради.

Учинчи: амру наҳий (буюриш ва бекор қилиш) ларни мустақил бажарсин, ўзи ҳукм этсин ва бу ҳукмга дахл қилишга ўзганинг журъати бўлмасин.

Тўртинчи: жазм қилган ишидан қайтмасин, яъни ҳар ишга жазм қилса, уни битирмай ва охирига етказмай қўймасин.

Бешинчи: бир ҳукм чиқаргандан кейин, уни қанчалик зарар келтиришини билса ҳам ҳукмидан қайтмасин.

Эшитишимизча, Султон Маҳмуд Ғазнавий ҳукми билан бир ҳарсанг тошни Ғазнанинг майдони бошига ташладилар ва бу тошдан қўшин отлари ҳурқар эди. Буни Султонга айтиб одамлар йўлидан олиб ташлашга қанча уринсалар ҳам Султон кўнмай: «*Бир марта айтдимми, бу ҳукмидан қайтмайман*», дер эди.

Олтинчи: салтанат ишларини бировга мустақил қилиб топширмасин, нима хоҳласа ўз ихтиёри билан қилсин. Дунё хиёнатқордир ва унинг ошиғи сон-саноксиз. Кўп ўтмай салта-

нат ишларида голиб келиб, давлат мартабасига қўл узатади. Худди Султон Махмуднинг вазирлари уни бир тухмат билан четлаштириб, ўзлари ҳукумат ишларини қўлга олганларидек.

Еттинчи: давлат ишларида ҳар кимсадан арзигулик ва маъқул сўз эшитса, уни хаёл хазинасида асрасин, сўнг унга керак пайтида иш берсин.

Саккизинчи: кўшин ва раият ишларида ҳар кимнинг сўзи-га кирмасин. Вазирлар ва амирлардан ҳар кимса бир киши ҳақида хоҳ яхши хоҳ ёмон сўз айтсин, уни ризо қулоғи билан эшитсин, лекин уни бажаришда ўйлаб иш тутсин, токи бу ишнинг ҳақиқати юзага чиқсин.

Тўккизинчи: салтанат шон-шавкатини раият кўнглига у янгилик солсинки, ҳеч кимсанинг амирларга қарши чиқишига юраги бўлмасин.

Ўнинчи: ҳар нарса қилса ўзи қилсин ва ҳар нима деса ўша сўзини – сўз билсин, чунки подшоҳларда ҳукмдан бошқа сўз бўлмас.

Ўн биринчи: подшоҳликда подшоҳ ўз ҳукмини жорий қилмоқда мутлак ихтиёрга эгадирлар, бировни шерик этса этар, этмаса этмаслар.

Ўн иккинчи: ўзининг хос мажлиси ҳолидан хабардор бўлиб, ҳушёрлик билан иш тутсин: аксар мажлис аҳли жосуслик қилиб, подшоҳнинг сўзларини ва қилмишларини бошқаларга хабар берурлар. Худди шундай ҳодиса менда рўй Берди: хос мажлисим аҳлидан бир жамоаси амир ва вазирларимнинг жосуслари экан.

Кўшин хизмат ҳақи тузуқини бундай амр қилдимки, амирлар, мингбоши, юзбоши ва ўзга жангчилар хизмат ҳақини бу тариқа берсинлар: яқка баҳодирларнинг хизмат ҳақи икки от баҳосидан тўрт от баҳосигача тайин этилсин. Юзбошининг хизмат ҳақи барча қўл остидагилар хизмат ҳақининг ўндан бирича тайин этилсин. Мингбошининг хизмат ҳақи ҳам барча қўл остидагилари хизмат ҳақининг учдан икки қисми миқдорида белгилансин.

Амр этдимки, жангчиларнинг ҳар қайсиниси ўз ҳолига яраша жанг майдонида бепарволик қилса, хизмат ҳақидан ўндан бирини камайтирсинлар. Ва амр этдимки, ўнбоши юзбошини тасдиғи билан, юзбоши мингбошининг ва мингбоши амир ул-умаронинг тасдиғи билан хизмат ҳақи олсин. Ва

лашкар бекининг хизмат ҳақи ўз амирлари ва ноибларининг хизмат ҳақини ўндан бири бўлсин ва амирлар хизмат ҳақи ҳам ўз ноибларининг хизмат ҳақини ўндан бири бўлсин. Ва амр этдимки, девонбегининг хизмат ҳақи, амир хизмат ҳақининг ўн иккидан бири бўлсин. Ва чоповуллар ва қулликчиларнинг хизмат ҳақи мингдан ўн минг [танга]гача белгилансин. Ва саййидлар, уламою фузалолар, ҳакиму табиблар, мунажжим ва қиссаҳон ва ҳадисбаёнлардан мажлисим аҳли бўлганларга менга нисбатича лойиқ суюрғол, вазифа ва хизмат ҳақи белгилансин. Ва югурдаклар, уй хизматкорларининг хизмат ҳақини юз минг [танга]дан белгилансин. Ва амр этдимки, мингбошилар амир ул-умаронинг ва девонбеги билан вазирларнинг ҳузурида менинг арзимга етказиб маош берсинлар. Ва амр этдимки, жангчиларнинг ҳар қайсинисига хизмат ҳақи ёрлигини ёзиб берсинлар, то улар ҳам ҳақини олганини ёрликнинг орқасига ёзсинлар.

Лашкар хизмат ҳақини тарқатиш тузукида амр этдимки, пиёда (югурдак), қулликчи ва ясовулларнинг бир йиллик хизмат ҳақини берсинлар, яққа баҳодирларнинг олти ойлик хизмат ҳақини берсинлар. Ўнбоши, юзбошиларга хизмат ҳақи учун бир от бергайлар. Амирларга ва мингбошиларга вилоятдан баъзи бирининг ҳосилини берсинлар. Шундай тақсимлангларки, уларни барчасини ёзиб, девонхонада тўплаб қўйсинлар. Сўнг амирлар ва мингбошилар ҳар қайсиниси бир ёрликни олсинлар. Агар бу ёрликдаги унинг хизмат ҳақидан ортик бўлса, яна бировни ўзига шерик этсин.

Ва амр этдимки, амирлар ва мингбошилар раиятдан асли солиқдан ортик тортик, қўнолға ва базм пули олмасинлар. Ҳар мамлакатдан унар маблағни йиғишга вазир тайин этсинлар, то вилоятдан йиғилганни ёзиб, яримини раиятга берсинки, уларнинг ҳоли харобликка юз тутмасин, ҳосил олувчига ўзига тегишли солиқдан ортиқроғи зиммасига тушмасин ва мулкдан униб келганларини жам этсинлар. Яна бири вазири харж бўлур, ерларни ёзиб лашкарга улаштирасин. Ҳар қайси амирга батул, яъни кент ёки амлок (ер) берилса уч йилгача ўз ҳолига қўйсинлар. Уч йилдан кейин кўрсинлар, агар раият рози ва мулк ободон бўлса, яна ўз ҳолига қўйсинлар ва агар ундай бўлмаса, ундан бу мулкни олиб, уч йилгача хизмат ҳақи тўламасинлар.

Ва амр этдимки, раиятдан кўрkitиb ва таёк уриб, зулм билан мол-мулк олмасинлар.

Фарзандларим ва қариндошларим маош пулини шу тариқа тайинлашни буюрдим. Менинг биринчи фарзандим ва менинг ворисим Муҳаммад Жаҳонгирга ўн икки минг отликнинг хизмат ҳақи ва вилояти берилсин. Иккинчи фарзандим Умаршайх ўн икки минг отликқа лойиқ вилоят олсин. Учинчи фарзандим Жалолуддин Мироншоҳ мирзо тўққиз минг отлик вилоятда жой олсин. Набираларимга ҳам ўз истеъдодларига қараб уч мингдан етти минг отликқа етгудек маош берсинлар. Ҳар қайсиниси ўз мартабасида бўлиб, ўз ҳаддидан тажовуз қилмасинлар. Агар улардан ихтилоф чикса, уларга эслатиб кўйсинлар.

Фарзандлар ва қариндошларга нисбатан шундай снёсат буюрдим. Улардан қайси бири салтанат мартабасини даъво қилур бўлса, уларни ўлдирмоқ ва боғламоққа журъат қилмасинлар ва бирон аъзосига нуқсон етказмасинлар. Аммо уларни тутқунда сақласинлар, то даъвосидан қайтсин, сўнг ўз мулкида қайта тикласинлар. Агар фарзандлар, набиралар ва қариндошлар қаршилиқ кўрсатсалар, уларни қашшоқ этсинлар.

Амирларким мамлакат кўрғонидирлар, агар иш вақтида ўзаро келишмасалар, уларни амирлик ва бошқаришдан четлаштирсинлар. Агар қилган ишлари мулк ва вилоятда бузилишга олиб келган бир иш қилсалар, унинг мансабини пайсайтерсинлар. Агар мулк ишида бепарволик қилсалар, қотиблар қаторига киритсинлар. Агар улардан ўз ишига совуқконлик рўй берса, кўриниш бермасинлар.

Давлат силсиласи ва салтанат сулоласининг ишончли кишилари бўлган вазирлар, агар салтанат ишларида хиёнат ва давлат заволини ирода қиладиган бўлсалар, уларни ўлдирришга кистаб, шошилмасинлар. Эҳтиёт юзасидан даъвогар кимлиги аниқлансин. Аввал улар устидан чақимчилик қилган даъвогарнинг тўғри сўзлиги текшириб кўрилсин. Чунки ҳасадгўй, ёлғончи, хиёнаткорлар кўпдирлар, ҳасад ва тамаъ юзасидан ёлғон ишга ростлик тусини берурлар ва ташқидан тўғрилиқ билан безаб, ичдан ҳаром билан юкли қиладилар, токи ўз ишларини битириб, муддаосини ҳосил қилмагунча. Кўп хийлагар ва зоти паст одамлар борки, душманлар ирода-

си билан дўст қўлини синдирадилар, хийлаю макр билан жонкуяр ва кўнгли тоза кишиларни хароб этадилар ва хиёнат-айёрлик билан давлат кўрғонига рахна соладилар. Душманлар тадбири билан давлатни ағдарадилар.

Мисол учун Амир Ҳусайн менинг амирларимнинг бири билан тил бириктириб, давлатимнинг билаклари бўлган Темура ва Амир Жокунни синдирдилар. Мен фаросат билан англаб, уларнинг айтган сўзларини эшитмаганга олардим. Мўтабар кишилардан бир жамоаси ҳасад ва рашк юзасидан Амир Жокунинг катлига ғойибона бирлашдилар. Шунда мен уларни синаб кўрмай, уни ўлдирдим ва сўнгра уларнинг хиёнати ва бевафолигини англаб пушаймон бўлдим. Бу надоматим фойда қилмади. Мамлакатнинг хазинадорлари бўлган молия вазирлари солиқ ишларида қалбакилаштириб, давлат молини ўзлаштирадилар, бу хизмат ҳақи миқдорида бўлса, уни инъом сифатида қолдирсинлар, маошни икки бараварича ўзлаштирган бўлса, хизмат ҳақи ўрнига ҳисобласинлар. Агар хизмат ҳақини уч бараварича ўзлаштирган бўлса, ундан пешкаш (совға) деб олинсин ва уларни эътибордан тушириб, ўзи эътибор берган одамни безътибор қилмасинлар, токи подшоҳлик ҳақида нотўғри фикр тугилмасин. Улар ҳақидаги ғаразгўй, феъли бузук, баднафс, ярамас, ҳасадгўй, ёлғончи ва бўҳтон қилувчиларнинг гапларига қулоқ солмасинлар, вазирлар жамоасининг душманлари кўп бўлади.

Олам аҳли дунё талаб қиладилар, агар улар олам аҳлининг риюясини қиладиган бўлсалар, подшоҳ молига хиёнат қиладилар ва агар риюя қилмасалар, уларнинг душманлигига бел боғлайдиар. Чунончи, Чигатойхоннинг бир вазири бор эди. Унинг ҳақида кўп хатлар битиб, ва кўп пуллар харжлаётганини баён қилдилар ва хоннинг назарига етказдилар. Шу билан хон унга қараб, *«Сен мендек подшоҳнинг вазири бўла туриб, менинг мол-дунёмга шунчалик кўз олайтирддингми. - деб хитоб қилдилар. - Сен кўп зоти наст, беҳиммат одам экансан!»* Ва бу доно вазир ўша давлатманд подшодан мана шу хилда эҳсон кўрди. Шунда у ҳамма бор-йўгини ихлос табағига кўйиб, тортик қилди ва ўз ишончи ва эътиборини сақлади.

Ва агар оддий жангчилар ўз ҳаддидан ошиб, зулму ситамга қўл урсалар, уни мазлум қўлига берсинлар, токи адолат қа-

роҳ топсин. Оқсоқол бошлиқлар агар майда раиятга зулм этар бўлсалар, қудрат ва йўриғига қараб жарима олсинлар. Ҳоким ва доруға агар раиятни хароб этгудай бўлсалар, уларни ҳам хароб этсинлар.

Амр эгдимки, гуноҳкорга гуноҳи исботлангач, жазоланглар. Агар мол билан жазоласалар, қамчи билан жазоламанглар. Тўрт иш бўйича, яъни тиш синдириш, кўзни кўр қилиш, зино қилиш ва шароб ичиш шариатга мувофиқ сўралсин. Шаръий ишлар бўлса, қозийи ислом ишга мувофиқ шаръий ҳукм чиқарсин. Агар урфий ишлар бўлса, ҳадислар қозиси менинг арзимга етказсин.

Вазир тутиш тузукида амр эгдимки, вазирларда **тўрт сифат** эҳтиёт этилсин: **аввал** асиллик, вазир асилдан бўлиши ва бадасилдан бўлмаслиги керак. **Иккинчи** олижаноб, яъни покгавҳарлик бўлсин ва бадгавҳар бўлмасин. **Учинчи** ақл, **тўртинчи** киёсат, яъни зийракликдир. Ва ҳар кимса бу сифатларга эга бўлса, уни вазирлик мартабасига етказиб, молдунё, қўшин ва мамлакат инонини унга топширсинлар; унга ишонч билдириб, эътибор ва ихтиёр берсинлар. Етук вазир шундай киши бўлурки, мулку мол ишлари муомаласида яхшилик билан иш қилсин ва олмайдиган ердан олмасин ва бермагулик жойга бермасин ва кўрсатмаларида ундан асиллик ва олижаноблик асарлари равшан ва намоён бўлсин ва мунофиқ бўлмасин ва қўшин ва раиятдан ҳар кимсанинг отини яхшилик билан тутсин.

Вазирлар ноқаси шундай вазир бўладики, мол муомалаларини бузуқлик ва ёмонлик билан тутади ва тутган ишида шайтонлик ва пасткашлик аломатлари кўзга ташланади. Ҳар вазирки ёмон сўзласа ва ёмонлардан эшитса ва одамлар оғини тилга ёмонлик билан олса, бундай вазирни вазирликдан чиқарсинлар. Ҳасадгўй ва зоти паст ва кинчи ва бузуқлик асари бўлган кимсаларга вазирлик бермасинлар, булар табиатан улуғ кишилар фарзандларига душман бўладилар.

Бузуқ кишилар ва зоти пастларнинг вазирлиги аломатларидан бири буки, давлат тез барбод бўлади. Чунончи, Султоншоҳ Салжуқий ўз вазири Низомулмулкни вазирликдан бўшатиб, унинг ўрнига бир зоти пастни тайинлади. Шу билан унинг шум қилмишлари, бузуқлиги ва баднафслиги дастидан унинг давлати вайронликка юз тутди. Халифалардан

Аббосий Муътасим Биллох кину ҳасад сифатларига эга бўлган Алкамайни ўзига вазир қилди. Шу билан халифанинг муомаласидан кўнглида кин сақлаб, уни мунофиқ кишилар сўзи билан алдаб, Ҳалокухонни ташвиқ қилиб, ўша халифанинг устига юриш қилдирди. Халифанинг бошига не бало етган бўлса ўшанинг шумлигидан етди. Бас, бир вазир ихтиёр этмоқ керакдирким, асил ва олижаноб, зоти тоза ва юриштириши покиза бўлсин. Асил одам хато қилмас ва асли ёмон вафо қилмас.

Доно вазир шундай одамки, у тўғрилиқ ва юмшоқлик билан иш тутади, на кўп кўпол бўлади, на кўп юмшоқ бўлади. Агар кўп юмшоқ бўлса дунёталаб, тамагирлар уни ютадилар ва агар кўп кўполлик ва номулойимлик қилса, уни ташлайдилар. Ва яна доно вазир бўладикки, салтанат дастгоҳининг яхши-ёмонини тартибга солади ва давлат ишларида чидам, бардош ва мулойимлик кўрсатади. Бундай вазирни салтанат дастгоҳининг уюштирувчи санарлар ва давлатга шерик билалдилар. Чунки, давлат биноти мулку хазина ва лашкар билан мустаҳкам бўлади, бу учовиси факат доно вазир томонидан тузатилади.

Ишбилармон, ишчан вазир у бўладикки, мулк ободонлиги, раият осойиши ва қўшин жамлиги ва хазинани кўпайтиришни кўзлаб, қўшин ва раиятдан ҳар яхшилик ва ёмонлик содир бўлса, ойнадек подшоҳга намоён этади. Давлатга ҳар қандай иш наф келтирса, уни қўллаб-қувватлашга интилади. Ҳар қандай иш салтанатга зарар етказса, мону жон билан уни бартараф қилишга интилади ва қўшин керак-яроғини яхшилик ва тўғрилиқ билан еткази.

Келишган вазир шундай бўладикки, яхши ишлари ёмон ишларидан устун бўлади. Эшитишимча Низом ул-мулкнинг ёмон феъллари яхши ишларига мағлуб эди. У ҳаж сафарини ирода қилганида. Оллоҳ бандаларидан бири унга Султон Маликшоҳ давлатида сен бажарган ишлар, худо бандаларига етказган нафларинг ҳажинг учун кифоя қилади, деган экан.

Яна эшитишимча Алмос Қибтий Ҳорун ар-Рашиднинг вазир эди. Ва халойиққа мадади етиб турарди. Вақти келиб бир кун вазирликни тарк этганида, дин имомларидан бири унга ёздики: *«Бу киши даргоҳида намоёнда бўлиш сенга лойиқ ва сазовордир, ундан ажралиб, ишдан кетишни ихтиёр*

этма. Худо бандаларига бу хилда мадад етказмогинг барча яхши амалларингдан авлороқ бўлур».

Ва шундай эшитдимки, Ҳазрати Пайғамбардан «Сиз пайгамбар бўлмаганингизда қайси иш билан шуғулланардингиз?», - деб савол етдилар. Ул Ҳазрат дедиларки: *«Подшоҳлар хизматин ихтиёр етар эдим, то худо бандаларига мадад етказгайман».*

Мана шу жихатдан мен Илёс Хожанинг вазирлиги ва лашкарбошилигига рози бўлдим, токи худо бандаларига мададим етсин. Ва худо бандаларига мададкорлик қилганимдан **Тангри таоло мени подшоҳлик мартабасига етказди.** Ва ҳар вазирки, тадбир ва шамшир билан мулкни ўзига бўйсундирса, ё бир мулкни ушласа, ундай вазирни мансабини ошириб, *«қилич ва қалам эгаси»* деб хитоб етадилар.

Ақлли-хушли вазир шуки, ақл ва тадбир билан бир лашкарни пароканда ва бир лашкарни уюштириб, интибок етади. Душман кўшинларини ўзига қаратади ва ўз эгасига кўз-кулоқ бўлади. Салтанат эгасига ҳар қандай мушкул дуч келса, эҳтиёт ва тадбир билан бу мушкулни осон етади ва ҳар хил кийинчилик ва тугунлар юз берса, уни ечади. Чунончи Алибек Жониқурбоний мени тутқунга солиб, бургага тўла уйга қамаганида, менинг вазирларимдан Азуддин Термиздан илғор етиб менинг олдимга етиб келди. Алибекни уйкуга солиб, мендан кўз юмдириб менга қувват берди, токи жасорат ва мардоналик қуввати билан қилич уриб, пойлоқчилар орасидан чикдим, худди Низом ул-мулк Маликшоҳни Қайсар тутқунидан қутқаргандай. Бундай вазирларни давлат шериги билгайлар ва уни азиз тутиб, қилган ва айтганидан ортиқ иш тутмайдилар. У ҳар нима қилса ва деса ақл юзидан бўлади.

Агар подшоҳ золим бўлиб, вазири одил бўлса, подшоҳ зулмининг чораси бўлади. Аммо бунинг акси бўлса, тез орада давлат силсиласи узилади.

Амирлик ва волийлик мартабасининг тузукида амр етдимки, уч юз ўн уч хос навқарим бор эдики, уларга амирлик берилсин. Улар шундай жамоа эдики, ҳаммалари асил ва олижаноб, баходир ва одил, тузниятлик, тадбирлик, ҳушёрлик, эҳтиётлик, узокни кўриш ва чуқур ўйлаш билан машхур эдилар. Ҳар бирига бир ўринбосар тайинладимки, агар улардан бири ўлса ва путур етса, ўринбосар унинг жойини эгал-

лайди ва уни «*мунтазир-ул-аморат*» («амирликка мунтазир») деб ном қўйдим.

Амр этдимки, бу уч юз ўн уч нафардин тўрт нафари беклар беги бўлсинлар ва бир нафар амир ул-умаро бўлиб, унинг ҳукми ясоқлар ва савашларда барча амирлар ва лашкарга жорий, менинг хузуримда нойибим бўлсин. Тўрт беклар беги унинг ноиби бўлсин. Яна ўн икки ғайрат ва номус эгаси бўлган уруш одамига бу тартиб билан амирлик бердим. Биринчи амирга минг кишининг амирлигини бердим. Иккинчи амирга икки минг киши, учинчи амирга уч минг кишини, тўртинчи амирга тўрт минг ва бешинчи амирга беш минг. Бу йўсинда то тўққизинчи, ўнинчи, ўн биринчи, ўн иккинчи амирнинг ҳар бирига ўн минг кишининг амирлигини бердим. Уларнинг ҳар бирининг тарбиясини бошқа амирнинг зиммасига юкладим, яъни биринчи амирнинг иккинчи амирнинг ноиби ва учинчи амирни тўртинчи амирнинг ноиби, то ўн иккинчи амиргача шу тариқа. Ўн иккинчи амир амир ул-умаронинг ноиби ва амир ул-умаро менинг ноибим бўлган.

Ва уч юз ўн уч кишидан амр этдимки, юз кишини ўнбоши ва юз кишини юзбоши ва юз кишини мингбоши этсинлар. Ва амр этдимки, лашкароҳда амир ул-умаро мингбошиларга ва мингбошилар юзбошиларга ва юзбошилар ўнбошиларга хабар етказсинлар. Ўнбошининг ишини юзбошига ва юзбошининг ишини мингбошига буюрмасинлар. Ва ҳар бир иш ўнбоши билан битса юзбошига, юзбоши билан битса мингбошига буюрмасинлар.

Лашкар аҳлидан ҳар кимсанинг қилган ишга лойиқ мартабага кўтармоқ тузуки. Лашкар нима тарбия кўрганда энг пастдан юксак мартабага чиқар ва уларнинг йўсини шундай: якка баходирлардан ҳар кимсаким, асил ва насли-насаблик бўлиб, очик-ойдин қилич урса, аввалги қиличда ўнбоши, иккинчисида юзбоши, учинчисида мингбоши қилурлар. Агар унда асиллик ва тагинасли тоза бўлмаса, бу мартабаларга етказмаслар ва фақат қилич урмоқликни ўзини манзур тутмаслар. негаки сигир ҳам гоҳида шох урар, ўша сузмок билан мартаба ва мансабга лойиқ бўлмас.

Агар мингбоши бир кўшинга зарба берса, уни биринчи амир қилурлар ва биринчи амир сафларни синдирса, уни иккинчи амир қилурлар. Шу йўсинда ҳар амир ўз мартаба-

сига лойик иш қилса, мартабадан мартабага кўтарарлар. Ўзга жангчилар қилич урсалар, уларнинг хизмат ҳақини орттирарлар. Ҳар жангчи иш вакги юз ўгирса, унга кўриниш Бермаслар. Агар саросимага тушиб, тоб келтиролмай юз ўгирса, унга кўриниш берарлар. Ҳар жангчики ярадор бўлса, унга музд ва иш ҳақи берадилар ва агар ярадор бўлиб қочадиган бўлса, унга таҳсин эгарлар. Унинг қилган ишини инкор этмаслар, чунки жароҳати ҳолининг гувоҳидир. Ҳар жангчи қариса, уни хизмат ҳақи ва мансабдан бўшатмаслар.

Амр этдимки, ҳар амир ва вазир ва жангчи давлатимга хизмат ҳаққини исботласа ё бир лашкарни тор-мор қилса, ё бир мулкни эгалласа ё қилич чопса ва ё бошқа хизмат қилса, уни манзур тутиб, ҳаққини адо қилсинлар. Аскарларнинг қариларини иззат қилсинлар ва сўзларига кулоқ солсинлар, ҳар сўз айтадиган бўлса, тажрибадан бўлади. Уларнинг фарзандларини маҳкам тутсинларким, ўчоқлари совимасин.

Амр этдимки, ҳар аскарни душман томонидан урушда тутишса, уни ўлдирмасинлар. Агар навкарлик қабул қилса, навкар қилсинлар ва илло озод этсинлар. Масалан, мен тўрт минг отлик румийни озод этиб, Шайх Садруддин Ардабийга бағишладим. Ва ҳар аскардан мол олсалар жон олмаслар. Агар жон олсалар мол олмаслар, то **жаҳондан муруват расми кетмасни.**

Ҳар жангчиким, душман тарафидан қилич чопса, унинг туз ҳақини бажо келтирса, ундан сўнг хоҳ ихтиёрий, хоҳ заруратдан илтижо қилиб паноҳ сўраб келса, унга ишонч билдирсинлар, ўз эгасига вафодорлик қилиб, туз ҳақини манзур тутмишдир. Чунончи, Амир Хусайн урушида Шер Баҳром менга рўпара бўлиб, менга қарши очик-ойдин қилич чопди, сўнг зарурат юзасидан менга келгач, мен унга эҳтиром кўрсатиб, эъозладим. Менгли Буғо ҳам Балх урушида менга лашкар тортди. Мен урушдан бурун унга меҳрибонлик қилиб, менинг олдимга келишга даъват қилдим. У Тўғлуқ Темурхон тузини унутмай мен билан мардона жанг қилиб, чекинди. Ва бир кун ўз ихтиёри билан менга келди. Мартабасини баланд қилиб, иноят ва шафқатлар кўрсатдим. Унга шунча меҳрибонлик кўрсатдимки, у хотирасидаги ўн-ғайсизликни унутди. Мажлису маҳфилларда унга раҳматлар айтиб ёдга олдим. У мардона киши бўлгани учун давлат ва

салтанатимга ишлар бажариб мени миннатдор этди. Қора Юсуф Туркман билан урушганда менинг лашкарим саросимага тушган эди. У Қора Юсуф лашкаридан олинган бошларнинг бирини найзага илиб баланд кўтариб, бу Қора Юсуфнинг боши деб, Қора Юсуф лашкарининг қалбига уриб, уни қочирди. Мен бу ғалабани унинг номига битиб, мартабаларини янада оширдим.

Амирлар ва вазирлар, қўшин ва раиятга инъом этмок ва жилду бермокнинг тузукини бу йўсинда килдимки, ҳар амир бир мулкни эгалласа ё бир лашкарни тор-мор қилса амр этдимки, унга бир қанча имтиёзлар берсинлар. Жумладан, унга туғ ва садок бериб, баҳодир лақаб қўйиб, ўзга амирларни унга тобе қилсинлар. Ҳар амирким, амирзодани мағлуб қилса ёки бир хонни қочирса, уни давлат шериги билсинлар, кенгашга қўшинлар ва юзбоши берсинлар. Масалан, мен Ику Темурни Ўрусхонга тайин қилиб эдим, уни тор-мор қилди. Шунда унга туғ ва ноғора бердим ва ўз давлатимга шерик этдим, кенгашга қўшиб унга чегара бериб, амирларни унга тобе қилдим. Ҳасадгўйлар у ҳақда шундай гап тарқатдиларки, у Ўрусхоннинг улусини талаб, барча мол-дунёсини эгаллаб олди, деб. Шу каби сўзлар билан мени ундан ҳафсаламни қайтардилар. Лекин Баҳром Чуббиннинг киссаси қулоғимга чалинганди ва мен ундан тажриба ортиргандим. Бу воқеа шундай бўлган эди: Турк хокони уч минг конхўр турк билан Нуширавоннинг ўғли Хурмузнинг устига лашкар тортгач, у Нуширавоннинг энг илғор лашкарбошиси бўлган Баҳром Чубинни юз йигирма минг эроний билан тайин этди. У Хоконнинг рўпарасига келиб уч кечакундуз урушиб, Хоконга зарба берди ва унинг мол-дунёсидан кўп ўлжалар олиб келиб Хурмузга торттик қилди. Шунда ҳасадгўй, ғаламис, бузук ва баднафс кишилар Хурмузга етказдики, Баҳром кўп маблағ билан бирга Хоконнинг жавоҳирлар қадалган этиги, безалган бош кийими ва қиличини ўзига олиб қолди, дейишди.

Хурмузи хомкор ўша ёлғончи хонлар сўзи билан уни гуноҳкор қилиб, унга бир туғ ва бир занжирни хотунлар қўйлаги ва рўмоли билан юборди. Баҳром туғни бўйнига, занжирни оёғига солиб, хотунлар либосини эгнига кийиб кўришиш ва бори ом берди. Шу билан лашкар улуглари бу ҳолни

кўриб, Хурмузга таъна қилиб, ундан кўнгли совиб Баҳром билан бирга Хурмуз даргоҳига келдилар, уни подшоҳликдан бўшатиб, Хусрав Нарвизни салтанат тахтига ўтқаздилар. У чакимчиларга жазо берди.

Бу ҳикоятдан тажриба ортирганим учун, кўшин таънасига қолмай деб Ику Темурни талаб қилиб, мажлиси оми тузатдим. Ўрусхоннинг молларини унга ва лашкар аҳлига ва у билан бирга қилич чопишган лашкар улуғларига инъом этдим.

Амр этдимки, ҳар ким урушда ярадор бўлса, унга таҳсин айтиб маош ва инъом бергайлар. Ва қилган ишидан кўз Юм-масинлар.

Тўқтамишхоннинг урушида Тобон Баҳодир туғга етиб бориб, туғни йиқитди. Уни кўролмайдиганлар, унинг ишини йўққа чиқаришга интилдилар. Токи уни менинг подшоҳлигимга сиғиштирмасинлар. Мен унга амирлик бериб, тарбия қилдим ва ноғора ва байроқ бердим.

Амр этдимки, ўнбоши ва юзбоши ва мингбошилар кўшинни тор-мор қилсалар, ўнбошининг жилдусига бир шаҳар бергайлар ва юзбошининг жилдуси бир мамлакат ҳукумати бўлсин. Жумладан, Йўлбарс Баҳодир Барлос юзбоши эди. Тўқтамишхоннинг урушида кўшинни тор-мор қилди. Унга Шодмон қалъаси ҳукуматыни бердим. Амр этдимки, мингбоши душман кўшинига зарба берса, уни бир мамлакат волий-си биладилар. Жумладан Беҳзор урушида Муҳаммад қора либосликларнинг кўшинини тор-мор қилди, унга Кўлоб ва Қундуз ҳукуматыни бердим. Амр этдимки, амирларнинг ҳар бири бир мамлакатни душман тасарруфидан чиқарса, бу мамлакатни уч йилгача унга бердилар. Ва амр этдимки, яққа баҳодирларнинг ҳар қайсиниси қилич чопса, унга мурасса (қимматли тошлар қадалган) калтак ва ўтоға (бошга тақиландиган жиға) берсинлар ва от ва қилич ва камарбанд ҳам бериб, ўнбошилиқ мақсаби билан имтиёз берсинлар, токи иккинчи ва учинчи қилич чопганида мингбошилиқ мартабасига кўтарсинлар. Қолган аскарлар иш кўрсатса, хизмат ҳақини кўпайтирсинлар.

Ноғора ва байроқ бермоқнинг тузуки. Амр этдимки, ўн икки амирнинг ҳар бирига бир байроқ ва ноғора ва бир хартук (катта туғ) берсинлар. Мингбошига бир хартук ва бир карнай (нафир) берсинлар. Уймоқ амирларига бир ғўй бер-

синлар. Якка сипоҳ-ёйларга билодий берсинлар. Тўрт беглар бегининг ҳар бирига бир байроқ, ногора, хартук ва бир ғўй берсинлар. Амирларнинг ҳар қайсиниси қўшин тор-мор қилса ё бир мулкни эгалласа, агар биринчи амир бўлса иккинчи амир даражасига кўтарсинлар, иккинчини учинчи мартабасига ва шу тариқа то ўн иккинчи амир мартабасигача кўтариб туғ берсинлар, яъни иккинчи амирга икки туғ, учинчига уч туғ, тўртинчига тўрт туғ ва байроқ ва ногора берсинлар, токи туғини туман мартабасига етказсинлар.

Лашкар асбоб-анжомининг тузуки. Амр этдимки, бошқа лашкар ясоқларда ҳар ўн саккиз киши бир чодир, икки от, ўқдон, қилич, арра, игна, жуводдиз, болта ва теша кўтарсинлар. Якка баҳодирлардан ҳар беш киши бир чодир ва совут ва дубулға ва қилич ва ўқдон кўтарсинлар. Тузукка кўра отларига ҳам озукасини ғамлаб бирга олиб юрсинлар. Унбошиларнинг ҳар қайсиниси бир чодир, ўн от, аслаҳа, ўқдон, қилич, гурзи ва бир неча совут кўтарсинлар. Мингбошилардан ҳар бири бир чодир, соябон кўтарсин ва аслаҳадан чоройна, совут, найза, ўтоға (жиға) ва ўқни кўтара олгунча олсин.

Аввалги амир чодир, ўток ва жуфт соябон кўтарсин, аслаҳадан ўз амирлигига лойик қанча кўтара олса, кўтарсин ва бошқаларга ёрдам берсин. Шу йўсинда иккинчи амирдан то амир ул-умарогача ўз мартабасига лойик чодир, ўток, соябон ва отдан тараддудини қилсинлар. Яъни биринчи амир етақда қўшимча юз ўн от олиб юрсин, иккинчи амир юз йигирма, учинчи - юз ўттиз, тўртинчи - юз қирк [от] олиб юрсин. Пиёда аскарларнинг ҳар бири қилич, қалқон, ўқ, сўта олиб юрсинким, иш чоғи ҳозир бўлгай. Қудрати еткунча ҳамма нарсадан ўзи билан бирга олиб юрсин. Лекин жанг пайтида тузукда кўрсатилган ишларга тайёр ва огоҳ бўлсин.

Базм ва разм мажлиси йўсинининг тузуки. Амир этдимки, базм мажлисида аскарлар, амирлар, мингбошилар бош қийимсиз, этиксиз, ёқалик қийимсиз ва қиличсиз ҳозир бўлмасинлар. Ўн икки минг қулча қилич кўтариб, яроғ ва салоҳ билан ўнг ва чапда, олд ва орқада ҳозир бўлсинлар. Ҳар юз ходим ва қулчага бирини юзбоши тайинлаб бир сурнай Бергайлар.

Амр этдимки, маърака ва мажлисларда ўн икки амирнинг

ҳар бири, хоҳ вазир, хоҳ мингбоши ва юзбоши ва ўнбоши бўлсин, лашкарлар ва ясоқларда ўн икки минг қуролли отлик билан бир кеча-кундузда уйларининг олдида ҳозир бўлсинлар. Бу ўн икки минг отликни 4 гуруҳ қилиб, бир гуруҳни бурунгарда, бир гуруҳни жувонгарда, бир фавжни хировулда, бир фавжни чоповулда тайин этгайларким, навбатма-навбат ярим фарсахлик ерга бориб тушсинлар. Бу тўрт гуруҳнинг ҳар бири ўзига ҳушёр одамлардан қоровул тайинласинлар, токи хабар етказсинлар.

Амр этдимки, урдуйи (армия) зафарнишоннинг ҳар тарафида бир кутвол (комендант) муқаррар бўлсинки, лашкар посбонлиги унинг зиммасида бўлсин ва улар бозор аҳлининг расмича кўриқласинлар. Агар урду (лашкар) ахлидан бирон нарса ўғирланса, улар жавоб берсинлар.

Ва яна амр этдимки, тўрт гуруҳ бақунчи (санитар) этсинларким, лашкарнинг тўрт фарсахлик ерини қайду забт этсинлар. Агар улар бировни ўлик ҳолда топсалар, кафанлаб дафн этсинлар ва агар мажруҳ кўрсалар, унга ёрдам кўрсатиб асрасинлар. Ва амр этдимки, лашкарнинг учдан бир қисми чегараларни сақлаш хизматига тайинлансин. Икки хиссаси кундалик хизматга ҳозир бўлсин.

Вазирлар хизматининг тузуки. Амр этдимки, тўрт вазир ҳузур девонида бўлсинлар. **Биринчи вазир** – вазири мамлакат дейилсин. У мамлакатнинг муҳим ишлари ва раиятнинг аҳволи, олди-бердиси, мамлакат қирим-чикими, мулк ободлиги ва хароблиги, тартиб-интизоми аҳволини арзга етказсин ва уларнинг аҳволидан огоҳ бўлсинким, паришон бўлмасинлар.

Иккинчиси кўшин-вазиридир. Кўшинга маош ва озиқ-овқат тарқатиб, уларни аҳволидан огоҳ бўлсин, токи улар паришон ва безовта бўлмасинлар. Уларни аҳволидан арз этсин.

Учинчиси вазири-бодий (шамол вазири) дейилсин ва ғойиб ва ҳавоий нарсаларни йиғсин, яъни ғойиб бўлган, ўлган ва қочганларнинг молини йиғиб, келган-кетганларнинг молидан закот олиб жамласин ва чорва ўтлоғидан хабардор бўлсин. Тўпланган молнинг ҳар қайсинисини ворисларга ва ҳақли кишиларга берсин. Ҳазина ва чорва харжидан огоҳ бўлсин.

Тўртинчи вазир-парвоначидир. Чегара ва холис мамлакат-

ларга ҳам **уч вазир** тайин этсинларким, мол ва вилоят олди-бердиларини тартибга солсин.

Бу етти вазир девонбеги кўл остида бўлсин. молиявий ишлар олди-бердисини хал қилиш ва битимларини девонбеги қошида тартибга солиб, арзга етказсинлар.

Ва яна амр этдимки, **арз беги** тайин этсинларким, лашкар ва раият ва додгоҳ (суд) ахволини арзга етказсин.

Ва яна амр этдимки, **саййидлар** суюрғолларини ва вақфлар вазиладорларининг сўзини **садр** (раис) арзига етказсин. **Қозин ислом** шаръий ишларни арзга етказсин ва **қозин аҳдос** ҳадислар ва урфий ишларни арза қилсин ва мамлакатлар камокхоналари, газ ва ўлчовларни арзга етказсин.

Ва амр этдимки, хос маҳфилда мулк ишларини ва мамлакат яширин тил бириктирувларини, у ишдан бу ишга ўтказиш маслаҳатларини ва лашкарнинг тадбир ва тайинларини арзга етказсинлар.

Ва яна амр этдимки, **мушшӣ** (котиб) бўлган салтанат сирларининг маҳрами (хабардор) бўлсин ва ҳар доим хизматга ҳозир бўлсин, ростлик ва тузлик қалами билан маҳфий ва яширин гапларни бита олсин.

Ва яна амр этдимки, бир қанча мажлиснавислар (мажлис баёнини ёзувчи) тайин этсинларким, навбатма-навбат мажлис ва маҳфил девонида белгиланган олди-берди ва муҳим ишларни, чиққан-кирган нарсаларни ёзиб сақласинлар. Молиявий ва мулкый ишларда рўй берган воқеа ва ҳодисаларни битиб ва менинг арзимга етказган ва ҳукм қилганва мажлисда айтилган гаплар ва амр этганларимни, олдимга кимлар келиб-кетганини, умумий ва жузъий ишлардан қандай воқеа рўй берган бўлса ҳаммасини ёзиб, менинг воқеаларим баёнига киритсинлар.

Амр этдимки, салтанат даргоҳида яна бир **котиб** тайин қилсинлар ва у ҳар кунги қирим ва чиқимларни ёзиб борсин. Ва амр этдимки, савдогарларга бош мол ва дастмоя бериб, турли мулк ва шаҳарларга юборсинларким, ўша жойларнинг нафис молларидан олиб келсинлар.

Улуслар ва қўшинларни бошқариш тузуқи. Амр этдимки, ҳар улус ва қўшин ва тумоннинг амири ясоқ чоғида ҳар чодирдан бир отлик, ҳар икки олочукдан бир отлик ва уч уй-

дан бир отлик тайинлаб, сафар вақтида бирга олиб келсин ва ҳар ернинг суви ва ўтидан, агар улар яшайдиган бўлса. уларнинг улуши бўлсин.

Амр этдимки, қўл остимга кирган қирк аймақдан ўн икки аймақга тамға қилсинларким, менинг энг имтиёзли тобеларим бўлсин.

Барлос улуси тузукини бундай қилдимки, тўрт кишини амир ул-умаро қилдим. Аввал Амир Худододким, унга Бадахшон мамлакатини бердим. Амир Жоку ва Амир Сулаймон ва Амир Мусога мамлакат чегараларини бердим. Барлос улусидан яна юз кишини мингбоши қилдим. Амир Жамолиддин Барлосни ўнинчи амир этдим ва Амир Абу Саидни тўққизинчи амир қилдим ва Тархон улусидан Амир Боязидни саккизинчи амир тайинлаб, йигирма кишини юзбоши қилдим.

... улусидан Тошхўжани саккизинчи амир этдим ва йигирма кишини юзбоши ва ўнбошиликка тайинладим. Тўлоқчи улусидан битта Ўлжойтуга амирлик бердим, Қипчоқ улусидан Амир Сори Бугони амир қилдим. Арлот улусига Шилончи Баҳодирни амир этдим. Тотор улусидан Куюқхонга амирлик бердим. Яна тамға қилинган йигирма саккиз аймақни ҳар биридан амир тайинладим, токи ясоқ чоғида лашкаргоҳда ҳозир бўлсинлар ва тузукка мувофиқ отлик олиб келсинлар.

Навқарнинг оғо (хўжайини) билан сулуки ва оғонинг навқар билан муомаласининг тузуки. Ҳар кимсаки навқардир билсаким, унинг оғосидан умиди бўлса, оғосининг ҳам ундан умиди бордир. Шундай экан, у хизматдан бўйин товламасин ва билсинки аввал оғоси иноятлик бўлса, сўнг беиноят бўлади. Барча нуқсон ва камчиликни ўзидан билсин, оғосидан кўрмасин. Ва навқар ихлос билан иш қилса ва ихлоспешалик бўлса навқардир. Ҳар навқарким оғосига кин сакласа, бунинг оқибати хору зорлик бўлади. Агар ихлоспешалик бўлса, неъмат ва давлати зиёда бўлади. Ва эътиқоди маҳкам навқар улдулки, оғосининг юз ўғирмаги ва койишидан кўркмайди ва бу билан ихлос-эътиқодини ўзгартирмайди. Ҳар навқарким ўйида фақат лукма ва кийим бўлса унга худди шу лукма ва кийим назари билан қарасинлар. Ҳар навқарким хизмат ҳаққини унутса, иш вақтида юз ўғирса,

унинг юзини кўрмасинлар. Ҳар навкарким, уруш вақтида ба-хона топса ва ясоқ куни рухсат талаб қилса, бу кунги ишни эртага қўйса, худди Фулод Буғо билан Ўғлон Темур хийла килиб мени урушда ташлаганидай, бундай навкарни отини атамасинлар. Ва ҳар навкаргаким иззат берибдурлар, уни хорламасинлар, ўз кўтарганини ерга урмасинлар ва ҳар ким-сани таниган бўлсалар унутмасинлар.

Дўст-душман билан маош ва равиш қилмоқнинг тузу-ки. Турон мамлакатини ўзимга бўйсиндириб, Самарқанд тахтига ўтириб, дўсту душманга тенг ва бир хил сулук қилган куним Бадахшон ва баъзи турк ва тожик қўшинларининг амирлари менга ёмонлик қилган эдилар, қилган ишларидан ваҳимага тушиб менинг олдимга келдилар. Шунда уларга шу қадар эҳсон этдимки, мендан шарманда ва уятлик бўлдилар.

Агар бир кишини кўнглини оғритган бўлсам, юз қайтара ранжиган кўнглини олишга ҳаракат қилдим ва буюк маргабаларга етказдим. Лекин Сулдуз ва Ясурий ва Жета амирларига ўз нафратимни билдирдим, чунки улар Кобулшоҳ Чингизни хон кўтариб, у билан аҳд боғладилар.

Мен салтанат тепасига келганимни эшитгач, аҳдларини бузиб, менинг хушомадимга унга захар бердилар. Бунинг аксини килиб, ўз эгаси учун охириги дамгача қилич чопган ва урушда менинг қўлимга тушган жамоага эса, шу қадар кўнгил қўйдимки уларнинг дилида заррача кин-алам қолмади.

Тажрибада кўрдимки оқилу зийрак душман жоҳилу нодон дўстдан яхшироқ бўлур. Масалан, Амир Ҳусайн жоҳил дўстлардан эди, унинг менга дўстликда қилган ишини ҳеч душман қила олмас. Амир Худодод Барлос менга айтдики, душманни лаълу жавоҳирдек асрамоқ керакдур ва бир тошлок жойга етишгач уни тошга шундай уриш керакки, ундан асар ҳам қолмасин.

Агар душман кўринишга келиб қўлини бошга қўйса, унга раҳм этсинлар ва мурувват кўргизсинлар, худди мен Тўқтамишхонга қилганидай. Агар душман қайтадан душманлик қилса, уни худога солсинлар.

Дўст шундай кишики ранжимаиди, агар оғриси ҳам узрни қабул этади.

Фарзандлар ва қариндошларнинг мартаба даражасига қараб ўтирмоғи тузуки. Амр этдимки, фарзандлар ва набиралар салтанат тахти атрофида ярим ойдек саф тутиб ўтирсинлар. Саййидлар, садрлар, шайх ул-ислом ва козилар, уламою фузало, аҳолининг буюклари ўнг қўл тарафда ўтирсинлар. Беклар беги, амир ул-умаро, улус ва туман ва қўшин амирлари, мингбошию ўнбошилар мартабалари даражасига қараб, чап қўл тарафда ўтирсинлар. Мамлакатларнинг катта ва оқсоқоллари вазирлар орақасида саф тортиб ўтирсинлар. Баҳодирлик мартабасига эришган яққа баҳодирлар, тахт орақасида ўнг қўл тарафда ўтирсинлар. Девонбегилар ва қушчилар чап қўл тарафда ўтирсинлар. Хировул амири тўғрида қарор топсин. Маҳрам ясовул қодир эшигида тахтнинг тагида турсин. Бурунгор ясовули қаршида турсин. Бошқа қўшин, хизматкор ва ходимлар мартаба даражасига қараб саф тортиб турсинлар ва давра-давра бўлиб ўз жойини сақласинлар. Ва тўрт амири тузук юриб, мажлиснинг ўнгу сўл, олд-орқасига тузук берсинлар ва тузукдан сўнг минг тавок ош ва минг нон келтириб мажлиси олда зиёфат чеккайлар ва мажлиси хосда ҳам минг товок зиёфат чеккайлар ва шу жумладан беш юз тавокни улусга номма-ном берсинлар.

Мулк олиш тузуки. Ҳар мулкдаки, зулму ситам, бузуқчилик кўпайса, адолат ўрнатиш ниятида, зулму фискни йўқотиш учун, мулкни тартибга солиш ниятида ўша мулкка хужум қилиш одил подшоҳга раводур. Тангри гаоло ушбу ният билан бу мулкни золим қўлидан чиқариб, у одил подшоҳга берсин. Мана мен Мовароуннаҳр вилоятини адолат нияти билан золим ўзбеклар (мўғул хонлари) қўлидан олдим. Ҳар мулкким, шариатни заиф этсалар, худо улуғ қилганларни таҳқирласалар, худонинг хос бандаларини кўнглини оғритсалар, адолатпеша мулк эгаси дину шариат ривожини ниятида тўхтовсиз у диёрга юриш қилиши керак. Худо пайгамбари уни қўллаб-қувватлайди. Шу-нинг учун мен Ҳинд мамлакатини Фирузшоҳ ва Маллухоннинг набираси Султон Маҳмуддан олдим ва шариатга ривож бериб, бутхоналарни бузиб, бутларни сиқдирдим. Ва ҳар мулкнинг аҳолиси ўз ҳокимидан озор топиб, ундан кўнгиллари қолса, адолатпаноҳ подшоҳ ул мулкни ўз тасарруфига киритиши керак. Бу султон

ўша мулкка юзланиши билан бу мулк унга тобе бўлади. Худди шунинг учун мен Хуросон мамлакатларини Курт подшоҳларидан олдим.

Ҳар мулкда худодан қайтган даҳрийлар кўпайса, шахриёр доруғасини бу мулкка сафарбар қилиши керак. Ана шу мақсадда мен Ироқи ажам ва Форс мамлакатларини даҳрий малъунлар кўшинларидан пок этдим. Қабила маликларини ҳам ағдардим.

Ҳар мулкдаким, унинг одамларининг эътиқоди саййид ул-мурсалин (пайғамбар) саллоллоҳу алайҳи васалломнинг хонадони ўзгариб колса, адолатпаноҳ подшоҳ бу мулкни эгаллаб олиши вожибдир. Шунинг учун мен Шом, Басра ва Аммон мулкни эгалладим. Бу мулк аҳолисининг ҳаммаси Пайғамбар авлоди душманлари эдилар ва Язиди палиднинг тарафдорлари эдилар, улардан пок этдим. Ва ҳар султонким, ҳарамайни шарафайннга (каъбага) беадаблик қилиб Ҳазрати рисолатпаноҳ саллоллоҳу алайҳи васаллом хонадони ва саҳобаларига тухмат қилса, шер келбатли подшоҳ бундайларни тор-мор қилишга қиличини қиндан чиқарса, вожибдир. Худди шунинг учун мен ҳарамайннга лашкар чекиб саййидлар қатлига ҳукм этган Йилдирим Боязидга танбиҳ бериб, тутқунга солдим ва Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом авлоди душманларини кўтардим.

Мулк олишга бошлаганимдан кейин **тўрт ишни** кўлгилда ихтиёр этдим. **Биринчи** дуруст тадбир ва туз кенгаш қилдим. **Иккинчи** ҳушёрлик ва эҳтиёт чорасини қилдим, то ҳар ишким қилсам хатога йўл қўймай. Ҳар мулкнинг мизож ва табиатларини билдим ва мизожларига мувофиқ ҳоким қўйдим. **Учинчи**, уч юз ўн уч мардона, асил, довьорак ва фарзона кишини ўзимга бирлаштирдим ва улар шу даражада идтифоқ эдиларки, гўё ҳаммалари бир тан эдилар ва уларнинг сўзи билан иши бир эди, агар бир ишни қиламиз десалар, уни қилмагунча қўймас эдилар. **Тўртинчи** бугунги ишни эртага қўймадим. Юмшоқлик керак бўлганда юмшоқлик ва дағаллик керак бўлганда дағаллик қилдим, бир ишни қилиш пайтида кутиш керак бўлса, шошилмадим ва шошилиш керак бўлганда чўзмадим. Тадбир билан битадиган ишда шамшир-га муҳтож бўлмадим. Кундузлари тажриба аҳли билан мулк олиш режасини туздим. Тахт устида ёлғиз ёнбошлаганимда

салтанат ишларини тартибга солиш устида ўйладим, подшоҳлик яширин ишлари, тартиб-интизом ҳақида ўй сурдим ва режасини тасаввур қилдим. Мулк олиш ишида ўзимча ўй қилдимки, хато қилиб қўймаслик учун қай йўлни танлашни ва қўшин ичидан қайси кимсани тарбия қилишни ва қайси ишга буюриш фикрини қилдим. Қўшин аъёнида ҳар ким менга дўстлик қилса, уларга эҳсон қилдим, ҳар кимса душманлик қилса, у билан мадора қилдим ва мадорани муруватга алмаштирдим. Менга яхшилигим эвазига ёмонлик қилганларни ҳаромдан бўлган билдим. Негаки Расули Худо саллоллоҳу алайҳи васаллом айтибдурларким: Зинодан бўлган фарзанд, яхшилик қилган одамга ёмонлик қилмагунча Дундан кетмас.

Пирим менга бундай ёздиким: *«Худо ва Расулнинг ҳарамиди Худонинг неъматини еб, Худо ва Расулга душман бўлганларни Худо мулкидан чиқаргин. Худо мулкида адолат билан иш қилгинки, чунки мулк боқий қолади ва зулм фоний бўлади. Сенга сўзим шуки, қабиҳ феъллар ва ярамас амалларни худо мулкидан кўпоргин. Худди ёмон таом баданга таъсир қилганидек, ёмон феъллар ўз асарини қолдиради. Золимнинг кўп яшамогини унинг яхшилигига йўймагинки, унинг боқийлигининг сабаби шуки, унинг зоти ва замирида бор зулму фисқни юзага чиқаради, ундан сўнг Худонинг газабига учрайди.*

Золим ва фосиқлар даражоти тараққийларидан тааж-жуб қилмагинки, сабаби шуки, шояд зулму-фисқдан қайтиб, неъмат шукрини бажо келтирсинлар. Улар қайтмоқ, тавба ва шукр этмоқдан гофил бўлиб, Худо ва Расулнинг неъматини унутиб, Тангри таолонинг газаб ва азобига гирифтор бўладилар».

Пирим номасини олгач, Худо мулкни золим, кофирлар, диндан қайтганлар, мунофиқ ва бузуқлар чангалидан тортиб олдим. Ҳар мулкни қўлга олганимда, бу мулк азизларига иззат-иқром кўрсатдим ва уларга суюрғол, вазифа ва тортиқлар тайинладим, йигитларини ака-ука ўрнида, қариларини ота ва ёшларини фарзанд ўрнида тутиб, раиятга шафкат кўрсатдим ва ҳаммани умид ва қўрқинч орасида сақладим. Ҳар мулкнинг яхшиларини уларнинг яхшилигига ҳавола қилдим, ёмон ва баднафсларини орадан кўтардим, разил-тубанларини ўз мартабаларида тутдим ва улуғларини буюк мартабалар

билан мумтоз этдим. Ҳар мулкда адолат эшикларини очиб, зулм ва жавр эшикларини бекитдим. Ва ҳар мулкники олдим, уни ўз ҳокимига топширдим. Менинг олдимга келмаганини эса ўз қилмишига гирифтор қилдим ва унинг мулкига одил, омилкор ва оқил ҳоким тайин этдим. Ва буюрдимки, ҳар мулкнинг ўғри ва қароқчи ва йўлтўсарларини лойиқ жазога етказсинлар ва бемаза, бекорчиларни бекор қўямасинлар. Ҳар балада, қалъа ва кентда бир кутвол (комендант) тайин этиб, буюрдимки йўллар ва манзилларда йиғилган савдогар ва тадбиркорларнинг молу матоларини манзилга етказсинлар. Агар бирон нарсаи йўқолса, ё ташланса, ёки тушиб қолса, унинг ўрнини қопласинлар. Ва амр этдимки, ҳар ернинг ҳокими гаразғўй, тухматчи, гийбатчи, баднафс ва бадъфелларни сўзи билан шаҳар ва қишлоқларнинг ҳеч бирига жарима солмасинлар ва гуноҳи исботлангандан сўнг гуноҳига яраша гуноҳкор қилсинлар. Ва амр этдимки, сизларнинг ҳеч бирингиз шаҳар ва қишлоқлардан уй ва одам олманг, олдинги дастур билан қўшиндан ҳеч бири раиятнинг уйига тушмасинлар ва чорвасини улов қилмасинлар.

Ва амр этдимки, шаҳарда бор безори ва ўғриларни қатл этсинлар ва ҳар мулкнинг гадоларига вазифа берсинларки, гадолик расми қолмасин.

Мулку мамлакат, сипоҳ ва раият аҳволидан огоҳлик ва хабардор қилмоқлик тузуки. Амр этдимки, ҳар чегара, вилоят, лашкар ва мамлакатга бир ахбор ёзувчи тайин этсинларким, сипоҳ, раият, ҳоким, бегона лашкар, молу дунёнинг қирим-чикими, бегона одамларнинг ва қарвоннинг қирибчиқиши, қўшни подшоҳлар мамлакатининг аҳволи, уларнинг тутган иши ва қилиқлари, узоқ юртлардан мамлакатимга юз қўйган уламо ва фозил одамларнинг ишлари ва сўзларини ростлик ва тўғрилиқча ёзиб даргоҳга юборсинлар ва агар ҳилоф ёзсалар бармоқларини кессинлар. Ва ҳар хабар ёзгувчи қўшин ишини пинҳон тутса, унинг қўлини ҳам чопсинлар ва агар ёлғондин ё бир гараз билан тухмат ёзсалар, уни ўлдирсинлар.

Ва амр этдимки, ҳар шаҳар ва турар жойнинг хабарларини қуима-қун, ҳафтама-ҳафта, ойма-ой арзга етказсинлар. Ва амр этдимки, бир қисми туя ва отда, бир қисми пиёда тайин этсинларким, мамлакатлар ва султонлар хабарлари ва улар-

нинг мақсад ва иродаларини ўрганиб, хабар етказсинлар, токи воқса юз беришидан олдин иложини топайин. Чунончи, Тўқтамишхоннинг мағлуб бўлганлиги хабари менга етиб келиб, у менга паноҳ сўраб келишини билдим. Ўрусхон уруши ва Тўқтамишхонга кўмак беришга шайланиб, чорасини кўрдим. Худди шунингдек, Ҳиндустон мамлакатини бўйсундиришга йўл олган чоғимда менга хабар етказдиларки, ҳинд қалъаларининг ҳар бирида бир султон ё амир тахтда ўтиришипти. Чунончи Маллухоннинг укаси Сортак Мўлтонда ва Маҳмудхон Дехлида подшоҳ бўлиб, Муборакхон Қунужда салтанат даввосин қилур эдилар. Бу хабар менга етиб келгач, у мулкни бўйсундириш назаримда осон кўринди, лекин кўшин назарида мушкул эди.

Ҳинд мамлакатини эгаллаганимдан сўнг, менга хабар етказдики, Рум қайсари келиб менинг мамлакатимга ҳужум қилиб, гуржилар ҳам ўз аҳдидан қайтиб, вилоятим қалъаларидан баъзисига халал етказмоқдалар. Ўзим билан кенгаш қилдимки, агар Ҳиндустонда қолиб кетсам, Эрон мамлакати қўлдан чиқади. Шундан сўнг Ҳинд мамлакатининг тартиб-интизомга солиб илғор этдим. Аввал гуржи кофирларининг қалъаларини яқсон қилдим, ундан сўнг Қайсар урушига бел боғладим. Менга етиб келган бу хабарлардан манфаат топганим учун ҳар мулкка хабар ёзувчи тайин этдим. Ва амр этдимки, барча юрт-элда бу тузукни жорий қилсинлар.

Шаҳар ва вилоятларда яшовчиларнинг тартиб-интизом тузуки. Амр этдимки, ҳар мамлакатни эгалласам ва бу мулкда яшаб қоладиган кўшин аҳлига навқар қилиб жой берсинлар, шу мулкда ватан қилсинлар. Уларни қатл ва ғоратдан, ходисалар зараридан ҳимоя қилсинлар. Уларнинг мол-дунёсини талон-тароҷ қилдирмасинлар. Ўша мамлакатдан йиғилган ўлжалардан юрт оқсоқоллари ва деҳқонларга сийлов берсинлар.

Ва амр этдимки, ҳар юрт фатҳ бўлгач, унинг саййидлари, уламо ва машойихига суюрғол, вазифа ва маош берсинлар. Дин улуғлари мазоротиға ер ва кишлоқлар вақф этиб, тўшак, шам, чироғ, ошу нон муқаррар қилсинлар. Ҳазрати Али Қарамуллох ваҳҳахунинг равзаларига Нажаф ва Ҳулла молин вақф этсинлар. Ва Ҳазрати Имом Ҳусайн разияллоҳу анҳунинг равзасига Қарбалю ерларини вақф этсинлар. Ҳазрати

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг равзасига Бағдоднинг баъзи қисмларини вақф этсинлар. Шайх Абд ул-Қодир раҳматуллоҳи алайҳининг равзасига турли маҳаллалар вақф этиб, Имом Козим ва Имом Муҳаммад Тақий ва Салмони Форсий разияллоҳу анҳуга Жазойирдан ер ва маҳаллалар ва Мадойин ҳосилини вақф этсинлар. Бошқа Бағдодда ётган машойих ва акобир мазорларига ер ва маҳаллалар вақф этиб, Имом Али Мусо Ризо разияллоҳу анҳу равзаси учун Тус шаҳри маҳаллаларини вақф этсинлар. Ҳар кунлик ош, фаррош, чироғ ва шамларини муқаррар қилсинлар. Эрон ва Турон машойихи макбараларига номма-ном вақф ва назрлар тайин қилсинлар.

Ва яна амр этдимки, қўлга олинган ҳар бир мулкнинг гадоларини тўплаб, ҳар кунги вазифасини муқаррар қилиб, уларга тамға урсинлар, токи бошқа гадолик қилмасинлар. Агар тамға босилгандан сўнг гадолик қилсалар, уларни узоқ яшаш жойларига элтиб сотсинлар ё юборсинлар, токи гадо ва гадоваччалар камайсин.

Мамлакатни қўриқлаш, мол ва хирож олиш тузуки. Амр этдимки, раиятдан мол ва хирожни бир хилда олсинлар, токи мулк ва раият ҳароблигига сабаб бўлмасин. Раият ҳароблиги ҳазина ҳароблигига сабаб ва ҳазина ҳароблиги лашкар ҳароблиги ва салтанат мартабаси ҳалал топмоғига сабаб бўлгусидир. Ва яна амр этдимки, қўлга киритилган мулкларнинг ҳосил ва даромадларини хатлаб ўйлаб кўрсинлар, агар раият бурунги хирожларига рози бўлса, ризоларига амал қилсинлар ва илло тузукка мувофиқ жам боғласинлар.

Ва амр этдимки, хирожни зироатга мувофиқ олсинлар ва ер ҳосилига боғласинлар. Жумладан, раият экин ерларини ер ости сув, булоқ ва арик суви билан зироат қиладиган бўлса, далаларини ҳам шунга мослаб қўйган бўлса, экин ерларни хатлаб, олинган барча ҳосилнинг икки ҳиссасини раиятга қўйиб, бир ҳиссасини лашкар учун олсинлар. Агар раият унга рози бўлмаса, ҳамма нарсадан вақт нархи билан жам ва хирож боғласинлар. Хатланган ерларни нақд пулга ўтказиб, нақд пул ҳисобидан хирож олиб, лашкарга етказсинлар. Агар раият ҳосилни уч бўлмакка рози бўлмаса, уч хил таноб этсинлар, аввалги танобга уч ботмон, иккинчисига икки ҳарвор ва учинчисига бир ботмон мажбурий хирожни жавр сол-

синлар, яримини бугдой ва яримини бошқадан жамласинлар. Ва агар раият галла бермакка рози бўлмаса, бир ботмон бугдойга беш мисқол (4 гр) кумуш ва бир харвор арпага икки ярим мисқол нарх қўйсинлар ва совари ва қўнолга қўшмасинлар. Бундан бошқа раиятдан ҳеч исм-у расм билан ҳеч нарса талаб қилмасинлар. Қолган экинлари хоҳ баҳорий, хоҳ кузги, хоҳ ёзги, хоҳ кишки бўлсин раиятнинг ўзиники бўлсин ва раиятнинг фаровонлигини ўйласинлар.

Ва яна амр этдимки, экин пишмасдан ва ҳосил йиғилмасдан бурун раиятга мол ва солиқ солмасинлар ва ҳосилни йиғиб олганидан кейин қадимий дастурга амал қилиб, молу хирож олсинлар. Агар раият солиқчисиз олиб келиб Берғудай бўлса, солиқчи тайинламасинлар. Ва агар солиқчига эҳтиёж бўлса, солиқчи юбориб, ҳукм ва сўз билан мол олсинлар ва таёқ урмоқ ва боғламоқ билан олмасинлар. Раиятни занжир билан боғлаб кишанбанд қилмасинлар.

Ва яна амр этдимки, бирон саҳрони обод этсалар, ё бир ер ости сув, қазисалар, ва ё бир боғ қўқартирсалар, ё бир мавзе-ни янги обод этсалар, биричи йил ундан ҳеч нарса олмасинлар, иккинчи йили уларнинг ризолиғи билан ҳар на берса олсинлар, учинчи йил тузукка ва дастурга мувофиқ мол олсинлар.

Ва амр этдимки, улуг раият майда раиятга зулм қилсаким, унинг хароблиғига сабабчи бўлса. Ўша катта раиятга ҳам шу миқдор хароблик етказсинлар, хароб ерларнинг агар эгаси бўлмаса, хоссалиқда обод этсинлар ва агар эгаси бор бўлса, аммо паришон ва нотавон бўлса, унга мулк ва деҳқончилик асбоблари берсинлар.

Ва амр этдимки, хароб ерларда қоризлар қазиб сув чиқарсинлар, бузук қўприқларни тузатсинлар ва халқ ўтар жойларида ариқ ва анҳорларга қўприқ солсинлар. Йўлларда ҳар манзилда бир работ солиб, соқчи ва йўлга қаровчилар тайин қилсинлар ва ҳар работда бир жамоани жойлаштирасинлар, токи хавфсизликни тامينласинлар.

Ва амр этдимки, ҳар шаҳар ва яшаш жойида масжид, мадраса ва хонақоҳ бунёд этсинлар. Бир табибга вазифа тайин этиб, дор уш-шифо (шифохона)да фойдалансинлар. Шаҳарда дор ул-аморат (амирлик биноти) ва дор ул-адолат (адлия вазири) бино қилсинлар. Раият экинларини қўриқлаш учун

қоровул муқаррар қилсинлар. Ҳар мулкда учта вазир тайин этсинлар: бири раият учунким, раиятдан ҳар нима ҳосил ва қирим бўлган бўлса уни ёзиб сақласин; иккинчи аскар учунким, лашқарга нима маблағ етишади ва нима талаб қилишлари уни ёзиб борсин; учинчи вазир ғойиб, ўлган, қочган, мажнун ва етимлар молларини ва меъросларини қози ва шайх ул-исломнинг савоб билмоғи билан хатласинлар.

Ва амр этдимки, ўликлар молини ворисларига етказсинлар, агар ворис бўлмаса, сақласинлар, токи вориси топилгинча. Агар мутлақо вориси бўлмаса, хайрия ишларига сарф этсинлар ё Маккаи мутабаррака ва Мадинаи таййибага юборсинлар.

Уруш ва жанг этмок, кирмок-чиқмок, сафга тизмок ва кўшинни мағлуб қилмоқнинг тузуки. Амр этдимки, агар душман босса, аймок ва тумандин ўн икки минг отлик билан мингбоши, юзбоши ва ўнбошилардан баъзи бирга бўлиб, душман тарафга бир манзил бориб, менга хабар берсинлар.

Ва амр этдимки, ўша ўн икки минг отликдан тўққиз бўлинма тузсинлар. Шу тартибдаки: бир бўлинма кўл (ўрта), уч бўлинма буронғар (ўнг қанот), уч бўлинма жувонғар (чап қанот), бир бўлинма ҳировул, бир бўлинма қоровул ва буронғар бўлинмаси ҳировуллик, чоповуллик ва шақовулликни ўз ичига олсин.

Ва амр этдимки, амир ул-умаро уруш жойида тўрт ишни мулоҳаза қилсин. Аввал, сув ва сомон; иккинчи, лашқарни сақлагудек ер; учинчи, душман турган жойнинг шарқида бўлсин, офтобнинг шуъласи лашқар кўзини камаштиради; тўртинчи, уруш жойининг олди очик бўлсин.

Ва амр этдимки, урушдан бир кун олдин саф тузсинлар ва тузук қилиб юрсинлар. Бошда юриш расми билан ўзи юрар, ўз юриши ҳаддидан оширмасин ва от бошини қайирмасин, адл тутсин ва соғу сўлга боқмасин ва эгилмасин.

Ва амр этдимки, лашқар кўзи душман кўшинларига тушгач, баланд овоз билан «оллоҳу акбар» десин ва хужум қилувчи лашқар сардори хато қилганини кўрса, унинг ўрнига ўлтирсин ва унга топширган фатх ёрлигини амирлар ва кўшинга кўрсатсин.

Ва амр этдимки, лашқар сардори арзга етказувчи билан бирга душманнинг оз-кўплигини кўриб чиқсин ва ўз сардор-

лари билан душманни қиёслаб, каму ортигининг чорасини кўрсин. Ўз лашкари билан душман лашкари қуроллари со-лиштирсин ва душманнинг барча феъл-атворидан хабардор бўлсин.

Ва амр этдимки, то душман уруш бошламагунча, урушга кирмасин, душман майдонга киргач, сардорнинг фикри бў-линмаларга иш буюрмоқда бўлсин ва уларга иш буюришда хато қилмасин. Ҳар бўлинмани ўз қуролларида бир қурол ўрнида кўрсин. Сардор бўлинма билан ўзини кураш тушаёт-ган кишига қиёсласинким, барча аъзосини бор кучи билан ишга солиши керак. Сардор аввал ҳировул бўлинмасини душман устига югуртирсин ва унинг орқасидан буронгар ҳи-ровулини мададга юборсин ва унинг изидан жувоғар ҳи-ровулини юборсин, шу қабилда душманга уч зарба берсин. Агар бу вақтда ҳировул ожизлик қилса, буронгарнинг би-ринчи бўлинмасини сурсин, унинг кетидан жувоғардан бир бўлинмани сурсин ва менга хабар юбориб, менинг раъйимга мунтазир бўлсин ва Тангри таоло иноятига суяниб, сардор-нинг ўзи уруш солиб ҳаракатга кирсинким, худо мадади би-лан душманга саккиз зарба берилиб, тўққизинчисида тор-мор қилинар ва бизга фатх юзланар.

Сардор тез жиловлик қилмасин ва лашкарга иш буюрсин ва ўзига навбат етганидан кейин қўлидан келса, ўзини ўлим-дан сакласин, чунки унинг ўлими бадномлик келтиради. Душманнинг қоровул бўлинмасини хира қилур, бас, сардор сабр ва тадбир билан иш қилмоғи керак ва бир жойга кирма-синким, ундан чиқа олмаса.

Амр этдим ва тузук боғладимки, агар душман лашкари ўн икки мингдан ошиқ бўлса, то қирқ минг отликқа етишса, саодатли фарзандлардан бири сардор бўлсин. Унинг қўл остида икки беқлар беги ва қўшин ва улус амирлари билан юр-синлар ва агар қирқ мингдан кам бўлмаса, мени ҳам ўша ерда ҳозир билсинлар.

Ва амр этдимки, менинг қўшхонамни чиқарганларидан ке-йин ўн икки бўлинма тайин қилсинлар. Ҳар бирига қўшин ва улус амирларидан бирини тайинласинлар, тузук тузсинлар ва саф тузиш ва қўшинни мағлуб қилиш, чиқмоқ ва кирмоқ-да тузган тузугимни назарда тутсинлар. Душман лашкари сардорларини санаб, уларнинг қаршисида сардор тайин эт-

синлар. Душманнинг қиличдор ва найзадор аскарларини эътиборга олиб, душман лашкарининг юришини кўрсинларким, урушга кетма-кет ва оҳиста келаётгитими ёки мағлуб келаяптими? Душман ҳийла ва макрини ҳам мулоҳаза қилсинларким, баъзида ўзини оз чоғли қилиб кўрсатади ва ўзларини босилиб, қочган кўрсатадилар. Зинҳор уларнинг камлиги ва қочганига алданманглар.

Уруш кўрган ва иш қилган сардор шуки, урушнинг паст-баландини тушунади, қайси бўлинмани ишга солиш, қайси рахнани тўлдирмоқ ва қандай уруш солмоқни яхши билади. Сардор душман иродасини англамоғи, унинг йиқилмоқ ва турмоғини ва қай йўсинда урушга киришини билади ва бу йўлнинг олдини тўсади. Сардор қирқ минг отлиқни ўн икки қисмга бўлиб саф тузиши керак.

Аввал ўз бўлинмаси бўлган қўл (марказ) қисмини сафга тузсин, ундан сўнг буронгарнинг уч бўлимани сафлаб, уч бўлинманинг бирини буронгар ҳировули деб атасин ва яна уч бўлинмани жувонгарга тайинлаб, бирини жувонгар ҳировули деб атасин. Ва шу тариқа яна уч бўлинмани буронгар олд томонида тартиб бериб уни чоповул деб атасин. Чоповулнинг ўша уч бўлинмасининг бирини олд томонга тайин қилсин ва ҳам шу тариқа яна уч бўлинмани жувонгар олд томонида қарор бериб, уни шақовул, деб атасин. Ва бу шақовулнинг уч бўлимининг бирини шақовул ҳировули деб номласин.

Ундан сўнг қўл олдида бўладиган улуғ ҳировулни қиличбоз ва найзадор баҳодирлар билан шундай мустаҳкамласинки, улар орасига катгароқ игна ҳам сиғмасин.

Душман шикаст топгач, сардор душман юришига боқиб турсин. Ҳар қимсақим, ҳукм бўлмай бўлимдан ҳаракат қилса, унга танбиҳ берсин. Омадли фарзанднинг бўлинмалари сафига иккинчи бўлинманинг буронгари, чоповул бўлимининг жувонгари ва ҳировулнинг биринчи бўлимининг чап қўли, шақовулнинг иккинчи бўлимининг чоповули, ҳировулнинг иккинчи бўлими ва ҳировул бўлимининг шақовули ўн қўлнинг аввалги бўлими бўлур.

Амр этдим ва тузукка киритдимки, агар душман лашкари қирқ мингдан ортик бўлса, беклар беги, амирлар, мингбоши, юзбоши ва ўнбошиларнинг ва бошқа сипоҳ ва баҳодирлар-

нинг нигоҳи менинг туғларимда бўлсин.

Амр этдимки, ҳар амир ва ҳар бўлимга фатҳ ёрлиғини юборсам, ёрлиқ ҳукмига амал қилсинлар ва ундан оширма-синлар. Агар унга хилоф иш тутса, сиёсат қиличи билан жа-зо бериб, унинг ёрдамчисини унинг ўрнига қўйсинлар.

Ва амр этдимки, тамға қилинган қирқ аймоқни қирқ бў-лимга бўлсинлар ва тамға қилинмаган йигирма олтита аймоқ қўл ортида саф чексинлар. Фарзандлар ва набиралар қўлнинг ўнг тарафида ўз қисмларини сафласинлар. Қариндошлар қўлнинг чап тарафида қисмларини тартибга солсинлар. Уларнинг қисмлари бу икки жойда ёрдам кўрсатсин. Бурон-гарда олти гуруҳни тайинласинким, бу жумладан бири бу-ронгарнинг ҳировули бўлади. Ва бу тариқа жувонгарда ҳам олти қисм тайин этсинларки, бу олти бўлимдан бирини жу-вонгарнинг ҳировули қилсинлар. Ва бу тариқа амр этдимки, буронгарнинг олд томонида олти бўлим муқаррар қилсинлар ва унга чоповул от қўйсинлар ва бу олти бўлимнинг бирини ҳировулнинг чоповули қилсинлар. Ва бу тариқа жувонгар-нинг олд томонида ҳам олти бўлим тайин этсинлар, унга ша-ковул от қўйсинлар ва бу бўлимларнинг бирини ҳировул қилсинлар. Шақовул ва чоповул бўлимларининг олд томони-да баҳодир ва иш кўрган амирларни тайин этсинлар. Ҳиро-вулнинг олти бўлиmidан бирини ажратиб, уни ҳировул деб номласинлар. Ҳировулнинг ўнгсўл томонида икки коро-вулбеги тайин этсинларким, душман лашкарини кузатувчи-си бўлсин ва унга боқиб ҳировул амирига хабар етказсинлар ва ҳировул амири менга хабар етказсин.

Амр этдимки, ўн тўрт бўлимнинг амирлари то мендан уруш ёрлиғи етмагунча, урушга кирмасинлар ва то уларга уруш навбати етмаса, аралашмасинлар ва жанг оҳанги туз-масинлар. лекин жангга тайёр бўлиб турсинлар. Уруш ҳукми уларга етиб боргач, душман урушини кўриб урушга кирсин-лар.

Амр этдимки, душман ҳировули урушга машғул бўлгач, ҳировул амири олти бўлинмасини бир-биридан сўнг урушга солсинки, душманга олти зарба урилгач, мағлуб бўлади. Шу вақтда чоповул амири олти бўлимини аҳён-аҳён кўмакка юборсин ва ўзи ҳам ҳужумда қатнашсин. Ва шу тариқа ша-ковул бўлимларининг амири ҳам олти бўлимини мададга

юбориб, ўзи ҳам урушга кирсин. Худои таоло қувват берса, душманга бундай зарбалар етказилса, мағлуб бўлиб, парокандаликка юз тутар. Шунча зарбалардан кейин ҳам душман қаршилик кўрсатса, буронғар амири ўз хировулини сурсин ва жувонғар ҳам ўз хировулини югуртирсин. Бу икки хировул ўнгу чапдан келгач, душман лашкари албатта мажоли куриб, тоби қочади. Агар душман яна қайсарлик қилса, буронғар ва жувонғар амирлари ўз қўшинларини кетма-кет душманга сурсин ва агар кўрсаларки, бу қаҳрли бўлинмалар душманни тор-мор қилолмадилар, буронғар ва жувонғар амирларининг ўзлари душман дафига юз қўйсинларким, фатх муяссардир.

Агар бу пайтда буронғар амирлари бўш келсалар, амирзодалар ҳужумга ўтсинлар. Улар душман сардори билан бизнинг сардоримизни кўздан қочирмасинлар ва шижоат ва мардлик билан душман сафини синдирсинлар. Душман Сардорини тутишга қасд қилиб, муҳолифлар туғини йиғишга ҳаракат қилишлари керак. Бу зарбалардан кейин ҳам душман қаршилик кўрсатса, у ҳолда «қўл» (марказда) турган қариндошлар бўлимлари, пароканда лашкар ва қўл баҳодирлари ва қўлда саф тузиб турган улусот лашкарини бир йўла ҳужумга ташласинлар. Ва агар шундан кейин ҳам фатх муяссар бўлмаса, султоннинг ўзи баланд ҳиммат ва қўнгил хотиржамлик билан ҳаракатга келсин, худди мен Қайсар урушида қилгандай. Унг қўл сафидаги қисмнинг амири Амирзода Абу Бақрга амр этдимки, бир пушга устида турган Йилдирим Боязиднинг қўлига қарши ҳужумга ўтсин. Мен ўзим Мироншоҳ бошчилигидаги ўнг қанот қўл бўлимлари ва Амирзода Султон Ҳусайн ва Амирзода Сулаймон бошчилигидаги чап қўл қўшинлари билан ҳиммат юзини Қайсар тарафга келтирдим ва биринчи ҳамладаёқ Қайсар бўлимлари ортидан суриб, уни қўлга олиб даргоҳга келтирилди.

Тўқтамишхонга ҳам бу тузуклар билан зарба бердим ва биринчи бўлиб унинг байрогини йиғишни буюрдим. Агар душман қазоқлик қилиб, чоповул ва шақовул, буронғар ва жувонғарни тор-мор қилиб, қўл қисмига етиб келгудай бўлса, султон шижоат оёғини сабр узангисига қўйиб, душман дафига отланиши вожибдир. Худди мен Шох Мансур урушида қилганимдай. У ўзини менга етказди, мен ўз қисмларим би-

лан унга рўпара бўлиб, уни тупрокка кордим.

Бўлималарнинг сафланиш тартиби. Чап қўл коровулининг бўлими, хировул бўлими, биринчи бўлимлар, хировул бўлими, иккинчи чоповул бўлими, учинчи хировул бўлими, тўртинчи хировул бўлими, бешинчи шақовул бўлими, олтинчи хировул бўлими. Шундай тартибда; бўлим, бўлим, бўлим, бўлим, бўлим, бўлим; шақовул бўлими: бўлим, бўлим, бўлим, бўлим, бўлим, бўлим; амирзодаларнинг бўлими; кариндошларнинг бўлими; буронғар хировулининг бўлими: бўлим, бўлим, бўлим, бўлим; жувонғар хировулининг бўлими: бўлим, бўлим, бўлим; жувонғар бўлими: бўлим, бўлим, бўлим; тамға қилинган йигирма саккиз бўлим.

Мулкдорлик ва лашкарни мағлуб қилиш ишлари. Душманин ўзимга ром этиш, тузоққа туширмоқ ва мухוליфларни дўст қилмоқ ва дўстлар билан борди-келди расмлари кенгашининг тузукини бундай қилдим.

Пирим менга бу мазмунда нома битди: *«Абул Мансур Темур салтанатида тўрт ишни қўлга олгин: аввал кенгаши, иккинчи маслаҳат, учинчи тадбир, тўртинчи эҳтиёт. Ва ҳар подшоҳликки, кенгаши ва маслаҳатдан ҳоли бўлса, бир жоҳилу нодон кишига ухшаса, ҳар нима этса ва қилса хато ва янглиш бўлади ва барча қилган ва деганининг сўнги надомат ва пушаймонлик келтиради. Давлат ишлари ва идорасида тадбир ва маслаҳатга амал қилсан, то надомат чекиб пушаймон бўлмасан. Подшоҳлик ишларининг бир ҳиссаси сабру чидам қилмоқ ва билмаганларини билган бўлмоқдир. Голиб бўлмоқ, азм, иттифоқ, сабр, чидам, эҳтиётлик ва шижоат билан муяссар бўлади. Ҳимоя йўлидан юрувчиларга салом».* Бу мактуб бир фариштадай менга йўл кўрсатди.

Тажрибада кўрдимки, бир иш қилган ва иш кўрган, азму қарорли ва хушёр киши ўн бегона одамдан яхшироқдир. Тажрибада кўрдимки, душманга голиб бўлмоқ, лашкарнинг кўплигига боғлиқ эмасдир ва мағлуб бўлмоқ ҳам лашкар озлигидан бўлмасдир, балки голиб бўлмоқ [Оллох] қўллаб-қувватлаши ва тадбир билан бўлиб ва мағлуб бўлиш [Оллох] қўллаб-қувватламаганидан ва тадбирсизликдан бўлади. Чунончи, Ҳиндустон урушида минг киши билан Камолхоннинг ўн минг отлик лашкарига зарба бердим.

Тажрибада кўрдимки, раъй ва кенгашни хушёр ва доно дил

киши билан қилмок керак, ҳар нечаким, барча ишлар тақдир пардасида яширинган. Аммо Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом суннати талаби бўйича, ҳар иш қилсам кенгаш билан қилдим ва кенгашлик кишилар жам бўлган чоғда, яхши-ёмон, фойда-зиёнини суришгирдим. Ҳамманинг сўзларини эшитиб, уни иккала томонини мулоҳаза қилиб, унинг хатарли жихатларига эътибор қилдим. Ҳар ишда иккита хатар бўлса, уни кўйдим, бир хатар бўлса, уни ихтиёр этдим.

Тажрибада кўрдимки, барчасининг фикри менинг сўзимга бирлашган ва ўз ишига машғул бўлган кишилар кенгаш эгаси бўлади. Яъни агар бир ишни қиламиз деса, қилади ва қилмаймиз деса қилмайди.

Тажрибада кўрдимки, кенгаш икки қисмдир, бири хабар берувчи, иккинчиси тахлилий. Хабар етказувчи кенгашда эшитиб эслаб қолишга ҳаракат қилдим ва тахлилий кенгашга хуш ва кўнгул бердим. Лашкаркашликлар чоғида тинчлик ва урушдан сўрадим ва қарадимки, амирларнинг кўнгли жангни тилайдими ёки тинчликни? Тинчлик манфаатларини уруш зарари билан киёсладим. Агар урушдан сўз десалар, унинг наф ва фойдасини, тинчликнинг наф ва зарари билан мулоҳаза қилдим. Ҳар қайси голиб келса, уни ихтиёр этдим. Мардона кенгаш бериб, оқилона сўз айтган ҳар одамни қабул этдим. Ҳамма киши билан кенгаш қилдим ва барча одамдан сўз эшитдим, лекин унинг яхши-ёмон томонини мулоҳаза этдим. Қайси тарафи маъқул бўлса, уни ихтиёр этдим. Жумладан, Тўғлук Темурхон Мовароуннахрни босиб олишни мўлжаллади. Бу ҳақда илгарирок эслатиб ўтилди.

Амир Ҳусайнни йўқ қилиш, яъни тағ-томири билан йўқ қилишни кенгаши бу эдики, унинг феъли бузуклигидан амирлари юз ўгирдилар. Амир Ҳусайн Кайхусравнинг укаси Хатлоннинг ҳокимини ўлдирди. Кайхусрав Бадахшонда Амир Ҳусайнга қарши бўлди ва ўзга амирлар ҳам нифок мақомида бўлдилар. У уларни ўзига эл ва иттифоқдаги ҳисоблаб, менга қарши олдинги қатор аскарларини Балхдан чиқарди ва менга хабар келди. Шу билан мен Амир Ҳусайн то тебраниб йўлга тушгунча, унинг устига етиб борай, деб қарор қилдим. Ва шу пайтда ёнимда ҳозир турган уч юз ўн уч киши билан Самарқанддан Балх тарафга жўнадим ва ҳеч қутилмаганда Балх ёвуғига бориб тушдим. Шу билан Амир

Хусайн чидаш беролмай, калъага кириб камалди ва ўша жойда қатл бўлди.

Ўша чоғда хабар келтирдиларким, Хуросон ҳоқими Султон Ғиёсуддин бу хабарни эшитиб, лашкар йиғиш тараддулидадир. Хуросонни ўзимга қарам қилиш кўнглимда бўлишига қарамай, уларни ғафлат уйқусига солишни маъқул кўрдим. Шунинг учун Самарқанд тарафга йўл олдим. Самарқандда пирим мактуби етиб келди: *«Султон Ғиёсуддиннинг зулми кучайди, сенга башорат бўлсинки, менга аён бердики, Султон Хуросонни сенга берди»*. Бу муждани эшитгач, ўзимга кенгаш қилдимки, Балхда *«Самарқандга қайтдим»*, деб овоза тарқатганимдек, энди Дашти Қипчоққа бораман, деб овоза қилай. Дашти Қипчоққа илғор қисмларни жўнатдим, йўлдан бурилиб ов қилиш баҳонасида Жайхундан кечиб ўтдим ва илғор этиб Хирот пойтахтига етиб бордим. Султон Ғиёсуддинни ғафлат уйқусида тутдим. Шу билан шаҳарни ташлаб чиқиб, хазина ва дафиналарини менга қолдиришдан ўзга чораси қолмади. Хуросон менга қарам бўлди. Шу билан Хуросон амирларининг ҳаммаси менга итоат қилдилар.

Сейистон, Қандаҳор ва Афғонистонни эгаллашда бундай кенгаш қилдим: бу диёрнинг ҳокимларига ёрлиглар юбориб, ёздимки, агар менга келсалар юксак мансаб эгаси бўлурлар, келмасалар йиқилурлар.

Бу тадбир тақдирга мувофиқ экан шекилли, ёрлик етиб боргани ҳамон, ҳаммалари итоат бошини ерга қўйдилар.

Журжон, Мозандарон, Озарбайжон, Форс ва Ироқнинг эгалланиши шундай бўлди: қабила маликлари ва Музаффар авлодининг жабр-зулмидан шикоят аризалари менга етиб келгач, Ироқ ясоғи оҳангини қайтадан туздим. Шу ҳолда кўнглимга келдики, мабодо қабила маликлари ва бу мамлакатлар бирлашиб қарши чиқишсалар, урушга тайёр туриш керак. Менинг амирларим шундай кенгаш бердиларки, уларни бир-бирдан ўзим ром қилсам яхшидир. Агар ким бўйсунмаса уни жазолайман. Менинг олдимга келган биринчи Кимса Мозандарон ҳоқими Амир Али эди. Менга тортиқ юбориб нома ёздик. Ҳазрати Али разиаллоҳу анху авлодидан бир жамоа билан бу ўлкага қаноат қилиб турибмиз. Агар олур бўлсангиз қўлингиз кучлидир ва агар авф этиб, озод қилсангиз, тақвога яқинроқ бўлгусидир.

Мен буни яхши фолга йўйдим. Ирокка лашкар тортиб, Исфаҳонни эгалладим ва у ернинг элига ишонч билдириб, қалъани уларга топширдим. Шунда улар ёв бўлиб, тайинлаган доруғамни ўлдирдилар. Улар менинг икки-уч минг кишимни ўлдирганлари учун катли омларига ҳукм этдим.

Яна бир кенгаш Тўктамишхонни тор-мор қилиш борасида. Эрон ясогидан кейин менинг лашкар кучларим кучсизланганини кўргач, Тўктамишхон бу ҳолни эшитиб, устимга фурсатдан фойдаланиб лашкар тортди. Менинг сардорларим урушга майл кўрсатмадилар. Шунда кариндош-уруғлар, фарзанду набиралар келиб тиз чўкиб жонбозлик кўрсатдилар. Шу пайтда Тўктамишхоннинг байроқдори менинг олдимга келди. Кенгашни шунда кўрдимки, урушга бошлайман. Икки саф тузилган пайтда, у байроқни кулатди. Авлод ва кариндошларимнинг тиз чўкканларини эшитгач, амирларимнинг кўнгли таскин топди. Мирзо Абу Бакрни саккиз минг отлик билан хировул қилдим. Иккинчи ва учинчи ҳамлада буюрдим, то чодир тикиб овқат пиширишга машғул бўлсинлар. Шу пайт Тўктамишхоннинг байроғи қулади ва хон Жўжи улусини толонга ташлаб, урушдан чекиниб қочди.

Яна бир кенгаш Бағдод мамлакати Ироқи Арабни эгаллаш борасида. Ироқи Ажам ва Форсни эгаллагандан кейин Қутб ул-ақтоб пирнинг мактуби келди: «*Араб ва Ажамнинг қаҳрамони Ироқи арабни ҳам сенга берди*», деб ёзибди. Бу хушхабардан сўнг Хуросоний Амир Хусайнни элчилик расми билан Бағдодга юбордим, токи Бағдод ҳокими Султон Аҳмад Жалойирнинг аҳволи ва лашқари хақида менга ёзиб юборсин. Амир Хусайн Хуросоний биринчи суҳбатдан кейинок барча аҳволни менга ёзди: «*Аҳмад бир нарча гўштдир*», деб ёзди. Мен худонинг амрига суяниб илғор этдим. Шунда у тоқат қилолмай хабар етиб келган куни, барча юк ва асбоб билан Бағдоддан чиқиб кетиб, Бағдод менга қарам бўлди.

Шу чоғда мағлуб бўлиб қочган Тўктамишхон фурсат топиб, Шер Дарбанди йўлидан келиб, Мовароуннаҳрга лашкар тортиб, бузуклик бошлади. Иккала Ироқ менга тобе бўлгани учун уни йўқ қилиш кенгашини тузиб, ялпи ҳужумга ўтиб Даштга боришга қарор қилдим. Лашқаримни кузатиб қарасам, тўрт фарсахга уч фарсах ерда эди. Тангри таолога шукр қилиб, Сайхун сувидан ўтиб, Даштдаги элу улусга ёрлик

юбордим: ҳар кимса менга келса кутулур ва ҳар кимсаким урушса, йиқилади. Шу билан Даштга кириб, орқа яшаш жойларининг охиригача бордим. Жўжи улусини йўқлик шахрига юбордим ва Туктамишхонни жаҳон мулкида тўхтамасдек қилдим, беш-олти калъасини эгаллаб, зафарёр бўлиб Дарбанд йўлидан қайтдим.

Ҳиндустон мамлакатини эгаллашда, аввал кўнглини билиш учун фарзандлар ва амирлар билан кенгашдим. Шунда амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир туриб: *«Ҳиндустонни олурмиз, лекин Ҳинднинг тўрт кўргони бордир: биринчиси дарё ва анҳорлар; иккинчиси ўрмон ва тўқайлар; учинчиси қуроланган жангчилар; тўртинчиси одам овлайдиган филлар»*, - деди.

Амирзода Султон Ҳусайн: *«Ҳиндни олсак тўрт иқлимга ҳукмрон бўлурмиз»*, деди. Амирзода Рустам: *«Турк қонуларида ўқиганим бўйича, тўрт буюк шавкатли подшоҳлари борки, улугликларидан отларини айтмаслар. Чунончи, Ҳинд подшоҳини рой, Рум подшоҳини қайсар, Хитой подшоҳини фағфур, турк подшоҳини хоқон дерлар. Ва бу қун Эрон ва Турон подшоҳини шоханшоҳ дерлар ва шоханшоҳнинг ҳукми Ҳиндустонга жорий бўлур. Эрону Турон қўл остида бўлгач, Ҳиндустонни эгаллашни лозим билурмиз»*, - деди.

Амир Қароча. Амир Жаҳоншоҳ ва Амир Худодод: *«Ҳиндни олармиз, аммо унда иқомат қилур бўлсак, наслимиз кам бўлур, авлод ва наслиримизнинг ранг ва таркиби бузулур, балки қуфрга эврилиб, ислом ва шариатни унутарлар»*, - дедилар. Мен уларга: *«Қуръонга кенгаш соламан, Тангри таолонинг хоҳиши нима бўлса, шунга амал қиламан»*, - дедим. Қуръондан фол очган эдим: *«Жаҳид ил-қуффора вал-мунифиқийна ва ағлуз алайҳим»* (*«Кофирлар ва мунофиқларга қарши жон-жаҳднинг билан уруш қил»*) ояти чиқди. Уламо бу оят маъносини амирлар хотирига ўрнатдилар. Ҳамма бошларини қуйи солиб, хомуш бўлдилар. Уларнинг бу хилда хомушликларидан кўнглим хижил бўлди. Рози бўлмаган баъзи амирларни амирликдан чиқариб, уларнинг ўрнига навбатда турганларини тайинласам ўринли бўларди, аммо улар ҳам ўзим тарбия қилганларим эди. Улардан ўзимни тортишни исгамадим. Ҳар қанча жигаримни қон қилган бўлсалар ҳам, аммо интибок бўлгани учун хотиримга ҳеч

наrsa келтирмадим. Шу билан икбол карвонини Хиндустон томонига чиқариб, фотиҳа ўқидилар.

Амирзода Жаҳонгирни ўттиз минг оғлик билан жувонғар этдим ва унга амр этдимки Сулаймон тоғлари йўлидан бо-

риб, Синд сувидан ўтиб, Мултонга ҳамла қилгин. Амирзода Султон Маҳмудни ўттиз минг отлик билан буронғар этиб, амр этдимки. Синд сувидан ўтиб Қашмир тоғи этаги йўлидан Лоҳур вилоятига ҳамла қилгин. Ўзим ўттиз икки минг отлик билан қўл бўлиб отландим. Борлик аскарим Ҳазрати Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом оти ададига мувофиқ тўқсон икки минг эди. Бу рақамни ўзимга яхши фол тутиб, отланиб Бадахшон ўлкасидан Андароб ерларига тушдим, Катура тоғи қофирларига танбиҳ бериб, Ҳиндустон ғазотига жўнадим.

Ҳиндустон кенгашини шундай қилдим: Амир Сайфалким, бир неча марта менга қилич кўтарган эди, бу халкнинг мардларини дўст тугганим учун қошимга келиб мадад берди. Шунинг учун уни давлатимга шерик қилиб, Қандаҳор, Ҳазора, Гуристон ва Сейистон вилоятларини унга бердим. Унинг ўғлига Асанпур, Нафир ва Афғонни тайин қилдим. Унинг ўғли қалъани ўз қўл остига киритгач, Нафир қалъаси қўлимда бўлса, Афғонни йўқ қилиш осон бўлади, деб хотиржам бўлдим. Шу орада Амир Сайфалнинг ўғли Мусо туркман келиб, Мусо туркман ўн минг отлик билан устимизга келиб, отамни ўлдирди ва молларни талон-тарож қилди ва қалъани олди, деб фарёд қилди. Унинг фарёдига қулоқ солдим, сўнг уни қамоққа олишга фармон қилдим ва Мусо менинг давлатим фойдасини кўзлаб иш қилибди, дедим. Мен уни ҳибсга солгач, амирлар мени зулм қилди, деб ҳукм чиқардилар. Аммо Амир Сайфалнинг ўғлини ҳибсга олганим хабари Мусонинг қулоғига етиб боргач, кўнгли тинчиди. Шундан сўнг уни талаб қилиб ёрлик етиб боргач, кўркмай келиб қалъани менга тортик қилди. Аммо ундан сўнг менга макр кўрсатиб, жазосига етди.

Шундай қилиб, Ҳинд дарвозалари очилди. Дехли ҳоқими Султон Маҳмудни мағлуб қилиш кенгашини бундай қилдим: у қирк минг отлик ва икки юз занжирли фил билан Дехли қалъасини мустаҳкамлаб, қазок бўлиб қалъадан узоққа кетган эди. Агар уни тутишга банд бўлсам, мабодо иш узоққа чўзилса, агар қўйсам, душман қазок бўлиб мабодо бир расволик юзага келмасин, деб ўйладим. Бас, ўзимни ожизу забун кўрсатай, токи душман юраги дов бериб урушга сафлансин. Шу жиҳатдан одамларимни тарқатиб, лашкар теғрасига хан-

дак казитдим. Бир гурух кўшинни унга карши юбордим, бо-
риб рўпара бўлсин. сўнг орқага чекинсинлар. Бу тадбирни
қўллагач, душман ўзини ғолиб ўйлаб, Дехли майдонида ға-
забнок лашкарим билан учрашди. Шу билан бир-икки хам-
ладаёк оламни фатх қилувчи ўқ билан уларнинг устидан за-
фар топдим ва Ҳиндни эгалладим.

Машрик замин мамлакатларини бўйсиндиришдан ва Тўк-
тамишдан кўнглим хотиржам бўлгач, мағриб замин диёри,
Фаранг кофирлари ва Рум ўлкалари азмига камар боғладим.
Рум мамлакатлари устига юришга азм қилганимдан сўнг,
амирларим кенгаш қилдиларким: Рум лашкарининг икки қа-
ноти бордирки, Қайсар ўша икки қанот билан парвоз этади,
бири Миср кўшини ва бири Шом лашкаридир. Агар бу қа-
нотларни синдирсак, Қайсар ўз-ўзидан тор-мор бўлади. Бу
кенгашда эдимки, Қайсар элчиси хат олиб келди. У мактубда
*«Қул аллоҳумма малик ул-мулки тутий ал-мулка ман ташиа у
ва танзий ал-мулка мимман ташиа у»... («Айтинг, парварди-
горимнинг ўзи мулк эгасидир, ўзи хоҳлаганга уни беради ва
ўзи хоҳлагандан уни кетказади»)* деб битибди. Ва кўндан-
кўн дуо ва ҳамма нарсани эслагандан сўнг ҳазрати салта-
нат мақомидаги ва иззат маромидаги Қайсарнинг мактуби
салтанат ва амирлик курсидаги Соҳибқирон Амир Темур
Кўрагонга буқим, *«Жоҳиди куффора вал-мунафиқийна ва
ағлуз...» («Кофирлар ва мунофиқларга қарши жон-жаҳдинг
билан уруш қил»)* ояти каримаси ва саййид ул-мурсалин сал-
лоллоҳу алайҳи васаллом суннати тақозосига кўра Усманий
давлати бошидан бу кунга тегру ҳамиша кофир ва муш-
риклар галаба қозонганмиз. Бу сабабдин галаба аскарларни
янгидан ясоққа сафлаб, Фаранг ороллари кофирларини кўпо-
рурга азм этиб чиқибдурмизким, Тангри таоло тавфиқи ва
Ҳазрати Мустафо саллоллоҳу алайҳи васаллом кўмаги билан
бу ўлкаларни ўша тоифа чиркидан пок этамиз. У динга
ривож берувчи амирдан ҳиммат тилаб, улар билан алоқалар
ўрнатишга бошладик. Қолган сўз элчи баёнига ҳаволадур-
ким, шарофатли қулоқларга етказур».

Бу элчи билан менга бир узук, бир безалган тахт, бир кўза
ва безалган ҳасса туҳфа расми билан юборган эди. Мен буни
менга Қайсарнинг узук ва тахти насиб бўлгуси деб, яхши
фолга йўйдим. Унинг элчиси: *«Қайсар кофирлар устига*

юрини қилмоқда ва сендан мадад тилайди», - деди. Энди мадад қилмасам менинг ислом ақидаларимга мос келмайди. Менинг мададим шуки, унинг устига лашкар тортмайман.

Шу жихатдан яна Ҳинд кофирлари устига газот жиловини бурдим. Бу бобда лашкар аҳлидан кенгаш тилаган эдим, улар яна менга *«Ҳинднинг тўрт қалъаси бордир: бири сув қалъаси, бири дарахт қалъаси, бири ўрмонлари ва бири одамларидир», - дедилар. Мен уларга: «Сув қалъасини аробаю занжир, дарахту ўрмон қалъаларини – ўт ва одам қалъасини отамни олувчи ўқ билан фатҳ этгумдир», - дедим. Кароча: «Ҳиндни олурмиз, аммо унда ватан қилмоқ мушкулдир, у диёрда фарзандларимиз таркиби бўзилур ва баъки диндан бегона бўлурлар», - деди. Узангидаги уламодан Амир Абул-Маоний (маънолар отаси) унинг гапини тасдиқлади ва менга: «Ҳаким ва олимлар биргаликда айтибдирларки, биринчи ва иккинчи иқлимнинг аҳолиси нутқ ҳиссидан бебаҳрадурлар. Уларда инсонлик кўринишдан ўзга нарса бўлмас, маънидан йироқ тушиб, куфр мартабасида яшайдилар. Ҳам Ҳиндустоннинг сув тупроғи уларга мана шу зайлда таъсир қилади. Ҳайвонларининг уруғи ва дошларига ҳам таъсир қилади. Агар ўзга ернинг дони ва меваларидан Ҳинд ерида эксалар, иккинчи ишчи ўзгаради», - деди.*

Амирларим ва лашкаримнинг кўпчилигини Ҳинд ясоғида икки кўнгиллик топдим, юрак ютганларини парвариш қилдимки, иккиланиб турганларни хазина ва дафиналар билан таъмали қилдилар. Уламога фатво чиқаришни амр этдим. Улар кофирларга қарши газотнинг охиратда икки нафи бўлур: бири шуки ўлдиргувчи ғозий бўлур, яна бири ўлган киши шахид бўлур, деб ёздилар.

Алқисса, Ҳинд кофирлари газотига азм этиб, кирк манзилни босиб ўтгач, ароба ва занжир билан Синд сувидан ўтдим. Менинг хабарим Султон Маҳмудга етиб боргач, Дакан томонга кочди. Иқбол остонасини хоҳловчиларга кўп молу дунё, ҳисобсиз ўлжалар насиб бўлди ва бир йил муддатда минг фарсахлик Ҳинд мамлакатини таслим қилиб, Самарқанд шаҳрига қайтдим.

Яна бир кенгаш Гуржистон юришидир. Ҳали Ҳинд ясоғидан фароғат ва осудалик топмасимдан, хар икки Ироқ хокимларининг аризалари етиб келди. Йилдирим (Боязид) ва

Гуржистон ва Озарбойжон кофирлари исён йўлига кадам кўйдилар. Ўзимга кенгаш қилдимки, агар уларнинг дафъида ҳаялласам яна бир бузғунчилик ва тугёнга кўл урилади. Бас, уларни дафъ этишга шошилдим. Ҳинд ясоғидан қайтган лашкарни ўз ихтиёрига кўйдимки, бирга бориш-бормаслигини ўзлари билади. Хуросон, Қандаҳор, Сейистон, Табаристон, Гилон, Мозандарон ва Форс лашкарига ёрлик ёздим, токи янгидан ясоқ ясаб Исфаҳонда менга қўшилсинлар. Лашкар тўплашгач, кўшин аҳли маъкул кўрган кенгашга амал қилдим. Бошимга пўлот дубулға, эгнимга довудий совут кийиб, жавоҳир қадалган қилич осдим. Турон баҳодирлари, Хуросон паланглари ва Журжон, Гилон, Мозандарон наҳангларили койиб наъра тортдим. Шу билан Сивос қалъаси ва Гуржистон қалъаларини жабр ва қаҳр билан босиб олдим ва таслим қилдим. Бу қалъалардан олинган ўлжаларни лашкарга улаштирдим. Шундан сўнг Малата ва Зобулистон қалъаларини эгаллашга киришдим. Улар сиёсатим хабарларини эшитгач, хавфсираб турганларида Катур, Ғур ва Ғаржистон паланглари ҳамла қилдилар.

Биринчи ҳамладаёқ бу қалъаларни фатҳ этдилар. Шундан сўнг Ҳалаб ва Хумсни эгаллашга бордим ва уни ҳам биринчи ҳамлада фатҳ этдим. Шундан сўнг Миср ва Шомни эгаллашга азм қилиб, юриш қилдим.

Бу хабарлар Қайсарга етиб боргач, кўнглида Озарбайжон, Баалбек ва Диёрбакр ҳукумати бўлган, менадан кочиб Қайсарга паноҳ келтирган, Қаро Юсуф Туркманнинг игвосига учди. У давлати охириаб, заволи яқинлашганини сезгач, Қайсарни мен билан уруш қилишга тарғиб этди. Қайсар унинг игвоси билан юз минг отлик ва пиёда олиб ҳаракатга кирди. Мен ўзимча аввал Қайсарни ҳовуридан туширай, дедим. Унга бир хат ёздим: «Бисмиллоҳи раҳман ир-раҳийм, Оллоҳ субҳанаҳу ҳамди ила машрик ўяқалари ва чекка Дашти Қипчоқдан то Ҳинд мамлақати интиҳосигача, Араб ороллари ва иккала Ироқ ва Туронким, тўрт подшоҳнинг тахтгоҳидир, тасарруфимиздадир. Зоғу укки япалокнинг макони бўлган Румнинг бир неча харобасига эҳтиёжимиз йўқдир. Аммо баъзи бедавлатлар игвоси билан, ўз ғаразлари учун у давлатда паноҳ этибди ва уни ҳам ўз уйидек қуйдирмокни тилайдир, иш қилмайсан. Қаро Юсуфни боғлаб менга

юборасан. Йўкса, раҳмдил Оллоҳ кўмаги билан лашкарни янгитдан ясоқ тузиб етиб бораман». Ва бу хатни Хуросон саййидлари улуғларидан Амир Ҳайдар Хуросонийга бериб юбордим. Нона юборгандан кейин кенгашни шундай топдимки, Хумс йўлидан Шом мамлакати сари бориб, ундан сўнг Малата ва Зобулистон қалъаларини эгаллашга юзланаман. Уларга сиёсатим хабари етиб боргач, хавфсираб турган эдилар. Катура, Ғур ва Ғаржистон тоғликларининг паланглари ҳамла қилиб, биринчи ҳамладаёқ бу қалъаларни эгалладилар. Ундан сўнг Макрамак ва Ҳалабни эгаллашга азм этиб, Ҳалабга етиб борганимда эшитдимки, Малик Фаррух Миср кўшинлари билан Дамашк тарафига йўл олибди. Мен ҳам тўхтамай илгор этдимки, Миср билан Шом кўшинларини кўшилишига йўл қўймай, деб. Аммо Малик Фаррух бурунроқ етиб келиб, ҳали аралашиб улгурмаган эдики. Дамашк атрофида осмонга ўралган чодирлар тикдирдим. Шу орада Амир Ҳайдарнинг аризаси менга етиб келди. Шом ва Миср Аскарлари тор-мор бўлганлиги хабари Қайсарга етиб келгач, ногинч бўлиб қайтадан ясоқ тузди, дебди. Мен Шом ва Дамашк ўлкаларини қўлга олиб мустаҳкамладим ва Мўсул йўлидан Бағдодга юриш қилдим. Ва ўзимга кенгаш қилдимки, Озарбайжон тарафидан илгор этаман, токи агар Қайсарнинг қарори қатъий ва қайтадан ясоқ қилмоғи чин бўлса, билай. Уша пайтда Бағдод бузуқларидан бир жамоа шўхлик қилиб, Бағдодга қамалганлари хабари етиб келди. Карбало ва Нажаф тарафига юриш тадбирини кўрдим. Карбалога етиб боргач, Саййид Амир Ҳусайнни юбордим.

Бағдоднинг кўшин ва раиятига омон бериб, қирк кун курсовда ушлагандан кейин таслим қилдирди, Бағдодга кирдим. Шундан сўнг Аббосия халифаларининг иморатларини ер билан текисладим. улуғларини хузуримга чақиртириб, Бағдоддан Озарбайжон тарафга равона бўлдим ва ражаб ойида уруш қилдим. Шундан сўнг озгина фурсат ўтмай, Қайсарни тутиб менга олиб келдилар.

Турон замин ахлининг дастур ул-амали ёрлигининг шакли шундай. Эрон-замин мамлакатининг ҳоким ва доруғалари билсинким, Турон мамлакати-нинг аҳолисини баъзилари турк ва бир жамоаси тожик, бир гуруҳи араб ва арабзодалардир. Бани Умайя замонида Самарқанд фатҳ бў-

либ, неча араблар Турон заминга келиб туриб қолдилар. Уларнинг авлод ва наслларидан қишлоқ ва мавзелар обод бўлиб, бу уч тоифанинг авлод ва наслларидан Турон замин маъмур ва ободон бўлгандир. Бу жиҳатдан у диёр аҳли ҳам сипоҳийдурлар, ҳам раият, ҳам шайх ва ҳам хожа.

Одамлар гапидан эшитиб, таниб орттирган тажрибам шу бўлдики, улар кўзғолган пайтда қўшин ва фаровон турмуш замонида раият бўладилар. Яхшилари кўп яхши ва ёмонлари кўп ёмондирлар. Шу даражада содда фаҳм бўладиларки, бўлиши мумкин ва мумкин бўлмаган нарсалардан нима эшитсалар, ишонадилар. Кўпроқлари аҳли суннат мазҳаб тариқатидадурлар. У диёр шайхлари муриддўст бўладилар. Унинг аҳолиси айтган сўзлари ва қилган ишларидан тез пушаймон бўладилар. Нигоҳлари кадамларида ва олдиларида бўладики, бу кунни кўрарлар, эртани кўрмаслар ва оқибатини ўйламаслар. Ҳар нарса кўнгилларида бўлса ёки бўлмаса, тилга келтирадилар, ростни ёлғонга ва ёлғонни ростга аралаштирадилар ва аҳдларини тез бузадилар. Чунончи, Турон заминдан кўп жамоа менга аҳду паймон этдиларким, ўзбек (мўғул) қабилаларини йўқ қилишда менга мадад қилдилар ва мен уларга ишондим. Илёсхожага лашкар чекар бўлганимда менадан айрилиб, унга қўшилдилар. Унга зарба бериб, зафар топганимдан сўнг яна ундан айрилиб менга келдилар. Бу икки ишни уларнинг олдида тенг кўргач, кирдикорларидан кулфат чекмадим, гапларига улфат тутмадим. У диёр одамлари бу кун ошно бўлса, тонгда бегонадирлар. Бу сифатлар уларнинг хусусиятларидан бўлгач, улардан кўз юмиб, ўз холларига қўйдилар.

Энди Эрон доруға (қалъа беги)ларига ва ҳокимларига таъкидимиз шуки, бу ёрликда ҳар нимаки битилибдир хотирга келтиринглар ва улардан оғринманглар ва уларни оғритмангларким, табиатлари ўзгармас.

Аввал чиғатой ва барлос улусларини юксак ўринда тутиш керак ва Ҳарбузоннинг суви ва ўтлогини чиғатой ва барлос улусига бўлиб берганман, бунни сақлаб қолиш керак. Саййидлар, уламо ва машойих таъзимин бажой келтирсинлар, ғараз шуки адолат эшикларини очадилар.

Хуросон дастур ул-амали ёрлигининг кўриниши. Хуросонни қўлга олгач, бу диёр одамларининг табиатларини на-

зарга олиб, мижозларига мувофик яшадим. Иззатли ва азаматли фарзандлар, ҳурматли амирлар ва буюк мақомли до-руғалар билгайларким, Хуросон ўлкасининг кўшин ва раият, улуғ ва кичикларининг авзойи ва хулқ-атворидан орттирган тажрибам шуки, бу диёр аҳолисининг мижози мўътадилга яқиндир ва бу вилоят одамлари ҳар нечаким ташқи кўри-нишдан дарвишдурлар, аммо ички дунёси бойдир.

Гадога, ўта қийинчилик ва машаққат билан нон берурлар, мулоҳазали ва тадбирли бўлурлар. Бу диёр сўфийлари бир лукмага каноат қиладилар ва бир хирқа билан кун кечиради-лар ва вафоли бўладилар. Хуросондан кўп буюк кишилар чиққан. Биринчиси Абу Муслим соҳибдавлатдир, яна бири Абу ул-Лайс Сигордир ва Музаффар авлодидан Шох Манн-сурким, менга келиб кетди, ўшалардан. Номусли ва вафоли бўладилар. Жумладан, менинг вазирларимдан Носируддин Маҳмуд, Маҳмудшоҳ, Шаҳоб, Мулло Пирмуҳаммад ва Абд ул-Азиз ўша вилоятдан келган эдилар. Мен улардан қилич урмоқ, жонбозлик, кўнгли очиклик ва вафодорликдан бошқа нарса кўрмадим. Улар билан бир хил муомалада бўлса, огри-майдилар. Бу диёр ҳокимларига шуни айтиш керакки, улар билан бир хил муомала қилсинлар, ҳам кўшин ишини қил-синлар, ҳам раият ишини.

Бу диёрда бир ҳарам бордирки, бу ҳарамни муаззам ва мухтарам тутгайлар ва ўша жойда мадраса ва хонакоҳ қу-ришларини буюрдим. Бу ҳарамга вақф этган мавзеларнинг ҳосилини эртаю кеч ош, тўшак, чироғ, шам, ходимлар ва сў-фи ва имом ва мударрис ва уламолар вазифасига сарф эта-дилар. Бу ўлканинг оқсоқол, жамоа бошлиғи, дехқон ва аҳолисини эҳсон қайдида асрайлар ва уларнинг ери ва ному-сини ҳимоя қилинлар.

Хуросон ерида ўта юксак даражали макбаралар бордир, ўша макбараларнинг файзи эвазига бу ердан кўп авлиё ва уламо чиққан. Хусусан, Зиндапил Аҳмади Жомий, Аб ул-Хайр, Шайх Абулфазл, Лукмон Сарахсий, Хожа Абдулло Ансорий ва булардан бошқалар ҳам бордир. Ҳар қайсинисининг мозорлари учун мавзелар тайин этиб, вақф этганлар.

Ирок ва Ажам ва Озарбайжон аҳли билан муомала қилиш дастури. Бу мамлакатни қилич чопиб, Қора Юсуф Туркман кўлидан олганимдан кейин, бу мулк аҳли менга

ёмон муомала килдилар. Бу диёр аҳли табиатларидан орттирган тажрибам шуки, ҳаммалари фитначи бўлурлар, фитна кўзгаб охирига етказурлар ва шу билан душманларига кўшилурлар. Улар икки юзлама, икки тиллик бўлурлар ва олтинкумушнинг кули бўлурлар. Дунёни шу даражада яхши кўрадиларки, динларини унга сотадилар. Уларнинг қиликлари ваъдага вафо килмаслик, ёлғончилик ва чақимчиликдир. Ташки кўринишдан кўй ва ичдан бўри бўлурлар. Хусусан Озарбайжон аҳликим, тил билан яхшилик дерлар ва кўнгилда ёмонлик истарлар. Бу диёр бир заррин кўринишли тўнга ўшаркан, ammo ичи тўла илон ва чаён бўлади. Бу диёр аҳлига шундай муомала қилиш керакки, кондан лаъл чиқаргандек, улардан мол ва солиқ тўпланади.

Ироқи Араб аҳли билан муомала қилмок дастури ёрлигининг кўриниши. Эшитдимки, бу диёр одамлари ўғри ва йўл тўсардилар. Дунёга шу қадар ўчдирларки, дунё учун ота-оналарини ўлдирадилар ва ўз жинсига зарар етказадилар. Мен Бағдод аҳлига яхшилик қилдим. Улар унинг эвазига Бағдодни олиб ёв бўлдилар. Уларнинг ёмонлиги яхшилигидан устундир. Уларнинг ер-сувиға аҳду вафо зилолини аралаштирмаганлар. Ироқи Араб эхтиромининг сабаби шуки, бу диёрда кўп имом, уламо ва машойих қабрлари бордир. Уларни ўшаларнинг арвоҳига топширилади. Нажаф ва Карбало азизлари учун вакфлар тайин этиб, тўшак, шам, машойих, имом, сўфи ва ходимлар вазифаларини белгиланглар. У диёр аҳлидан мол-дунё тама қилманглар.

Шом аҳли билан маош этмак дастур ул-амалининг ёрлиги. Бу қавмнинг авзойи атворидан эшитган нарсамиз шуки, бу мамлакат Бани Умайя амирлари, яъни Язид авлодининг келиб чиққан ватани бўлгани учун уларнинг ёмон сифатлари бу диёр яшовчиларига таъсир этган.

Бу мулк аҳолиси ташки кўринишни такво билан безаб, кўнгилларини ҳаром билан ҳомилали қилурлар. Мен Шом қалъаларини қуршовга олганимда, улуғлари ҳам ташки кўринишдан ўзларини такво билан безаб, мендан омон сўрадилар. Фурсати келиши билан урушга машғул бўлдилар. Яна иккинчи марта уларни поймол қилганимдан сўнг, аскарларини Шомдан чиқариб қочирдилар.

Шом аҳли ичи қора, бағритош бўладилар. Улар тутурик-

сиз, ганида турмайдиган, йўлтўсар ва шум бўладилар. Улар ғазаб кўрсатиб одамлар молларини оладилар. У мулкнинг кабила ва уруглари худога ёв бўладилар. Шунинг учун мен уларни катли ом қилишга буюрдим. Аммо Шомнинг амир ва хукмдорлари уларнинг ёмонлиги ва қилмишларига бокмаганлар.

Арзи Рум аҳолиси билан муомала қилиш дастурининг ёрлиғи. Омадли фарзандлар ва иқтидорли амирларга маълум бўлсинким, Кустантиния мамлакати одамларининг ахлоқ-атвори ва авзо-сифатларидан эшитганларим шуки, бу мулк одамлари содда табиатли бўлурлар, иззат ва улуғликни молдорликда биладилар. Шу жиҳатдан ҳамма ерда мол-дунё тўплашга машғул бўлиб, маккор, хийлагар ва хиёнаткорларни ақлли ҳисоблайдилар. ҳар қанча макр қилишса, макрлари ўзларига қайтади. Жон ва кўнгилни зару мол маъдани қилурлар ва зарни кондан яхшироқ сақларлар. Аралашувга ўч ва урушда бахил бўладилар. Зарлари микдорича эътиборли бўладилар. Либосларини мерос қолдиришади. Шижоатлари ёнбошидаги қуролга ўхшайди. Уларнинг ёмон муомаласи – ҳимматдир. Уларга феълига яраша муомала қилиш керак, агар тўғрилиқка кўнса яхши, бўлмаса нотўғри иш қилсалар тўғрилаш керак.

Форс дастур ул-амалининг ёрлиғи. Форс илм маъданидир. Бу ернинг аҳли ҳаммаси худоталаб дарвиш, содда табиатли, саййид ва аҳли риёзат бўладилар, улуғлари ёшларнинг ишини қиладилар. Бу мулкда маърифат ва кашф арбоби ва савдойилар кўп бўлади. Бу ернинг одамларида ваҳм ва хавф ўта устундир. Ваҳмлари шу даражадаки, ўз-ўзидан кўрқадилар. Урушга киргач, ўз қуролларидан кўрқарлар ва кўшинни кўргандан қочадилар. Базм ва размда ўз саломатлигини эҳтиёт қиладилар. Саломатлик кўчасини истарларким, ўзларини саломатлик билан манзилга етказадилар. Ҳеч бир сабабсиз кўнгиллари ранжийди ва тез хушхол бўладилар. Ваҳима билан хафа бўладилар ва гумон билан шод бўладилар. Ошноликда собит бўладилар. Улар билан худди муаллим шогирдига муомала қилгандай йўл тутиш керак ва муросяу мадора билан иш тутсинлар.

Ҳинд одамлари билан иш тутиш дастурининг ёрлиғи. Фарзандлар ва амирлар билсинларким, Ҳинд аҳлининг мизо-

жи ноқис ва нафси ожиз бўлади. Агар дунёни тасвирлаш мумкин бўлса, ҳинд аҳли сувратида тасвирлаш керак бўлар эди. У жойнинг одамларининг кўнгли тор ва нафси бузук бўлади, то тиланчи ўз баданини мажруҳ этмаса, унга ҳеч нима бермаслар. Мен шундай фикрга келдимки, бу ернинг халқлари худонинг газабига учрагандир. Агар газабга учрамаганида, уларга инсондан бир пайғамбар туғилган бўлар эди ва уларни бутпарастлик, молга топиниш, офтобга топиниш ва ўтга топинишдан қайтариб, худопарастликка йўл кўрсатган бўлар эди. Улар обрў ва номусдан йироқ ва уларда ҳаё ва авратни бекитиш камрок бўлар ва зар учун жон берурлар. Чунончи, бир ҳиндустонийнинг бировда қарз берган зари бор эди, бу зарини қайтиб ололмагач, заҳар еб ўлганини мен ўзим кўрдим...

Давлатим даврларида ҳақни қарор топтириш бўйича қилган ишларим зикри. Биринчи ҳақни жойига қарор топтирган ишим шу бўлдики, Ироқ мулкида тайин этган вазирларимдан Азиз отли вазирга ҳасадчи ва ғаразли кишилар бир қатор игво ва бўҳтон битиб, унинг хужжатиини менга келтирдилар ва арз этдиларки, Азиз вазир зулм кўрсатиб, раият ва савдогарлардан жабр билан олтин олганмиш. Уни хузурумга чақиришга ҳукм этдим, яна кўнглимга шу фикр келдики, маълумот берганларни ҳам чақирсам. деб. Улар ҳозир бўлгач, Азизни жазолашга ҳукм этдим, аммо фикру мулоҳаза қилиб кўриб, ариза битувчиларни қайтадан сўроққа тутдим. Шунда уларнинг тиллари айланмай қолди. Кейинги куни икки тарафни юзмаюз қилдим. Шу билан Азиз вазир ростлик юзасидан улардан қолиб келиб, ҳақиқат юзага чиқди. Шундан сўнг игвогарларни жазосини бериб, ноҳақ иш қилмаганимга худога шукр қилдим.

Яна бир ҳақ жойига қарор топтирган ишим шу бўлдики, савдогарлардан бир жамоа келиб Банола ҳокими Султон Маҳмудхондан шикоят қилди. Мен унга: *«Банола ҳокими билсинки, мен Ҳинд ўлкасида адолат ва инсоф билан бир қаср бино қилибдурман ва бу қасрнинг деворини баланд этиб, томини эҳсон билан ётибдурман. Сен уни зулм ва жавр билан хароб этибдурсан. Мен сенинг умринг уйини хароб этарман»*, - деб ёздим.

Менинг ёрлигим унга етиб бориши билан таъзим бажо кел-

гириб, қилган ишини ўта маъкул равишда ўрнини қоплади.

Яна бир ҳаққа қарор топган иш Бағдодда эди. Уч оқсоқол одам тўғрилиқ билан ўзини безаб хузуримга келди. Уларнинг бири, менинг молим фалон савдогардадир, бу икки қария гувоҳлик беришга келишди, деб арз қилди. Ўша савдогар қайтиб бермай мени қийнаб, жафо етказяпти, деди. Қози уни чақиртириб, ўша икки қария гувоҳликка ўтганларидан кейин молни қайтариб беришга хукм қилди. Шунда мен хукм имзосида ўйланиб қолдим, шу билан ҳақиқат очилди ва маълум бўлдики, бу уч оқсоқол бири даъвогар, иккитаси гувоҳ бўлиб тил бириктириб келган эканлар. Ҳақ жойига қарор топгач, бу уч оқсоқолни жазоладим ва амр этдим Ислоом қозилари Ироқи Араб аҳлининг гувоҳлигини қабул қилмасинлар.

Яна бир хукм чиқарган ишим шу эдики, саррофлардан (пул майдаловчи) бир жамоа келиб, менинг олдимда фарёд урди-ларки, бир неча сандиқ жавохир ва безалган буюмлар тилла ва кумушни Истанбул Қайсариясига қўйган эдик, уларни ўғри олиб кетибди ва қаёққа кетгани маълум эмас. Шу пайт бир хушқомат кимса эшиқдан кириб, бу молларни мен олиб кетгандим, деди. Шунда ноҳақдан тутиб олиб келиб, сўроққа тутилаётган одамларни чақиртирдим, мен бу маҳалла одамларини бўшатишга хукм этиб, келган кимсани мол эгасига топширдим. Шу билан мол эгалари қайтиб келиб яна фарёд этдиларки, ўша ўғри бизларни бир қудук бошига элтиб, у молларни шу ерга қўйгандим, деди ва белига бир ип боғлаб қудуққа тушиб қойиб бўлди. Текшириб кўргач маълум бўлдики, тагидан тешиқ казиган экан, ўша ер ости йўлидан чиқиб бадар кетибди. Мен бу ўғрини мақтаб, бегуноҳларни халос этиб, ўз мардлигини билдирди, дедим. Мен унинг олқишлаганимни эшитиб, беҳосдан ўзи хузуримга келди ва мен уни сийлаб жиловимдаги паҳлавонлар сафидан ўрин бердим. У саррофларнинг молини тўлиғича қайтиб берди. Мен ўрнига мол бердим.

Яна бир ҳақиқатни жойига қарор топтирганим шу эдики, Бадахшонда ислом уламосидан бир жамоа келиб менга: «*Ё Амир! Бадахшондан бир жамоа чиқиб, ўзлари учун бир мазҳаб танлабдилар. Амир бу бидъатни йўқ қилмоғи вожибдир!*» - дедилар. Мен икки бир-биридан фарқли уламони ху-

зуримга чакиришга ҳукм этдим. Ҳамма йиғилиб ўтиришгач, Самарканд ва Бухоро уламози уларга даъво қилдиларки, сизлар ота-бобо йўл-йўригини тарк қилиб, тўрт мазҳабдан чиқиб, ўзингиз учун бир мазҳаб ясаганмишсизлар ва мусулмонларни гумроҳ қилурсизлар. Улар жавоб бердиларки, биз туркчасига сизга исбот қиламизки, бизнинг мазҳабимиз қадим ва сизники янгидир. Мен уларга савол бердимки, менга туркчасига айтинг. Улар менга: «Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллом худонинг юборган расули эканига ҳеч шак-шубҳа йўқ ва у Ҳазрат бизга бир китоб келтирибдурларким, ҳамма кутган ишлар унда ёзилгандир. У бизлар учун шариатни киритиб бизни исломга даъват қилгандир. У Ҳазрат саллоллоҳу алайҳи васаллом бақо уйига кўчганларидан кейин, умматнинг йиғини билан Ҳазрати Абу Бакр Сиддик разийаллоҳу алайҳ биринчи халифа дин ва шариатга ҳомий бўлдилар. Ундан сўнг иккинчи халифа Ҳазрати Умар разийаллоҳдир дин ва шариат пешвоси бўлди. Ундан сўнг тўртинчи халифа Ҳазрати Али разийаллоҳдир дин ва шариат пешвоси бўлди. Ва бу халифалар замонида Оллоҳ китобига ва халифалар сийратига амал қиладиган ҳеч бир мазҳаб йўқ эди. Ва ахири халифаликдан имомликка ўтилиб Ҳазрати Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайн разийаоллоҳу анҳу шариат пешвоси бўлдилар ва улардан фарзандларига қолиб, қориндан қоринга ўтиб бизга етиб келди. Бу сўзларни айтгач, амирлар эътироз билдирмадилар.

Оллоҳга муножот. Узоқ муддат ва кўп замонлардан буён уни ёзишга қўлим қувватини ва кўнглим журъатини сарф этиб, чексиз меҳнат ва ҳисобсиз машаққат билан мушқин қалам билан рақам тулпорини варақ майдонига сурдим ва шу тариқа жидду жаҳд билан ушбу рисолаинг ибтидосини интихоси чегарасига етказдим. Чеккан ранжимни зое ва меҳнатимни йўққа чиқармай, уни хосу ом орасида машҳур ва таниқли қил, хусусан истеъдодлар ҳомийси подшоҳ олдидан марғуб ва макбул этиб, фасоҳатбаён тиллари ила зикр этиши ва ёд этишига мадад бергил.

Байт:

*Бу нусхани ёзиб эл аро фойиқ қил,
Кўрган киши кўнглини унга ошиқ қил.*

*Бу ранж ила меҳнатимни қилмай зое.
Суннат мажлисига хусусан лойиқ кил.*

Иккинчидан, акли комил ўрганувчилар ва зехни саломат тадқиқотчилардан илтимос шуки, «ал-инсани муштақу мин инсани» («инсон инсондан яралади») мазмунига кўра, унинг янглиш хатосини бекитиб, бузук жойини ислох пардаси билан ёпсинлар.

Рубоий:

*Ҳар кимгаким бу рисола булғач манзур,
Руҳимга дуо ашлабон этса масрур,
Еткургаи ани дағи жаҳондин борғоч,
Руҳига раҳим раҳмати номақдур.*

Бу энг яхши рисоаларнинг шариф рисоласи таржимони гуноҳкор банда, факир, ҳақирларнинг энг ҳақири малик улманнон қули **Пахлавон Девон Комил ибни Абдуллоҳ Охунд Хоразмий** номи билан танилган. Оллоҳ гуноҳларини мағфират айлаб, айбларини ёпсин. Холиқ ул-Ваххаб замонида - (1274/1857-1858) бир минг икки юз етмиш туртинчи [хижрий] йили, муборак рамазон ойи, жумъа куни охирига етди.

М У Н Д А Р И Ж А

Сўз боши.....	3
Масъул муҳаррирдан.....	15
Темур кассаси.....	17
Меҳрибон ва шафқатли Оллоҳ номи билан.....	18
Йигирма бир ёшимда.....	24
Йитмиш ёшимда	24
Ва етти юз эллик олти ҳижрий санасида	25
Сана етти юз олтмиш икки	28
Шунда етти ёшга киргандим.....	46
Ва тўккиз ёшга кадам қўйдим.....	46
Ва ўн икки ёшга кирганимда.....	46
Ўн тўрт ёшга кадам қўйганимда.....	47
Ва ўн беш ёшлик умрга кадам қўйгач.....	46
Ва ўн олти ёшга кадам қўйганимда.....	47
Ўн етти ёшга етганимда.....	49
Ўн саккиз ёшга кадам қўйганимда.....	51
Йигирма ёшга кирганимда.....	52
Ва ўн тўккиз ёшга кадам қўйганимда.....	56
Ва ўн саккиз ёшга етганимда.....	58
Ўн тўккиз ёшга чиққанимда.....	59
Йигирма ёшга кадам қўйдим.....	59
Сана етти юз эллик олтида.....	60
«Рости-ю русти»	61
Сана етти юз эллик еттида.....	61
Сана етти юз эллик саккизда.....	67
Сана етти юз эллик тўккизда.....	68
Ва йигирма тўрт ёшга кадам қўйгач.....	73
Йигирма беш ёшга кадам қўйганимда.....	77
Ва йигирма олти ёшга кадам қўйганимда.....	80
Йигирма етти ёшга кирган йилим.....	81
Ва Хоразм вилоятининг тузуги.....	92
Қандаҳор ва Бохтарга бориш тузуки.....	97
Ва сана етти юз олтмиш тўртда.....	98
Сейистон вилоятининг қалъаларини эгаллашда бундай тузук этдим.....	99
Бадахшон вилояти тузуки.....	110

Ва йигирма тўққиз ёшга қадам қўйганимда.....	111
Жета лашкари тузуки.....	112
Ва ўттиз ёшга қадам қўйганимда.....	120
Ва ўттиз бир ёшга қадам қўйганимдан кейин.....	128
Ўттиз икки ёшга қадам қўйгач.....	131
Амир Ҳусайн билан уруш тузуки.....	131
Хуросон ва Мохондан Мовароуннаҳрга жўнаш тузуки.....	146
Ўттиз уч ёшга қадам қўйганимда.....	156
Ва сана етти юз етмиш бирдаким.....	173
Амирлар ва қўшиннинг ўтирмак ва тик турмоғи тузуки.....	174
Ва сана етти юз етмиш бирда шавволнинг иккинчи куни.....	176
Ва сана етти юз етмиш учда.....	186
Сана етти юз етмиш олтида.....	189
Сана етти юз етмиш еттида	191
Сана етти юз етмиш олтида	193
Қирк бир ёшга кирганимда.....	196
Ўрусхон элчиси етиб келгани ҳақида мажлис.....	199
«Тузук ёрлиғи» зикри.....	203
Маълум бўлғайки, бу мажлисдан «васият мажлиси»гача «тузук ёрлиғи» зикридир.....	204
Энди омад ёр фарзандлар ва толеъ ёвар набираларга тузук.....	204
Кўнгил кошонасида биринчи қуёшдай чиққан тузук.....	207
Дину шариат тузукини қилиб бўлгач, салтанатим ишлари тузукига бошладим.....	213
Салтанатим мартабаси тартибини ўн икки тоифага боғладим.....	214
Даргоҳимга паноҳ сўраб келган арабу ажам, турку тожик тоифалари тузуки.....	216
Лашкар тутиш тузуки.....	217
Салтанатим истиқлоли тузуки.....	218
Қўшин хизмат ҳақи тузуки.....	219
Лашкар хизмат ҳақини тарқатиш тузуки.....	220
Фарзандларим ва қариндошларим маош пули.....	221

Фарзандлар ва қариндошларга нисбатан шундай сиёсат буюрдим.....	221
Амирларким мамлакат қўрғонидирлар.....	221
Давлат силсиласи ва салтанат сулоласининг ишончли кишилари бўлган вазирлар.....	221
Вазир тутиш тузуки.....	283
Амирлик ва волийлик мартабасининг тузуки.....	225
Лашкар аҳлидан ҳар кимсанинг қилган ишига лойиқ мартабага кўтармоқ тузуки.....	226
Амирлар ва вазирлар, қўчин ва раиятга инъом этмак ва жилду бермакнинг тузуки.....	228
Ноғора ва байроқ бермакнинг тузуки.....	229
Лашкар асбоб-анжомининг тузуки.....	230
Базм ва разм мажлиси йўсинининг тузуки.....	230
Вазирлар хизматининг тузуки.....	231
Улуслар ва қўшинларни бошқариш тузуки.....	232
Барлос улуси тузуки.....	233
Навқарнинг ого (хўжайини) билан сулуки ва огонинг навқар билан муомаласининг тузуки.....	233
Дўст-душман билан маош ва равиш қилмоқнинг тузуки.....	234
Фарзандлар ва қариндошларнинг мартаба даражасига қараб ўтирмоғи тузуки.....	236
Мулк олиш тузуки.....	236
Мулку мамлакат, сипоҳ ва раият аҳволидан огоҳлик ва хабардор қилмоқлик тузуки.....	239
Шаҳар ва вилоятларда яшовчиларнинг тартиб-интизом тузуки.....	240
Мамлакатни қўриклаш, мол ва хирож олиш тузуки.....	241
Уруш ва саваш этмак, кирмоқ-чиқмоқ, сафга тизмоқ ва қўшинни мағлуб қилмоқнинг тузуки.....	343
Бўлинмаларнинг сафланиш тартиби.....	248
Мулқдорлик ва лашқарни мағлуб қилиш, тузokka туширмоқ ва муҳолифларни дўст қилмоқ ва дўстлар билан борди-келди расмлари кенгашининг тузуки.....	248

Турон замин аҳлининг дастур ул-амали ёрлигининг шакли шундай.....	258
Хуросон дастур ул-амали ёрлигининг кўриниши.....	259
Ироқ ва Ажам ва Озарбайжон аҳли билан муомала қилиш дастури.....	261
Ироқи Араб аҳли билан муомала қилмоқ дастури ёрлигининг кўриниши.....	261
Шом аҳли билан маош этмак дастур ул-амалининг ёрлиғи.....	261
Арзи Рум аҳолиси билан муомала қилиш дастурининг ёрлиғи.....	362
Форс дастур ул-амалининг ёрлиғи.....	262
Ҳинд одамлари билан иш тутиш дастурининг ёрлиғи.....	262
Давлатим даврларида ҳақни қарор топтириш бўйича қилган ишларим зикри.....	263
Оллоҳга муножот.....	265

МАХПИРАТ НОМИДАГИ ЎРТА ОСИЁ
ХАЛҚЛАРИ ТАРИХИ ИНСТИТУТИ
САЛТИКОВ-ШЧЕДРИН НОМЛИ РОССИЯ
МИЛЛИЙ КУТУБХОНАСИ

АМИР ТЕМУР КЎРАГОН
ТЕМУР ҚИССАСИ
Тошкент – «Фан» - 2004

Чоп этиш учун масъул: Ҳайдарбек БОБОБЕКОВ
Муҳаррирлар: Ибодулла Шоймардонов ва
Маъмура Соддиқова
Расомлар: Зайниддин Фахриддинов,
Салима Шерғалиева
Мусаҳҳиҳа Нигора Холбоева
Компьютер оператори Мавлуда Исақова

Терншга берилди 2003.11.11. Босишга рухсат этилди 2004. 22. 01.
Бичими 60 x 84^{1/32}. Офсет қоғози. Ҳисоб-нашриёт табоғи 10,8.
Шартли босма табоғи 16,7. Адади 200. Буюртма №

Баҳоси келишилган нархда.

Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти: Тошкент, 700047,
акад. Я.Ғуломов кўчаси, 70.

Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари тарихи институти:
Тошкент, 7000114. Юнусобод тумани, 18-даҳа, 14-уй, 17-хона.
Тел.: 23-87-59; 24-21-45.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Фан ва Техно-
логия Марказининг босмахонасида чоп этилди. Тошкент. 700027.
Олмазор кўчаси, 171-уй.

Китоб Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари тарихи инсти-
тутининг компьютер марказида тайёрланган оригинал-макет асо-
сида босилди.

